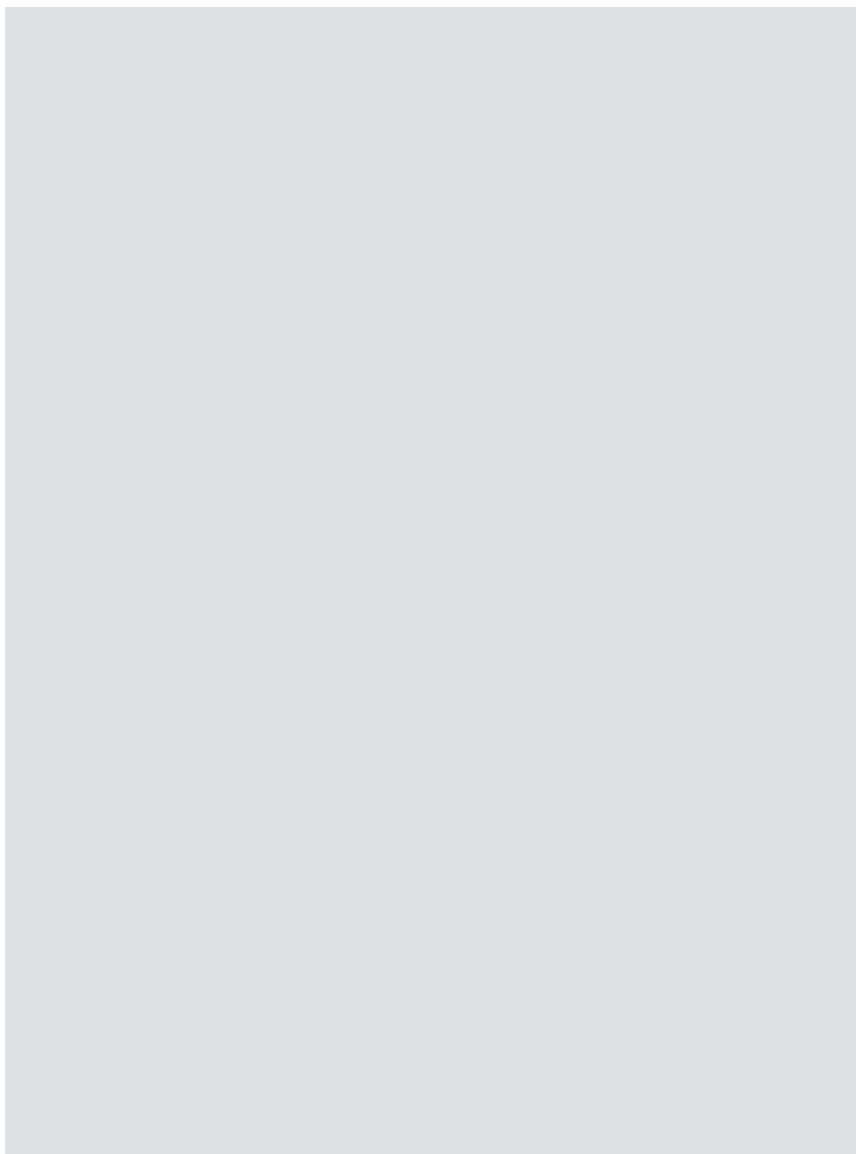

CLOTHO

letnik 3 · številka 1 · 2021

Matej Hriberšek Josip Pipenbacher **Jernej Šček** in **Igor Škamperle**
Salutati, Ficino in Machiavelli **Iva Jevtić** Izrekanje resnice v *Ogledalu*
*preprostih izničeni*h duš **Domen Iljaš** in **Miran Špelič OFM** *O vere ius*
summum, summa malitia **Milan Lovenjak** Spis *O smrtih* preganjalcev

CLOTHO letnik 3, številka 1 / volume 3, issue 1, 2021

ISSN: 2670-6210 (tisk / print), 2670-6229 (splet / online)

Odgovorni urednik / Editor-in-chief:

David Movrin

Pomočniki odgovornega urednika / Associate Editors:

Nena Bobovnik, Anja Božič, Domen Iljaš, Klara Keršič, Kajetan Škraban

Uredniški odbor / Editorial Board:

Andrea Balbo, Università degli Studi di Torino; Alenka Cedilnik, Univerza v Ljubljani; Jan Ciglencčki, Univerza v Ljubljani; James J. Clauss, University of Washington; Péter Hajdu, Shēnzhèn Dàxué; Elizabeth Hale, University of New England; Stanko Kokole, Univerza v Ljubljani; Katarzyna Marciniak, Uniwersytet Warszawski; Petra Matović, Sveučilište u Zagrebu; Aleš Maver, Univerza v Mariboru; Tina Milavec, Univerza v Ljubljani; Gregor Pobežin, Univerza na Primorskem, Koper; Sonja Schreiner, Universität Wien; Henry Stead, University of St Andrews; Katalin Szende, Central European University, Wien; Yasunari Takada, Tōkyō daigaku; Daniela Urbanová, Masarykova univerzita, Brno; Andrii Yasinovskiy, Ukrain's'ky Katolyts'kyi Universytet, Lviv

Naslov / Address:

Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana

Založnik / Publisher: Ljubljana University Press, Faculty of Arts /

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Oblikovanje in prelom / design and typesetting:

Nika Bronič

Jezikovni pregled / Language Advisor:

Anja Božič (Slovenian / slovenščina), Jonathan Rebetz (English / angleščina)

Spletna stran / Website: revije.ff.uni-lj.si/clotho

E-pošta / Email: clotho@uni-lj.si

Tisk / Printing: Birografika Bori d.o.o., Ljubljana

Cena / Price: 7 €

Odgovorna oseba založnika / For the publisher:

Roman Kuhar, Dekan / Dean of Faculty

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. / To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva - deljenje pod enakimi pogoji 4.0, mednarodna licenca.

Naslovnica / Front page: Kloto, Lahesis in Atropos na mozaiku z Ahilovim rojstvom iz 5. stol. po Kr., Nea Paphos, Ciper / Clotho, Lachesis, and Atropos on the 5th-century mosaic of the birth of Achilles, Nea Paphos, Cyprus

Foto esej / Photo essay: *Nox Gantariana* 7. junija 2021, zaradi epidemije nekoliko zakasnelo praznovanje devetdesetletnice profesorja Kajetana Gantarja, v atriju ZRC SAZU, fotografije David Movrin; utrinke s spremne razstave na Oddelku za klasično filologijo je priskrbel Slovenska matica, fotografinja Jana Jocif / *Nox Gantariana* on June 7, 2021; the celebration of the ninetieth anniversary of Professor Kajetan Gantar in the atrium of ZRC SAZU was slightly delayed due to the epidemic, photo by David Movrin; the snapshots from the accompanying exhibition at the Department of Classical Philology were provided by Slovenska matica, photo by Jana Jocif

KAZALO

ČLANKI

- 05 Matej Hriberšek**
Študij in učiteljsko delo
Josipa Pipenbacherja
- 41 Jernej Šček in
Igor Škamperle**
Salutati, Ficino in
Machiavelli: Od jajca
do jabolka civilnega
humanizma
- 77 Iva Jevtić**
Izrekanje resnice v
*Ogledalu preprostih
izničeni duš* Margarete
Porete
- 101 Domen Iljaš in
Miran Špelič OFM**
*O vere ius summum,
summa malitia*: Poskus
žanrske opredelitve
in namembnosti
Hieronimove Ep. 1
- 123 Milan Lovenjak**
Laktancij in spis
O smrtih preganjalcev

PREVODI

- 141 Knjiga Lucija Cecilija
izpovedovalcu Donatu
o smrtih preganjalcev**
Milan Lovenjak
- 181 Homerjeva Odiseja,
drugi spev (β)**
Kajetan Gantar
- 195 Liutprand Kremonski,
Antapodosisis 6: Podoba
Bizanca na latinskem
Zahodu 10. stoletja**
Kajetan Škraban
- 207 Laconicum Europae
speculum - Lakonsko
ogledalo Evrope**
Izidor Janžekovič

RECENZIJE

- 235 Homerske himne v
slovenščini**
Boris Šinigoj

Slika 1: Josip Pipenbacher; vir: NUK,
Zbirka upodobitev znanih Slovencev

Študij in učiteljsko delo Josipa Pipenbacherja

Matej Hriberšek*

1. UVOD

Med slovenskimi klasičnimi filologi, ki so v obdobju do 2. svetovne vojne oblikovali pouk klasičnih jezikov, je veliko posameznikov, ki so pustili svoj pečat pri oblikovanju pouka klasičnih jezikov ali pri razvoju slovenske klasične filologije nasploh. Med njimi je nedvomno tudi Josip Pipenbacher. Kot filolog, šolnik, pisec učbenikov, oblikovalec šolske politike, prosvetni in kulturni delavec in pospeševalec, eden pomembnih članov Sokola in eden prvih slovenskih doktorjev klasične filologije je skupaj s svojimi sodobniki (Josipom Tomiňškom, Franom Ilešičem, Antonom Doklerjem, Josipom Westrom in drugimi) na področju prosvete in športa zaznamoval prvo polovico 20. stoletja. V prispevku je predstavljeno obdobje njegove mladosti, še posebej študij in doktorat na Univerzi na Dunaju ter njegovo učiteljsko delo.

2. MLADOST

Josip Pipenbacher je bil rojen 14. februarja 1869 v Sveti Marjeti na Dravskem polju na Štajerskem (*St. Margarethen am Draufeld, Steier-*

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; matej.hribersek@ff.uni-lj.si.

Zahvaljujem se vsem, ki so pripomogli k nastanku tega prispevka, še zlasti dr. Tonetu Smoleju, vodji projekta »Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov v Avstro-ogrski monarhiji (1872–1918)« (J7-7276; projekt je trajal med letoma 2016 in 2018), katerega član sem bil, ki je spodbudil raziskovanje o življenju in delu slovenskih doktorjev klasične filologije in v katerem mi je bilo omogočeno delo v dunajskem univerzitetnem arhivu, ter dr. Davidu Movrinu, za posredovano arhivsko gradivo.

mark) očetu Jožefu (Josipu)¹ in materi Mariji.² Izhajal je iz skromnega kmečkega okolja, saj je bil oče – kot sam Josip navaja pozneje v dokumentih – preprost kajžar (*Keuschler*).³ Otroška leta je preživel v rodnem kraju; osnovno šolo je najprej obiskoval v Šent Janžu na Dravskem polju,⁴ pozneje pa v Sveti Marjeti na Dravskem polju. Nato je v Mariboru obiskoval vadnico (v dokumentih ni navedeno, koliko časa) in tu se je l. 1883 tudi vpisal na klasično gimnazijo (v 1. a razred)⁵ in jo obiskoval do 6. gimnazijskega razreda;⁶ 7. gimnazijski razred je obiskoval na 1. klasični gimnaziji v Ljubljani in ga končal z odliko (*erste Fortgangsclassse mit Vorzug*);⁷ tu je obiskoval tudi 8. razred (ki ga ni končal z odliko).⁸ Na ljubljanski gimnaziji je 17. julija l. 1890 opravljal maturo.⁹ Leta 1889 je bil še kot gimnazijec rekrutiran v enote avstrijske vojske; v obdobju od 1. oktobra 1890 do 1. oktobra 1891 je kot enoletni prostovoljec (*einjährig freiwillige Präsenzdienst*) služil vojaški rok pri 47. polku.¹⁰

3. DUNAJ

a) Študij

Po končani enoletni vojaški službi se je Pipenbacher v zimskem semestru akademskega leta 1891/1892 vpisal na Filozofsko fakulteto dunajske univerze na študij klasične filologije; zakaj se je odločil prav za ta študij, ni znano. V vpisni dokumentaciji je navedel, da je katoliške veroizpovedi in da je njegov materni jezik slovenščina.¹¹ Izbira študija ni bila naključna. Bil je zelo marljiv in uspešen dijak, študij pa je ponujal tudi dobre obete za službo na kateri od gimnazij

1 UAW, Nationale, Josef Pipenbacher, I. Semester.

2 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Curriculum vitae; nšAMB, Krstna knjiga (Taufbuch) sign. 04185, 263 Št. Janž na Dravskem polju, str. 125.

3 UAW, Nationale, I. Semester.

4 SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenički list za l. 1926, 3. Šent Janž se danes imenuje Starše (na Dravskem polju), župnija je še vedno Šentjanž na Dravskem polju.

5 *Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg 1883*, 41.

6 *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg 1888*, 34.

7 *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach 1889*, 71.

8 *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach 1890*, 76.

9 UAW, Rigorosenprotokoll PN 913, Josef Pipenbacher.

10 SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenički list za l. 1926, 2.

11 UAW, Nationale, Josef Pipenbacher, I. Semester.

v avstrijski monarhiji, ker sta bila v tem obdobju v avstrijskem gimnazijskem šolstvu oba klasična jezika prevladujoča, saj jima je bilo v gimnazijskih predmetnikih namenjenih več kot 40% vseh ur.¹² Uspešno zaključen študij je tedaj skoraj zanesljivo zagotavljal službo na kateri od gimnazij monarhije, vendar pa to ni pomenilo, da bo posameznik to službo lahko opravljal v svojem domačem okolju, saj so avstrijske šolske oblasti učitelje pošiljale na gimnazije po vsej monarhiji. To je pogosto doletelo tudi slovenske srednješolske učitelje obeh klasičnih jezikov. Slovenskih srednješolskih učiteljev ni bilo malo, vendar jih je večina delovala zunaj meja današnjega slovenskega prostora. Tako je bilo l. 1859 na srednješolskih učnih ustanovah avstro-ogrske monarhije dejavnih 134 slovenskih učiteljev, vendar jih je na gimnazijah in realkah na območju današnjega slovenskega prostora poučevalo samo dvanajst, vsi ostali pa so službovali drugod na območju monarhije, največ na Hrvaškem.¹³

Študij je trajal štiri leta oziroma osem semestrov; Pipenbacher je na Dunaju študiral od zimskega semestra 1891/1892 do letnega semestra 1895. V tem obdobju je obiskoval vrsto predavanj, seminarjev in proseminarjev s področja klasične filologije, slavistike in germanistike. Pri Hildebrandu in Zimmermannu je poslušal predavanja iz logike; pri Vogtu iz splošne pedagogike, gimnazijske pedagogike in logike z uvodom v metafiziko; pri Pastrneku iz staroslovenske slovnice; pri Jirečku o zgodovini Slovanov in Bizanca v zgodnjem srednjem veku; pri Jagiću izbrana poglavja iz slovnice južnoslovanskih jezikov ter zgodovino književnosti južnih Slovanov; pri Minorju o zgodovini nemške književnosti (pesništvo 16. stoletja, obdobje od Opitza do Klopstocka); pri Benndorfu o zgodovini grške umetnosti (upodobitve iz Homerja in trojanskega mitološkega ciklusa); pri Gomperzu o zgodovini grške filozofije in o Platonovem življenju, nauku in delu; pri Bormannu o starejši grški zgodovini, o grški zgodovini po perzijskih vojnah, o rimskih starožitnostih ter o vodenju in upravi rimske države; pri Hoffmannu o zgodovini rimske književnosti, o mitologiji in religiji, o latinski skladnji, pri njem so brali Tukidida (govori), obiskovali seminar ter pripravljali seminarska dela in disputirali; pri Gitlbauerju so poslušali predavanja o grški paleografiji in Katonu Starejšem ter brali Homerjevo *Odisejo*, Sofoklove zbornske speve, Platonovo *Apologijo*, Demostenove *Olintske govore* in izbrane Horacijeve ode.

12 *Entwurf der Organisation*, 22–28; Baumeister, *Die Einrichtung und Verwaltung*, 272; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*, 49.

13 Prijatelj, *Kulturna in politična zgodovina*, III, 31–33.

Največ obveznosti je imel pri Karlu Schenklu in Wilhelmu Hartlu. Pri Hartlu je poslušal predavanja o zgodovini grške književnosti, o zgodovini in lastnostih latinskega sloga, obiskoval je razlage *Iliade* (skupaj z uvodom v zgodovino kritike Homerja), Demostenovega *Govora o vencu*, grških lirikov (z uvodom v grška narečja), Salustijeve *Zgodovine* in izbranih odlomkov iz Livija (5. dekada); na seminarjih so interpretirali različne pisce (med drugim homerske himne), udeleževal pa se je tudi disputacij, kjer so pripravljali in ocenjevali seminarska dela. Pri Schenklu je poslušal predavanja o grški skladnji, o grških vojnih starožitnostih, o lakedajmonskih državnih starožitnostih, o rimski književnosti 2. stoletja po Kr. in rimski tragediji. Brali, interpretirali in razlagali so Ajshilove *Peržane*, Sofoklovega *Ojdiipa na Kolonu*, Evripidovega *Kiklopa* (z uvodom v satirsko igro), Aristofanove *Ose*, Kalimahove himne, Ciceronovi deli *O najvišjem dobrem in najvišjem zlu* ter *O naravi bogov*, izbrane Katulove pesmi in Stacijeve *Gozdove*, udeleževal pa se je tudi njegovih seminarjev.

V času svojega študija na Dunaju je Pipenbacher bival na treh lokacijah: v 1. semestru v 1. nadstropju na Lackierergasse 8 v Alsergrundu, nato v stanovanju št. 30 v 3. nadstropju na Lederergasse v 8. okrožju in končno v stanovanju št. 80 v 3. nadstropju na Porzellangasse 30; tu je ostal do konca svojega študija. Od 3. semestra naprej je bil v celoti oproščen plačila študijske pristojbine oziroma učnine (*Collegiengeld*). Štipendije ni prejemal.¹⁴

b) Doktorat

Po končanem osemsemestrskem študiju se je Pipenbacher odločil za doktorski študij. Pravila so od doktorskega kandidata zahtevala pripravo disertacije (doktorandi filologije so jo morali napisati v latinščini, s čimer so dokazali, da se znajo v tem jeziku pravilno in tekoče izražati) in opravljanje rigoroz (strogega zaključnega izpita; doktorski kandidati filologije so morali ob prijavi na rigoroz iz klasične filologije dokumentaciji vedno dodati tudi v latinščini napisan življenjepis). Ta je bil razdeljen na glavni rigoroz oziroma izpit s področja stroke, s katere je kandidat napisal disertacijo, ter stranski rigoroz, ki je vključeval filozofijo in pedagoške predmete. Z uspešno opravljenimi obveznostmi si je kandidat pridobil pravico do

14 UAW, Nationale, Josef Pipenbacher, I. Semester.–VIII. Semester.

Nationale.

Vor- und Zuname des Studirenden: *Josef Piprenbacher*

Vaterland und Geburtsort: *Steiermark, St. Margarethen*

Muttersprache, Alter: *slovenische, 24 Jahre*

Religion, welchen Ritus oder Confession: *Katholisch römisch*

Wohnung des Studirenden: *W. Postzellaugasse 30.*

Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters: *Josef, Knechtler, St. Margarethen*

Name, Stand und Wohnort seines Vormundes: _____

Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studirende das letzte Semester zugebracht: *U. K. Universität in Wien*

Gewährt ein Stipendium (Stiftung) im Betrage von fl. kr. unter dem 18 J.

Ausführung der Grundlage, auf welcher der Studirende die Immatriculation oder Inscription anspricht: *Armer*

Verzeichniß der Vorlesungen, welche der Studirende zu hören beabsichtigt.

Gegenstand der Vorlesung	Wöchentliche Stundenzahl derselben	Name des Dozenten	Eigenhändige Unterschrift des Studirenden, zugleich Befähigung des Empfanges der Legitimations-Karte
<i>Logik und Einleitung in die Metaphysik</i>	<i>4</i>	<i>H. K. a. o. Prof. Dr. Anton Vogl</i>	<i>Josef Piprenbacher</i>
<i>Ältere griechische Geschichte</i>	<i>4</i>	<i>H. K. a. o. Prof. Dr. August Rasmann</i>	
<i>Demosthenes, Olynthische Reden</i>	<i>3</i>	<i>H. K. a. o. Prof. Dr. Mich. Lullbecher</i>	
<i>Geschichte der südslav. Literatur</i>	<i>2</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	
<i>Slavenapokalypse Cyrill und Method</i>	<i>3</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	
<i>Griechische Kriegsalterthümer</i>	<i>2</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	
<i>Mythologie's Religionswesen der Römer</i>	<i>5</i>	<i>Prof. Dr. Dr. Hoffmann</i>	
<i>Erklärung ausgewählter Gedichte des Catullus</i>	<i>4</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	
<i>Erklärung der Fragmente der Historien des Sallust</i>	<i>2</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	
<i>Erklärung der Praeface des Demosthenes</i>	<i>2</i>	<i>H. K. o. Prof. Hof. Dr. Karl Stejskal Privat.</i>	

Liquidirung der Quästur.

Von der Zahlung des Collegiengeldes *20/4* 1891/3 *7/2* Matrikel- und Stempelgebühr

befreit laut Beschreib von *20/4* 1891/3 *7/2* Collegiengeld

Zusammen fl. kr.

Slika 2. Nationale, Josef Piprenbacher IV. semester zimski semester 1893/4 vira UAW

doktorskega naziva.¹⁵ Pipenbacher pa ni bil edini slovenski filolog, ki se je odločil za doktorski študij. V obdobju od leta 1872, ko so začela veljati strožja pravila za pridobitev doktorskega naziva, do leta 1918 se je za doktorski študij klasične filologije na Dunaju odločilo enajst slovenskih študentov. Pri tem so upoštevani tisti, ki so izpolnjevali postavljeni kriterij za uvrstitev v kategorijo »slovenski študent«, za kar ni bilo dovolj, da so izvirali s slovenskega narodnostnega ozemlja, ampak so morali pri vpisu na študij na vpisnico napisati, da je njihov materni jezik slovenščina. Pred Pipenbacherjem je doktoriral Fran Detela, za njim pa še Franc Prosenc, Janez (Ivan) Maselj, Franc Lastavec, Anton Dolar, Janez Gnidovec, Anton Derganc, Franc Jerè, Janez (Ivan) Samsa in Franc Omerza; med temi slovesne promocije nista imela Janez Maselj in Franc Omerza. Večina jih je izhajala iz kmečkega okolja (starši so bili navadno mali kmetje ali kajzarji) in od enajstih so bili štirje duhovniki (Gnidovec, Jerè, Samsa, Omerza). Ti so prišli študirat ob podpori škofa Antona Bonaventure Jegliča, ki jih je poslal na študij z namenom, da bi zagotovil ustrezen slovenski kader za novonastalo škofijsko gimnazijo (in Zavod sv. Stanislava) v Šentvidu, ki je postala prva povsem slovenska gimnazija.

c) Disertacija in rigoroz

Devetega maja 1895 je Pipenbacher na profesorski kolegij Filozofske fakultete dunajske univerze naslovil prijavo oziroma prošnjo, naj mu dovoli pristop k filozofskemu rigorozu iz klasične filologije v povezavi z zgodovino.¹⁶ Pogoj za to je bilo privoljenje Ministrstva za uk in bogočastje (*Ministerium für Cultus und Unterricht*), ki ga je ministrstvo poslalo dekanatu 19. aprila 1895,¹⁷ Pipenbacherja pa je dekan o tem obvestil 25. aprila. Ob oddaji dokumentacije je moral Pipenbacher plačati tudi takso za presojo oziroma oceno svoje doktorske disertacije.¹⁸ Zahtevana prijavna dokumentacija je vključevala: privoljenje ministrstva, za katerega je zaprosil 26. marca 1895;¹⁹ maturitetno spričevalo, ki ga je pozneje (18. junija 1895) vzel iz dokumentacije rigoroz;²⁰ indeks kot dokazilo o opravljenih študijskih obveznostih; življenjepis (*Curriculum*

15 O doktorskem študiju gl. Smolej, »Prisegam in obljubljam«, 8–9, 12–13; Meister, *Geschichte des Doktorates der Philosophie*, passim.

16 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher.

17 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Ministerialbewilligung.

18 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Bestätigung.

19 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Ministerium für Cultus und Unterricht Z. 8442.

20 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Bestätigung (18. Juni 1895).

vitae), napisan v latinščini; dokončano disertacijo. Naslov disertacije, ki jo je skladno s tradicijo in zahtevami napisal v latinščini, je bil *Dve poglavji o Ksenofontovi knjigi, naslovljeni O ustavi Lakedajmoncev* (*Περὶ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείας*) – torej *De Xenophontis, qui de re publica Lacedaemoniorum inscribitur, libello capita duo* (*Περὶ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείας*); v njej se je ukvarjal z enim od Ksenofontovih manjših in manj znanih spisov z naslovom *Lakedajmonska (oziroma Spartanska) ustava*.

Strokovno oceno disertacije sta 19. maja 1895 podala Karl Schenk kot referent in Wilhelm Hartel kot koreferent.²¹ Ocenjevalca sta v oceni zapisala, da bi bila tema gotovo hvaležna, če bi kandidat na osnovi del, ki so že na voljo, še enkrat naredil temeljit pregled nad tem, v čem se razlikujejo mnenja strokovnjakov, ki zagovarjajo Ksenofontovo avtorstvo, in tistih, ki mu ga odrekajo; enako bi bilo dobro, če bi tudi temeljito pregledal dela o jezikovni rabi pri Ksenofontu ter jih po možnosti dopolnil z novimi spoznanji. Pipenbacherju sta priznala, da se trudi to narediti, da pa je že iz uvoda očitno, kako mu po njunem mnenju to ni najbolje uspelo. Iz nadaljevanja ocene dobimo približen vpogled v vsebino njegove disertacije. Prvi del disertacije je bil uvod, v katerem je podal pregled strokovne literature, ki je bil po mnenju ocenjevalcev sicer popoln in marljivo pripravljen. Sledila je obravnava vprašanja, kakšen je bil namen Ksenofontovega spisa. To vprašanje bi moral Pipenbacher po mnenju ocenjevalcev obdelati bolje in dati jasen odgovor, ali je to Ksenofontovo delo študija ali gre za strankarski spis oziroma politično brošuro (kakor je menil Wilamowitz). V drugem delu uvodnega poglavja je razpravljal o problematiki, ali se v knjižici navedena dejstva in mnenja ujemajo z dejstvi iz del, katerih avtorstvo je neizpodbitno Ksenofontovo. Tu je po oceni obeh sicer prispeval nekaj novega, vendar pa ni v celoti zadostil pričakovanjem in kriterijem. V drugem poglavju je Pipenbacher ovrednotil dotedanje raziskave o jezikovni rabi; prav v tem delu je prispeval nekaj novega ter nekatere stvari postavil v pravo luč. Na ta del se nanaša tudi glavni očitek obeh ocenjevalcev, da namreč pri jezikovni obravnavi in primerjavi manjka nekaj, kar je vse prej kot nepomembno – to so rekla in fraze, ki so v tem pogledu prav tako pomembni kot posamezne besede in jezikovne posebnosti. V tem poglavju je Pipenbacher tudi natančneje raziskal 14. poglavje spisa in zagovarjal njegovo pristnost. Pri latinščini ocenjevalca nista zaznala večjih napak, na tistih mestih, kjer so se pojavile, pa sta jih pripisala nepozornosti pri prepisovanju. Sta pa disertaciji poočitata

21 UAW, Rigorosenprotokoll PN 913, Josef Pipenbacher.

še dvojje: pomanjkanje kandidatovega pristnega lastnega izraza in dejstvo, da je kot celota neuravnotežena, saj so nekateri deli napisani dobro, drugi pa manj zadovoljivo. Končni sklep je bil, da disertacija še ni pripravljena za natis,²² da pa kandidat s svojo prizadevnostjo meri na to; ob dejstvu, da je temeljito prebral vsa Ksenofontova dela, in z ozirom na segmente, ki so v disertaciji – v nekaterih delih – dobri, zato ne bi bilo prav, če kandidata ne bi pripustili k nadaljnjim korakom, torej k rigorozu. S tem je bila Pipenbacherjeva disertacija aprobirana; podpisnik aprobacije je tedanji dekan filozofske fakultete, orientalist Josef Karabacek.²³

Iz ocene lahko razberemo, da je bila tema disertacije jezikovna, ne literarna, Pipenbacher pa je v njej na osnovi jezikovne analize in primerjave skušal dokazati, da je Ksenofont res pisec *Spartanske ustave*. Disertacija se v fondu dunajske univerzitetne knjižnice, kjer so arhivirane disertacije dunajske univerze, ni ohranila, zanimivo pa je, da je Pipenbacher nikoli ni objavil v strokovni periodiki (zakaj, ni znano), v njegovi zapuščini se ni ohranila, pa tudi pozneje se v nobenem od svojih prispevkov s področja filologije ni nikoli več lotil te tematike.²⁴ Tudi v svojem latinsko napisanem življenjepisju, ki ga je priložil k prijavi, nikjer ne pojasni svoje odločitve zanjo.²⁵

Glavni rigoroz je Pipenbacher opravil 28. junija 1895: Karl Schenkl mu je dal oceno »odlično« in »zadostno«, zgodovinar Max Büdinger »zadostno«; aprobacijo je podpisal tedanji dekan filozofske fakultete, orientalist Josef Karabacek. Stranski rigoroz je Pipenbacher opravil 25. maja 1895; ocenjevalca sta bila Robert Zimmerman in Theodor Vogt. Aprobiran je bil »soglasno z odliko« (einstimmig mit Auszeichnung); podpisnik aprobacije je bil dekan Karabacek. Promoviran je bil 17. julija 1895.²⁶

22 Ustaljena praksa je bila, da so doktorandi po zaključenem doktorskem študiju disertacijo objavili v revijalnem strokovnem tisku ali v šolskih izvetjih ali kot posebno publikacijo. Pipenbacher je ni objavil; zakaj, ni znano.

23 UAW, Rigorosenprotokoll PN 913, Josef Pipenbacher.

24 Od enajstih doktorskih disertacij slovenskih doktorjev klasične filologije na Dunaju so ohranjene samo štiri; disertacije ostalih kandidatov se niso ohranile ne v dunajski univerzitetni knjižnici in ne v njihovih zapuščinah, pa tudi objavljene niso bile ne kot celota in ne posamezni njihovi deli. Hriberšek, »Slovenski doktorji klasične filologije«, 45.

25 UAW, Rigorosenakt PN 913, Josef Pipenbacher, Curriculum vitae.

26 UAW, Rigorosenprotokoll PN 913, Josef Pipenbacher. Gl. tudi »Promoviran«. V: *Domovina* 5, št. 25 (5. septembra 1895): 3; »Promocija«. *Slovenec* 23, št. 163 (19. julija 1895): 4; »Promocije«. *Zora: Glasilo slovenskega katoliškega dijaštva* 1, 3. zv. (1895): 94.

Curriculum vitae.

Patre Josepho et matre Maria e gente Humiciā
in vico st. Margaretha prope Harburgum; urbem
Stiriae meridionalis, sito, a. d. XVII Kal. Mart.
anni huius saeculi LXIX natus sum. Fidem
profiteor catholicam. Primis litterarum
rudimentis positus gymnasia frequenta-
vi primum Harburgi, deinde Labraci. Pro-
ceptoribus, quarum disciplina in his scho-
lis utebar, imprimis G. Heiglio, et pro ma-
xima cura, qua ingenium meum moresque
erudireunt, et pro summa, quam esse eorum
scholis percepi, utilitate plurimas debeo gra-
tias. Naturitatis testimonium adeptus stipendia
sponte sumpsit. Autumnus a. L. s. XCI ad Aca-
demiā Rudolphinam transii, ut studiis
philologis in parcom scholarumque audire virorum
doctissimorum E. Bornmanni, Giltbauri, Th.
Lomperri, Gu. Hartelii, Em. Hoffmanni, C. Schu-
nklii, praeterea V. Jagičii, Tircičkii, Hillebrandi,
Th. Vogti, Rob. Zimmermanni et exercitationi-
bus Graecis Latinisque interfu, quas omnes
ad studia mea plurimum valuisse ex parte
profiteor. Seminarium philologi sodalis fui per ter-
ses menses ordinarius.

Gratissimam omnium praceptorum meo-
rum memoriam nunquam deponam, imprimis
vero C. Schunklii, qui opera et consilio in componen-
da dissertatione inaugurali benignitate, qua solet,
essentia me, activi, gratias quam maximas ago sem-
perque habeo

Slika 3: Rigorosenprotokol,
Pipenbacherjev življenjepis
(Curriculum vitae); vir: UAW

Josephus Pipenbacher

č) Profesorski izpit

Dosega doktorskega naziva ni bila najzahtevnejši del študija; veliko več časa in energije so morali učiteljski kandidati vložiti v pripravo na profesorski izpit, s katerim so dobili pravico poučevanja na gimnazijah in drugih srednjih šolah v monarhiji. Izpit so opravljali pri Cesarsko-kraljevi komisiji za pouk na gimnazijah in realnih šolah na Dunaju (K. k. Prüfungs-Commission für das Lehramt an Gymnasien und Realschulen in Wien), vključeval pa je:

1. nalogo, ki so jo kandidati pripravili doma in jo poslali v oceno;
  2. klavzurni izpit, ki so ga pisali na sedežu komisije;
  3. ustni izpit, ki so ga opravljali pred tri- ali štiričlansko komisijo.
- Vse tri obveznosti je moral kandidat opraviti za vsak predmet, za katerega se je prijavil, da ga želi poučevati, pa tudi za vsak učni jezik, za katerega je navedel, da želi v njem poučevati. Pipenbacher se je k profesorskemu izpitu prijavil 20. junija 1895; v prijavi je navedel, da želi opravljati državni strokovni izpit iz klasične filologije kot glavnega predmeta in slovenščine kot stranskega predmeta, pa tudi iz nemščine kot učnega jezika.²⁷

a) Domače naloge

Prvo domačo nalogo je Pipenbacher napisal iz pedagogike pri Teodorju Vogtu. Iz prepisa, namenjenega Pipenbacherju z dne 8. julija 1895, izvemo, da je bila ocena podana 25. junija 1895. Dobil je nalogo iz specialne didaktike – in sicer metodično pripravo k 9. in 10. poglavju 1. knjige Cezarjeve *Galske vojne*.²⁸ Opreti se je moral na prispevek nemškega filologa Rudolfa Mengeja,²⁹ objavljen v letopisu Društva za znanstveno pedagogiko (Verein für wissenschaftliche Pädagogik) za leto 1895, v katerem je ta obravnaval povezavo med lektiro in slovnico pri gimnazijskem pouku.³⁰ Vogt je oceno naloge objavil 12. februarja 1896. Pipenbacherja je pohvalil, da je zelo dobro seznanjen s filološko metodo in da sta njegov pristop in raba v navezavi na Mengejevo razpravo, kar zadeva jezikovni del pouka, povsem ustrezna.³¹

27 UAW, Lehramtsprüfungsakt Pipenbacher, Prüfungszeugnis.

28 UAW, Lehramtsprüfungsakt Pipenbacher, Pädagogische Hausaufgabe für Herrn Josef Pipenbacher.

29 Günther-Arndt et al., »Biographisches Handbuch«, 450–451.

30 Menge, »Verbindung von Lektüre und Grammatik«, 231–287.

31 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 5, Die paedagogische Arbeit des Herrn Dr. Jos. Pipenbacher.

Zusammen
über die Doctordissertation des
Herrn Joseph Pipenbacher.

Der Candidat hat zu dem Gegenstande seines Disser-
tation die Frage über die Befreiung der Juden
des Russen Reiches geschrieben. Diese Frage
των Λακεδαιμονίων πολιτείας gewährt. Diese Frage
wäre gewiß in Griechenland, wenn auf Grundlagen der
bereits vorhandene Arbeiten noch einmal eine
neue Untersuchung darüber angestellt würde,
inwiefern die in dieser Schrift angeführten
Aufsätze mit denen, welche wir in der Zeitung,
fast alle Aufsätze des Reiches dargelegt sind,
übereinstimmen, und wenn die Bemerkungen über
den Hauptgegenstand eines sorgfältigen Vergleiches
unterzogen und möglich ergänzt werden.
Das hat nun der Verfasser nicht gemacht
und sich aufzuführen sich bemüht; inwiefern ich
dies gelungen ist, wird die folgende Darstellung
zeigen. Nach einer Einleitung, in welcher er
eine Übersicht über die Literatur gibt, die er
überhaupt fast vollständig und fleißig verwendet
hat, bespricht er den Zweck, der Aufgabe mit
dieser Schrift nachzugehen. Er hätte klaren darüber
gehandelt werden sollen, ob wir in dem Buche eine
Aktion oder eine Parteischrift, eine politische Dis-
sertation zu sehen haben, wie dies neben anderen
von Wilamowitz angenommen hat. Es folgt eine
kurze Capitel, welches sich mit den Quellen,
nicht beschäftigt, ob die in dem Buche ange-
führten Tatsachen und vorgeschlagenen Maßnahmen
mit denen, was die in der Zeitung angeführten Aufsätze

Iz ohranjenega povzetka, ki je bil dan Pipenbacherju v prepis 8. julija 1895, izvemo, da mu je temo za domačo nalogo iz latinščine 22. junija 1895 določil Wilhelm Hartel. Moral je prevesti in pojasniti verze 77–155 iz šestega speva Vergilijeve *Eneide* ter pojasniti in kronološko določiti (kolikor je to mogoče) potek posameznih dogodkov in vse, kar je povezano z razumevanjem in vrednotenjem same kompozicije epa. Nalogo je moral napisati v latinščini.³² Ocena naloge je bila podana dobrega pol leta pozneje (9. februarja 1896), vendar ocenjevalec ni bil Wilhelm Hartel, ampak Karl Schenkl.³³ Po njegovi oceni je bil prevod odlomka sicer pomensko ustrezen, vendar pa ni bil zadovoljen s samo obliko, še zlasti, kar zadeva pesniški izraz; kandidatu je poočital nekaj okorelosti in celo napak (npr. *die Stachel* namesto *der Stachel*). Pograjal je še malenkostno raztresenost (vidno npr. v opombi k verzu 81) in neenakomeren latinski slog, saj so bili nekateri deli napisani bolje, drugi slabše, in dejstvo, da bi z natančnejšim pregledom kandidat lahko pravopisne napake odpravil. Pohvalil pa je marljivo pripravljen komentar, ustrezno rabo relevantne strokovne literature ter zmožnost trezne strokovne presoje in vrednotenja z različnih vidikov, čeprav z nekaj pridržka. Nalogo je ocenil pozitivno.

Karl Schenkl je ocenjeval tudi Pipenbacherjevo domačo nalogo iz grškega jezika, ki mu je bila odobrena na osnovi njegove disertacije. Ocena, ohranjena v Pipenbacherjevi dokumentaciji, nima datacije in naslova; grška domača naloga je bila verjetno oddana sočasno z latinsko in sočasno ocenjena.³⁴ V njej se je ukvarjal s pristnostjo Ksenofontovega dela *Lakedajmonska (Spartanska) ustava* (Περὶ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείας), enako kot v disertaciji pa je na osnovi analize sloga in jezika ugotavljal, ali gre res za Ksenofontovo delo, kar je bila osrednja tema njegove disertacije. V nalogi je večinoma navajal ugotovitve drugih, jih temeljito kritično pretresel in ovrednotil, vendar pa po mnenju ocenjevalca tudi tej nalogi enako kot disertaciji ne gre odrekati zaslug, da prinaša nekaj novosti ter da je kandidat nekatere ugotovitve ovrednotil z novega vidika in jih postavil v pravo luč. Oceno je končal podobno kot oceno disertacije: ni popolna, a ji ni kaj očitati. V besedilu naloge, napisane v latinščini, ni bilo večjih napak, pogršel pa je več kandidatovega lastnega prispevka.

32 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 1, Die Hausarbeit für Josef Pipenbacher.

33 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 2, Gutachten über die hausarbeit des Herrn Dr. J. Pipenbacher aus dem Gebiete der lateinischen Sprache.

34 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 3.

Zusammen

über die Hausarbeit des Herrn Dr.
J. Pipenbacher aus dem Gebiete der
lateinischen Sprache.

Die Übersetzung der beigefügten Probe entspricht
den Voraussetzungen, aber die Form läßt noch zu
wünschenswerth übrig, natürlich war die geistige Arbeit
drückend und anstrengend, auf die ich besonders achten
und sorgen nie fehlen, wie die Regel. Der Consonant
kann ich nicht fleißiger Arbeit, bei welcher die Littera-
turen gewöhnlich vollständig benützt werden. Die
groben Hauptstücke in der Anweisung zu v. 81
läßt sich nur durch Gedankelosigkeit erklären
und; zu dem gibt die Übersetzung die Stelle
richtig wieder. Den nun folgenden Aufsatz über
die Abfassungszeit der römischen Epik der
Anzahl zeigt, daß der Candidat sich mit der
Litteratur eingehend bekannt gemacht hat und
daß er die verschiedenen Aufsätze mit einer
ständigen Aufmerksamkeit zu würdigen weiß. Er hätte
aber doch andeuten sollen, daß es sehr fraglich
bleibt, ob diese alle Widersprüche, die
sich in der Anzahl finden, klar gemacht sind
und ob er sie bei der letzten Seite besichtigt
haben würde. Die lateinische Stil ist ungleich.
Manche Stellen sind besser geschrieben, andere
weniger gut, da meistens ein Mangel an Pro-
portionen vorhanden. Seine sprachliche Darstellung
hätte gewiß auf einige Verbesserungen und Man-
gelpunkte, wie z. B. Kerkur besichtigt. Die ~~Übersetzung~~
läßt ihren Fortgang ~~sehen~~.

Mirum am 9. Februar 1901

Alger.

Stika 5: Lehramtsprüfungsakt, Karl
Schenk, ocena Pipenbacherjeve
domače naloge iz latinščine, vir: UAW

Spull

β) Klavzurni izpiti

Klavzurno nalogo iz slovenskega jezika kot stranskega predmeta je Pipenbacherju določil Vatroslav Jagić, pisal pa jo je 28. februarja 1896 dopoldan. Jagić mu je naložil, naj v sestavku, napisanem v slovenskem jeziku, na kratko ovrednoti prevode posameznih delov Biblije v slovenski jezik, ki so nastali v različnih obdobjih, ter njihov pomen za razvoj slovenskega jezika.³⁵ V oceni naloge, ki je brez datuma, a je verjetno nastala še istega dne, je Jagić zapisal, da je z bibliografskega stališča sicer zelo natančna, da pa se kandidat o jezikovnem vidiku prevodov ni prav nič izrekel, kar se njegovi sicer dobri nalogi šteje v škodo.³⁶

Klavzurno nalogo iz latinskega jezika kot glavnega predmeta je Pipenbacherju določil Karl Schenkl; pisal jo je 16. februarja 1897 popoldne. Prevesti je moral Horacijevo 17. pismo prve knjige *Pisem* in napisati komentar v latinščini.³⁷ Ocena ni pripisana.

Drugo klavzurno nalogo iz latinskega jezika kot glavnega predmeta je Pipenbacher pisal 19. februarja 1897 dopoldan pri Schenklu. Tematika naloge, ki jo je bilo treba napisati v latinščini, je bila načrt, tendenca in kompozicija Tacitovega dela *Agrikola*, kratka karakterizacija na podlagi različnih dognanj učenjakov in stvarna predstavitev vseh potrebnih dejstev.³⁸ Oceno je Schenkl napisal 20. februarja 1897; izpostavil je, da naloga na splošno kaže kandidatovo dobro poznavanje snovi in da sta prevod izvirnika in komentar ustrezna, pa tudi brez večjih napak pri sami latinščini, zato je nalogo mogoče označiti kot »zadovoljivo« (*befriedigend*). Edini očitek je bil, da pogreša več kandidatovega lastnega prispevka.³⁹

Isti dan kot prvi del klavzurne naloge iz latinščine, 16. februarja dopoldan, je Pipenbacher pri Schenklu pisal klavzurno nalogo iz grškega jezika kot glavnega predmeta. Moral je naštetih Platonove dialoge, ki sodijo v prvo obdobje Platonovega delovanja, in jih na kratko okarakterizirati, nato pa natančneje opisati načrt, tendenco

35 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 12, Clausuraufgabe für Vormittag aus der slovenischen Sprache als Nebenfach.

36 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 13.

37 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 7, Clausuraufgabe für Nachmittag aus der lat. Sprache Hauptfach.

38 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 6, Clausuraufgabe für Vormittag aus der lat. Sprache Hauptfach.

39 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 8, Clausuraufgabe für Vormittag aus der lat. Sprache Hauptfach.

in kompozicijo Platonovega dialoga *Protagora*.⁴⁰ Natančneje je bil izprašan o dialogu *Lahet*.

Popoldne 16. februarja je sledila druga klavzurna naloga iz grščine kot glavnega predmeta, tudi ta pri Schenklu. V nalogi je moral Pipenbacher iz Sofoklovega *Ajanta* v nemščino prevesti verze 348–391 in dodati pojasnilni komentar ter metrično analizo.⁴¹ Schenk l je 20. decembra 1897 napisal skupno, zelo pohvalno oceno obeh klavzurnih nalog iz grščine – da kandidat pri obravnavi izkazuje dobro seznanjenost s snovjo, da ima dobro osnovo in da jo lahko oceni kot »zadovoljivo« (*befriedigend*).⁴²

γ) Ustni izpiti

Ustne izpite je Pipenbacher opravljal 4. marca 1896 ter 20., 21. in 22. februarja 1897.

Ustni izpit iz slovenščine kot eventualnega stranskega predmeta je opravljal 4. marca 1896; izpraševalec je bil Vatroslav Jagić, ki mu je postavil vprašanja o književnosti iz različnih obdobj slovenske književnosti, med drugim o Trubarjevih prevodih, o slovarju in slovnici Ožbalta Gutsmana ter o odnosu med Vodnikom in Kopitarjem. Pri vseh odgovorih je po oceni izpraševalca pokazal primeren nivo znanja, enako tudi pri vprašanih iz slovnice, kjer so izostale le nekatere oblike (npr. »nigdor«). Ocena je bila »docela uspešno« (*durchaus gelungen*).⁴³

Istega dne, 4. marca 1896, je opravljal tudi izpit iz nemškega jezika, izpraševalec je bil Jacob Minor. V kratki oceni, ki je sicer v dokumentaciji prečrtana, je zapisano, da je aprobiran za poučevanje v nemščini.⁴⁴ Minor je svojo oceno natančneje utemeljil šest let pozneje, 19. februarja 1902,⁴⁵

40 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 9, Clausuraufgabe für Vormittag aus der griech. Sprache Hauptfach.

41 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 10, Clausuraufgabe für Nachmittag aus der griech. Sprache Hauptfach.

42 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 11, Clausuraufgabe für Vormittag aus der griech. Sprache Hauptfach.

43 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 17, Protokoll, aufgenommen über die mündliche Prüfung des Lehramts-Candidaten Herrn Pipenbacher.

44 UAW, Pipenbacher, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, 18, Protokoll, aufgenommen über die mündliche Prüfung des Lehramts-Candidaten Herrn Pipenbacher.

45 Zakaj je usposobljenostni izpit za nemščino opravljal šele šest let pozneje, ni znano. Morda je to povezano z začetkom njegovega poučevanja na II. državni gimnaziji v Ljubljani (s šolskim letom 1901/1902), ko je – kot je razvidno iz podatkov v šolskih izvetjih – večkrat poučeval tudi nemščino in je za to potre-

N^o.

G.R.P.

Land: Pipenbacher

Clausuraufgabe

Vor
für Nachmittag

aus der lat. Sprache Hauptfach.

Der Candidat wolle über Jlaa, Tadmug
und Compositioⁿ des Agricola des
Tacitus unter künz^ligen Genalt^lweisung
des k^onigl. ad^lic. Aufsicht^r der
Gals^ltra des Köⁿigl. deal^lg^l.
den Aufsatz in latin^lischen
Sprach^e abzu^lass^len.

Wien am 19. febr^uar 1897.

V^onk^l

Der Candidat zeigt sich in dem Aufsatz über den
Agricola des Tacitus, wenn er auf richtig^l über
genau sat, das^l ungen^l gut^l w^lat^l ist.
das^l flabet^l kann^l das^l, als^l bet^lad^lig^lnd^l der
richt^l w^lnd^l. Die^l U^lber^lset^lung^l der^l Schrift^l
und^l der^l Com^lposit^lo^ln^l r^lat^lpr^laf^len^l die^l Lat^lin^lit^lät^l
ist^l von^l gr^lö^lber^len^l W^lort^lst^lück^len^l for^lis^l, lä^lßt^l ab^len^l,
was^l die^l Prop^lriet^lät^l bet^lri^lff^lt, richtig^l zu^l w^lis^lsen^l
über^lig.

Wien 20. febr^uar 1897. V^onk^l

v dopolnilu k poročilu o ustnem izpitu. Zapisal je, da pri ustnem izpitu iz nemščine kot učnega jezika 4. marca 1896 kandidat predloženega besedila ni prevedel in zanesljivo analiziral brez pomoči in da se je pri slovničnem delu (vprašanje so bili glagoli, *verba praeteritopraesentia*) zelo izkazal, vendar pa je opozoril, da nemško govori s tujim naglasom in da se tudi pri konverzaciji ni najbolje odrezal. Dodal je sklep, da se kandidatu dovoli, da svoje strokovne predmete poučuje v nemščini kot učnem jeziku, vendar pa ne more veljati za usposobljenega, da bi poučeval samo nemščino.⁴⁶

Ustni izpit iz latinščine je Pipenbacher opravljal 20. februarja 1897; izpraševalec in ocenjevalec je bil Karl Schenk. Na vprašanje iz literature (Lukrecij in njegova pesnitev *O naravi stvari*) je odgovoril zadovoljivo, na vprašanje s področja kulture in civilizacije (*flamines*, njihova vloga in pomen) zadostno, na slovnično vprašanje (futura) zelo dobro, dobro pa je tudi prevedel in komentiral izbrana odlomka: Vergilijevo *Eneido* (verzi 655 in nasl.) in Tacitovo *Germanijo* (24. poglavje).

Dan pozneje, 21. februarja (datum sicer ni zapisan, a glede na privajni list verjetno drži), je sledil ustni izpit iz grščine; ocenjevalec in izpraševalec je bil Karl Schenk. Na literarno vprašanje (stara komedija, še zlasti Aristofan) je kandidat odgovoril zelo zadovoljivo, na slovnično (vokativ in dual) zelo dobro, ustrezno je prevedel in komentiral izbrana odlomka iz Demostena (*O vencu* 169 in nasl.) in Sofokla (*Elektra* 160 in nasl.), enako ustrezna pa je bila tudi razlaga metrične strukture.

Dan zatem, 22. februarja, je sledil ustni izpit iz antične zgodovine; izpraševalec in ocenjevalec je bil Eugen Bormann, ki je Pipenbacherju zastavil tri vprašanja. Prvo je zadevalo ohranjena zgodovinska dela o stari rimski zgodovini, drugo helenizacijo Male Azije, tretje pa dela o antiški ustavni ureditvi. Znanje kandidata je označil kot zadostno (*genügend*) in ga aprobiral.

Pipenbacher je 22. februarja 1897 zaključil obveznosti in dobil dovoljenje za poučevanje na gimnaziji;⁴⁷ Cesarsko-kraljeva izpitna

boval tudi dovoljenje, ki si ga je lahko pridobil samo z opravljenim izpitom iz nemškega jezika.

- 46 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, Protokoll, aufgenommen über die mündliche Prüfung des Lehramts-Candidaten Herrn Pipenbacher, Amtlicher-Nachtrag (19. februar 1902, Minor). Kljub temu je Pipenbacher v svoji službeni mapi v kategoriji »Znanje tujih jezikov« navedel »popolno znanje nemščine«. Gl. SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, službenički list za l. 1926, 3.
- 47 UAW, Lehramtsprüfungsakt, Josef Pipenbacher, Prüfungszeugnis, Mündliche Prüfung. Gl. tudi »Novi slovenski profesorji«, *Slovenski narod* 30, št. 45 (25. februar 1897): 3.

komisija za učenje na gimnazijah in realkah mu je tega dne izdala dovoljenje za poučevanje klasične filologije kot glavnega predmeta in slovenskega jezika kot stranskega. Podpisnik je bil Karl Schenk. ⁴⁸

4. SREDNJEŠOLSKI UČITELJ

Leto po promociji je Pipenbacher začel svojo učiteljsko službo; v svoji učiteljski karieri je na različnih srednješolskih zavodih poučeval latinščino, grščino, slovenščino, nemščino, matematiko in filozofsko propedeutiko.

Od 28. septembra 1896 do 1. septembra 1898 je kot suplent učil na Cesarsko-kraljevi državni nižji gimnaziji v Ljubljani (pozneje II. državna gimnazija, danes gimnazija Poljane):

– v šol. l. 1896/1897 latinščino in nemščino v 1. a in slovenščino v 1. a in 2. b razredu;

– v šol. l. 1897/1898 v 1. polletju latinščino in slovenščino v 2. a ter nemščino v 1. a, 2. a in b in v 2. polletju latinščino in nemščino v 2. a, slovenščino v 2. a in 4. ter matematiko v 1. a razredu. ⁴⁹

Štirinajstega aprila 1898 je bil imenovan za pravega gimnazijskega učitelja na gimnaziji v Novem mestu, ⁵⁰ kjer je učil od 1. septembra 1898 do 8. junija 1900 (8. junija 1900 mu je bila potrjena služba z naslovom profesor): ⁵¹

– v šol. l. 1898/1899 latinščino in slovenščino v 1. ter grščino v 5. razredu;

– v šol. l. 1899/1900 do 24. marca 1900 latinščino v 2., grščino v 6., nemščino v 2. in slovenščino v 2. razredu, ter od 25. marca 1900 latinščino v 2., grščino v 6., nemščino v 2. in 6. ter slovenščino v 2. razredu;

– v šol. l. 1900/1901 latinščino in slovenščino v 3., grščino v 7. in nemščino v 4. razredu. ⁵²

48 Pipenbacher je Karla Schenkla še posebej cenil. Gl. tudi UAW, Rigorosenaht PN 913, Josef Pipenbacher, Curriculum vitae.

49 Gl. *Izvestje c. kr. državne nižje gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1896/97*, 42, 55; *Izvestje c. kr. državne nižje gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1897/98*, 20, 38.

50 Gl. tudi »Osebn vest«. V: *Domovina* 8, št. 29 (22. julija 1898): 4; »Imenovanje«. V: *Kmetijske in rokodelske novice* 56, št. 16 (22. aprila 1898): 157; *Slovenec* 26, št. 88 (20. aprila 1898): 4; *Slovenec* 26, št. 160 (18. julija 1898): 2; *Slovenski list* 3, št. 29 (23. aprila 1898): 5; *Slovenski narod* 31, št. 89 (21. aprila 1898): 2; *Slovenski narod* 31, št. 160 (18. julija 1898): 3.

51 Gl. *Slovenski narod* 33, št. 33 (9. junija 1900): 3.

52 Gl. *Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1898–1899*, 8; *Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1899–1900*, 3; *Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1900–1901*, 12.

Protokoll

aufgenommen über die mündliche Prüfung
des Lehramts-Candidaten, Herrn Pipenbacher

Wien am 4. ^{ten} März 1896

Vorsitzender: Vir.

Anwesende: Minor, Terjic

Der Candidat, Hr. der Slovencische als Nebenfach für seine
weid. Lehrbefähigung ^{ausdrückl} besuchte, warnte aus verschiedenen Perioden der Slovencische
Literatur freye ^{gestellt} Probe (z. B. über die Sprache der altsloven. Uebersetzung
17 Trubers), als den Lexicographen: Gracinski Jakmann, über Vordruck-
Kopitar (u. a.), die er alle mit Sachkenntnis ~~zu~~ beantwortete ~~und~~
~~was~~ ~~er~~ gab er befriedigende Antworten ^{auf} ~~die~~ ^{verschiedene} ~~Frage~~
Die einzige Frage aus der Grammatik, nur einige ^{von} ~~ihm~~ ^{nicht} ~~er~~
~~entgegen~~ ~~sein~~ ~~bleibe~~ ~~unklar~~. In ganze gilt die Prüfung als
durchaus gelungen.

W. 4 März 1896

Prüfungsausschuss

dem Prüfungsausschuss

Jagić

18
Kritik ~~bestanden~~ ~~ist~~: ~~Er~~ ~~behandelt~~ ~~unrichtig~~ ~~den~~ ~~wichtigsten~~ ~~Teil~~ ~~des~~ ~~Prüfungs~~ ~~gegenstandes~~; ~~er~~ ~~ist~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~potentia~~ ~~procedit~~.
~~Er~~ ~~ist~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~genau~~ ~~in~~ ~~den~~ ~~einzelnen~~ ~~Frage~~ ~~beantwortung~~. ~~Er~~ ~~ist~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~genau~~ ~~in~~ ~~den~~ ~~einzelnen~~ ~~Frage~~ ~~beantwortung~~.
~~Er~~ ~~ist~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~genau~~ ~~in~~ ~~den~~ ~~einzelnen~~ ~~Frage~~ ~~beantwortung~~. ~~Er~~ ~~ist~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~genau~~ ~~in~~ ~~den~~ ~~einzelnen~~ ~~Frage~~ ~~beantwortung~~.
in ~~bezug~~ ~~der~~ ~~Prüfung~~ ~~Probe~~ ~~ist~~ ~~er~~ ~~zu~~ ~~wenig~~ ~~genau~~ ~~in~~ ~~den~~ ~~einzelnen~~ ~~Frage~~ ~~beantwortung~~.
appetit

Slika 7: Lehramtsprüfungsakt,
Vatroslav Jagić in Jakob Minor, ocena
Pipenbacherjevega ustnega izpita iz
slovenščine in nemščine; vir: UAW

Osemindvajsetega junija 1901 je bil iz Novega mesta premeščen na II. državno gimnazijo v Ljubljani,⁵³ kjer je s 1. septembrom nastopil službo (l. 1902 mu je bila priznana prva petletka službe, nato l. 1907 druga,⁵⁴ l. 1912 tretja in l. 1917 četrta).⁵⁵ Tu je bil dolgo tudi vodja dijaške knjižnice.⁵⁶ Na II. državni gimnaziji je poučeval:

- v šol. l. 1901/1902 latinščino, grščino in slovenščino v 5. ter nemščino v 1. a in v 5. razredu;
- v šol. l. 1902/1903 latinščino v 6., grščino v 5. in 6. ter nemščino v 2. a razredu;
- v šol. l. 1903/1904 latinščino v 7., grščino v 5., 6. in 7. ter propedeutiko v 7. razredu;
- v šol. l. 1904/1905 latinščino v 8., grščino v 6. in 8. ter propedeutiko v 7. in 8. razredu;
- v šol. l. 1905/1906 latinščino v 7., grščino v 6. in 7. ter propedeutiko v 7. in 8. razredu;
- šol. l. 1906/1907 latinščino v 8., grščino v 7. in 8. in propedeutiko v 7. in 8. razredu;⁵⁷
- v šol. l. 1907/1908 latinščino, nemščino in slovenščino v 1. a ter grščino v 8. razredu;
- v šol. l. 1908/1909 latinščino in nemščino v 2. a in 3. a ter propedeutiko v 8. razredu;
- v šol. l. 1909/1910 latinščino in nemščino v 3. a in 4. a ter propedeutiko v 7. razredu;
- v šol. l. 1910/1911 latinščino v 4. a in 5. ter grščino v 3. b razredu;
- v šol. l. 1911/1912 latinščino v 5. in 6. ter grščino v 4. b razredu;
- v šol. l. 1912/1913 latinščino v 6. in 7. ter grščino v 5. razredu;
- v šol. l. 1913/1914 latinščino v 7. in 8. ter grščino v 6. razredu.

Med vojno je bil od 13. septembra 1914 do 17. februarja 1915 in od 15. julija 1915 do 31. decembra 1918 v vojaški službi kot oskrbni (administrativni) akcesist oziroma oficial, od 1. marca do 30. junija 1915

53 Gl. tudi »Osebnosti«. V: *Kmetijske in rokodelske novice* 59, št. 28 (12. julija 1901): 275–276.

54 Gl. *Slovenski narod* 40, št. 178 (3. avgusta 1907): 4; *Učiteljski tovariš* 47, št. 33 (1907): 6.

55 SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenički list za l. 1926, 4.

56 Gl. tudi *Slovan: Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto* 6, št. 9 (1908): 278.

57 Tega leta je tudi napredoval v VIII. činovni razred. Gl. »Šolske vesti«, v: *Dolenjske novice* 23, št. 16 (15. avgusta 1907): 164; »Učiteljske in profesorske vesti«, v: *Učiteljski tovariš* 47, št. 33 (1907): 361–362.

pa je učil kot profesor na gimnaziji.⁵⁸ Glede na gimnazijska izvestja je v šol. l. 1914/1915 od 7. aprila poučeval latinščino v 7., grščino v 5. in nemščino v 1. a in b razredu; v šol. l. 1915/1916 bil vse leto v aktivni vojaški službi, enako tudi v šol. l. 1916/1917 in 1917/1918, za svoje delo pa je bil odlikovan z zlatim križcem za zasluge s krono. Za šolski leti 1918/1919 in 1919/1920 ni natančnejših podatkov. Drugega julija 1921 je bil postavljen za začasnega vodjo II. državne gimnazije v Ljubljani, 21. septembra 1921 pa je postal njen direktor. Na tej funkciji je deloval do l. 1928,⁵⁹ ko je bil 24. aprila po kraljevem ukazu upokojen, razrešen pa 15. maja 1928. Četrtega decembra 1922 je bil po kraljevem ukazu na predlog ministra za prosveto odlikovan z redom svetega Save za izredne zasluge na prosvetnem polju.⁶⁰

5. VISOKOŠOLSKI HONORARNI UČITELJ

Ob ustanavljanju ljubljanske univerze l. 1919 je bil oddelek za klasično filologijo eden tistih, ki še niso imeli na voljo ustreznega kadra, saj med slovenskimi filologi ni bilo nobenega habilitiranega visokošolskega učitelja, ki bi lahko prevzel predavanja; med slovenskimi docenti, ki so dotlej delovali na avstrijskih univerzah, namreč ni bilo nobenega klasičnega filologa,⁶¹ zato tudi ni bilo nobenega med predvidenimi predavatelji in nosilci fakultetnih stolic.⁶² Po negotovih začetkih in spletu naključij je prvi predavatelj za klasično filologijo postal Čeh Ivan Lunjak, ki je vso svojo kariero deloval na različnih univerzah v Rusiji.⁶³

58 SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenički list za l. 1926, 3.

59 Lužar et al., *Stalez šolstva in učiteljstva*, 9.

60 Gl. *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1901/1902–1917/1918*; *Izvestje II. državne realne gimnazije v Ljubljani 1918/1919–1929/1930*; SI AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, personalne mape, škatla 34, Pipenbacher, Službenički list za l. 1926, 3; Šlebinger, »Pipenbacher, Josip (1869–1949)«.

61 Polec, »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti«, 185.

62 Polec, »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti«, 142–145.

63 Več o tem gl. Hriberšek, »*Tantae molis erat*«, 75–83. Gl. tudi SI AS 100/1/2/3/8 (Vseučiliška komisija pri Deželni vladi za Slovenijo, 1905–1920); Seznam kandidatov za predavatelje na filozofski fakulteti; SI AS 100/2/4/2 (Vseučiliška komisija pri Deželni vladi za Slovenijo, 1905–1920) Osnovni načrt filozofske fakultete z imenikom stolic, seminarjev, institutov in učnih moči, 1919.03.25; Polec, »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti«, 212, 286; *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani*, 285–286; Dekleva, »Oris razvoja Filozofske fakultete do leta 1941«, 107, 110. O Lunjaku gl. ZAMU, Rektorat IV, osebne mape profesorjev, 33/541,

Že prvo leto je na novoustanovljenem Oddelku za klasično filologijo ljubljanske univerze poučeval tudi Josip Pipenbacher; v letnem semestru 1920 je kot honorarno nastavljeni učitelj imel vaje v latinskem proseminarju in šesturni tečaj latinščine za negimnazijce, tj. za absolvente realk, ki niso imeli zadostnega znanja latinskega jezika (oboje v prostorih 1. državne gimnazije). Od zimskega semestra 1920/1921 naprej je imel dva tečaja: štiriurni začetni tečaj (tečaj 1) in dvourni nadaljevalni (tečaj 2). Oba tečaja, ki sta pozneje obsegala vsak po 2 uri tedensko, sredi 30. let pa sta bila združena v enoten dvourni tečaj, in dve uri tedensko latinskega proseminarja na oddelku za klasično filologijo je Pipenbacher imel do poletnega semestra 1938/1939. Na proseminarju je s študenti obravnaval zahtevnejše slovnične vaje za slušatelje 1. in 2. letnika, zato je potekal ciklično; vaje so lahko obiskovali tudi študenti drugih smeri. Edini natančnejši podatki so ohranjeni za letni semester 1923, ko so pri proseminarju obravnavali Horacijevu metriko, ter za obdobje od zimskega semestra 1923/1924 do zimskega semestra 1924/1925, ko so obravnavali izbrana poglavja iz latinske slovnice in latinske stilistike. Grški proseminar je štiri semestre (od zimskega semestra 1919/1920 do letnega semestra 1921) vodil dr. Josip Debevec, tedaj profesor na 1. državni gimnaziji v Ljubljani, za njim pa ga je prevzel Ivan Maselj, profesor na II. državni realni gimnaziji v Ljubljani, ki ga je vodil od zimskega semestra 1921/1922 do zimskega semestra 1924/1925. Po odhodu Ivana Lunjaka l. 1930 je bil Pipenbacher ob Franu Bradaču do zimskega semestra 1932/1933 edini učitelj na oddelku, v poletnem semestru pa se jima je pridružil profesor klasične gimnazije dr. Ivan Arnejc, ki je do prihoda Milana Grošlja l. 1936 vodil latinske proseminarske (slovnične, stilistične in prevajalske) vaje. S poletnim semestrom 1938/1939 se je Pipenbacherjevo sodelovanje z ljubljansko univerzo končalo.⁶⁴

Personalna mapa Ivan Lunjak; Šumi, *Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*; Otto, »Luňák Jan«, 1325; B. R., »Jan Luňák« 367–368; Svoboda, *Antika a česká vzdělanost*, 221–222; Brglez et al., *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani*, 86–90; Ruban, *Russische klassische Altertumswissenschaft*; Verlinsky, »Philologia inter Disciplinas«, 197; Movrin, »Fran Bradač, Anton Sovre«, 150 (op. 20); Movrin, »Fran Bradač, Anton Sovrè«, 437 (op. 10); Gantar, »Dve pismi Božidarja Bajuka«, 133–134, 137–138; *Seznam predavanj na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani od letnega semestra 1920 do letnega semestra 1930*; Hriberšek, *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu*, 311–312; *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji* 1923, 14, 195; Lužar et al., *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji*, 11.

64 *Seznam predavanj na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani*; pozneje *Seznam predavanj na Univerzi kralja Aleksandra* 1. 1919/1920–1938/1939.

Slika 8: Ivan Lunjak; vir:
ru.wikipedia.org

Slika 9: Ivan Arnejc; vir: Matej
Hriberšek, osebni arhiv

Slika 10: Josip Debevec;
vir: NŠALj

PRILOGA – PREPIS VPISNIC JOSIPA PIPENBACHERJA
(OD ZIMSKEGA SEMESTRA 1891/1892 DO LETNEGA
SEMESTRA 1895)

*Josef Pipenbacher*⁶⁵

1. semester – ws 1891/1892

Emanuel Hoffmann: Geschichte der römischen Literatur (5)
Eugen Bormann: Regierung und Verwaltung des römischen Staates (2)
Otto Bendorf: Bildwerke zu Homer und dem troischen Sagenkreise (1)
Karl Schenkl: Aristophanes' *Wespen* (2)
Nachtrags-Nationale:
Theodor Vogt: Allgemeine Pädagogik (3)

2. semester – ss 1892

Theodor Vogt: Gymnasial-Pädagogik (4)
Karl Schenkl: Sophokles' Ödipus auf Kolonos (4)
Michael Gitlbauer: Homers' *Odyssee* IX. und X. Gesang (3)
Michael Gitlbauer: *Cato Maior* (2)

3. semester – ws 1892/1893

Wilhelm von Hartel: Erklärung griechischer Lyriker mit einer
Einleitung über griechische Dialecte (3)
Michael Gitlbauer: Ausgewählte *Oden* des Horaz (3)
Michael Gitlbauer: Griechische Paläographie (3)
Karl Schenkl: Griechische Syntax (4)
Karl Schenkl: Interpretation des I. und II. Buches Ciceros *de finibus
bonorum et malorum* (2)
Emanuel Hoffmann: Lateinische Syntax (5)
Wilhelm von Hartel: (Philologisches Seminar:) Interpretation der
homerischen Hymnen (2)

4. semester – ss 1893

Theodor Vogt: Logik mit Einleitung in die Metaphysik (4)

65 UAW, Nationale, Josef Pipenbacher, I. Semester.–VIII. Semester. Predmete, ki so v vpisnicah prečrtani, je Pipenbacher opustil in se je namesto njih naknadno odločil za druge; kljub temu so v prepisu ohranjeni.

Eugen Bormann: Ältere griechische Geschichte (4)
 Michael Gitlbauer: Demosthenes' *Olyntische Reden* (3)
 Vatroslav Jagić: Geschichte der südslavischen Literatur (2)
 Karl Schenkl: Griechische Kriegsalterthümer (2)
 Emanuel Hoffmann: Mythologie und Religionswesen der Römer (5)
 Karl Schenkl: Erklärung ausgewählter Gedichte des Catullus (4)
 Wilhelm von Hartel: Erklärung der *Historien* des Sallustius (3)
 Wilhelm von Hartel: Erklärung der *Kranzrede* des Demosthenes (2)

5. semester – ws 1893/1894

Wilhelm von Hartel: Erklärung des 1. Buches der *Ilias* mit einer Einleitung über die Geschichte der Homer-Kritik (3)
 Karl Schenkl: Euripides' *Kyklops* mit einer Einleitung über das Satyrspiel (4)
 Karl Schenkl: *Hymnen* des Kallimachos (2)
 Eugen Bormann: Griechische Geschichte von den Perserkriegen an (4)
 Michael Gitlbauer: Sophokleische Chorgesänge (4)
 Franz Pastrnek: Altslovenische Grammatik (3)
 Karl Schenkl: Interpretation der *Perser* (2)
 Wilhelm von Hartel: Interpretation ausgewählter Stücke aus der fünften Decade Livius' (2)
 Emanuel Hoffmann: Kritik der Disputierübungen und schriftlichen Arbeiten (2)
 Jacob Minor: Sturm und Drangliteratur

6. semester – ss 1894

Emanuel Hoffmann: Erklärung der Satire in dem Horaz (3)
 Wilhelm von Hartel: Geschichte und Grundzüge des lateinischen Stils (3)
 Karl Schenkl: Römische Tragödie (4)
 Karl Schenkl: Cicero *de natura deorum* (2)
 Emanuel Hoffmann: Philologisches Seminar (2)
 Wilhelm von Hartel: Philologisches Seminar (2)
 Karl Schenkl: Philologisches Seminar (2)
 Michael Gitlbauer: Platons *Apologie des Sokrates* (4)
 Jacob Minor: Schiller und Goethe Hochblüte 1775–1805 (4)
 Vatroslav Jagić: Ausgewählte Punkte aus der Grammatik der südslavischen Sprachen (4)

7. semester – ws 1894/1895

- Emanuel Hoffmann: Interpretation von Reden bei Thucydides (2)
 Wilhelm von Hartel: Geschichte der griechischen Literatur (3)
 Wilhelm von Hartel: Recension der schriftlichen Arbeiten und Disputationsübungen (3)
 Karl Schenkl: Lakedaimonische Staatsalterthümer (4)
 Karl Schenkl: Interpretation der *Silvae* des Statius (2)
 Eugen Bormann: Römische Staatsalterthümer (5)
 Franz Pastrnek: Kurzer Abriss der altslovenischen Grammatik, verbunden mit der Lektüre altslovenischer Texte (3)
 Theodor Gomperz: Geschichte der griechischen Philosophie (3)
 Franz Brentano: Meine Philosophie, Übersicht über die Ergebnisse eigener Forschung nebst geschichtlicher Einleitung (2)
 Franz Hildebrand: Logik (3)
 Jacob Minor: Geschichte der deutschen Dichtung im 16. Jahrhundert mit besonderer Rücksicht auf Hans Sachs (3)
 Josef Constantin Jireček: Die Slaven und Byzantiner in der ersten Hälfte des Mittelalters (5)

8. semester – ss 1895

- Robert Zimmermann: Logik (4)
 Wilhelm von Hartel: Geschichte der griechischen Literatur (3)
 Theodor Gomperz: Platons Leben, Lehre und Schriften (3)
 Jacob Minor: Geschichte der deutschen Dichter von Opitz bis Klopstock
 Wilhelm von Hartel, Karl Schenkl, Emanuel Hoffmann:
 Philologisches Seminar (6)
 Karl Schenkl: Römische Literatur im 11. Jahrhundert nach Christ (2)

BIBLIOGRAFIJA

ARHIVSKI VIRI

NŠALj – Nadškofijski arhiv Ljubljana

NŠAmb – Nadškofijski arhiv Maribor

NUK, Ms – Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

UAW – Archiv der Universität Wien (Arhiv Univerze na Dunaju)

a) Nationale (vpisnice) – Philosophische Fakultät: Josef Pipenbacher

b) Rigorosenprotokolle (zapisniki doktorskih izpitov): PN (št.) 913 – Josef Pipenbacher

c) Rigorosenakte (personalne mape z doktorskimi akti): PN (št.) 913 – Josef Pipenbacher

č) Lehramtsprüfungsakte (akti profesorskih izpitov): Josef Pipenbacher

ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani

ČASOPISI IN PERIODIKA

Dolenjske novice

Domovina

Kmetijske in rokodelske novice

Seznam predavanj na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani

Slovan: Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto

Slovenec

Slovenski list

Slovenski narod

Učiteljski tovariš

Zora: Glasilo slovenskega katoliškega dijaštva

GIMNAZIJSKA IZVESTJA

Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg, veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres 1883. Maribor: K. k. Staatsgymnasium (Druck E. Janschitz), 1883.

Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg. Veröffentlicht von der Direction am Schlusse des Studienjahres 1888. Maribor: Verlag des k. k. Staats-Gymnasiums (Druck Ed. Janschitz), 1888.

Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1889 durch den Director Josef Šuman.

- Ljubljana: Verlag des k. k. Obergymnasiums (Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1889.
- Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1890 durch den Director Josef Šuman.* Ljubljana: Verlag des k. k. Obergymnasiums (Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1890.
- Izvestje c. kr. državne nižje gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1896/97, na svetlo dal c. kr. ravnatelj Fran Wiesthaler.* Ljubljana: C. kr. državna nižja gimnazija (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1897.
- Izvestje c. kr. državne nižje gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1897/98, na svetlo dal c. kr. ravnatelj Fran Wiesthaler.* Ljubljana: C. kr. državna nižja gimnazija (Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg), 1898.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1898–1899.* Novo mesto: Verlag des Lehranstalt (Druck J. Krajec), 1899.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1899–1900.* Novo mesto: Verlag des Lehranstalt (Druck J. Krajec), 1900.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1900–1901.* Novo mesto: Verlag des Lehranstalt (Druck J. Krajec Nachfg.), 1901.
- Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1901/1902–1917/1918.*
- Izvestje II. državne realne gimnazije v Ljubljani 1918/1919–1929/1930.*

LITERATURA

- B. R. »Jan Luňák«. *Listy filologicke* 62.4–5 (1935): 367–368.
- Baumeister, August. *Die Einrichtung und Verwaltung des höheren Schulwesens in den Kulturländern von Europa und in Nordamerika.* München: C. H. Beck, 1897.
- Brglez, Alja, in Matej Seljak. *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani* (Delovni zvezki ICK: Nacionalni razred). Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo – ICK, 2007.
- Dekleva, Tatjana. »Oris razvoja Filozofske fakultete do leta 1941«. *Kronika* 46.3 (1998): 107–115.
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich.* Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1849.
- Gantar, Kajetan. »Dve pismi Božidarja Bajuka«. *Razprave/Dissertationes* 22 (2014): 131–142. (SAZU, Razred za filološke in literarne vede; Razprave II. razreda.)

- Günther-Arndt, Hilke. »Menge, Rudolf«. V: *Biographisches Handbuch zur Geschichte des Landes Oldenburg*, ur. Hans Friedl, Wolfgang Günther, Hilke Günther-Arndt in Heinrich Schmidt, 450–451. Oldenburg: Isensee Verlag, 1992.
- Hriberšek, Matej. *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- . »Slovenski doktorji klasične filologije, promovirani na dunajski univerzi v obdobju 1872–1918«. V: *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti (1872–1918)*, ur. Tone Smolej, 21–50, 417–418. 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- . »*Tantae molis erat seminarium condere philologicum Labacense* – Začetki oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi.« V: *O poslanstvu humanistike in družboslovja: Ob stoletnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, ur. Katja Mahnič, Barbara Pihler Ciglič, 63–87. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.
- Lužar, Fortunat, Rudolf Wagner in Anton Vrabl. *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast)*. Ljubljana: Oblastna naloga šolskih knjig, 1928.
- Meister, Richard. *Geschichte des Doktorates der Philosophie an der Universität Wien* (Philosophisch-historische Klasse: Sitzungsberichte, 232. Band, 2. Abhandlung; Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes, Heft 3). Dunaj: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Rudolf M. Rohrer, 1958.
- Menge, Rudolf. »Verbindung von Lektüre und Grammatik. Eine Studie zum Lateinunterricht auf Gymnasien. Teil II. (Fortsetzung zu Band 19, S. 140 ff.)«. V: *Jahrbuch des Vereins für wissenschaftliche Pädagogik* 27 (1895): 231–287.
- Movrin, David. »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«. V: *Keria: Studia Latina et Graeca* 15, št. 2 (2013): 147–179.
- . »Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni«. V: *Zgodovinski časopis* 68, št. 3–4 (2014): 432–477.
- Otto, Jan, ur. »Luňák Jan«. V: *Ottuv Slovník naučný nové doby*. III, 2: *Konkurs-majo*. Praga: J. Otto, 1935: 1325.
- Polec, Janko. »Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo«. V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, 3–230. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega, 1929.

- Prijatelj, Ivan. *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*. Uredil Anton Ocvirk. Ljubljana: Akademsko založba, 1938 (I, II, III), 1939 (IV).
- Ruban, Anatolij, in Ekaterina Basargina. *Russische klassische Altertumswissenschaft in der Zeitschrift des Ministeriums für Volksaufklärung*. Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosveščeniya (ŽMNP): Annotiertes Verzeichnis der in den Jahren 1873–1917 erschienenen Beiträge. Zusammengestellt von Anatolij Ruban unter Mitwirkung von Ekaterina Basargina. St. Petersburg: Bibliotheca Classica Petropolitana; Nestor-Verlag, 2012.
- Seznam predavanj na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev* (pozneje *Seznam predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* in *Seznam predavanj na univerzi kralja Aleksandra I.*) (*Catalogus lectionum Universitatis Labacensis*). Ljubljana: Univerza, 1920.
- Smolej, Tone. »Ustanovitev Filozofske fakultete in kratek oris njene stoletne zgodovine«. V: *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 1.–13. 7. 2019, ur. Mojca Smolej, 87–92. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.
- . »Prisegam in obljubljam, da bom humanistične študije gojil z neutrudnim delom? Slovenski doktorandi na dunajski Filozofski fakulteti (1876–1918)«. V: *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti (1872–1918)*, ur. Tone Smolej, 7–19. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019.
- Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923*. Sestavil in izdal Višji šolski svet v Ljubljani. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1923.
- Svoboda, Karel. *Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války*. Praga: Nakl. Československé akademie věd, 1957.
- Šlebinger, Janko. »Pipenbacher, Josip (1869–1949)«. V: *Slovenska biografija*. SAZU, ZRC SAZU, 2013. Dostopno na spletu.
- Šumi, Jadranka, ur. *Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Zbornik ob 80-letnici, 1919–1999*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000.
- Verlinsky, Alexander. »Philologia inter Disciplinas: The Department of Classics at St. Petersburg University 1819–1884«. *Hyperboreus: Studia classica* 19 (2013): 162–202.
- Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega, 1929.

IZVLEČEK

Leta 1869 rojeni Josip Pipenbacher je po končani gimnaziji v Mariboru in nato v Ljubljani, kjer je maturiral, na Dunaju študiral klasično filologijo in tam l. 1895 tudi doktoriral kot drugi slovenski doktor klasične filologije (za Franom Detelo). Po opravljenem učiteljskem izpitu je poučeval na II. državni gimnaziji v Ljubljani, na gimnaziji v Novem mestu in nato znova na II. državni gimnaziji v Ljubljani, ki jo je v obdobju od l. 1921 do upokojitve l. 1928 vodil kot direktor. Od ustanovitve Oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi l. 1920 do l. 1939 je imel na oddelku kot honorarni učitelj latinske pro-seminarje in tečaje latinščine.

KLJUČNE BESEDE: Josip Pipenbacher, zgodovina klasičnega šolstva, klasični jeziki, učbeniki, zgodovina visokega šolstva

THE UNIVERSITY AND TEACHING YEARS OF JOSIP PIPENBACHER

ABSTRACT

Josip Pipenbacher, born in 1869, went to gymnasium in Maribor and then in Ljubljana, where he graduated; he went on to study classical philology in Vienna. In 1895, on receiving his PhD, he became the second Slovenian doctor of classical philology (after Fran Detela). After passing the state teacher's exam, he taught at the II. State Gymnasium in Ljubljana, at the Gymnasium in Novo mesto, and then again at the II. State Gymnasium in Ljubljana, where he also served as director from 1921 until his retirement in 1928. After the Department of Classical Philology at the University of Ljubljana was founded, he held Latin proseminars and Latin courses there as a part-time teacher between 1920 and 1939.

KEYWORDS: Josip Pipenbacher, history of classical scholarship, classical languages, textbooks, history of university study

Salutati, Ficino in Machiavelli: Od jajca do jabolka civilnega humanizma

Jernej Šček* in Igor Škamperle**

Če je res, da moramo o renesančnem humanizmu razmišljati kot o dobi »prerojenja, prebujenja, novega življenja«,¹ je prav tako res nasprotno, da »je ta svet prej tragičen kot srečen, prej težek in krut kot pomirjen, bolj pogosto enigmatičen in nemiren kot čist in harmoničen«. ² Dovolj je že slepo odpreti Petrarkovo *Pesmarico*, da ujamemo nemirno dvojnost, ki humanizem uglašuje z bivanjsko stvarnostjo človeka, vse od historičnega očeta do sodobnih dedičev.

Družbena etika italijanskega humanizma od srede 14. do začetka 16. stoletja temelji na individualističnem etosu novega družbenega razreda, trgovskega meščanstva, za katerega se religiozni,³ specifično katoliški vrednotni sistem ne le prepleta, temveč oplaja in razcveta v svetnem, ne da bi s tem pristrigel katero od (protorazsvetljskih) kali laičnih svoboščin, še več: s tem jih v modernem smislu celo utemeljuje. *Vexata quaestio* zgodnjemodernega civilnega krščanstva je razločno ubesedena pri Gilsonu: »Kako naj bomo v svetu, ne da bi bili od sveta?«⁴ Poznosrednjeveški miselni in duhovni premislek laične družbene etike v aristokratskem kontekstu dozori kot umotvor poklicnih politikov, ki so utelešali soodvisnost dejavnega (*vita activa*) in kontemplativnega

* Državni znanstveni licej Franceta Prešerna, Vrdelska cesta 13/1, 34128 Trst; jernejscek@hotmail.com.

** Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; igor.skamperle@ff.uni-lj.si.

1 Garin, *La cultura*, 7.

2 Ibid..

3 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 6–7.

4 Gilson, *Ljubezzen filozofov*, 67.

življenja (*vita contemplativa*), Marte in Marije⁵ kvalificirane, skozi politično delovanje aktualizirane in filozofsko motrenje poživljene človeškosti (*bíos*).

V pričujočem prispevku raziskujemo civilni živec renesančnega humanizma, in sicer vprašanje dotikanja in odmikanja etike in politike v historični ontogenezi, ki se – prej skozi didaktično kakor analitično prizmo – začne s Salutatijem, razvija s Ficinom in sklepa z Machiavellijem. Zazrli se bomo torej *ab ovo usque ad mala*,⁶ od jajca do jabolka civilnega humanizma. Ali je – tako tedaj kot danes – mogoče in celo nujno razmišljati o sodelovanju med etiko in politiko? »Ali nimata nič skupnega, kot se je včasih izjavljalo? Ali je res nasprotno, da nekakšna »etika« velja za politiko kakor za katerokoli delovanje?«⁷ Ali bi filozofija morala premisliti svojo človeško vlogo in vnovič služiti življenju (*philosophia ancilla vitae*) kot nekakšna služabnica »*sui generis*, ki se ne klanja zunaj-filozofskim silnicam – teologiji, zdravemu razumu, znanosti, tehniki, zgodovini ali politiki – temveč življenju samemu«⁸ Velikani civilnega humanizma dokazujejo, da je pogoj pravične politike dober posameznik. Kdaj, če ne zdaj?⁹

ZALET Z NIČTE TOČKE ČLOVEŠKOSTI

Pogoj za motrenje prometejske dobe prenove (*renovatio*), ki jo od zgodovinarja Julesa Micheleta (1798–1874) izpeljujemo iz francoščine (*renaissance*), je določitev epistemološkega *ground zero*, paradigmatskega brega v somraku »modernih«, ki so »vse pobarbarili«,¹⁰ če naj se – resnici na ljubo nekoliko protiintuitivno – izrazimo z besedami Petrarkovih sodobnikov, ki se jim je zdelo, da je srednjeveška sholastična filozofija doživela nekakšen intelektualni in duhovni zastoj. To ničto točko človeškosti¹¹ postavljamo v poznosrednjeveški nauk (prej antropološkega kot kozmičnega) prezira do sveta, kot ga utemeljuje

5 Humanist Cristoforo Landino (1424–1498) v delu *Disputationes Camaldulenses (Razprave v Kamaldoliju, 1474)* aplicira svetopisemski prizor (Lk 10,38–42) na dva krščanska bivanjska sloga: Martino dejavno in Marijino kontemplativno življenje.

6 Horacij, *Satire* 1.3.6.

7 Weber, *La politica*, 99.

8 Arendt, *Humanitas mundi*, 26.

9 *Pirkei Avot* 1.14.

10 Garin, *La cultura*, 16; delno Škamperle, *Magična renesansa*, 18.

11 Soavtor Šček pričujočo sintagmo vnaša v prispevek »Med bedo in dostojanstvom: Neuresničeni antropološki diptih Lotaria iz Segnija (papeža Inocenca III.)«, ki bo objavljen v reviji *Edinost in dialog*.

ena najbolj značilnih besednih proklamacij asketskega krščanstva, razprava v treh knjigah iz leta 1195 *De miseria humanae conditionis* (*O bedi človeškega stanja*) Lotaria iz grofovske družine Segni (1161–1216), ki bo tri leta kasneje zasedel Petrovo stolico pod imenom Inocenc III. V starih in modernih izdajah je sicer ena največjih književnih uspešnic na prelomu visokega in poznega srednjega veka zaslovela pod naslovom *De contemptu mundi* (*Prezir do sveta*). Na odru zahodnega premišljanja človeške minljivosti se brez sledov duhovne poučnosti, pojmovne metafizike ali abstraktne idejnosti odvijte pravi spektakel smrti,¹² teocentrični protihumanizem surove telesnosti. Z grozljivim hiperrealizmom je predstavljena brezčasna usoda trpljenju usojenega¹³ bitjeca, človečka,¹⁴ bolj zverinskega od živali,¹⁵ ki telesno in moralno razpada.¹⁶ Človekova uklenjenost v nizkotno bedo je v Lotarijevi asketiki absolutno, neobvladljivo in določujoče dejstvo, kajti jabolko ne pade daleč od drevesa.¹⁷ Prebliske sočutja,¹⁸ ki se vraščajo v eksistencialistični tok do Pascala,¹⁹ preglasi »inkvizitorni« seznam krivoverstev, ki mu ni videti konca,²⁰ toliko, da avtor svoje odrešenjske upe polaga na konec, pričakovaje katarzično apokalipso²¹ z morbidno naklonjenostjo do smrti, tako sumljivo, da bo delo kasneje prišlo na *Index librorum prohibitorum*. Ne preseneča, da med več kot 400 biblijskimi sklici prednjačijo tisti iz *Pridigarja* (*Koheleta*) na čelu s protisvetnim *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*.²²

Toda Lotarijevo tematsko in slogovno mračnjaštvo, retrogardnost in ljudomrzna nečloveškost so le pol resnice. Pri Lotariju je bistveno

12 Glej Gigliucci, *Lo spettacolo della morte*.

13 Lotario, *De contemptu mundi* 1.11.1.

14 Alberti v drugi knjigi dialoga *Teogenij* človeško bedo opredeli s samostalnikom iz ljudske govornice *omicciuolo*, španski duhovnik Juan Ginés de Sepúlveda (1490–1573), teoretik naravne podložnosti ameriških staroselcev in pravične osvajalske vojne konkvistadorjev, pa z latinskim *homunculus*.

15 Lotario 1.19.3.

16 Lotario 1.1.3.

17 Lotario 1.8.1–2.

18 Lotario 1.14.1.

19 »Človek je le trst, v vsej naravi najšibkejši; in vendar trst, ki misli. Da se zlomi, ni treba, da se vse sile vesolja zgrnejo nadenj: sapica, kapljica vode ga more ubiti. A tudi če bi vse vesolje zgrmelo nanj, bi bil človek še vedno odličnejši od tega, kar ga ubija, ker ve, da umira in da ima vesolje premoč nad njim. Vesolje pa o tem ne ve ničesar.« Pascal, *Misli*, frg. 247, 122

20 Lotario 3.1.4.

21 Lotario 3.20.3.

22 Prd 1,2; 12,8.

to, kar manjka. Pisec že v prvih odstavkih predgovora²³ napoveduje, da se je namenil napisati nadaljevanje, v katerem bi opeval in povelečal božjega sina, s čimer *bi* kronal dvojni značaj antropološkega problema in *de facto* ubesedil prvo »moderno« razpravo o človeškem dostojanstvu (*dignitas hominis*). Četudi *salto mortale* ni uspel, je Lotario humanistično seme zasadil *in potentia* ter s tem dokazal, da lahko razmislek o dostojanstvu človeka vzklije le iz treznega uvida o tragičnosti človeškega stanja (*miseria humanae conditionis*). Humanistični odgovor na večno enigmo človeka je dvogoriščen: bitje blišča in bede smo, upanja in dvoma, ljubezni in obupa. »Če ne ohranimo sonavzočnosti obeh polov, med katerima neizčrpno niha drama človeškega vprašanja v svoji historičnosti, tvegamo človeka uporabiti kot pretvezo za prazno zatrapanost, v kolikor se enoznačno proslavlja njegova veličina, ali za stokajočo, morda celo grajajočo lamentacijo v primeru, da se poudarja le njegovo bedo.«²⁴ Z zaletišča, ki ga določa *contemptus mundi*, je torej mogoče izpeljati uvodni sklep: humanistični obrat k delovanju (v človeški svetnosti za božjo slavo), *vita activa*, zraste iz asketsko kontemplativnih korenin v *media aetas*. Njegovo izhodiščno obzorje je aristotelizem,²⁵ da, prav tista tisočletna *auctoritas (ipse dixit)*.²⁶

Premišljanje in ozaveščanje človeške bede s prihodom Petrarke in Salutacija ni izginilo, postalo je latentno in se preoblikovalo v *secretum*.²⁷ Kontemplativna ločitev od sveta je po novem kakor poživljajoči vzdih, potreben premor med dejavnima robovoma življenja. Lotarijevsko izročilo so sicer zvesto prevzeli mnogi, denimo frančiškan Bernardin iz Siene (1380–1444), eden največjih pridigarjev *quattrocenta*, humanist, ki je vzgajal humaniste,²⁸ Piccolominija *in primis*. Frančiškanski prezbiter Bernardin iz Felter (1439–1494) je svoje pridige začel s pozivom k zaničevanju svetnosti: *Nolite diligere mundum*. Do Pascala pa so sledili vsaj še Landino, Alberti, Machiavelli, Montaigne. Pesimistični razplet renesanse je torej v historičnem humanizmu prisoten vse od začetka. Ni pesimistični obrat, temveč temni obraz humanizma. Če Lotario

23 Lotario Predg. 2.

24 Pellegrini, *Umanesimo*, 23; glej še Cappelli, *La dignità e miseria dell'uomo*.

25 Garin, *Aristotelismo e platonismo*.

26 Galilei, *Dialog*, 108; 110.

27 Petrarkov notranji nemir (*travaglio interiore*) sili iz dela *Moja skrivnost*, prozne mojstrovine v treh knjigah. O njegovem obstoju so vedeli le najbližji, denimo Boccaccio, dokler ga ni v letih 1378–88 v padovanskem skriptoriju prepisal florentinski redovnik in humanist Tedaldo della Casa. Zasebni spis je postal postumno delo, *Secretum* kot skrivnost in ločitev od sveta.

28 Prim. Garin, *Educazione umanistica in Italia*, 45–51.

iz Segnija predstavlja simbolno fiksacijo človeka *nazaj in navzdol*,²⁹ sta si Petrarka in Salutati drznila pogledati *naprej in navzgor* – in v tostranstvu uzrla odkruške božanske svetosti.

HUMANI(STIČNI) HOMO POLITICUS

Coluccio Salutati (1332–1406) je nedvomno prvorojenec in prvak civilnega humanizma. Rojen v kraju Stignano v dolini Valdinievole februarja 1332,³⁰ je v Florenci sprva prodril kot pravnik in trgovinski notar, dokler ni aprila 1375³¹ stopil na vrh političnega Parnasa z izvolitvijo za kanclerja sinjorije, najprestižnejše politične funkcije v mestu po vladarju. Eden najbolj prodornih in emblematičnih mislecev svojega časa, »posvojeni sin Florence«,³² je častno vlogo ob boku Medičejcev opravljal dobra tri desetletja.³³ Kot prisposoda, danes bi rekli, javnega intelektualca³⁴ je renesančni mandarin deloval v kontekstu, v katerem človek velja toliko, kolikor deluje v socialnem tkivu mestne države. Dej humanista nikdar ni aktivizem, dejanje zaradi dejanja samega, temveč vselej etična reakcija osebne vesti. Salutati kot civilno angažirani, ambiciozni, podjetni, socialno spretni in volitivni duh, ki je od mladih nog sanjal o politiki in upal, da mu bo na nagrobniku pisalo, kako je bil v življenju florentinski kancler.³⁵

Kovačnica intelektualnega vrenja ob reki Arno je bil samostan Svetega Duha z bogato knjižnico, ki je stal ob istoimenski baziliki. Brilljantni krožek često golobradih polihistorjev je z znanstvenimi študijami in političnimi funkcijami razvijal novo pojmovanje an-

- 29 Slovenska ikonografska tradicija odpira čudovito okno v svet antropološkega pesimizma, ki se ujema tako z lotarijevskim kakor s poznorenesančnim obzorjem. Fresko *Sveta Nedelja* slikarja iz kroga Janeza Ljubljanskega (okr. 1460) na pročelju cerkve Marijinega oznanjenja v Crngrobu lahko umestimo v kontekst bogatega imaginarija triumfov smrti (Pieter Bruegel starejši, Hieronymus Bosch in nasploh vsa severnoevropska, neromanska renesansa) ter mrtvaških plesov (tudi Janeza iz Kastva iz cerkvice Svete Trojice v Hrastovljah).
- 30 Dolgo časa je veljalo, da se je bil rodil leto poprej, a Campana, Martelli, Nuzzo idr. so dokazali nasprotno.
- 31 Ohranjen je uradni dokument ob prvi izvolitvi z dne 19. aprila 1375 (Salutati, *Epistolario*, Appendice 3.4, 4. del, 437–438).
- 32 Ullman, *The Humanism*, 75.
- 33 Glej De Robertis, Tanturli in Zamponi, *Coluccio Salutati*; Cardini in Viti, *Coluccio Salutati*.
- 34 Chomsky, »Odgovornost intelektualcev«; Arendt, *Men in Dark Times*.
- 35 Pismo Benvenuto iz Imole, 22. maja 1375 (Salutati, *Epistolario* 3.19, 1. del, 201–204).

gažiranega življenja, ki ga od leta 1928 zlasti v anglosaškem miljeju imenujejo civilni humanizem.³⁶

Salutati je nesporni dedič in najzvestejši naslednik Petrarkovega izročila,³⁷ vse od učiteljeve smrti leta 1374 do svoje leta 1406,³⁸ pravi *trait d'union* med protohumanizmom treh florentinskih vencev (Dante, Petrarka, Boccaccio) in prvo generacijo humanistov *quattrocenta*, predvsem Leonardom Brunijem (Areškim) in Poggiom Bracciolinijem,³⁹ pa tudi Petrom Pavlom Vergerijem starejšim,⁴⁰ in se je pri njem, ki je bil *communis omnium magister*,⁴¹ zgledoval za pisanje prve humanistične pedagoške razprave *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae* (1402). Salutati se ni s Petrarko nikdar srečal osebno,⁴² zato pa velja pobrskati po njegovih stikih s Petrarkovim prijateljem in dopisovalcem Francescom Nellijem (umrl 1363), notarjem florentinske kurije. S sveže izvoljenim priorjem florentinske cerkve svetih Apostolov si je izmenjal pismi, ki ju imamo nasploh za najstarejši.⁴³ Prvo od prvih, napisano pred poletjem 1363,⁴⁴ že vsebuje kali življenjskega poslanstva bodočega florentinskega kanclerja. Salutati poje hvalnice o plemeniti, torej udejanjeno krepostni drži obeh, ki širšo skupnost za sabo »vlečeta k dobremu«. Na osnovi izkušnje poslednjih dni Sokrata⁴⁵ in stoiških naukov,⁴⁶ ki vzgajajo k zgledu kot nadteoretski, doživljajski šoli življenja, je humanistom po meri predvsem moralna filozofija, danes bi rekli uporabna ali praktična etika,⁴⁷ tista, ki dviguje

36 *Bürgerhumanismus* je skovanka nemško-ameriškega raziskovalca Hansa Barona; glej Baron, *Crisis of the Early Italian Renaissance*; Pocock, *Machiavellian Moment*; Hankins, *Renaissance Civic Humanism*; ter Baron, »Lo sfondo storico«.

37 Garin, *L'umanesimo italiano*, 34.

38 Ullman, *Humanism*, 39.

39 Še vsaj Francesco Nelli, Lapo iz Castiglionchia in Zanobi iz Strade. Prim. Cappelli, *L'umanesimo italiano*, 86, glej še Ullman, *Humanism*, 39–49.

40 Iz pisma, ki ga Vergerij pošlje Salutatiju iz Padove 31. januarja 1391 (Smith, *Epistolario* 28, 55).

41 Salutati, *Epistolario*, Appendice terza 16, 4. del, 473, in ibid. 17, 479.

42 V dvoletju 1368/69 sta si izmenjala pet zgoščenih pisem: prvega Salutati podpisuje v Montefiasconeju 11. septembra 1368 (2.4), potem si sledijo še 2.8, 2.11, 2.15 in 2.16 (Salutati, *Epistolario*, 1. del, od 61 dalje).

43 Novati in Ullman.

44 Salutati, *Epistolario*, Epistole aggiunte 1, 4. del, 241–245.

45 Glej Platonovo »sokratsko« trilogijo *Apologija*, *Fajdon* in *Kriton*.

46 Prim. Seneka, *Pisma prijatelju Luciliju* 11.8, *O srečnem življenju* 1.2, *O prostem času* 1.1.

47 Singer, *Praktična etika*.

kvasovko praktične razumnosti.⁴⁸ Humanizem je odgovor na klic vesti k moralni odgovornosti. *Homo politicus* živi zase in deluje za druge v zemeljskem mestu zato, da bi v postal prebivalec nebeškega Jeruzalema.⁴⁹ Salutatijevo povečevanje sokratskega državljanstva⁵⁰ požene filozofsko etiko v protomoderno politično filozofijo.⁵¹ Piše se civilni manifest krščanskega antropološkega optimizma,⁵² upanja v potencialnost človečnosti in vere v presežnost človeškosti, ki odpira vprašanje razmerja med svetim in svetnim – ne zato, da bi ga ovrglo, temveč da bi ga bolje utemeljilo.

Izhodišče renesančne politične filozofije je korak filozofske antropologije: protiasketska in protisholastična, mestoma protiredovniška, vselej laiško krščanska rehabilitacija aristotelskih⁵³ in ciceronskih⁵⁴ etičnih naukov o socialnih vrlinah in civilnih dolžnostih. Drugače rečeno, prebujenje utilitaristično-pragmatične etike odgovornosti (povedano webrovsko).⁵⁵ Civilno krščanstvo je pod plaščem rimske kurije v času zahodnega razkola (1378–1417) doživljalo globoko moralno nelagodje,⁵⁶ pravi duhovni pretres, pa vendar je dokazalo družbenoetično zrelost iz zavesti, daleč od najstniških idealizmov, »da svetu vladajo demoni in kdor se ukvarja s politiko – to pomeni z močjo in nasiljem – sklene dogovor z demonskimi silami in, kar se tiče njegovega delovanja, ni res, da iz dobrega nastaja le dobro in iz slabega le slabo,⁵⁷ temveč se pogosto dogaja nasprotno. Kdor tega ne vidi, je dejansko politično nezrel.«⁵⁸

Umetnost življenja (*ars vivendi*) je za civilne humaniste izmenjavanje socialno osmišljenih praktičnih odločitev in refleksivnih trenutkov zasebnega premora. Filozofska etika se s humanisti zaveže zemlji, prizemlji, a nikdar ne v pritlehnosti. Kot polje sklepanja civilnih

48 Struever, *Theory as Practice*.

49 Garin, *L'umanesimo*, 8.

50 Salutati je, tako kot kasneje Manetti, velik zagovornik teze, po kateri je Sokrat praoče vseh moralistov, prvi veliki preučevalec »človeške modrosti« (prim. Platon, *Apologija* 28e–30e).

51 Dodatni zagon novoveški politični teoriji vdahne Bartolomeo Sacchi (Il Platina) z Lorenzu Medičejcu posvečenim dialogom *De optimo cive* (*O dobrem državljanu*) iz leta 1474.

52 Gilson, *Duh srednjeveške filozofije*, 117–139.

53 Aristotel, *Nikomahova etika* 1.6.1097b–1098a.

54 Ciceron, *O državi* 1.2–3.

55 Weber, *La politica*, 102.

56 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 130–136.

57 Glej Mt 7,17.

58 Weber, *La politica*, 105.

kompromisov se filozofska etika preoblikuje v družbeno. Ne prezirati ali bežati, temveč sprejemati življenjske izzive, se truditi spreminjati svet, želeli si boljšega, moralno odgovarjati socialni odgovornosti in vstopati v prvo frontno črto: *Standum in acie*.⁵⁹ S humanizmom se politika moralizira in postaja civilizem. Za humaniste je filozofsko relevantno tisto, kar človeka počlovečuje, kar ga dela boljšega.⁶⁰ Stremljenje k dobroti nas približuje k drugemu bolj od spoznanja resnice.⁶¹

Ne smemo spregledati družbenoetičnih smotrov Platonove prispele o votlini.⁶² Ko se modrec po neskončnih mukah izvije na plano, je šele na pol poti, vrh gore, s katere je mogoče samo sestopiti. V votlino se mora razumnik vrniti, da bi bivšim sojetnikom pokazal prevaro videza in tudi njim pomagal do sončne resnice. Ta tvegani spust nazaj, med množico slepcev, iz katere tudi sam izhaja, je filozofska pot v politični pekel, saj sta resnica in pravica soodvisni. Platonova votlina ni le spoznavoslovni poziv – k razumevanju dobrega, pravice, resnice – temveč hkrati in predvsem etični klic k odgovornosti do drugega in k skrbi za drugega. Historični humanisti so, po Sokratovem zgledu, etični intelektualisti: prepričani, da vsak pravi spoznavni proces nosi etične implikacije in posledice, da se s spoznavno emancipacijo (resnico) svet izboljšuje v smeri pravičnosti in dobrote. Temu brezčasno razsvetljenskemu smotru se humanizem še danes noče odpovedati.

Etični temelj salutacijevstva⁶³ najdemo v pismu Robertu Guidiju, grofu iz Battifolleja, z dne 16. avgusta 1374.⁶⁴ Poveljani so filozofi, ki »vzgaajo dušo«, in očrnjeni tisti, ki se utapljaajo v praznih sholastičnih disputih. Na stopničko brez konkurence dvigne Petrarko »kot filozofa, kot človeka in kot kristjana«, zanj – in tisti čas mnoge druge – presega samega Danteja, kajti ima ga za začetnika samozavedanja in kritičnega ločevanja med antičnimi (*antiqui*) in modernimi (*moderni*).⁶⁵ »Moderni sofistii«, kot sam imenuje srednjeveške sholastike, ne iščejo resnice, temveč zmagovalno zatočišče za svoje argumente, kakor predsokratika Protogora in Gorgija, s to razliko, da so prvi eristično uporabljali dia-

59 Glej op. 147.

60 Ordine, *Koristnost nekoristnega*, 9.

61 Petrarka v delu *De ignorantia* zapiše: »Satius est autem bonum velle quam verum nosse«, citirano po Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 278.

62 Platon, *Država* 7514a–517a.

63 Ullman, *The Humanism*, 85.

64 Salutati, *Epistolario* 3.15, 1. del, 176–187.

65 V pismu Giovanniju Bartolomeiu z dne 13. julija 1379 Petrarko postavlja tik za Cicerona: če so veliki pesniki kakor reke – Ovidij kot Ticino, Lukan kot Rodan, Vergilij kot Eridan – je Petrarkovo veličino moč primerjati le z morjem (Salutati, *Epistolario* 4.20, 1. del, 334–342).

lektiko, drugi pa retoriko. Še enkrat: Petrarka nad Dantejem, Vergilij nad Homerjem,⁶⁶ Ciceron nad Platonom.

Oris politične misli zgodnjega humanizma⁶⁷ je najti v Salutatijevem dolgem pismu Karlu III. Neapeljskemu (1345–1386), grofu Anžijsko-Draškemu iz leta 1381,⁶⁸ kjer se avtor zgleduje pri Petrarkovem dopisu Robertu I. Neapeljskem (1277–1343).⁶⁹ V pismu utemeljuje značilno ločevanje med monarhično avtoriteto in tiranstvom⁷⁰ z določitvijo, kakšne *virtutes* so potrebne dobremu vladarju, s tem, da razumni suveren vlada svobodnim državljanom, ne sužnjem. Ullman postavi tezo, da je v Karlu III. morda videl nekakšnega »razsvetljenega absolutista«, ki bi zmozel zediniti italške državnice,⁷¹ tako kot je Dante svoje upe polagal v Henrika VII. Luksemburškega,⁷² s čimer je kajpak prej mislil na (utopično) restavracijo antičnega Rima, tokrat pod cesarsko krono papeštva, kot na podrejanje SRC. Salutatijevska apologija florentinske svobode (*Florentina libertas*) izhaja iz prepričanja, da je mesto ob Arnau polnomočni dedič državniške kulture starega Rima.⁷³ »Kaj pomeni biti Florentinec, če ne ravno biti – bodisi po rojstvu ali po zakonu – rimski državljan, to pomeni svobodnjak in nikdar suženj?«⁷⁴

Ego de terra, lex vero de mente divina. Tako je interpret renesančnega humanizma Eugenio Garin (1909–2004) izluščil salutatijevski prispevek k dobi, ki »obrne hrbet naravi in se posveti življenju človeka.«⁷⁵ Salutati ni bil filozof, toda njegov neizčrpani opus je filozofsko nadvse relevanten, kar lahko zatrdimo tudi za samega Petrarko.⁷⁶ Salutatijev miselni sistem ni sistematično niti koherentno strukturiran, po svoji praktični usmerjenosti je prej pojmovni zarodek, bolj politika kot filozofija. Salutatijev obnovljeni interes za človeški svet je nedvomno odprl pot moderni zgodovini idej.⁷⁷

66 Pismi Francescu Bruniju (*Epistolario* 4.8, 1. del, str. 267) in Pellegrinu Zambecariju (*Epistolario* 9.2, 3. del, 13).

67 Cappelli, *L'umanesimo*, 76–77.

68 Salutati, *Epistolario* 5.6, 2. del, 11–46.

69 Glej Petrarkovo pismo Francescu iz Carrare (*Seniles* 4.1).

70 Salutati, *De tyranno* 4.14.

71 Ullman, *The Humanism*, 77.

72 »Duša knežja« Henrik VII. Luksemburški naj »ozdravi« Italijo, ki še ni državniško zrela (Dante, *Raj* 30.133–148).

73 Prim. pismo Antoniu di ser Chellu z dne 21. avgusta 1383 (Salutati, *Epistolario* 5.7, 2. del, 85–98).

74 Salutati, *Invectiva*, 54.

75 Garin, *L'umanesimo*, 41.

76 Gentile, *Studi*, 14, 19 in 21.

77 Oestereich, *Storia dei diritti umani*, 51.

REPUBLICANSKA VREDNOST BESEDE

Salutati si je ugled med someščani pridobil s prefinjenim pisanjem uradnih dopisov, kot *communis opinio* stroke velja, da je filozofsko najzanimivejši del Salutatijevega opusa formalno nefilozofski. Njegov bajni epistolarij, zbirka 344 zasebnih dopisov, ki so bili v tistem času namenjeni javnemu branju, je prava zakladnica dialoških idej: Iz nabora so, kot je velevala tedanja praksa,⁷⁸ izpuščena uradna pisma, podpisana v imenu florentinske vlade.⁷⁹ Salutatijeva korespondenca ni le med najboljšežnejšimi vseh časov, temveč kanonizira nov literarni žanr tako, da mu nudi formalne smernice. Sodobni bralec se ne more načuditi nad količino besedil, mnogovrstnostjo vsebin, oblik in so-govornikov, interesov, ki se razcvetajo »z živahnostjo in prodornostjo, ki nima para«. ⁸⁰

Epistolarij je odlično interpretacijsko izhodišče za dokazovanje tega, da je zgodovinsko-filološka tradicija humanizma v bistvu zahteva po razumnem dialogu, torej po kritičnosti, ki kliče k drugemu. Le kaj je boljše od navdihujočega pogovora z velikani antične modrosti, sicer na daljavo, pa vendar osebno – s pisemsko izmenjavo. Staremu prijatelju vendar moraš napisati pismo, pismo pokojniku, kot bi bil še med živimi! Salutatijev paradigmatični vzornik je kajpak Petrarca,⁸¹ ki se tu prej kot na Cicerona opira na Senekova *Pisma Luciliju*. Bernardin iz Siene je v čudoviti pridigi o *studia humanitatis* leta 1425 stvar zastavil takole:

Ali ne bi užival, ko bi lahko v živo videl ali poslušal pridig Jezusa Kristusa, svetega Pavla, svetega Avguština, Gregorja, Hieronima in svetega Ambroža? Hitro, pojdi in prebiraj njihova dela, ki ti najbolj ugajajo [...]; pogovarjal se boš z njimi in oni ti bodo spregovorili; prisluhnili ti bodo in ti jih boš poslušal.⁸²

Da je Salutati najbrž najboljši epistolograf vseh časov,⁸³ pričajo že historični viri, denimo uradni dokument ob drugi izvolitvi za kanc-

78 Griggio, »Dalla lettera all'epistolario«.

79 Nuzzo, *Lettere di stato*; sicer glej De Rosa, *Coluccio Salutati*.

80 Garin, *Filosofi italiani*, 81.

81 Zadnjo, 24. knjigo Petrarkovih pisem prijateljem (*Familiars*) sestavlja 13 pisem, od katerih je deset posvečenih pesnikovim vzornikom iz preteklosti, *Antiquis illustrioribus*, kot jim sam pravi v *Familiars* 24.2.6.

82 S. Bernardino da Siena, *Le prediche volgari*, citirano po Garin, *Educazione umanistica in Italia*, 8–9.

83 Tako npr. Marzi, *La cancelleria*, 149, in Ullman, *Humanism*, 113.

lerja.⁸⁴ Njegov življenjepisni sodobnik zgodovinar Filippo Villani (1325–1407) piše, da je ugledni dedič toskanske diplomatske tradicije Piccolomini proslavljal modrost florentinskih vladarjev zato, ker so na mesto kanclerja imenovali velike humaniste. Milanski vojvoda Giangaleazzo Visconti (1347–1402) naj bi med florentinsko vojno (1390) trepetaje pričakoval Salutatijeve zunanjepolitične epistole, saj da je avtorjevo pero nevarnejše od tisoč konjenikov ali celo od samega poraza na bojnem polju.⁸⁵

Salutati je bil torej odličen diplomat zato, ker je bil dober humanist, vrhunski govornik, *Ciceronis simia*.⁸⁶ Svojih retoričnih spretnosti, s katerimi je vodil zunanjo politiko Firenc, se je zavedal, saj tudi sam trdi, da moč učinkovitega izražanja, *eloquentia*, razločuje človeka od zveri.⁸⁷ Colucciov slog je eruditski, svoje trditve in misli ilustrativno podpira z brezmejno bero klasičnih literarnih referenc, ki zapisano ovrednotijo in legitimirajo. Obnovljena vrednost govorništva in filologije, zvestoba virom in gojenje lepe besede imajo torej politično, civilno (*vir civilis*) vrednost.⁸⁸ Govor in razum, filologija in politika, preteklost in prihodnost, kulturna vzgoja in aktivno državljanstvo, vse to je *civilis sapientia*. Humanistika kot osebna preizkušnja civilne odgovornosti. »Brez Danteja, Petrarke in Boccaccia ni humanizma in niti filozofije humanizma«. ⁸⁹ Brez človeškosti (*humanitas*) ne more biti politike, kaj šele dobrih politikov. Ni ga dobrega politika brez bogate in široke humanistične kulture. Humanizem je politična etika, ali vsaj etična politika.

DOSTOJANSTVO MARLJIVEGA ABRAHAMA

Družbena etika renesančnega humanizma je v svojem voluntarističnem zaletu praktična, progresivna, reformatorska, nemara junaška, zagotovo herkulška.⁹⁰ Med Salutatijeva teoretsko ambicioznejša dela uvrščamo razpravo *De laboribus Herculis* (*O Herkulovih junaštvih*), v kateri se posveča hermenevtičnim, jezikoslovnim in literarnokri-

84 Salutati, *Epistolario*, Appendice 3.13, 4. del, 464–466.

85 Oboje Canfora, *Prima di Machiavelli*, 13; Villani, *Le vite d'uomini illustri*, xxiii, op. 6.

86 Novati med prilogami objavi zanimiv dopis ob latinski izdaji Villanijevega življenjepisa, ki ga avtor Salutatiiju verjetno pošlje v predogled (Salutati, *Epistolario*, Appendice 3.21, 4. del, 487–495).

87 Prim. Salutati, *Epistolario* 2.9, 2.10 in 4.1.

88 Cacciari, *La mente inquieta*, 41; Skinner, *Virtù rinascimentali*, 17–52.

89 Ibid., 42.

90 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 100.

tiškimi vprašanjem o naslovnem junaku, ki ga je vzljubil z branjem Senekovih tragedij (*Hercules furens* in *Hercules Oetaeus*).⁹¹ V zahodno misel se s svojo avro vrača mit Herkulovega razpotja,⁹² pitagorejska arhetipska podoba črke Y, razpotja odločanja vesti med dobrim in zlim, tvegani *aut–aut* svobodne izbire, ki se preko grškega cerkvenega očeta Bazilija Velikega (329–379) navezuje nazaj na Ksenofonta in Cicerona (a ima korenine vsaj pri sofistih, verjetno pri Prodiu). Herkulovo ime humanizem inventivno, četudi etimološko napačno »izpeljuje« iz sintagme *heros cleos*, kjer se srečata korenjak in sloves, *vir fortis et gloriosus*.⁹³

Humanizem je junaški toliko, kolikor možnosti človeka poganja v dejanskost. Človeka v naravnem stanju (*homo*) kot bitja potencialne humanitete žene v prihodnost do zrelega moža (*vir*), v smislu razvitega človeka udejanjene krepostnosti.⁹⁴ Človečnost je uresničena človeškost. Junaški zanos⁹⁵ je *forma mentis* tedanjega laičnega meščanskega etosa, ki stremi za veličino, uspehom, lepoto in večnostjo. Kakor brezčasni vzorniki Petrarka, Seneka, Ciceron in Horacij tudi Salutati zasleduje vzvišene, toda ne nemogoče cilje, dosedanje meje želi presegati, a nikdar čez mero.

Petrarka je prijatelju in spovedniku, avguštinskemu teologu in Boccaccievemu učitelju Dionigiju iz Borga San Sepolcro (okr. 1300–1342) namenil znamenito pismo,⁹⁶ ki išče bolj prisojno in varno pot do Boga, krščanskih resnic in presežne večnosti. Vnovič relevantna antropološka etika ohranja teocentrični smoter. Petrarkovo duhovno spreobrnjenje⁹⁷ se zgodi ob gorniškem vzponu na provansalski *Mons Ventosus*, Vetrnik. Vrednotna analogija med Petrarkovim pismom Dionigiju in epistolo Coluccia Salutatija prijatelju Pellegrinu Zambecariju z dne 23. aprila 1398⁹⁸ je kot na dlani:

91 Literarni zgodovinarji sicer zadnjega večinoma ne pripisujejo več Seneki.

92 Glej sliko *Ercole al bivio* (okr. 1595) poznega činkvečentista Annibala Carraccija (1560–1609).

93 Witt, *Hercules at the Crossroads*, 215; Cappelli, *L'umanesimo italiano*, 80.

94 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 52–53.

95 O znamenitem Brunovem delu *De gli eroici furori* (*O junaških zanosih*) glej Škamperle, »Lovec in odstrta Diana«.

96 Petrarka, *Familiars* 4.1, glej Petrarka, »Vzpon na Mont Ventoux«.

97 Zanimivo bi bilo primerjati spreobrnitveni izkušnji Petrarke in Avguština. Ta v *Izpovedih* (10.29) opisuje, kako je iz sosedove hiše zaslišal glas: *Tolle lege, tolle lege*. Vzemi (knjigo) in beri! Če se je sam približal krščanstvu z branjem svetih spisov, se je Petrarka z branjem stoikov.

98 Salutati, *Epistolario* 10.16 (3. del, 285–308).

Ne misli, Pellegrino moj, da k popolnosti vodi pot bega od množice, ogibanja pogledu na lepe stvari, zapiranja v samostan ali izmikanja na tihe pristave. Kar tvoje udejstvovanje ovenča s popolnostjo, je v tebi. V sebi nosiš moč, s katero vrednotiš zunanje dobrine tako, da te ne prizadevajo in te ne morejo prizadeti, če bosta le misel in duša ostali dovolj zbrani in se ne bosta iskali v zunanjem svetu. Če pustiš zunanost izven duše, bodo ulica, trg, kurija in drugi obljudeni kraji zate kot pristava, kot oddaljena in popolna samota. [...] Le čemu lahko koristi samotarsko življenje? [...] Povej mi, dragi Pellegrino, kdo je Bogu ljubši: samotarski in brezdelni Pavel ali marljivi Abraham?⁹⁹

Salutati pred prijateljem, ki namerava stopiti v samostan, zagovarja vlogo in pomen civilno dejavnega življenja, kajpak s sklicevanjem na Ciceronovo mojstrovino *O državi*, priljubljeno referenco moralistične tradicije *quattrocenta*. Salutati orje ledino renesančnih hvalnic človeškemu dostojanstvu (*laudatio hominis*), ki se bodo razcvetele v teoretskih razpravah Facia (okr. 1447), Manettija (1452) in Pica (1486). Ker na tem mestu ne moremo globlje, naj omenimo le izpričano¹⁰⁰ anekdoto z neapeljskega dvora aragonskega kralja Alfonza v. Plemenitega (1396–1458), velikega renesančnega mecena, h kateremu je bil sredi stoletja v vlogi predstavnika florentinske republike vpoklican Manetti. Kralj ga je, razočaran nad naročeno Facievo knjižico *De prestantia et excellentia hominis*, izzval z vprašanjem, katero je človekovo specifično mesto v stvarstvu. Namesto odgovora mu je Giannozzo ponudil ciceronsko diktologijo¹⁰¹ *agere et intelligere*: človek je poklican, da z delovanjem in s spoznavanjem pusti v svetu sled človečnosti, telesno in duševno, dejavno in kontemplativno. Tako se rodi bržkone največja mojstrovina renesančnega antropološkega optimizma, Manettijeva razprava v štirih knjigah *Dignitas et excellentia hominis (Dostojanstvo in odličnost človeka)*. Kot je pojasnil že Dante:¹⁰² plemenitost je tam, kjer so vrline, ni pa tudi obratno.

99 Prim. Jak 2,14-26.

100 Vespasiano, *Vite di uomini illustri*, 444–474.

101 Retorično figuro najdemo v izvirniku na koncu drugega verza 35. soneta Petrarckove zbirke pesmi *Canzoniere*: »Solo et pensoso i più deserti campi / vo misurando a passi tardi et lenti«, ki ga je Alojz Gradnik poslovenil v sonetu št. 16 takole: »Zamišljen, sam, najtožnejše pustinje / počasi merim s trudnimi koraki«; Petrarka, *Soneti in kancone*, 16.

102 Dante, *Pekel* 26.119.

VOLJA, USODA, VEST IN DRUŽBENO ZDRAVJE

Renesančni humanizem v novi vek požene civilno avguštinski¹⁰³ in krščansko stoiški¹⁰⁴ nauk interiorizma, tisto poživilno »pot vase«¹⁰⁵ k obdelovalni gradnji dušne notranjosti (*cultura animi*), ki približuje drugemu in dviga k presežnemu. Kakor v sestopu s preplezanega vrha gornik onemi,¹⁰⁶ predelovaje prehojeno pot, striktno v tišini:¹⁰⁷ »Kolikokrat, misliš, sem se tistega dne, ko sem se vračal, ozrl čez ramo in pogledal vrh gore, ki se mi je zdel komaj vatel visok v primerjavi z globino človeškega premišljevanja.«¹⁰⁸ Gorniški vzpon je petrarkistična parabola življenja, ki po tesni poti (*arcta via*) vodi na visok hrib (*celso loco*).¹⁰⁹ Predrugaćena občutljivost renesančnega humanizma za intimno osamo ne pomeni umika v »divjo« izolacijo ali protisvetno samoto, temveč nasprotno obdelovanje socialne človečnosti, »povzdignjenje človeškega sveta, sveta vrednot, dejavnosti, jezika in družbe, ki povezuje onkraj časa in prostora, onkraj vseh meja.«¹¹⁰ V tem duhu gre brati Salutatijevo razpravo *De seculo et religione* (*O času in veri*) iz leta 1381, posvečeno prijatelju Niccolaju iz Uzzana (1359–1431), ki je 23. februarja 1379 z imenom Girolamo vstopil v kamaldulenski red uglednega florentinskega samostana Santa Maria degli Angeli. Salutati poziva k spoštovanju redovniškega stanu, a hkrati prijatelja spodbuja k delovanju. Na kratko, premisliti in uravnotežiti želi krščansko hierarhijo etičnih vrednot.

Uvid v tragičnost človeškega bivanja krepostnika ne potre, temveč prebujajo v ustvarjalnem srcu človečnosti – v svobodni volji, edinem orodju, ki zmore parirati determinizmu usode. Polje civilnega odrešenja se iz starogrškega spoznavoslovja prevesi v krščansko družbeno etiko. Dostojanstvenik ne beži pred odgovornostjo do naravnega in družbenega stvarstva, kakor zapiše Salutati v pismu očetu Raffaellu di Guidu Boncianiju z dne 8. januarja 1402:¹¹¹

103 Avguštin, *Izpovedi* 10.8.15; *De vera religione* 39.72; *Ennaratio in psalmum* 145.5.

104 Mark Avrelj, *Dnevnik* 4.3.

105 Glej Kalan, »Uvod«.

106 Petrarka, *Familiars* 4.1.29.

107 Ibid. 4.1.33.

108 Petrarka, »Vzpon na Mont Ventoux«, 114.

109 Ibid. 4.1.13.

110 Garin, *L'umanesimo*, 29.

111 Salutati, *Epistolario* 13.1, 3. del, 569–584.

[V]elike so muke, a še večje zasluge: spleča se hrepeneti po tem, da bi se ujeli v prepad boja, kajti najvišji mir dosežemo skozi vztrajno delovanje. Treba je stati na okopih, iti v ogenj in boriti se za pravico, za resnico, za iskrenost.

Moderno politično misel podpirata trdna humanistična stebra: voluntaristični optimizem¹¹² in meščanski individualizem. Prvič: Salutatijeva teoretizacija svobodne volje za pol stoletja in več prehitava renesančne hvalnice, kako je *homo faber ipsius fortunae*.¹¹³ Salutati je zgoden, a nikakor nezrel humanist. Dramatičnosti bivanjske vrženosti v svet ne zanika, nasprotno, ozavešča jo in premišlja ter ravno iz zavesti o najhujšem črpa navdih za napor, trud, udeležbo. Nepomirljivo eksistenčno napetost – živeti, trpeti, umreti – zgodnji humanisti investirajo v socialni angažma (*impegno civile*). Ostanajo zvesti zemlji in sprejmejo tostransko trpljenje zato, da bi bedo presegli z dostojanstvom. Z raziskovanjem in preizpraševanjem samih sebe zapuščajo varno področje determinizma, odkrivajoč svojo svobodo in obenem brezno, ki zija okrog nje. Z odkrivanjem človeške veličine se nagnejo nad prepad življenjske enigme. Mimo Herkulovih stebrov zapljujejo v južna morja možnosti in danosti, obljub in zanikanj, upanja in obupa. Življenje postane izziv, v katerem se s priložnostjo zmage poveča možnost poraza. Svoboda je predvsem tveganje in često breme.¹¹⁴

Salutati v poslednjem, dolgem in razvejanem ter nedokončanem pismu konservativnemu dominikancu Giovanniiju Dominiciju (okr. 1356–1419), zapisanem pozimi leta 1406,¹¹⁵ zagovarja primat svobodne volje na okopih civilno dejavnega življenja. Toda nikdar ne obljublja nemogočega. Usodo je mogoče premagati le v posamični bitki, v vojni nikdar. Problem humanistične svobode ni doseganje cilja, temveč hoja po poti: gre za to, da sprejmemo življenjske preizkušnje, se soočimo z eksistenčnimi izzivi in spopademo z viharji zemeljskega bivanja. *Topos* usode odpira »zelo občutljiva filozofsko-teološka vprašanja (volja, odgovornost, milost, predestinacija), ki bodo v nadaljevanju privedla do predvidljivih razvojnih nasledkov«. ¹¹⁶ Sokrat ni humanistični

112 Če Pellegrinijev neologizem pesimistični optimizem (Pellegrini, *Umanesimo*, 23) seštejemo s ključnima kategorijama te dobe, voljo in razumom, dobimo dovolj natančen rezultat. Historični humanisti so pesimisti razuma in optimisti volje.

113 Mirandola, *O človekovem dostojanstvu*, 6–7.

114 Pellegrini, *Umanesimo*, 12.

115 Salutati, *Epistolario* 14.24, 4. del, 205–240.

116 Cappelli, *L'umanesimo*, 84–85.

zgled zato, ker bi dosegel negativno svobodo,¹¹⁷ temveč zato, ker se je trudil svobodno živeti, celo za ceno izgube svobode in življenja samega. Salutati ne zaupa v emancipatorno vlogo svobodne volje zato, da bi bežal od Boga, temveč nasprotno, da bi skozi odgovarjanje klicu vesti, delovanje, našel prvega gibalca in sodnika – vero. Nihče se ne more odrešiti drugače kot po božji milosti.¹¹⁸ Toda politična zavest se je vendarle premaknila v smeri modernosti: Salutati je našel prostor politični odgovornosti in svobodni volji na račun teocentričnega determinizma. Človek si je izbral zemeljski prostor, ki mu pripada. Posameznikove vesti kot srčike emancipacije nista filozofsko in teološko izumila ne Luther ne Erazem: katoliški humanisti so stoletje pred reformatorji ozavestili posameznikovo (odgovorno) vlogo v družbi in pred Bogom.

Drugič. Humanistična smernica politične filozofije teče od posameznika, zasebnosti, k družbi, javnosti, torej sokratsko.¹¹⁹ Protoliberalni načeli družbene etike nista neskladni. Humanistične sanje krepostnega individualizma kot temelja socialno pravične družbe ostajajo neizpolnjene.¹²⁰ Humanisti gradijo družbo z izhodišča posameznika.¹²¹

Salutati v delu *De nobilitate legum et medicinae* (*O plemenitosti prava in medicine*, 1399) utemeljuje organicistično pojmovanje civilnega zdravja. Če medicina zdravi telo, politika zdravi (socialno) dušo – kakor civilna religija.¹²² Namen civilnega humanizma je utrditi, ne ošibiti, božjo moč na zemlji, za kar je bilo v času globokih vrednotnih transformacij treba uravnovežiti in uglasiti posvetno *fabulo* z razodeto resnico. Proces novoveške laizacije sveta požene krščansko motrenje vesti in vere, človeka in Boga. Civilno krščanstvo kliče k osebni skrbi za družbeno zdravje, ki je ravno v sodobni koronski normalnosti najbolj v nevarnosti.

V sebi premišljam o mističnem telesu, sestavljenem iz človeške množice, ki se združuje v družine, dežele, mesta, ljudstva, kraljestva in cesarstva; opazujem urejevalno moč zakonov, ki nad vsem kraljujejo in vse ohranjajo, ter se sprašujem, ali znanost, umetnost in delovanje zmorejo kaj več kot, če že, preprečiti telesne bolezni [...]. Resnično zdravje človeške družbe ni odvisno od medicine, temveč

117 Skinner, *Virtù rinascimentali*, 237–270.

118 Salutati, *De fato et fortuna* 2.10.

119 Platon, *Apologija* 31c–32a.

120 Pellegrini, *Umanesimo*.

121 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 223.

122 Pellegrini, *Religione e umanesimo*, 96.

od duševne pogodbe med njenimi člani [...]. Nemogoče je oskrbeti vsa bitja, ki sestavljajo človeško združenje, torej ves človeški rod. Človeštvo se vzdržuje, nahrani in razcveta skozi zakone. Ta dobrina je tako občja, pa vendar tako božanska, bolj kot katerasižebodi posamičnost medicine.¹²³

PESIMISTIČNI OBRAZ RENESANSE

Če se civilni humanizem kot ciceronska skladnost etike in politike začne s Salutatijem, doživi apoteozo in hkrati konec z Niccolojem Machiavellijem (1469–1527), ki politično tehniko loči od moralnih norm, ne pa tudi od etike. Za razumevanje prelomnega dela *Il Principe* (*Vladar*) je potrebno najprej upoštevati prej omenjeni pesimistični obraz, ne obrat, ki iz latentnosti vdira v najrazličnejše in nepričakovane oblike renesančnega humanizma kakor tragiški pečat refleksije o človeku.¹²⁴ Na svetu mrgoli nevarnosti, da je treba »zmeraj držati nož v rokah«,¹²⁵ saj so ljudje – če prosto naštevamo grešnike iz *Vladarja* – stiskači, grabežljivci, okrutneži, milosrčni, verolomneži, mehkužneži, bojazljivci, kruti, prevzetni, pohotni, lisjaki, lahkomiselni, frfre, neverni, hudodelci, zaničevalci in sovražniki, lizuni in prilizovalci, politika pa se odvija na »krivičnih dvorih«.¹²⁶ Zgodovina je zanj, prej kot *historia magistra vitae*,¹²⁷ zbirka ponavljajočih se človeških zmot, arhiv bolečih napak in vrtinec grešnih tegob, je negativ ujetosti človeka v cikličnost časa, v večno vračanje enakega. Ker je vse na svetu »tako spremenljivo«,¹²⁸ je človeška zgodovina bolj kot napredujoči proces brezplodno, odvečno ciklično valovanje: vladarji, države, ljudstva in narodi se v vicovsko pretakajočem se obzorju zgodovine pojavljajo in izginjajo: »ker so namreč človeške reči v nenehnem gibanju, se bodisi dvigajo, bodisi gredo navzdol«,¹²⁹ kakor zapiše v delu *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio* (*Razmišljanja ob prvih desetih knjigah Tita Livija*). Človeška svetna izkušnja je razpeta med nespremenljivo (*ergo* nepopravljivo) človeško naravo in voljo po njenem spreminjanju, po

123 Poslovenitev odlomka iz dela *De nobilitate legum et medicinae* sledi sekundarnemu viru; Garin, *I trattati morali di Coluccio Salutati*, 24–25.

124 Ebgi, *Umanisti italiani*, 12.

125 Machiavelli, *Vladar* 8, 44.

126 Garin, *La cultura*, 94.

127 Ciceron, *O govorniku* 2.9.36.

128 Machiavelli, *Vladar* 10, 53.

129 Machiavelli, *Politika in morala* (*Razmišljanja ob prvih desetih knjigah Tita Livija* 2.1), 146.

krojenju in pisanju zgodovine. V zgodovini je stalno le to, da ni nič stalnega. Neskončna prilagodljivost človeka vse spreminja zato, da bi se nič ne spremenilo.¹³⁰ »Čas namreč potiska pred sabo vse mogoče in lahko prinese s sabo dobro in slabo, slabo in dobro.«¹³¹

In ko razmišljam, kako vse to poteka, sodim, da je bil svet zmeraj na enak način in da je bilo na njem toliko dobrega kolikor slabega, toda to slabo in to dobro se od dežele do dežele spreminja: to je očitno iz tistega, kar vemo o starodavnih kraljestvih, ki so se zaradi spreminjanja navad razlikovala drugo od drugega, toda svet je ostal isti ...¹³²

Prenovitveni načrti se v pozni renesansi posvétijo in prenesejo iz osebne ravni dušnega odrešenja na laično raven družbenega osvobajanja. Niccolò Machiavelli, Florentinec po rodu in pripadnosti, je večinoma deloval – izgnan, odtujen in zagrenjen – izven rodnega mesta na družinskem posestvu vile Albergaccio v trgu San Casciano, kjer je med julijem in decembrom¹³³ v črni jeseni¹³⁴ leta 1513 nastala tudi življenjska mojstrovina, postumno objavljeno in Lorenzu posvečeno delo *Il Principe*, »jasen, sistematičen in skoraj suhoparno racionalen spis, ki opisuje oblike oblasti in tehnologijo vladanja v manjši državni tvorbi, ne da bi se pri tem kakorkoli oziral na moralna načela.«¹³⁵ Gre za prvo znanstveno¹³⁶ delo, ki historično ločuje področje politične tehnologije od moralnih in drugih determinant,¹³⁷ tako da racionalno analizira tehnično-praktična vprašanja politične oblasti.¹³⁸ Avtonomizacija politike predstavlja odločilen epistemološki in metodološki prelom za moderno zgodovino idej. Politiko (in politike) smemo odtlej obravnavati *super partes*, s ptičje perspektive, »kajti kakor se tisti, ki slikajo pokrajine, postavijo kam v dolino, da gledajo goré in hribe, a se povzpnejo visoko v hribe, da gledajo ravni, prav tako je

130 Transformizem ali, v italijanskem kulturnem miljeju, gepardizem, po junaku iz romana Giuseppeja Tomasija iz Lampeduse *Il Gattopardo* (*Gepard*).

131 Machiavelli, *Vladar* 3, 17.

132 Machiavelli, *Politika in morala* (*Razmišljanja ob prvih desetih knjigah Tita Livija* 2.1), 146.

133 Garin, *La cultura*, 93.

134 Škamperle, »Tehnologija oblasti«, 128.

135 Ibid..

136 Garin, *La cultura*, 97.

137 Škamperle, »Tehnologija oblasti«, 129.

138 Garin, *La cultura*, 94.

potrebno biti vladar, da dobro spoznaš naravo ljudstev, in človek iz ljudstva, da dobro spoznaš čut vladarjev.«¹³⁹

Machiavellija prej kot državne oblike, način prevzemanja in ohranitve oblasti, vojaške zadeve ali državne teorije zanima figura politika kot genija individualnosti, ki se je po družbeni lestvi dvignil »po svoji sposobnosti, ne po sreči«. ¹⁴⁰ Dober politik ni »dober« državljan, temveč sposoben in uspešen, močan in pogumen, odločen in učinkovit razumnik, ¹⁴¹ kasneje bi rekli razsvetljeni suveren, nekakšen državniški znanstvenik z močnimi vodstvenimi sposobnostmi – »kdor tu ne bo pametno krmaril, bo prav kmalu izgubil, kar si je prisvojil«. ¹⁴² Vladar, četudi čezetični junak, je prvak etike vrlin, saj lahko drugim dobro gospodari le tisti, ki zna najprej zagospodariti sebi: »oni, ki je lahko najbolje urejen za vladanje, [je] zmožen najbolje urediti druge.« ¹⁴³ Učbeniško gre za prvo poglavje moderne sekularizacije, ki državne zadeve ločuje od religiozne morale, politiko od cerkvene etike, pa vendar nova politična tehnologija oblasti nikakor ni brezetična, kajti razvije svojo, notranje samostojno etičnost. Kar se določanja smotrov in ciljev vladanja tiče, nad vsemi kraljujeta blaginja državljanov in državna suverenost. Pragmatične kriterije vladanja je mogoče vrednotiti izključno na podlagi meril koristi in uspešnosti. Politična tehtnica preverja, ali je vladar s svojimi odločitvami sodržavljanom prinesel blaginjo in ali je ohranil politično avtonomijo mestne države. Dober vladar ni moralist, ne puritanec, omikanec, prijaznež ali obzirnež s pravičnimi načeli, temveč uspešen oblastnik, knez ali monarh, ki zasleduje državne cilje »za vsako ceno«, kar je pravi filozofski problem makiavelizma. Politik je izurjen in izkušen lokostrelec, ¹⁴⁴ ki zadeva v črno zato, ker muho naravnava dovolj visoko, ne zaradi pohlepa ali karierizma, temveč zato, ker je tukaj in zdaj mogoče koristiti le, če ciljaš naprej in navzgor. Vsaka krepostna politika, tudi tista, ki se otepa moralnih determinant, je torej gesta človeškosti in v tem antropološkem jedru etična. ¹⁴⁵

139 Machiavelli, *Vladar* Predgovor, 7.

140 Ibid. 6, 27.

141 Ljudi razločujemo po treh vrstah pameti (*tre categorie di cervelli*): »prva razume vse sama, druga dojame, kar razume kdo drug, tretja pa ne razume ne sebe ne drugih – prva je izvrstna, druga dobra, tretja odveč« (Machiavelli, *Vladar* 22, 103).

142 Machiavelli, *Vladar* 3, 15.

143 Dante, *Monarhija* 1.13.

144 Machiavelli, *Vladar* 6, 27.

145 Havel, »Politika in vest«, 30.

V simbolno najmočnejšem odlomku *Vladarja* Machiavelli primerja moč zakona in sile (pravo in vojsko) s človekom in zverjo. Politika je »umazana igra«, ki od dobrega vladarja zahteva, da si v imenu skupnosti »umaže roke« z zverinskim, da kakor lev na robu človeških zakonitosti kroti živalske sile, da torej »zna rabiti prvo in drugo naravo, ker ena brez druge ni obstojna«. ¹⁴⁶ Med volkovi preživi le, kdor zna tudi gristi, kdor je pripravljen sklepati kompromise. Vladar se mora soočiti z nedobrim, če hoče, da privre dobro na dan. ¹⁴⁷ Machiavelli obrne na glavo razmerje med dobrim in slabim, krepostjo in grehom, resnico in lažjo: »Če namreč vse dobro pretehtamo, ugotovimo, da ga [vladarja] marsikaj, kar je videti krepost, če se ravna po njej, pripelje v pogubo, marsikaj drugega, kar je videti napaka, pa mu prinese varnost in blaginjo.« ¹⁴⁸ Dobro se le trudoma najde, zlo pa je vedno na preži za vogalom. ¹⁴⁹ Moralne vrednote izgubijo vsakršno bitno, substancialno resničnost in se odslej osmišljajo le relacijsko, odvisne so od smotra in učinka, toliko, da je mogoče celo hudodelstvo in okrutnost dobro uporabiti. ¹⁵⁰ Malo zlo torej lahko opraviči veliko dobro, videz dobre, laž, pa resnično dobro. ¹⁵¹ Machiavellijev *Vladar*, Albertijev *Momus*, Morova *Utopija* in Erazmova *Hvalnica* so sadeži poznorenesančne odčaranosti, ki bedi navkljub verjame in upa v človeškost.

Politik kot umetnik državnosti izzove usodo na dvoboj, v katerem zmaga le eden: »človek je tisti, ki mora s svojo razumnostjo in odločanjem ne le predvideti, temveč z lastno močjo nadvladati [usodo] in iz nje narediti triumf svobode«. ¹⁵² Kakor Salutati tudi Machiavelli ne trdi, da bi zmogla volja nadvladati usodo, temveč ji mora odžreti nekaj življenjskega prostora. Usoda je kot deroča reka, na katero se moramo v mirnih časih pripraviti z nasipi in bregovi:

146 Machiavelli, *Vladar* 18, 80.

147 Ibid. 15, 71.

148 Ibid. 15, 72.

149 Takole Demokrit: »Tisti, ki iščejo dobre (stvari), jih le stežka najdejo, medtem ko (jih) slabe (doletijo) tudi, če jih ne iščejo.« (Diels in Kranz, *Fragmenti predsokratikov*, frg. 68 B 108, 2.907.) Zgodnji humanizem prevzema antično npravstveno pravilo zlate srednje mere, *aurea mediocritas*, kot ji Horacij pravi v *Odah* (*Carmina* 2.10.5) ali v *Satirah*, kjer zapiše pregovorni *Est modus in rebus* (*Satirae* 1.1.106–107). Teorija zmernosti sega nazaj do predsokratikov, če vztrajamo z Demokritom, prim. frg. 68 B 191 in 68 B 233: »Tistemu, ki prekorači (pravo) mero, najprijetnejše (stvari) postanejo najbolj neprijetne.« (Diels in Kranz, *Fragmenti predsokratikov*, 2.945.)

150 Ibid. 8, 44.

151 Machiavelli, *Vladar* 19, 82.

152 Garin, *La cultura*, 96.

Ni mi neznano, kako so mnogi menili in menijo, da stvari tega sveta vodita usoda in Bog, in sicer tako, da jih ljudje s svojo sprevidevnostjo ne morejo popraviti, še več, da zanje sploh ni pomoči. [...] Da pa docela ne odpravimo svobodne volje, vendarle sodim, kako bi utegnilo biti res, da je usoda razsodnica polovice naših dejanj in da drugo polovico ali približno toliko prepušča v odločanje nam samim. Primerjam jo eni tistih deročih rek, ki tedaj, ko se razbesne, poplavljaajo doline, podirajo drevesa in rušijo hiše, tu odnašajo zemljo, tam jo naplavljaajo; vse beži pred njo, vsi se umikajo njenemu navalu, ne da bi se mu mogli kje ustaviti. Čeprav so takšne, nikakor ne pomeni, da ljudje, kadar so časi mirni, ne morejo ničesar ukreniti proti njim, graditi brani in nasipe, da tedaj, ko spet narastejo, bodisi odteko po kanalu bodisi njihovo divjanje ni ne tako neobrzdano in ne tako škodljivo. Podobno je z usodo, ki pokaže svojo moč, kjer ne naleti na odpor, in usmerja svoj divji tok tja, kjer ve, da ni nasipov in brani, ki bi jo zadržale.¹⁵³

Politik je torej družbeni zdravnik, če naj se izrazimo salutatijsko, ki skupnostno telo zdravi s preventivnimi ukrepi. Socialne bolezni lahko predvidi samo, kdor se spozna na »svojo« družbo, zato smemo trditi, da je edina prava politična odločitev sprejeta preventivno, v »mirnih«, ne v kriznih časih. Ko nastopijo simptomi socialnega telesa, je pogosto že prepozno. »Če namreč misliš nanje, ko so daleč, jim zlahka odpomoreš; če pa čakaš, da pridejo bliže, je prekasno za zdravlilo, kajti bolezen je postala neozdravljiva. [...] Spričo tega so Rimljani, ki so nevšečnosti videli že daleč vnaprej, zmeraj našli zdravlilo.«¹⁵⁴

Kopernikanski obrat je pred vrati: človek izgublja središčno vlogo v kozmološkem in fizikalnem, pa tudi v moralnem smislu. Machiavelli razume in ubesedi »etično-politične posledice nepovratne krize srednjeveškega sveta«, ¹⁵⁵ propadanje tisočletnega idejno-vrednotnega reda, za današnje razmere nepredstavljivo izpraznitev dotedanjih referenčnih meril aplicira na znanstveno analizo vladarske vloge v kontekstu mestnih držav. Saj že Garin opozarja: »Bolj kot za spor med etiko in politiko, med religijo in politiko, Machiavelli zagovarja trditev, da je temelj in smoter delovanja skupnostnega človeka ohranitev in razvoj *res publica*«. ¹⁵⁶ Proti izvotljeni prepojenosti politike s teocentrizmom žanje setev zgodnjih humanistov z razvitjem laične

153 Machiavelli, *Vladar* 25, 109.

154 Ibid. 3, 16. Avtor misli na sifilis.

155 Garin, *La cultura*, 99.

156 Ibid., 96.

in liberalne antropologije. Za »humanista« Machiavellija je odločilen vladar, ne vladavina, posameznik, ne ustanova, kakor »gospodič, bojevnik, povzpetnik ali vladar, ki naj bi izkazoval zaničevanje do srednjeveškega pojmovanja krščanske družbe in zavračal njeno hierarhično ureditev, ki sta jo zaznamovala oba meča tradicionalne delitve najvišje oblasti, papeštva in cesarstva«. ¹⁵⁷ Machiavellijeva država je resnično, ne idealno mesto, je dejanskost, ne utopičnost, je delovanje in ne kontemplacija. Machiavelli je cvetober aristotelske, ne platonske etike, in v tem smislu nadaljuje – bolj kot pa prekinja – živec zgodnjehumanističnega dobrega delovanja.

NOVOPLATONISTIČNO POJMOVANJE LJUBEZNI PRI MARSILIU FICINU

Marsilio Ficino (1433–1499) je bil ob Nikolaju Kuzanskem (1401–1464) nedvomno najpomembnejši filozofski mislec zgodnje renesanse in ob velikem intelektualnem in filološkem delu humanistov zaslužen za menjavo paradigmatškega polja mišljenja, ki smo mu priče na prehodu iz pozne sholastike v nastajajoči novi vek. Med njima zaradi starostne razlike ni bilo neposrednih stikov, niti ne razvidnega idejnega vpliva. Kljub temu imata filozofiji obeh avtorjev tesne, pomembne notranje vezi in kakor so pokazali poznavalci njune misli, npr. Ernst Cassirer v delu *Individuum in kozmos v filozofiji renesanse*, ¹⁵⁸ skupaj zaznamujeta ter vsak po svoje sooblikujeta temeljni prehod evropske kulture in mišljenja iz srednjega v novi vek. Ni šlo le za problem spoznanja, pri katerem je imel Kuzanski nedvomno temeljno vlogo, niti ne za moralne spise in filološko kritiko humanistov, ki so spremenili intelektualno polje razprav; z njima je za novi vek pomembno spremembo doživelo sámo pojmovanje metafizike, s tem pa tudi razumevanje religije. Spreminjal se je način razumevanja Boga, sveta in človeka v svojem zgodovinskem in družbenem prostoru, pri teh vprašanjih, ki jih na kratko lahko povzamemo z oznakami ponotranjene duhovnosti in rojevanjem subjektivne zavesti, je imel Florentinec Marsilio Ficino pomembno vlogo. Če je Kuzanski, kakor je to dobro videl Cassirer, razlago in opravičenje sveta iskal v pojmovnih shemah, matematiki in kozmologiji, sta Ficino in Platonova Akademija za razumevanje sveta in človeka v ospredje postavljala dušo in lepoto.

Ficinovska teodiceja, če smemo tako reči, je vsa povzeta v lepoti stvarstva, ki je dokaz za božanski izvor sveta in jo strnjeno povzema

157 Ibid., 133.

158 Cassirer, *Individuum und Kosmos*.

človeška moč ljubezni. Ta namreč nastopa kot osnovna motivacija v sklenjenem krogu človeške duše, razpetem od božjega izvora, ki ostaja človeku racionalno nespoznaten, temelji pa v dobrem, ki ga v svetu manifestira lepota oblik, do vračanja k izvoru. Temeljni nagib celotnega loka človeške eksistence je v resnici ljubezen. To ne drži le za človeka, ampak za vsa bitja vesolja, le da to ljubezen vsakdo pozna in jo izraža na način, ki je primeren njegovi naravi. Preko nagiba ljubezni, ki ga na svoji ravni bivanja izražajo vsa bitja vesolja, od rastlin do zvezd, se v svojem ljubezenskem nagibu k izvoru ozira tudi človek, ki se s pomočjo ljubezni dvigne nad snovno realnost, v želji, da bi se spojil z večnim in božanskim; z izvorom svoje biti in končnim ciljem. Ob tehtnem razmisleku pa se pokaže, da tema ljubezni, kot jo v svojem spisu *O ljubezni* razgrinja Ficino, ni tako oddaljena ali tuja sodobnim pogledom, kot si morda mislimo. Pri tem je Ficino naslednik duhovne usmeritve, ki je poglobljala brazdo intimne osebne oblike za dojetanje Boga in resnice, ki jo je zahodnemu človeku nakazal sveti Avguštin v pozni antiki, v poznem srednjem veku pa je to usmeritev s hvalnico Platonu poudaril Petrarka. V svojih Pismih domačim (*Familiars*) je sicer potožil, da sam ne zna grško, zato Platon, v katerem je slutil visoko modrost, zanj žal ostaja nem. Ficino pa se za razliko od Avgušтина ne ozira več v apriorno zaupanje v božjo milost, ampak razume človeka kot tistega, ki ima možnost in nalogo samostojnega odločanja. V tem smislu imamo lahko Ficino za enega osrednjih mislecev renesanse, obdobja, ki je predrugačilo človekove načine bivanja in razumevanja sveta, sebe in resnice.

Marsilio Ficino je bil v tem kontekstu zaslužen predvsem za obuditev novega platonizma, čeprav ne toliko v zgodovinsko kritični in filološki obliki kakor v pomenu razkritja platonskih misterijev, v spoštljivem pristopu do modrosti, ki naj bi posredovala večne resnice duha in sveta, kakršne so stari modreci pred neukim ljudstvom raje zakrili v simbolne podobe in bajeslovne prilike. Hkrati si je Ficino zamislil velikopotezen načrt, ki ga je deloma tudi izpeljal – povezati antični platonizem s krščanstvom, pokazati na globinsko skladnost obeh nazorov in njuno ujemanje.

Ficinov prevodni opus je sam po sebi vreden spoštovanja, že zaradi njega nastopa kot ena osrednjih intelektualnih figur v širšem renesančnem obzorju. Prvi je v celoti v latinščino prevedel Platonove spise (natis leta 1484), med katerimi je nekatere opremil z obsežnim komentarjem (*Parmenid, Timaj, Menon*), komentar k *Simpoziju* pa se je prelevil v pravi samostojni traktat o ljubezni. Prva verzija, napisana v latinščini, *Commentarium in Convivium Platonis de Amore*, ki jo je sam podpisal in se je ohranila (Vat. lat. 7705 ms.), nosi datum *Anno*

1469, mense Iulii. V tiskani obliki je izšla skupaj s Platonovimi zbranimi deli (1484). Kmalu nato je Ficino poskrbel, kakor še za nekatere druge svoje spise (*De christiana religione*, *De raptu Pauli*; tudi za svoja *Pisma* ter za prevod hermetičnega *Corpusa*), za prepis v tedanji toskanski ljudski jezik, italijanščino. Njegov spis *O ljubezni* (*De amore*) je močno vplival na literaturo in liriko v 16. stoletju, v Franciji in širše po Evropi.¹⁵⁹

Ob Platonu je Ficino v latinščino prestavil vrsto drugih novoplatonskih filozofskih spisov, med katerimi sodijo v sam vrh Plotinove *Eneade*, ki še poglobljajo duhovni horizont platonizma in so, podobno kot Platon, s Ficinom sploh prvič celostno vstopile v zahodni duhovni svet in s platonizmom navdihovale izobrazence vse do obdobja romantike in moderne. Kant in Goethe sta brala Platona v Ficinovem prevodu. Zvrstili so se prevodi mnogih drugih avtorjev, že omenjeni *Corpus hermeticum*, pripisan legendarnemu egipčanskemu modrecu Hermesu Trismegistu, Orfejeve himne, kaldejski oraklji, pitagorejski *Zlati verzi* in vrsta drugih tekstov. Ves ta zajeten prevodni opus, opremljen s komentarji, nastopa v posebnem duhovnem kontekstu, ki je v resnici prava oznaka Marsilia Ficina in njegove misli. Ne gre le za literarnozgodovinsko in spoznavno filozofsko pridobitev, s katero si renesansa prisvaja pomembno dediščino in skuša na njej zgraditi lastno istovetnost, ampak za precej več kot to. Ficino je to modrostno izročilo razumel kot izvirno modrost (*prisca theologia*), s katero se je bila že v davni dobi izrazila božanska resnica, ki je v ohranjenem izročilu dosegla svoj vrh s Platonom, svojo dopolnitev pa z božjim učlovečenjem v Jezusu Kristusu. Predplatonška duhovna izročila in sam Platon so v Ficinovih očeh pridobili preroški značaj, ker se v globini ujemajo s starozavezno Biblijo in ponekod še jasneje kot slednja napovedujejo rojstvo božjega Sina. Ficino je na ta način skušal postaviti na noge povsem novo apologijo, ki naj bi v dobi splošne družbene in religiozne krize, predvsem njene politično institucionalne ravni, krščanstvu vrnila moč pristnega razodetja in mu omogočila novo relevantnost. Sam je verjel, da je božje razodetje večno prisotna duhovna realnost, zato lahko upravičeno sledimo izrazom te resnice že pred samim Kristusom.¹⁶⁰ Do tega izročila Ficino ni nastopal kot objektivni filolog ali nevtrarno zadržani filozof, ampak kot vernik pred izviri notranje luči, ki jo v vseh časih daruje Bog. Filozofija sama naj

159 Spis je v prevodu Mojce Mihelič izšel pri Slovenski matici.

160 Dober pregled novoplatonske tradicije, ki jo v Ficinovem pomenu lahko beremo kot duhovno naprežanje človeka in njegove filozofije v smeri razodevanja božjega Logosa in misterija njegovega učlovečenja, je podal Andrew Louth v delu *Izvori krščanskega mističnega izročila*.

bi bila po njegovem božji dar. Pri svojem delu si je vselej prizadeval pokazati, kako sta si filozofsko spoznanje in religiozna zavest v globini sorodna ali kar komplementarna, le da moramo znati prisluhniti tisti pravi pobožni filozofiji (*pia philosophia*) in si na drugi strani prizadevati za učeno religijo (*docta religio*).

Ficinovo filozofsko ustvarjanje, njegova duhovna pot in nasploh vpliv, ki ga je zapustil italijanski in evropski kulturi v dobi renesanse, pa tudi globlje v novi vek, saj so njegovi odmevi segli vse do oživiljenega zanimanja za duhovno mistiko in ezoterična izročila proti koncu 19. stoletja, so bili deležni precejšnje študijske pozornosti. V novejšem obdobju so Ficina in njegova dela preučevali predvsem trije avtorji, švicarski literarni kritik Raymond Marcel, ki je poskrbel za moderne – a danes že presežene – izdaje nekaterih njegovih del; zgodovinar filozofije Eugenio Garin s svojimi očarljivo napisanimi študijami o humanistični kulturi tistega časa in nepozabnimi esejmi o Ficinu, Picu, Albertiju in drugih;¹⁶¹ ter nemško-ameriški raziskovalec Paul Oscar Kristeller, ki se je posvečal študiju kulture in filozofije v obdobju renesanse ter še posebej delom Marsilia Ficina.

Garin pravi, da je bil Ficinov vpliv izjemen, ne le za literarno in filozofsko kulturo 15. in 16. stoletja, ko je bil med najodmevnejšimi spisi, posebno v Franciji, prav njegov komentar o ljubezni. Ta vpliv nastopa večinoma zabrisano in v neizrečenih oblikah, bolj implicitno kakor evidentno določljivo; toda ko gre za mnogotere odenke duševne ponotranjenosti, ki je postala ena od značilnosti duhovne držve evropskega človeka, njegovega razumevanja religije in ne nazadnje resnice sveta in človeka, v brazdi, ki so jo po Platonovih sledih pomembno skopali Avguštin, Petrarka, v novem veku pa Pascal, Rousseau, Kierkegaard, moderni eksistencialisti in mnogi drugi, ostaja vpliv Ficina tako rekoč neizmerljiv. Garin piše, da skorajda ni duhovne teme v evropski kulturi, kjer ne bi našli njegovega odmeva.

Od sredine šestdesetih pa tja do začetka devetdesetih let 15. stoletja se razgrinja Ficinovo zrelo in najbolj ustvarjalno obdobje. Kljub vedno prisotni negotovosti in občasnim nemirih tako na družbeni ravni kakor v osebem življenju (zarota družine Pazzi proti Medičejcem leta 1478; krajša epidemija kuge) je bilo to za florentinsko renesanso obdobje relativnega miru. Leta 1484 so v tiskani obliki izšli Platonovi dialogi. Nasploh naj bi šlo, nekateri so trdili, da zaradi konjunkcije Saturna in Jupitra novembra tega leta, za posebno leto, *annus mirabilis*.¹⁶²

161 Glej Garin, *Spisi o humanizmu in renesansi*.

162 Na to se navezuje Ioan P. Couliano v zanimivem delu, v katerem se posveča teoriji imaginacije in definiranju »pnevmatičnih vezi«, kar ustreza sodobnim

Poleg prevodov drugih novoplatonskih del iz pozne antike je Ficino leta 1468, torej leto pred latinsko verzijo spisa *O ljubezni*, prevedel iz latinščine v ljudski jezik tudi Dantejevo *Monarhijo*. V tem obdobju je Ficino napisal svoja poglobljena izvirna dela. Leta 1474 je končal najboljše izvirno delo, *Theologia platonica sive de immortalitate animorum* (*Platonska teologija ali o nesmrtnosti duš*). Gre za obsežno delo, razdeljeno na 18 knjig in posvečeno Lorenzu Veličastnemu. Delo se loteva v renesansi živo občutene in široko filozofsko obdelane teme nesmrtnosti duše. Na filozofski osnovi, bodisi po tomistični poti, opiraje se na Aristotela, oziroma po navdihu Platona in platonizma, kakor Ficino, ki naslov dela povzema od Prokla, so filozofi in teologi skušali pokazati na razumnost in zanesljivost verovanja v nesmrtnost človeške duše. To naj bi potrdilo osnovno resnico krščanske vere. Nekateri, kakor Pietro Pomponazzi, pa so na sledi dveh »zgrešenih« interpretacij Aristotela, Aleksandra iz Afrodizijade in arabskega misleca Averoesa, ki je bil na univerzi v Padovi v poznem srednjem veku in renesansi zelo čislan, odkrito trdili, da je človekova duša umrljiva in da odmre skupaj s telesom, človekov um pa ob smrti zgubi svojo individualnost in se spoji s kozmičnim ali božanskim umom, toda brez osebne istovetnosti. Zaradi tega je bila Ficinova pojmovna skrb to, kako bi prišel do potrditve substancialne pluralnosti individualnih duš. S tem bi bila dejansko potrjena in rešena človekova osebna religiozno-metafizična utemeljitev.

Duša kot princip živosti in notranja oblika bitja ima v filozofiji Ficina osrednje mesto. Pri tem je pojem duše, ki je bil v novoveški filozofiji, posebno pa v moderni humanistični misli na splošno razvrednoten in ne nastopa v relevantnih teorijah, prikazan v poudarjeno novi, zelo originalni in – glede na srednji vek – moderni obliki. Duša je pojmovana kot živo jedro človeka, ki podobno kot v misli Nikolaja Kuzanskega ni odvisna od »zunanjih« posegov, naj gre za božjo milost ali za naravne vplive iz okolja (v tem okviru so mišljeni tudi astralni vplivi), ampak je sama žarišče gibanja, odločanja in delovanja.

teorijam transferja in upravljanju s psihološkimi vplivi med ljudmi in v družbi. Avtorja, ki ju romunski pisec postavlja v vrh renesančne teorije imaginacije, pa sta Ficino in Giordano Bruno; glej Couliano, *Eros et Magie à la Renaissance*. Couliano je bil učenec religiologa Eliadeja. Prevezel je njegovo dediščino in razvijal študij religij v psihološki smeri, v čemer je videl prispevek renesanse in njenih na videz nerelevantnih spekulacij. Prevezel je mesto profesorja na Divinity School v Chicagu (kjer je pred njim učil Eliade), vendar je bil maja 1991 na hodnikih študentskega kolidža skrivnostno ubit. Kdo je bil morilec in načrtovalec tega umora, do danes ni jasno; o tem Ted Anton, *Eros, Magic, and the Murder of Professor Culianu* (1996).

Platonizem je lahko nekoliko sanjav – in takšna je tudi filozofija Marsilia Ficina. Njegovo delo nedvomno označuje prehod, ki ga preučevalci renesanse radi izpostavijo, to je prehod iz prve polovice *quattrocenta*, ko se je v zgodnjem humanizmu spreminjala forma komentarjev, vsebinsko pa so bila v ospredju konkretna moralna vprašanja, civilno življenje, zgodovinska refleksija in človekove ustvarjalne sposobnosti, ki so v veliki meri odvisne od jezikovnega znanja, vrlin in ne nazadnje od politične skupnosti – v drugo polovico stoletja, ko v ospredje spet stopijo živo občutene religiozne teme, družbena skepsa, namesto civilnega naprežanja pa pogosto ostro izražene apokaliptične vizije, naj gre za patra Savonarolo ali za hiliastično navdihnjene reformatorje. Njihove ideje so bile sicer povsem nasprotno, pogosto pa le korak oddaljene od jedke in cinične presoje kakega Machiavellija.

V tem obdobju, takoj po *Platonski teologiji*, je Ficino napisal dve pomembni religiozni deli, leta 1475 *De christiana religione*, ki jo je naslednje leto sam prestavil v ljudski jezik, ter spis *De raptu Pauli* (1476). Ficino je v svojem času dejansko nastopil v vlogi pretanjenega in v idejah zelo modernega apogeta krščanstva, ki se jasno razlikuje od srednjeveških meditacij in razprav, kot tudi od moralističnega pridiganja in zanosa dominikanskega patra Savonarole, s katerim se je dejansko sklenila novoplatonska avantura florentinske Akademije.¹⁶³

Ficino je v svojem zagovoru krščanstva nastopil kritično tako do pesniških in zbadljivih prigodnic, kot so bile Poggiove *Facetiae* (anekdote iz rimskega kurialnega življenja)¹⁶⁴ pa kritike Pulcija, in Valle, kakor do filozofskih smeri, ki so izhajale iz Aristotela, še posebno, če je šlo za Aleksandrovo ali Averoesovo usmeritev. Nov pa je bil predvsem način iskanja. Ficino je menil, da aristotelska usmeritev izničuje individualnost, ki je za človeka pomembna. Kljub hvalnici spoznanja Aristotel ne daje pravega odgovora na človekovo upanje. Srednjeveške tomistične sinteze niso zadovoljile novih in vse jasnejše

163 Ficinovi pojmi univerzalne harmonije, soodvisnosti vseh bitij stvarstva, lepote in ljubezni, ki delujeta kot osnovno duševno vezivo in nagib, ki snovno naravo povezuje z idejno in duhovno, ter koncept enega, skupnega in razvijajočega se razodetja božanske resnice, ki nastopa zgodovinsko in povezuje civilizacije, so kljub iskreni in veliki krščanski pobožnosti ostali nemočni pred pridigami in zanosom, s katerimi je v devetdesetih letih 15. stoletja v Firencah nastopil Girolamo Savonarola. Glej njegov spis *Triumphus crucis* (1497).

164 Kot je ugotovil Primož Simoniti, si je prvi škof novoustanovljene škofije v Ljubljani Žiga Lamberg dal prenesti v svojo poletno rezidenco v Gornji Grad med juridičnimi in drugimi rokopisi in redkimi tiski tudi ta spis, ki je očitno sodil v takratno literarno modo. Glej Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, 52, in Škamperle, *Magična renesansa*, 67, op. 31.

izraženih potreb po razumevanju in vrednotenju posamezne osebe. Ficino je želel dvigniti na metafizično raven, vsaj ko gre za njeno bitno utemeljitev, človekovo osebno izjemnost in edinstvenost. Prav to je tudi implicitni zastavek njegovega spisa *O ljubezni*. V tem sta si Ficinov filozofski pogled na ljubezen in pojem človekovega dostojanstva, kot so ga razumeli humanisti generacijo pred njim, denimo Salutati in Manetti, zelo blizu.

Razmerje med vero in znanostjo, ki ga je Kuzanski skušal razrešiti po poti filozofije, na ravni spekulacije, sta Ficino in ob njem Pico della Mirandola, ki je v ta okvir vpeljal metodo kabale (*Heptaplus, sedmerna pripoved prvih šestih dni stvarjenja*), skušala razrešiti s principom razodetja. »Moderni« koncept religije, ki so ga nakazovala humanistična dela v prvi polovici 15. stoletja, vse od Salutatija naprej, se v drugi polovici in ob koncu 15. stoletja, v kontekstu večje družbene skepse in makiavelizma, ni izgubil. Novi pojmi religiozne zavesti, ki jih je Ficino razvil v spisu *O krščanski religiji*, govorijo v duhu in s poudarki, ki nakazujejo versko reformacijo, vendar gre dejansko za moderen pogled na religijo: vera ni posledica »zunanjega« posega, ampak osebne odločitve in duha človeka. Odrešenje, ki ga človek pričakuje s celoto svojega bitja, z dušo in telesom, kot avtonomno bitje, ki je v neposrednem stiku z Bogom, pa spremeni pogled na celoten svet. Fizična narava ni »zavržena«, prav tako ni ovira v procesu dvigovanja k božanskemu, ampak je sama manifestacija lepote, ki se nam predaja kot vidni in čutni izraz metafizičnega principa absolutne biti. Pojem ljubezni je prav na tej osnovi lahko dobil povsem nove poudarke in oblike razumevanja, na katere so odločilno vplivali tako humanizem kakor novi pojmi filozofskega umevanja.

ZAKLJUČEK

Je Salutati makiavelist ali Machiavelli salutatijevec? Prej drugo kot prvo. Makiavelijevski politik zasleduje etični smoter, četudi za ceno neetičnih sredstev, ker je politika vedno upravljanje s kompromisi, mazanje rok, tveganje zla. Machiavellijev *Vladar* je Rubikon moderne politične teorije, prelomnica, ki »pokoplje en svet in drugega napoveduje«. ¹⁶⁵ Renesančna duhovna in miselna prenova je politično filozofijo v slabih dveh stoletjih turbulentno, pa vendar srečno prepeljala skozi Scilo in Karibdo antropološkega vprašanja. Začetek in konec se medsebojno podpirata in brišeta. Če sprejmemo, da je človek *artifex* svoje sreče, moramo hkrati priznati, da je lahko vir

165 Ibid., 101.

svoje nesreče. Politična misel renesanse niha med jajcem in jabolkom Salutatija in Machiavellija, med njunim optimizmom in pesimizmom, med nebom in breznom. Obe, tako utopičnost zgodnjih humanistov ko protiutopičnost poznih renesančnikov, sta povsod in nikjer, kot dva nasprotna si *cardines*, okrog katerih se suče srčika renesančne antropologije, vprašanje resničnega in idealnega mesta ali, če naj zaključimo komarjevsko, z odpirajočim zaključkom, nesklenjene in nesklenljive dvojnosti človeškega bivanja: idealnost in resničnost, vera in razum, upanje in resnica, svetloba in tema, protislovnost in ambivalentnost kreposti in grešnosti. »Na točki najostrejšega in najgrenkejšega občutja razdvojenosti in nemirnosti človeške družbe se potreba po miroljubnem in spokojnem mestu oživi in okrepi. Čeprav iluzija zgodnjih humanistov po možni skladnosti obeh mest, resničnega in idealnega, premine, še ne pomeni, da se resničnost enega ne sklicuje več na idealnost drugega.«¹⁶⁶

166 Garin, *La cultura*, 103; Garin, *L'umanesimo*, 208.

BIBLIOGRAFIJA

HISTORIČNI VIRI

- Alighieri, Dante. *Božanska komedija: Raj, Vice in Pekel*. Prevod Andrej Capuder. Celje: Mohorjeva družba, 2005.
- . *Monarhija*. Prevod Tomaž Jurca. Ljubljana: Slovenska matica, 2013.
- Aristotel. *Nikomahova etika*. Prevod Kajetan Gantar. Ljubljana: Slovenska matica, 2002.
- Avguštin, Avrelij. *Izpovedi*. Prevod Anton Sovrè. Celje: Mohorjeva družba, 1984.
- Avrelij, Mark Antonin. *Dnevnik cesarja Marka Avrelija*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.
- Ciceron, Mark Tulij. »O državi: Uvod«. Prevod Matej Petrič. *Keria: studia Latina et Graeca* 19, št. 2 (2017): 191–198.
- Diels, Hermann in Kranz, Walther. *Fragmenti predsokratikov*. Prevod Dašo Benko et al., ur. Gorazd Kocijančič. Ljubljana: Študentska založba, 2012.
- Ficino, Marsilio. *El libro dell'amore*. Ur. Sandra Niccoli. Firenze: Leo S. Olschki, 1987.
- . *Teologia platonica*. Ur. Errico Vitale. Milano: Bompiani, 2011.
- Galilei, Galileo. *Dialog o dveh glavnih sistemih sveta, ptolemajskem in kopernikanskem*. Prevod Mojca Mihelič. Ljubljana: ZRC SAZU, 2009.
- Hermes Trismegist. *Corpus hermeticum*. Prevedel Pavel Češarek. Zbirka Hieron. Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Machiavelli, Niccolò. *Vladar*. Prevod Niko Košir. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Manetti, Giannozzo. *Dignità ed eccellenza dell'uomo*. Ur. Giuseppe Marcellino. Milano: Bompiani, 2018.
- Mirandola, Giovanni Pico della. *O človekovem dostojanstvu*. Prevod Brane Senegačnik. Ljubljana: Družina, 1997.
- Pascal, Blaise. *Misli*. Celje: Mohorjeva družba, 1980.
- Petrarka, Francesco. *Soneti in kancone*. Prevod Alojz Gradnik. Koper: Primorska založba, 1954.
- . »Vzpon na Mont Ventoux«. Prevod Tomaž Potočnik. *Keria: studia Latina et Graeca* 16, št. 2 (2014): 107–115.
- . *Moja skrivnost ali O skrivnem neskladju mojih stremljenj*. Prevod Tomaž Potočnik. Ljubljana: Slovenska matica, 2020.
- Platon. *Zbrana dela*. Prevod Gorazd Kocijančič. Ljubljana: KUD Logos, 2009.

- Salutati, Coluccio. *Invectiva in Antonium Luscum vicentinum*, ur. D. Moreni. Firenze: Magheri, 1826.
- . *Epistolario di Coluccio Salutati*, ur. Francesco Novati. Fonti per la Storia d'Italia. Zv. 1–4. Rim: Istituto storico italiano, 1891–1911.
- . *Colucii Salutati De seculo et religione*, ur. Berthold Louis Ullman. Firenze: Olschki, 1957.
- Smith, Leonardo, ur. *Epistolario di Pier Paolo Vergerio*. Fonti per la Storia d'Italia. Rim: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1934.
- Vespasiano, da Bisticci. *Vite di uomini illustri del secolo xv*. Firenze: Barbera, Bianchi & comp, 1859.
- Villani, Filippo. *Le vite d'uomini illustri fiorentini*. Ur. Giammaria Mazzuchelli. Benetke: Giambatista Pasquali, 1747.

SEKUNDARNA LITERATURA

- Baron, Hans. *Crisis of the Early Italian Renaissance*. Princeton: Princeton University Press, 1966.
- . «Lo sfondo storico del Rinascimento fiorentino». *La Rinascita* 1, št. 3 (1938): 50–72.
- Cacciari, Massimo. *La mente inquieta: Saggi sull'Umanesimo*. Torino: Einaudi, 2019.
- Canfora, Davide. *Prima di Machiavelli: Politica e cultura in età umanistica*. Rim: Laterza, 2005.
- Cappelli, Guido, ur. *La dignità e miseria dell'uomo nel pensiero europeo: Atti del Convegno internazionale (Madrid, 20-22 maggio 2004)*. Rim: Salerno editore, 2006.
- . *L'umanesimo italiano da Petrarca a Valla*. Rim: Carrocci editore, 2019.
- Cardini, Roberto, in Viti, Paolo, ur. *Coluccio Salutati e Firenze*. Firenze: Mauro Pagliai Editore, 2008.
- Cassirer, Ernst. *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*. Leipzig: Teubner, 1927.
- Couliano, Ioan P. *Eros et Magie à la Renaissance: 1489*. Pariz: Flammarion, 1984.
- De Robertis, Teresa, Giuliano Tanturli in Stefano Zamponi, ur. *Coluccio Salutati e l'invenzione dell'umanesimo*. Firenze: Mandragora, 2008.
- De Rosa, Daniela. *Coluccio Salutati: Il cancelliere e il pensatore politico*. Firenze: La Nuova Italia, 1980.
- Ebgi, Raphael, ur. *Umanisti italiani: Pensiero e destino*. Torino: Einaudi, 2016.
- Garin, Eugenio. «Aristotelismo e platonismo del Rinascimento». *La Rinascita* 2, št. 8/9 (1939): 641–671.

- , ur. *Filosofi italiani del Quattrocento*. Firenze: Le Monnier, 1942.
- , ur. *I trattati morali di Coluccio Salutati*. Firenze: La Monnier, 1942.
- . *Educazione umanistica in Italia*. Rim: Laterza, 1975.
- . *L'umanesimo italiano: Filosofia e vita civile nel Rinascimento*. Rim: Laterza, 1993.
- . *Spisi o humanizmu in renesansi*. Ljubljana: ŠKUC, 1993.
- . *La cultura filosofica del Rinascimento italiano: Ricerche e documenti*. Milano: Bompiani, 1994.
- . *La cultura del Rinascimento*. Rim: Laterza, 2010.
- Gentile, Giovanni. *Studi sul Rinascimento*. Firenze: Sansoni, 1936.
- Gigliucci, Roberto. *Lo spettacolo della morte: Estetica e ideologia del macabro nella letteratura medievale*. Anzio: De Rubeis, 1994.
- Gombrich, Ernst H. »Botticelli's Mythologies«. V: *Symbolic Images: Studies in the Art of the Renaissance*, II. London: Phaidon, 1972.
- Griggio, Claudio. »Dalla lettera all'epistolario: Aspetti retorico-formali dell'epistolografia umanistica«. V: *Alla lettera: Teorie e pratiche epistolari dai greci al Novecento*, ur. Adriana Chemello, 83–107. Milano: Guerini studio, 1998.
- Hankins, James. *Renaissance Civic Humanism: Reappraisals and Reflections*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Kalan, Valentin. »Uvod«, 5–29. V: *Dnevnik cesarja Marka Avrelija*. Ljubljana: Slovenska matica, 1988.
- Louth, Andrew. *Izvori krščanskega mističnega izročila*. Zbirka Hieron. Ljubljana: Nova revija, 1993.
- Marzi, Demetrio. *La cancelleria della repubblica fiorentina*. Casciano: Cappelli, 1910.
- Novati, Francesco. *La giovinezza di Coluccio Salutati*. Torino: Loescher, 1883.
- . »Aneddoti Viscontei«. *Archivio storico lombardo*, 35/19 (1908): 193–216.
- Nuzzo, Armando, ur. *Lettere di stato di Coluccio Salutati: Cancellierato fiorentino (1375-1406)*, 1–2. Rim: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 2008.
- Pellegrini, Marco. *Umanesimo: Il lato incompiuto della modernità*. Brescia: Morcelliana, 2015.
- . *Religione e umanesimo nel primo Rinascimento: Da Petrarca ad Alberti*. Firenze: Le Lettere, 2020.
- Pocock, John Greville Agard. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 1975.

- Rossi, Luca Carlo, ur. *Le strade di Ercole: Itinerari umanistici e altri percorsi; Seminario internazionale per i centenari di Coluccio Salutati e Lorenzo Valla (Bergamo 25-26 ottobre 2007)*. Firenze: Sismel Edizioni del Galluzzo, 2010.
- Simoniti, Primož. *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede xvi. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Skinner, Quentin. *Virtù rinascimentali*. Bologna: Il Mulino, 2006.
- Struever, Nancy S. *Theory as Practice: Ethical Inquiry in the Renaissance*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- Škamperle, Igor. »Lovec in odstrta Diana«. *Poligrafi* 2, št. 5/6 (1997): 5–21.
- . *Magična renesansa*. Ljubljana: Študentska založba, 1999.
- . »Tehnologija oblasti«. V: *Machiavelli: Vladar*, 128–140. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Toussaint, Stephane. *La liberté d'esprit: Fonction et condition des intellectuels humanistes*. Pariz: Les Belles Lettres, 2019.
- Ullman, Berthold Louis. *The Humanism of Coluccio Salutati*. Padova: Antenore, 1963.
- Witt, Ronald G. *Hercules at the Crossroads: The Life, Works, and Thought of Coluccio Salutati*. Durham: Duke University press, 1983.

MODERNI SPISI

- Arendt, Hannah. *Men in Dark Times*. New York: Harcourt Brace & World, 1968.
- . *Humanitas mundi: Scritti su Karl Jaspers*. Ur. Rosalia Peluso. Milano: Mimesis, 2015.
- Chomsky, Noam. »Odgovornost intelektualcev«. V: *Somrak demokracije*, 45–68. Ljubljana: Studia humanitatis, 1997.
- Gilson, Étienne. *Ljubezen filozofov*. Ljubljana: Družina, 1996.
- . *Duh srednjeveške filozofije*. Ljubljana: Družina, 2002.
- Havel, Vaclav. »Politika in vest«. 2000: *Revija za krščanstvo in kulturo* 46–47 (1989): 22–35.
- Oestereich, Gerhard. *Storia dei diritti umani e delle libertà fondamentali*. Rim: Laterza, 2002.
- Ordine, Nuccio. *Koristnost nekoristnega*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Singer, Peter. *Praktična etika*. Ljubljana: Krtina, 2009.
- Weber, Max. *La politica come professione*. Turin: Einaudi, 2001.

IZVLEČEK

Vprašanje (dis)kontinuitete med etiko in politiko je civilni živec renesančnega humanizma v historični ontogenezi, ki se začne s Salutacijem, razvija s Ficinom in sklepa z Machiavellijem. Tragično sirensko petje človeškega bivanja vseskozi zapeljuje, a nikdar ne preglasi vzgornih upov k praksi usmerjene človeškosti, ki spekulacijo uresničuje skozi dejavnost, kontemplacijo udejanja skozi politiko, sveto izpričuje skozi posvetnost. Humanistična duhovna in filozofska prenova ciceronskega nauka o dobrem delovanju na pragu modernosti nemirno, pa vendar srečno pripelje antropološko *vexata quaestio* skozi Scilo in Karibdo družbene etike, nihajoče med jajcem in jabolkom (*ab ovo usque ad mala*) Salutacijevega voluntarističnega optimizma, Ficinovega novoplatonizma in Machiavellijevega antropološkega pesimizma, med zemljo, nebom in breznom. Civilni humanizem še danes budi in bodri vse, ki se v somraku človeškosti še trudijo služiti kvalificiranemu življenju.

KLJUČNE BESEDE: civilni humanizem, dejavno življenje, družbena etika, novoplatonizem, Salutati, Ficino, Machiavelli

SALUTATI, FICINO, AND MACHIAVELLI:
FROM THE EGG TO THE APPLE OF CIVIC HUMANISM

ABSTRACT

The question of (dis)continuity between ethics and politics is the civic nerve of Renaissance humanism as reflected in the historical ontogenesis which begins with Salutati, develops with Ficino, and ends with Machiavelli. The tragic siren song of human being tempts, but never drowns out the upcurrent hopefulness of practical humanity, which realizes speculation through action, contemplation through politics, the sacred through the secular. The humanistic spiritual and philosophical reinterpretation of Cicero's doctrine of good action at the doorstep of modernity drives the anthropological question through the Scylla and Charybdis of social ethics, swinging from egg to apple (*ab ovo usque ad mala*) of Salutati's voluntaristic optimism, Ficino's neoplatonism, and Machiavelli's anthropological pessimism, between earth, heaven, and the void. The civic humanism awakes and encourages those who strive to serve qualified humanity in the twilight of humanness.

KEYWORDS: civic humanism, human action, social ethics, neoplatonism, Salutati, Ficino, Machiavelli

Izrekanje resnice v Ogledalu preprostih izničenih duš Margarete Porete

Iva Jevtić*

UVOD

Kadar omenim, da je osrednja tema mojega raziskovanja ženska srednjeveška mistika, se pri laiku največkrat porodi naslednja asociacija: »Torej ... čarovnice?« Povezava je na mestu, če nanjo pogledamo skozi prizmo *nekropolitike*, pojma, s katerim Achille Mbembe problematizira biopolitiko sodobnega časa in ga definira kot »skrajni izraz suverenosti [ki] večinoma leži v moči in zmožnosti, da določa, kdo naj živi in kdo umre«. ¹ Luč na koncu tunela heterodoksije je bila v srednjem veku lahko tudi grmada, fizično izničenje heretika ali njegovega dela, telesa in knjige. Margareta Porete in njeno delo, *Ogledalo preprostih izničenih duš*, sta bila tako deležna istega ognja.

Ogledalo preprostih izničenih duš je nastalo v začetku 14. stoletja v kontekstu gibanja begin, torej v okviru posvetne nabožnosti, ki je bila

* Univerza v Mariboru, Fakulteta za organizacijske vede, Kidričeva 55A, Kranj; iva_jevtic@yahoo.com.

1 Mbembe, *Necropolitics*, 66. Pojem nekropolitike se navdihuje pri Foucaultovi ideji *biopolitike*, ki premišljuje režime moči in vedenja ter procese subjektivacije, še posebno tiste, ki se nanašajo na temeljne življenjske procese. Biopolitika je po naravi »pozitivna«, kar pomeni, da deluje sočasno z negativnimi, represivnimi mehanizmi moči, ki življenje odvzamejo ali dopustijo, s tem da življenje podpira ali pa ga zavira. Tudi Mbembe pojem smrti razširi, tako da poleg svoje skrajne fizične oblike vključuje tudi različne oblike družbene smrti, »nove in izvirne oblike družbene eksistence, ki množice ljudi podredi življenjskim pogojem, ki jim podelijo status živih mrtvih« (ibid., 92).

s stališča srednjeveške Cerkve vedno prežeta z implicitno nevarnostjo nepravovernosti. V Margaretinem primeru je ta strah dosegel vrhunec leta 1310, ko so jo v Parizu na zloglasnem morišču Place de Grève sežgali kot krivoverko. Porete ni ustvarjala pod okriljem uradne hierarhije, svoje duhovne avtoritete prav tako ni črpala iz videnj ali iz posebne vrste telesne duhovne izkušnje – vse to naj bi bile namreč značilnosti ženske srednjeveške nabožnosti.² *Ogledalo*, ki je veljalo za izgubljeno do leta 1946, ko je ta rokopis Margareti Porete prepričljivo pripisala italijanska zgodovinarica Romana Guarnieri,³ se namreč napaja pri različnih virih in je žanrska mešanica srednjeveških romanc, truverske lirike, svetopisemskih prilik ter nabožne literature, ki jih predela v izvorno duhovno celoto.⁴

Margaretino besedilo je nastalo v tradiciji »zrcalne« literature, kjer je bilo ogledalo platonska prisposoba za samospoznanje in je imelo jasno izraženo mistagoško funkcijo.⁵ Z neprikrito avtoriteto premišljeno nagovarja raznovrstno bralstvo, z izjemo pripisa, o katerem več pozneje, pa se nikjer ne obrača na zunanjo avtoriteto, niti na pisarja, ki bi s svojo »nevidno« prisotnostjo besedilo navdal s potrebno veljavo.⁶ Margareta je torej delo najverjetneje napisala sama – oziroma je imela dovolj sredstev, da je dala knjigo napisati. Vse to kaže, da je bila najbrž iz višjih krogov ali da je imela zaslonbo pri vplivnem pokrovitelju, morda oboje. Tega žal ni mogoče vedeti, saj so edini zapisi o njenem življenju ohranjeni v inkvizitorskih dokumentih z njenega procesa in so temu primerno skopi oziroma specifični.

Kljub Margaretini sodbi se je *Ogledalo* ohranilo v številnih latinskih in srednjeangleških prepisih in je bilo priljubljena stalnica srednjeveške nabožne literature. Identifikacija njegove avtorice je bila plodovita podlaga za naraščajoče akademsko zanimanje za okoliščine

- 2 Ena najbolj prodornih študij družbenih ter političnih aspektov povezave med spolom in mistiko ostaja delo Grace Jantzen, *Power, Gender, and Christian Mysticism*. Specifiko telesne nabožnosti (tako ženske kot nasploh) obravnava Caroline Walker Bynum, denimo v delih *Holy Feast and Holy Fast* (o pomenu hrane oziroma »sveti anoreksiji«); *Jesus as Mother* (o uporabi podobe Jezusa kot matere); in *Fragmentation and Redemption* (o vprašanih metodologije pri študijah povezav med spolom in nabožnostjo).
- 3 Guarnieri, »Lo Specchio delle anime semplici«, 661–663.
- 4 Kocher, »Literary Sources of the Mirror of Simple Souls«, 96–119.
- 5 De Gier, »The Role of the Mirror of Simple Souls as a Book«, 137.
- 6 Newman, »Annihilation and Authorship«, 615. O vzpostavljanju avtoritete v besedilih dveh srednjeangleških mistikinj piše Staley Johnson, »The Trope of the Scribe«.

njegovega nastanka in vsebino, v zadnjih letih tudi v slovenščini.⁷ Dosedanje obravnave Margaretinega dela so se pogosto dotikale vprašanja teološke heterodoksnosti *Ogledala*, feministične študije pa so Porete, tudi zaradi asociacije z beginami, pogosto obravnavale kot profeministko.⁸ Seveda sta tako vprašanji heterodoksije kot spola zgodovinsko pogojeni – v primeru morebitne heterodoksije je najboljši primer za to ravno *Ogledalo*, saj njegove izvlečke najdemo v verskih kompilacijah, ki so jih v poznem srednjem veku kot vodilo v duhovno življenje uporabljali tako kleriki kot laiki.⁹ Kljub temu, da je v času Margaretinega procesa kar 21 teologov presodilo, da *Ogledalo* ni v skladu s cerkvenim naukom, so ga poznejši bralci očitno šteli za dovolj neproblematično, da so ga lahko brali tudi novici ter celo posvetno bralstvo brez poglobljene teološke izobrazbe.

Pri vprašanju spola se kaže spomniti, da ženska v srednjeveškem svetu ustvarja v risu izjave svetega Pavla: *Mulieres in ecclesiis taceant*.¹⁰ Zgodovina Cerkve nedvomno pozna primere mistikinj, ki so bile relativno opolnomočene, sicer redko brez nasprotovanja, pa vendar – na misel prideta Katarina Sienska ali Tereza Avilska, katerih duhovni vpliv je pogosto dobil tudi politični domet. Vseeno pa se je lahko v luči Pavlove prepovedi ženska govorica, še posebno taka, ki je stala sama zase, vedno razprla v vsaj dve možnosti. Ženska, ki govori, pa ne bi smela, ni ženska, ni »prava« ženska – je *pseudo-mulier*, kot je

7 Delen prevod *Ogledala* je v sklopu knjige *Božje trubadurke* (Ljubljana: KUD Logos, 2018) dostopen v prevodu Milice Kač. Margaretino delo v nedavni doktorski disertaciji z naslovom »Med neizrekljivostjo in telesom« s psihoanalitskega in feminističnega vidika obravnava Tamara Podlesnik; v članku »Marguerite Porete in njeno *Ogledalo preprostih duš*« pa leta 2005 tudi Urška Čeferin.

8 Scarborough, »Critical Approaches to Marguerite Porete«, 319.

9 Juilfs, »*Mirrors on the Wall*«, 325, še posebej op. 11.

10 Tu se naslanjam na tradicionalno, splošno uveljavljeno interpretacijo Pavlovih besed iz Pisma Korinčanom (1 Kor 14,34). Vseeno opozarjam na zanimivo študijo, ki meni, da je Pavel trdil ravno nasprotno, z uporabo retorične figure citiranja in zavrnitve citiranega (*quotation-refutation device*), kar naj bi bilo razvidno iz odlomka 1 Kor 14,36, ki naj bi se nanašal specifično na moške: »Or did the word of God originate with you men, or to you men only has it come? This twofold rhetorical question provides the key to unlocking the remainder of the passage, for it indicates in no uncertain terms that Paul disagrees sharply with the preceding thought unit or paragraph. The contrast between the women addressed in v. 34 – seen in the feminine plural 'they' (*autais*) – and the 'you men only' censured in v. 36 for their position in 14:33b–35, further demonstrates that 14:36–38 stands as a condemnation of 14:33b–35 and the Corinthian men who proposed it.« MacGregor, »1 Corinthians 14:33b–38«, 25.

Margareto označil inkvizitor; po drugi strani pa govoricu, ki se izreka kljub prepovedi, avtorizira višja instanca – avtoriteta, ki jo prepoveduje, torej ni »prava« avtoriteta. Nastopi razkorak, ki postavlja pod vprašaj tako naravo avtoritete kot tudi tistega, ki jo naslavlja, ter vzpostavi nasprotje sil, ki so v veliki meri zaznamovale tudi okoliščine, kakršne so vodile do Margaretine obsodbe.

ŠTIRJE NAČINI IZREKANJA RESNICE: OD PAREZIJE DO MODROSTI

V nizu predavanj iz osemdesetih let o ideji parezije Michel Foucault izpostavi ravno ta trenutek ambivalence: kdo je tisti, ki lahko izreka resnico in pod kakšnimi pogoji? Parezija izvorno opisuje »odkriti govor«; parezijast je nekdo, ki govori resnico.¹¹ Foucault na podlagi antičnih spisov opredeli štiri značilnosti svobodne govoricice. To so *iskrenost* – govorec neposredno govori tisto, kar misli; *resnica* – govorčevu prepričanje in resnica sovpadata, ni dvoma, da je to, kar govori, res, res pa je zato, ker ve, da je res, oziroma ker je dokaz za to govorčev pogum; govorec se namreč vedno izreka v kontekstu nevarnosti – parezija je kritična govoricica, ki naslavlja neke vrste avtoriteto, recimo tirana ali avtoriteto javnega mnenja, je kritična govoricica, ki lahko govorcu škoduje; med značilnosti torej sodita tudi že omenjena *kritičnost* ter občutek *dolžnosti* (parezijast bi lahko molčal, vendar vseeno govori).

Kljub temu da Margaretin položaj na prvi pogled izpolnjuje vse kategorije »odkritega govora«, se zatakne ravno pri vprašanju spola. Parezija namreč ni prosto dostopna: da bi lahko človek svobodno govoril, sodeloval v igri »odkritega govora«, mora biti državljan in moški, sužnji in ženske so iz tovrstne izmenjave izključeni.¹² Parezijast se mora zavedati svojega izvora, svojega statusa. Pravzaprav je ta predpogoj za resnično odkriti govor, drugače nastopi kriza parezije, kjer je mogoče reči karkoli in kjer to lahko reče vsakdo, »celo tujci in sužnji«.¹³ Demokracija, na primer, kjer je vsakdo enak pred zakonom, je »obsojena na to, da zagotovi enak prostor vsem oblikam parezije, tudi najslabšim«,¹⁴

11 Foucault, *Neustrašni govor*, 3.

12 Foucault je v odgovoru na vprašanje študenta, zakaj v svojih predavanjih vsekozi uporablja moški zaimek, »nakazal, da je ženskam njihova podrejena vloga v grški družbi na splošno onemogočala rabo parezije (kakor tudi tujcem, sužnjem in otrokom)«. Foucault, *Neustrašni govor*, 4, op. 3.

13 Ibid., 70, op. 51.

14 Ibid., 67.

takšnim torej, ki se prilizujejo demosu in ki so namenjene osebni koristi in ne skupnemu dobru mesta. Od četrtega stoletja pr. Kr. dalje se tako o pareziji, vsaj v žlahtnem pomenu besede, bolj kot o institucionalni pravici vedno bolj premišljuje kot o osebni, etični drži.

Foucault razširi koncept parezije s tem, da ga identificira kot enega izmed štirih osnovnih načinov izrekanja resnice (»veridikcije«) v antičnem svetu; ostali trije so še preroštvo, modrost ter poučevanje. Vsak se povezuje z različnimi udeleženci, zahteva specifične načine govora in se nanaša na raznovrstne sfere (usodo, bit, *tekhne* in *ethos*).¹⁵ Vendar pa Foucault poudari, da ob tem ne gre za štiri zgodovinsko ločene družbene vloge – preroka, modreca, učitelja in parezijasta – temveč predvsem za različne načine veridikcije, ki se v različnih obdobjih povezujejo z različnim institucijami, praksami in ljudmi. In če jih v antičnem svetu lahko opazujemo še v relativno ločenih sferah, je zanje pozneje značilna ravno hibridnost, mešanje ter prehajanje iz enega modusa v drugega.

V srednjeveškem svetu se, recimo, prepletajo v dveh specifičnih zgodovinskih pojavih, pridigarstvu in univerzi. Franciškani in dominikanci so tako v svojih pridigah združevali preroštvo (prerok po definiciji ne govori v svojem, temveč v božjem imenu, njegove besede pa se nanašajo na prihodnost, v tem primeru na sodni dan)¹⁶ in parezijo (ljudem so brez strahu ter odkrito govorili o njihovih napakah). Univerza na drugi strani združuje modusa modrosti (izrekanja o naravi stvari) ter poučevanja (s strani nekoga, ki je dolžan posredovati svoje znanje in z drugimi vzpostaviti vez skupnega védenja in izročila).¹⁷

Če se na tej točki vrnemo k Margareti Porete, lahko ugotovimo, da prostora za izrekanje (svoje) resnice ni mogla najti v nobenem izmed zgoraj opisanih srednjeveških institucionalnih razmerij. Najprej, kot rečeno, ker je bila ženska. Ker je ustvarjala zunaj uradnih institucionalnih okvirjev ženske nabožnosti in tudi onkraj ustaljenih žanrskih konvencij duhovne literature, pa so ji bile nedostopne tudi alternativne možnosti legitimacije svojega življenja in dela. Kot je izpostavila Grace Jantzen, gre v primeru mistikinj pri njihovi mistiki obenem neizogibno tudi za projekt uveljavljanja svoje volje in vizije. Vsaka zase

15 Foucault, *The Courage of Truth*, 25.

16 Značilnosti preroštva in modrosti Foucault med drugim opiše v prvi uri predavanja z dne 1. 2. 1984; *Courage of Truth*, 15–19.

17 O negativnih in pozitivnih redefinicijah parezije v zgodnjem krščanstvu Foucault govori v 18. predavanju (28. 3. 1984); *Courage of Truth*, 325–342.

znotraj tradicije in institucije, ki jo ohranja, izdolbe prostor izrekanja, pogosto ravno na relaciji med telesom in besedilom.¹⁸

Tudi Margareta Porete je s svojo govorico, hote ali nehote, sodeč po samozavestnem tonu besedila in trudu, s katerim se je borila za uveljavitev, bolj verjetno hote vzpostavljala, recimo temu, parainstitucijo izrekanja resnice. Njena govorica je vključevala tako pisanje kot molk oziroma specifičen preplet prisotnosti (skozi medij knjige) in odsotnosti (skozi telesno razsežnost molka). Kako govori nekdo, že vnaprej izključen iz okvirjev, ki zarisujejo možnosti izrekanja resnice, nekdo, ki je brez statusa, ki bi ga vzpostavil kot možnega nosilca resnice?¹⁹ Gre v takem primeru sploh za govorico? V kontekstu Margaretinega dela in življenja je o teh vprašanih mogoče razmišljati v kontekstu vseh treh zgoraj omenjenih elementov veridikcije: njenih udeležencev, njenega predmeta ter načina govorice.

SIVE EKONOMIJE ODREŠITVE

Margareto so cerkvene oblasti leta 1310 obsodile zaradi herezije in jo predale posvetnim oblastem. Nato je bila 1. junija v Parizu sežgana, bojda hkrati s spreobrnjenim Judom, ki je bil obsojen zato, ker naj bi pljunil na podobo Device Marije. Sopostavitev je imela nedvomno tako politične kot povsem ikonografske in simbolne dimenzije. Po eni strani je zadovoljila politične apetite posvetnih oblasti, ki so zaradi sočasnega in izrazito kontroverznega pregona templjarjev s strani kralja Filipa IV. potrebovale enoznačno in javnosti všečno obsodbo.²⁰ Po drugi strani

18 Zelo očiten primer je Margery iz Kempa; njeni za današnje pojme ekstremni in pogosto humorni mistični govorici se je v svojem delu *Margery Kempe and Translations of the Flesh* celovito posvetila Karma Lochrie, ki pokaže, da je nepismena Margery večje redefinirala uveljavljene predstave o grešnosti in telesnosti. Tudi Margery se je hkrati strastno posvetila realizaciji svoje knjige, ki je – kot pri Margareti – prav tako žanrsko raznolika, nekje med hagiografijo in morda celo prvo (avto)biografijo v angleškem jeziku. V slovenščini je *Knjiga Margery Kempe* dostopna v prevodu Nike Kocijančič, ki je prispevala tudi uvodno študijo.

19 Ali pa, v navezavi na Mbembeja, zgolj s statusom živega mrtveca?

20 Po mnenju Seana L. Fielda tedanja politična klima razloži ostrino sodbe tudi v Margaretinem primeru, ki je bil svojevrstna uvertura v pregon templjarjev in konsolidacijo podobe Filipa kot varuha ortodoksije. V članku »The Inquisitor Ralph of Ligny, Two German Templars, and Marguerite Porete« avtor postavi hipotezo, da je inkvizitor Rudolf iz Lignya, ki je prvi izprašal Margareto o njeni domnevni kršitvi zapovedi, naj preneha s širjenjem svojega besedila, v približno istem obdobju izprašal tudi dva viteza templjarja in o tem v pismu poro-

je vzpostavila simbolno povezavo med nepopravljivim Judom, ki se je kljub spreobrnitvi pregrešil zoper Marijino podobo, in nepopravljivo heretičarko Margareto, ki je kljub prepovedi še naprej širila svoj nauk in se ni zaradi tega nikoli pokesala, številnim priložnostim navkljub.²¹ Interesi posvetne oblasti so s cerkvenimi nesrečno sovpadli ravno v času, ko se je okreplil pregon posvetnih duhovnih gibanj. V kronikah Margaretinega procesa je ta opisana kot *pseudo-mulier*, psevdoženska oziroma neprava ženska, ter kot begina iz Hainuta. *Pseudo-mulier* sicer ni bila izvirna oznaka, saj so izraz sodobne kronike uporabile tudi v primerih drugih žensk, ki so prekršile zakon, vedno pa v kontekstu dvomljive duhovnosti, enkrat na primer za begino, drugič pa v primeru morilske *devineresse*, vedeževalke.²² Vloga kršitelja postave in še posebno kršiteljice postave je bila torej v veliki meri tipizirana, sodbe pa so se v veliki meri zanašale na nabor simbolnih oznak, blasfemijo (recimo pri Poretinem sotrpinu, spreobrnjenem Judu), sodomijo, čarovništvo.²³

To do neke mere postavi pod vprašaj Margaretin drugi opis, namreč to, da je bila begina.²⁴ Glede na skopost zanesljivih podatkov o njenem življenju to ni izključeno: tako njen geografski izvor kot značilnosti njenega dela pričajo vsaj o izrazitem vplivu, če ne celo o pripadnosti gibanju. Po drugi strani pa je bila morda označena za begino podobno, kot so Margery Kempe označili za lolardko, torej bolj v risu cerkvenih strahov pred posvetnimi duhovnimi gibanji, ne nujno na podlagi dejstev. Vprašanje, ali je bila Margarete tudi dejansko begina, tukajšnjega razmisleka ne spremeni bistveno, saj je v krogotoku juridičnih asociacij dejstvo, da Margareto Porete opišejo kot begino, le okrajšava za to, da je *pseudo-mulier*, da je nepopravljiva heretičarka, da je kriva.

Pravzaprav je bil celoten odnos cerkvenih oblasti do »gibanja svobodnega duha« precej fantazmatski, saj so si ga morale, zato

čal Filipu. Prim. Field, »Debating the Historical Marguerite Porete«, 9–37. Na preplet posvetnih in cerkvenih interesov kaže tudi dejstvo, da je bil dominikanec Viljem iz Pariza, inkvizitor, ki je vodil Margaretin proces, obenem tudi Filipov spovednik; Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor*, 18.

- 21 O inherentni srednjeveški sumničavosti do spreobrnjenih Judov, ki so kljub spreobrnitvi zaradi svoje nepopravljive narave nezmožni prave spremembe, piše Kruger, *Spectral Jew*, 168.
- 22 Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor*, 17–18.
- 23 Field, *ibid.*, meni, da je primer Margarete Porete poseben ravno zato, ker teh oznak večinoma ni.
- 24 Field, *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor*, 30–31. Glej tudi Field, »Debating the Historical Marguerite Porete«, 24–25.

da bi lahko preganjale, najprej v veliki meri tudi namisliti – torej poenotiti raznorodne struje v enovito gibanje z jasno definiranimi značilnostmi.²⁵ Ob tem jih je nedvomno motilo, da so begine kljub umeščenosti v posvetno življenje živele duhovno življenje, bodisi v skupnostih, beginažah, bodisi kot popotne učiteljice. Pogosto so tako poučevale kot pridigale in tako živele zunaj pripoznanih definicij ženskosti,²⁶ obenem pa tudi izven okvirjev, ki bi lahko do neke mere omilili njihovo transgresijo uveljavljenih družbeno-spolnih norm. K razvoju gibanja je prispevalo več faktorjev, med drugim finančno težko dosegljiv vstop v samostan,²⁷ pa tudi splošen razvoj laičnih

25 Scarborough, »Critical Approaches to Marguerite Porete«, 297, op. 5.

26 Z javnim pridiganjem so namreč, kot že rečeno, kršile prepoved o pridiganju žensk, ki se je iz patristične tradicije in pozneje s posredovanjem Tomaža Akvinskoga prenesla tudi v srednjeveške kanone (Tomaž Akvinski sicer sklene, da ženske lahko učijo, a le v sferi zasebnega pogovora; glej Blamires, »Woman Not to Preach: A Disputation in British Library MS Harley 31«, 41). Kljub redkim izjemam, denimo že omenjeni Katarini Sienski, kjer je morebiti »čistost življenja omilila šibkost spola«, so bile tiste redke ženske, ki so se uspešno javno izrekale, razumljene kot točno to, izjeme, ki se jih v nobenem primeru ni smelo posnemati (»veneranda non imitanda«), saj niso bile normalne ženske: »[N]ormal women, be they lay or religious, should not aspire to the role of preacher or teacher of matters pertaining to faith or doctrine.« Roest, »Female Preaching in the Late Medieval Franciscan Tradition«, 129–130.

27 Gibanje begin je šlo skozi različne stopnje razvoja, najprej je šlo zgolj za nepovezane posameznice, »svete ženske« (*mulieres sanctae*), povsem spontano gibanje, ki se je do neke mere formaliziralo šele, ko so se začele združevati v skupnosti. Tu, pravi Elizabeth Petroff, se je vmešala Cerkev, saj je želela, da bi bile te pod okriljem že uveljavljenih redov. A teh, dodaja, niso zanimale revne ženske brez dot, »the existing orders were not interested in taking in more women, especially poor women without dowries, and they made no allowance for women who supported themselves by working.« Petroff, *Body and Soul: Essays on Medieval Women, and Mysticism*, 54. Izraz dota se tu nanaša na »duhovno doto«: te so bile sicer v teoriji prepovedane, v praksi pa dokaj uveljavljen predpogoj za vstop v samostan (glej Power, *Medieval English Nunneries c.1275–1535*, 16). Vsota, ki so jo morale ženske plačati ob vstopu, je bila običajno res nižja kot običajna dota: tudi zato so bili samostani pogosto »odlagališče« (ali pa zatočišče, odvisno od perspektive) neporočenih žensk iz aristokracije, ki so si vstop zagotovile z bogastvom in/ali umeščenostjo v sistem pokroviteljstva, s katerim so bogate družine ženskim samostanom zagotavljale nujno potrebno ekonomsko osnovo. (O tesnem odnosu med družinami pokroviteljev in ženskimi samostani več v Röckelein, »Founders, Donors, and Saints: Patrons of Nuns' Convents«, še posebno 222–223, ki se nanaša ravno na ekonomske zagate ženskih samostanov v 13. stoletju.) Za razliko od moških samostanov so bili namreč ženski samostani bolj strogo podvrženi klavzuri (še posebno po papeški buli o nunski klavzuri

gibanj, ki so v zgledu apostolskega življenja in zmesi aktivnega in kontemplativnega življenja videla možnost za bivanje onkraj cerkvenih in tudi ekonomskih omejitev.

Z bulo *Ad nostrum* je leta 1311 Cerkev dokončno obsodila begarde in begine in jih spoznala kot pripadnike herezije svobodnega duha. Kot heretična to besedilo med drugim navaja naslednja prepričanja:

Primo videlicet, quod homo in vita praesenti tantum et talem perfectionis gradum potest acquirere, quod reddetur penitus impeccabilis, et amplius in gratia proficere non valebit. Nam, ut dicunt, si quis semper posset proficere, posset aliquis Christo perfectior inveniri. Secundo, quod ieiunare non oportet hominem, nec orare, postquam gradum perfectionis huiusmodi fuerit assecutus, quia tunc sensualitas est ita perfecte spiritui et ratione subiecta, quod homo potest libere corpori concedere quicquid placet. Tertio, quod illi, qui sunt in praedicto gradu perfectionis et spiritu libertatis, non sunt humanae subiecti obedientiae, nec ad aliqua praecepta ecclesiae obligantur, quia, ut asserunt, ubi spiritus Domini, ibi libertas. Quarto, quod homo potest ita finalem beatitudinem secundum omnem gradum perfectionis in praesenti assequi, sicut eam in vita obtinebit beata. Quinto, quod quaelibet intellectualis natura in se ipsa naturaliter est beata, quodque anima non indiget lumine gloriae, ipsam elevante ad Deum videndum, et eo beate fruendum. Sexto, quod se in actibus exercere virtutum est hominis imperfecti, et perfecta anima licentiat a se virtutes. Septimo, quod mulieris osculum (quum ad hoc natura non inclinet) est mortale peccatum, actus autem carnalis, quum ad hoc natura inclinet, peccatum non est, maxime quum tentatur exercens.

Prvič, da lahko človek že v tem življenju doseže takšno in tolikšno stopnjo popolnosti, da postane popolnoma nezmožen greha in ne more več napredovati v [božji] milosti. Trdijo namreč, da bi, ko

Periculoso Bonifacija VIII. iz leta 1298) in si zato pogosto niso mogli zagotoviti preživetja z ekonomskimi dejavnostmi (gl. Rösener, »Household and Prayer: Medieval Convents as Economic Entities«, 245) ali beračenjem. To se je odražalo tudi v strukturi srednjeveških samostanov, v katerem so bile večinoma pripadnice aristokracije in višjih razredov, ki so sčasoma vključevali tudi ženske iz bogatih trgovskih družin, še posebno v samostanih blizu mest (*Medieval English Nunneries*, 10–12). Beginaže so bile bolj družbeno heterogene (Mizruchi, *Regulating Society: Beguines, Bohemians, and Other Marginals*, 55), begine pa so si lahko zagotovile ekonomsko neodvisnost z različnimi deli, denimo z vezenjem, šivanjem, celo z varjenjem piva ali s prepisovanjem rokopisov (Rösener, »Household and Prayer: Medieval Convents as Economic Entities«, 256).

bi lahko vedno napredoval, kak človek lahko postal popolnejši od Kristusa. Drugič, da ko človek doseže takšno stopnjo popolnosti, ni več treba, da bi se postil ali molil, saj so njegovi čuti tako docela podvrženi duhu in razumu, da svojemu telesu lahko prosto dovoli vse, kar si želi. Tretjič, da tisti, ki so v omenjenem stanju popolnosti in duhu svobode, niso več podvrženi človeški poslušnosti ali kakim cerkvenim naukom, kajti, kot trdijo, je tam, kjer je Gospodov duh, tudi svoboda. Četrtrič, da človek lahko tako že v tem življenju doseže skrajno blaženost v skladu z vsako stopnjo popolnosti, ki mu bo sicer dana v blaženem življenju. Petič, da je sleherna umna narava že sama v sebi po naravi blažena in da duša ne potrebuje svetlobe slave, s katero bi se povzdignila k zrenju Boga in užila njegovo blaženost. Šestič, da je udejanjanje kreposti znak človekove nepopolnosti in da je popolna duša prosta kreposti. Sedmič, da je poljub ženske (ker k temu narava ne nagovarja) smrtni greh, meseno dejanje, ki je posledica naravnega vzgiba, pa ni greh, še posebno, če je posledica skušnjave.²⁸

Margareto so obsodili na podlagi odlomkov, ki so v marsičem podobni, celo istovetni, heretičnim prestopkom, popisanim v buli, ki je nastala nedolgo po njeni smrti in po prepričanju številnih zgodovinarjev tudi na podlagi njenega dela. Četudi Margareta govori o zapuščanju kreposti, si lahko duša, ki je do te mere izničena, da je eno z Bogom, lahko želi le to, kar si želi Bog. Vse stopnje združenja z Bogom (ki jih je sedem) so odvisne od božje milosti, ki jih vodi. Je torej spodnji Margaretin opis tega, kako se poslavlja od kreposti, res heretičen?

Vertuz, je prens congé de vous a tousjours,
 Je en auray le cueur plus franc et plus gay;
 Voustre service est troupe constant, bien le çay.
 Je mis ung temps mon cueur en vous, sans nulle dessevree;
 Vous savez que je estoie a vous trestoute habandonnee;
 Je estoie adonc serve de vous, or en suis delivree.
 J'avoie en vous tout mon cueur mis, bien le çay,
 Dont je vescu ung tandis en grant esmay.
 Souffert en ay maint gref tourment, mainte paine enduree;
 Merveilles est quant nullement en suis vive eschappee;
 Mais puis que ainsi est, ne me chault: je suis de vous sevree,
 Dont je mercie le Dieu d'en hault; bonne m'est la journee.

28 *Conciliorum oecumenicorum decreta*, ur. Alberigo et al., 359–360. Kjer ni navedeno drugače, so prevodi avtoričini.

De voz dangers partie sui, ou je esté en maint ennui.
 Oncques mais franche ne fui, fors de vous dessevree;
 Partie suis de voz dangers, en paix suis demouree.

Kreposti, za vedno se poslavljam od vas,
 srečnejše in svobodnejše bo moje srce.
 Dobro vem, kako zvezana sem v vaši službi,
 saj sem vam nekdaj povsem podarila srce.
 Veste, Kreposti, kako sem se vam povsem prepustila.
 Bila sem vaša sužnja, sedaj pa sem prosta.
 V celoti sem vam dala srce, o tem ni dvoma,
 in dolgo živela v velikih težavah.
 Pestile so me mnoge muke,
 prestala sem mnogo bolečin.
 Pravi čudež je, da sem se rešila živa,
 in ker sem se rešila živa, mi vsega tega ni več mar,
 ločena sem od vas.
 Za to sem hvaležna Bogu na višavah:
 zame je prazničen dan.
 Zapustila sem vaše nevarnosti,
 ki so rojevale tolike bolečine.
 Nikoli nisem bila svobodna,
 dokler se nisem ločila od vas.
 Zapustila sem vaše nevarnosti in sedaj živim v miru.²⁹

V luči zgoraj opisanih alternativnih odrešenjskih ekonomij morda ni nenavadno, da so cerkvene oblasti Margaretino *Ogledalo* brale selektivno. Margareta je bila obsojena kot *pseudo-mulier*, vendar ta priročna okrajšava, ki problematizira Margaretin spol, obenem zakrije druge problematične vidike njenega dela. Ti ne

29 Poglavlje 6, citirano po izdaji Romane Guarnieri in Paula Verdeyena, *Marguerite Porete: Speculum simplicium animarum / Le miroir des simples âmes*, Corpus Christianorum continuatio mediaevalis 69 (Turnhout: Brepols, 1986), 24, zgoraj nastopa v srednjefrancoskem izvirniku, ker latinski tekst na tem mestu ni popoln: »Virtutes, a vobis nunc pro semper recedo. / Et ideo cor meum magis erit liberum et ampliore pace fruetur. / Servire vobis nimis <costat>, bene scio. / Aliquo tempore posui cor meum in vobis inseparabiliter. / Hoc scitis: tota eram vobis dedita. / Ideo tunc eram vestra sclava, sed modo sum expedita. ... Multas amaritudines et dura tormenta sustinui in vestro servitio. / Et miror quomodo sic evasi. ... Numquam profecto fui libera, donec a vobis fui separata.« V slovenskem prevodu Milice Kač, Epiney–Burgard in Zum Brunn, *Božje trubadurke*, 202.

kršijo zgolj cerkvene postave, temveč tudi posvetno, ki je bila v srednjem veku s prvo tesno prepletena. Kot begina, prava ali namišljena, Margareta Porete izstopi iz *ekonomije spola*; kot pripadnica gibanja, ki je, vsaj deklarativno, prakticiralo uboštvo,³⁰ je izstopila iz *ekonomije dela*; z zapuščanjem kreposti je izstopila iz *ekonomije greha*. Verskim in posvetnim oblastem je Margareta izrekala resnico osvobojenega in odrešenega telesa, ki si tukaj in zdaj »prosto dovoli vse, kar si želi«.

(NE)VIDNA ROKA TRGA POKORE

Raoul Vaneigem v svoji knjigi *Gibanje svobodnega duha* zapiše: »Cerkev je prezirala vsak greh, ki ni bil dobičkonosen.«³¹ Trg pokore, kot ga imenuje, se dobro znajde s pogoltniži, morilci in pijanci, ne ve pa, kaj bi z asketi, ki so brez želje, s poštenimi ljudmi ali, kot v primeru gibanja »svobodnega duha«, z ljudmi, ki verjamejo v prvobitno nedolžnost narave. Kaj storiti z nekom kot Margareta, ki ne želi ničesar ali, povedano drugače, hoče nič? S takimi, ki ukinjajo posredniško vlogo Cerkev, ni mogoče trgovati.

David Kangas prepozna v ideji »kreposti« stik med političnim in teološkim; »kreposti« so družbeno predpisan nabor normativnih praks, ekonomija kreposti pa vzpostavlja vrednost v obliki *zasluge*. Normativnost zasluge temelji na prepričanju o »končnem cilju« človeškega življenja.³² V nasprotju s tem pri Margareti Porete človeško življenje ne pozna nikakršnega *zakaj*. Margareta trdi, da Cerkev svobodne duše ne razume:

30 O revolucionarnih, odrešitvenih in karnevalskih aspektih gibanja v svojem po lastnih besedah eksplicitno neakademskem delu spregovori Raoul Vaneigem: »In its radical conception – when it does not demand humiliation – the practice of voluntary poverty challenges having, as impeding the freedom of being. The money that was solicited, panhandled, found or stolen by the community in Cologne was neither saved nor used as capital: it was used to binge on food and drink, “sent into eternity,” accompanied, if necessary, by its previous owner if he argued that it was still his. Beneath their cowls and rags, the Beguines of Schweidnitz wore delicate underclothes (confiscated from the novices). Concerned that their indulgence in luxury might be found offensive, the Loyists wore garments of rich silk made to look like work clothes (those of plasterers, roofers, fishmongers)«. Vaneigem, *Movement of Free Spirit*, 251.

31 Vaneigem, *Movement of Free Spirit*, 85.

32 Kangas, »Dangerous Joy: Marguerite Porete’s Good-bye to the Virtues«, 301–303.

Ipsa [anima] est ita longe ab opere virtutum, quod non potest earum intelligere linguagium. Sed opera virtutum sunt omnia inclusa infra talem animam, quae absque contradictione ei oboediunt. Et propter talem inclusionem nescit haec sancta ecclesia cognoscere. Quae sancta ecclesia singulariter laudat divinum timorem, quia sanctus timor Dei est unum donorum Spiritus sancti. Et nichilominus tamen destrueret timor Dei esse libertatis, si in tale esse posset intrare. Perfecta libertas non habet aliquod propter quid. [...] Plus seu maius expedit eam a debitis quae Christo debebat, et ideo sibi nichil debet, quomodocumque fuerit obligata. Plus seu maius ostendit ei seipsum, quod eam expedit de minori. Quod quidem plus seu maius vult habere sine omni intermedio intra eam plenum situm. Sed magnus sensus naturae quo decepti permittunt se regi per affectionem vitae spiritus in contentando seipsos de seipsis, aufert eis profundum, quod videlicet non possunt intelligere nuditatem huius profundi nec bonitatem Dei pro eis largiter credere. Et ideo permanent ipsi in operibus.

Sama [duša] je tako daleč od dejanj kreposti, da ne more razumeti njihovega jezika. Vendar so dela kreposti, ki brez ugovora ubogajo dušo, v taki duši v celoti zaobjeta. In zaradi tega sveta Cerkev ne ve, kako jih razumeti. Sveta Cerkev slavi bogaboječnost, saj je sveti strah božji eden izmed darov Svetega Duha. Vendar pa bi strah božji oropal bitje svobode, ko bi v tako bitje sploh lahko prodril. Popolna svoboda ne pozna nobenega *zakaj*. [...] Nekaj več ali večjega jo je osvobodilo vseh dolgov, ki jih je bila dolžna Kristusu, zato mu ni dolžna nič, ne glede na to, kako veliko mu je dolgovala prej. Nekaj več ali večjega se ji pokaže, da jo osvobodi manjšega. To več ali večje jo želi posedovati v celoti, brez posrednika. Silni občutek narave, s katerim se zaslepljeni pustijo ravnati po hotenju življenja v duhu in se zato v sebi borijo proti sebi, pa uniči globino zaslepljenih, saj niso zmožni razumeti golote te globine niti ne verjeti v dobroto Boga, ki se jim naklanja. Zato ostanejo v svojih delih.³³

Namesto del ponuja Margareta nedelovanje, namesto hotenja nehotenje, namesto blaženosti bivanja v onostranstvu radost življenja tukaj. Kangas gre korak dalje in trdi, da Margareta v celoti zapusti tako občutek manka kot zadoščenje njegovega onostranskega polnila

33 Poglavlje 134.8, CCCM, 394.

ravno s tem, ko »hoče nič«, ko pomanjkanje voljno pripozna in ga s tem obenem izniči: na ta način izstopi iz sistema kreposti.³⁴

S tem seveda zanika tudi posredniško avtoriteto Cerkve; v *Ogledalu* vseskozi govori o »nižji sveti Cerkvi« in »višji sveti Cerkvi«, sestavljeni iz resnično osvobojenih duš, ki so tudi resnično plemenite duše, kot jim pravi Margareta. Če smo se prej vprašali, kako govori nekdo brez statusa, sedaj vidimo, da to počne s sklicevanjem na neko drugo genealogijo, z redefinicijo plemenitosti.³⁵ Tu je potrebno omeniti, da se Margareta ni želela prikazati pred inkvizitorji in da je ves čas procesa molčala, kljub temu, da so jo pozvali, naj prizna »resnico«;³⁶ osemnajst mesecev je preživela v ječi in ker se v tem času ni pokesala, so jo na koncu obsodili kot nepopravljivo krivoverko.³⁷ Moč inkvizicije namreč ni temeljila zgolj na represiji, temveč tudi na produkciji, predvsem na stvarjenju subjekta, ki ga Arnold poimenuje *the confessing subject*,³⁸ izpovedujoči subjekt. Margareta se temu dosledno izogne z močjo molka in nedelovanja, ta pa nedvomno temelji tudi na dokončnem obratu v igri »svobodnega govora«, saj je zdaj osvobodjena duša tista, ki nastopa v vlogi avtoritete in tudi tista, ki odloča, kdo lahko nastopa v vlogi tistega, ki izreka resnico. Margareta tako v *Ogledalu* zapiše:

Ipsa [anima libera] nulli respondet nisi velit, nisi sit de genere suo, quia nobilis homo non dignaretur uni rustico, si ipsum appellaret de campo. Et ideo non invenit talis anima qui ipsam appellet. Inimici numquam amplius habent ab ea responsum.

34 Kangas, »Dangerous Joy: Marguerite Porete's Good-bye to the Virtues«, 313.

35 Margareta Porete govori o dveh človeških rodovih, navadnem in plemenitem. Navadni je obsojen na dobra dela; plemeniti lahko doseže duhovni uvid z izničenjem. Pri tem se na plemenitost sklicuje, kot zapiše Robinson, izključujoče: »Here, as in numerous other places in her book, Porete invokes a lofty lineage to exclude those who cannot make a claim to it.« Robinson, *Nobility and Annihilation in Marguerite Porete's Mirror of Simple Souls*, 90.

36 Zahteva po »celotni resnici« je bila sicer del inkvizitorskega protokola zaslišanj, ki ga v svojem priročniku *Practica inquisitionis haereticae pravitatis* opiše Bernard Gui; Verdeyen, »Le procès de l'Inquisition contre Marguerite Porete et Guiard de Cressonessart (1309-10)«, 63–64.

37 V kontekstu kulture mučeništva v poznem srednjem veku lahko Margaretin molk lahko razumemo tudi strateško; njena smrt je mnoge ganila »do solz«, kar je bil pogost motiv v opisih mučeniških smrti. Morda je toliko bolj nenavadno, da ga najdemo v opisu enega izmed 21 teologov, ki so Margareto obsodili na smrt; Rubin, »Choosing Death? Experiences of Martyrdom in Late Medieval Europe«, 173–174.

38 Kangas, »Dangerous Joy: Marguerite Porete's Good-bye to the Virtues«, 318.

Osvobojena duša nikomur ne odgovori, če noče, razen če ne govori s sebi enakim; ravno tako kot plemič ne odgovori kakemu kmetu, če ga ta ogovori s polja. Takšna duša ne zazna tega, ki jo ogovarja. Njeni sovražniki zato ne dobijo od nje nobenega odgovora.³⁹

Margaretin molk pa ni zgolj posledica miselne ali duhovne redefinicije družbene moči. Povezan je tudi z naravo resnice, ki jo izreka, saj ta politizira čas odrešenja ravno s tem, ko ga prestavi v sedanost. Tako obenem zapusti tudi modus preroštva, ki je v osnovi naravnano na prihodnost, odreče se posredništvu, saj govori le zase, in »nikomur ne odgovarja, če noče«. Molči, ker hoče molčati. In po Foucaultu je prav to lastnost modreca, saj se ta ne čuti dolžnega izrekati resnico – dovoljen mu je tudi umik. Margareta tako oblastem še enkrat prepusti zgolj telo, osvobojeno interpretacij.

NEDOKONČANA RESNICA

To ji v veliki meri omogoči njen alternativni medij izrekanja, njena knjiga, ki ima pri Margareti prav poseben pomen: v svojem besedilu jo omeni (kot *ca livre*) kar petinšestdesetkrat.⁴⁰ Verjetno ni naključje, da so, še preden so sežgali Margareto, sežgali njeno knjigo, nekje med letoma 1296 in 1306, in to v njeni prisotnosti. Tudi obtožnica zoper Margareto se dotika predvsem njene knjige:

Dicta Margarita librum quemdam composuerat continentem hereses et errores, qui de mandato reverendi patris domini Guidonis, condam Cameracensis episcopi, publice et sollempniter tamquam talis fuit condemnatus et combustus. Et per litteram predicti episcopi fuit ordinatum quod, si talia sicut ea que continebantur in libro, de cetero attemptaret verbo vel scripto, eam condemnabat et relinquebat iustitiandam iustitie seculari. Invenit etiam idem inquisitor quod ipsa recognovit in iudicio semel coram inquisitore Lotharingie et semel coram reverendo patre domino Philippo, tune Cameracensi episcopo, se post condemnationem predictam habuisse librum dictum et alios. Invenit etiam inquisitor quod dicta Margarita dictum librum in suo consimili eosdem continentem errores post ipsius libri condemna-

39 Poglavlje 85, CCCM, 241–243.

40 De Gier, »The Role of the Mirror of Simple Souls as a Book«, 119.

tionem reverendo patri domino Johanni, Dei gratia Cathalaunensi episcopo, communicavit ac necdum dicto domino sed et pluribus aliis personis simplicibus, begardis et aliis, tamquam bonum.

Omenjena Margareta je napisala neko knjigo, ki je vsebovala herezije in napake in je bila kot taka javno ter svečano obsojena in zažgana na ukaz gospoda Guya, nekdanjega cambraiškega škofa. Omenjeni škof je pisno odredil, da jo bo v primeru, ko bi spet poskusila širiti z govorjeno ali pisano besedo takšne stvari, kakršne so vsebovane v knjigi, obsodil in jo predal posvetnim oblastem. Inkvizitor je ugotovil, kako je potrdila v procesu pred lotarinškim inkvizitorjem, pred častitim očetom gospodom Filipom, tedaj cambraiškim škofom, da ima še vedno, celo po omenjeni obsodbi, v lasti to in nekatere druge knjige. Inkvizitor je prav tako ugotovil, da je po obsodbi knjige to knjigo poslala častitemu očetu gospodu Janezu, po božji milosti škofu v Châlonsu, in ne samo temu gospodu, temveč tudi mnogim drugim preprostim osebam, begardom in drugim, kot bi bila brez napak.⁴¹

V razdelku »Approbatio«, ki ga sicer najdemo samo v latinskih in srednjeangleških kopijah *Ogledala*, Margareta sama pove, da je knjigo poslala v pregled omenjenemu Janezu, pa tudi cistercijanskemu menihu Dom Francu in uglednemu teologu Godfreyju iz Fontainesa. Vsi trije so knjigo označili za neproblematično, vendar je Godfrey opozoril, da jo smejo brati le redki, saj je prišla »od tako močnega in gorečega duha«, da so mu le redki kos.⁴²

Kako v luči nehotenja in v kontekstu omenjene osvobojenosti duše sploh razumeti Margaretin obrat k duhovnim avtoritetam in sklicevanjem nanje?⁴³ Ali če zvedemo Margaretin »hoteti nič« do skrajnosti, kako sploh razložiti impulz za nastanek njene knjige? Zdi se, da se tudi Margareta zaveda paradoksnosti lastne pozicije, saj vsaj dve poglavji nameni nastanku besedila. Najprej zapiše, da je knjiga nastala na prigovarjanje Ljubezni:

41 Archives Nationales, J.428, 19 bis; citirano po Verdeyen, *Le procès*, 78.

42 Epiney-Burgard in Zum Brunn, *Božje trubadurke*, 192.

43 Field postavi hipotezo, da naj bi Porete iskala odobritev in podporo za svoje besedilo nekje med prvo obsodbo njene knjige leta 1306 in ponovnim procesom; Field, »Debating the Historical Marguerite Porete«, 27.

Vos, sanctae ecclesiae pueri, dicit Amor, pro vobis feci hunc librum scribi, ut ad magnam vestram utilitatem audiatis vitae perfectionem et esse pacis, ad quod creatura pervenire potest per virtutem perfectae caritatis ...

To knjigo sem naredila za vas, pravi Ljubezen, otročiči svete Cerkve, tako da lahko slišite in ste s tem bolj vredni izpopolnjenega življenja in obstoja v miru, ki ju lahko doseže bitje vsled popolne milosti ...⁴⁴

Pozneje pa Margareta skozi nagovor Duše doda, da se zaveda nižje narave te knjige:

Nesciebam cui dicerem meum intentum. Nunc autem recognosco pro vestra pace et pro veritate rei, quod est de infimis. Formidolositas duxit eum [...]. Fuit etiam collatus per humanam scientiam et humanos sensus, sed humanus sensus nec humana ratio aliquid sciunt de interiori amore, nec amor interior aliquid de divina scientia. Cor meum ita ad sublimia tractatur et ita ad infima descendit, quod hoc non possum attingere.

Nisem vedela, komu naj govorim o svojih namenih. Zdaj pa ugotavljam, zaradi vašega miru in resnice, da prihaja ta knjiga od nižjih reči. Strahopetnost je narekovala to knjigo [...], ki jo je ustvarilo človeško vedenje in človeški čuti, toda človeško vedenje in človeški čuti ne vedo ničesar o notranji ljubezni, notranja ljubezen pa ničesar o božjem spoznanju. Moje srce je poletelo tako visoko in obenem padlo tako nizko, da ne morem do tega ...⁴⁵

Tudi srednjeangleška mistikinja Julijana iz Norwicha ob koncu svoje knjige znamenito zapiše: »This boke ... is not yet performed.«⁴⁶ Eden izmed razlogov za tak nagovor je nedvomno to, da knjiga, še posebno srednjeveška knjiga, predvideva aktivno oziroma kontemplativno udeleženo bralca.⁴⁷ V tem smislu je sedaj knjiga tista, ki postane medij izrekanja resnice. Po svoji naravi je preroško naravnana, vendar ne zato, ker bi posredovala končno resnico o človekovi usodi, temveč

44 Poglavlje 2, CCCM, 15.

45 Poglavlje 119, CCCM, 335.

46 Julian of Norwich, *The Writings of Julian of Norwich*, poglavje 86.1, 379.

47 O središčni vlogi bralcev in branja in ideji »soudeležene branja« pri pisanju besedil v poznem srednjem veku piše Blatt, *Participatory Reading in Late-Medieval England*.

zaradi svoje temeljne usmerjenosti v prihodnost, v sodelovanje bralstva, ki jo edino lahko dopolni s svojo interpretacijo. Margareta molči, ker zanjo govori knjiga. Po drugi strani pa je ravno Margaretin pogumni molk pred oblastmi zagotovilo, da knjiga izreka resnico – da je od nižjega in višjega življenja hkrati.

Ogledalo je klasičen primer mističnega ekscesa; bolj ko je Bog neizrekljiv, več govori o njem. V luči elementov izrekanja resnice pa je obenem tudi prostor porajanja govorice, forum radikalnosti, v katerem lahko na novo zaživijo preobrnjene genealogije, statusi in avtoritete. Kljub temu, da je knjigo nemogoče dokončati, je ravno knjiga tista, ki dopolni Margaretino delovanje – oziroma nedelovanje. Medij tako postane ključen element izrekanja resnice, nujen za celovito razumevanje vsakokratne situacije »odprtega govora«. Konec koncev je ravno s knjigo Margareti Porete uspel še zadnji in morda najbolj spektakularni obrat. Kot rečeno, je Margareta za *Ogledalo* plačala z življenjem. Sodeč po številnih ohranjenih prepisih pa je delo poželo navdušenje bralcev, saj so ga brali še stoletja po njegovem nastanku. Videti je, da je *nevarnosti*, ob kontinuiranem branju o možnostih osvobodene duše, navsezadnje podlegla tudi dogma. V luči Margaretinega življenja in smrti lahko *Ogledalo preprostih izničenih duš* razumemo kot ključen element njenega boja, da bi ustvarila prostor za izrekanje resnice, ki je tudi v tem smislu aktualen še danes. Razkriva zgodovinsko naravo silnic, ki tekste (in osebe) legitimirajo, avtorizirajo, podpirajo – ali zatirajo.

BIBLIOGRAFIJA

PRIMARNI VIRI

- Alberigo, Giuseppe, Perikles P. Joannou, Claudio Leonardi in Paolo Prodi, izd. *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Freiburg im Breisgau: Herder, 1962.
- Babinsky, Ellen, prev. in uvod. *Marguerite Porete: The Mirror of Simple Souls*. New York: Paulist Press, 1993.
- Guarnieri, Romana, in Paul Verdeyen, ur. *Marguerite Porete: Speculum simplicium animarum / Le miroir des simples âmes*. Corpus Christianorum – continuatio mediaevalis 69. Turnhout: Brepols, 1986.

SEKUNDARNI VIRI

- Blamires, Alcuin. »Woman Not to Preach: A Disputation in British Library ms Harley 31.« *The Journal of Medieval Latin* 3 (1993): 34–63.
- Blatt, Heather. *Participatory Reading in Late Medieval England*. Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Bynum, Caroline Walker. *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. Berkeley: University of California Press, 1987.
- . *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. Publications of the Center for Medieval and Renaissance Studies, UCLA, 16. Berkeley: University of California Press, 1982.
- . *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*. New York: Zone Books, 1991.
- Čeferin, Urška. »Marguerite Porete in njeno Ogledalo«. Diplomsko delo. Univerza na Primorskem, 2005.
- . »Marguerite Porete in njeno Ogledalo preprostih duš.« *Poli-grafi* 10.39/40 (2005): 203–225.
- De Gier, Inke. »The Role of the Mirror of Simple Souls as a Book«. V: *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*. Boston: Brill, 2017, 120–150.
- Epiney-Burgard, Georgette, in Emilie Zum Brunn. *Božje trubadurke: Mistikinje srednjega veka*. Prevedla Milica Kač. Ljubljana: KUD Logos, 2018.
- Field, Sean L. *The Beguine, the Angel, and the Inquisitor: The Trial of Marguerite Porete and Guiard of Cressonessart*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2012.

- . »Debating the Historical Marguerite Porete«. V: *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*, 9–37. Boston: Brill, 2017.
- . »The Inquisitor Ralph of Ligny, Two German Templars, and Marguerite Porete«. *Journal of Medieval Religious Cultures* 39/1 (2013): 1–22.
- Foucault, Michel. *Neustrašni govor*. Ljubljana: Sophia, 2009.
- . *The Courage of Truth: The Government of Self and Others II; Lectures at the Collège de France 1983-1984*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Guarnieri, Romana. »Lo Specchio delle anime semplici e Margherita Poirette«. *Osservatore Romano* (1946): 3. Ponatis v »Il Movimento del Libero Spirito: Testi e documenti«. *Archivio italiano per la storia della pietà* 4 (1965): 661–663.
- Hamburger, Jeffrey F., in Susan Marti, ur. *Crown and Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*. New York: Columbia University Press, 2008.
- Jantzen, Grace. *Power, Gender and Christian Mysticism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Juilfs, Jonathan H. »Mirrors on the Wall«. V: *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*, 323–337. Boston: Brill, 2017.
- Kangas, David. »Dangerous Joy: Marguerite Porete's Good-bye to the Virtues«. *Journal of Religion* 91.3 (2011): 299–319.
- Kocher, Zan. »Literary Sources of the Mirror of Simple Souls«. V: *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*, 96–119. Boston: Brill, 2017.
- Kocijančič Nike, prev. in uvod. *Knjiga Margery Kempe*. Ljubljana: KUD Logos, 2006.
- Kruger, Steven F. *The Spectral Jew: Conversion and Embodiment in Medieval Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006.
- Lochrie, Karma. *Margery Kempe and Translations of the Flesh*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.
- Mbembe, Achille. *Necropolitics*. Durham, NC: Duke University Press, 2019.
- MacGregor, Kirk. »1 Corinthians 14:33b–38 as a Pauline Quotation-Refutation Device«. *Priscilla Papers* 32 (2018), 23–28.
- Mizuchi, Ephraim H. *Regulating Society: Beguines, Bohemians, and Other Marginals*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Newman, Barbara. »Annihilation and Authorship: Three Women Mystics of the 1290s«. *Speculum* 91/3, (2016): 591–630.
- Petroff, Elizabeth. *Body and Soul: Essays on Medieval Women, and Mysticism*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

- Power, Eileen. *Medieval English Nunneries c. 1275–1535*. Cambridge: Cambridge University Press, 1922.
- Podlesnik, Tamara. »Med neizrekljivostjo in telesom: Srednjeveška mističarka v luči psihoanalize, feminizma in literature«. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2020.
- Robinson, Joanne Maguire. *Nobility and Annihilation in Marguerite Porete's Mirror of Simple Souls*. SUNY Series in Western Esoteric Traditions. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Roest, Bert. »Female Preaching in the Late Medieval Franciscan Tradition«. *Franciscan Studies* 62 (2004): 119–154.
- Röckelein, Hedwig. »Founders, Donors, and Saints: Patrons of Nuns' Convents«. V: *Crown and Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, 207–224. New York: Columbia University Press, 2008.
- Rösener, Werner. »Household and Prayer: Medieval Convents as Economic Entities«. V: *Crown and Veil: Female Monasticism from the Fifth to the Fifteenth Centuries*, 245–258. New York: Columbia University Press, 2008.
- Rubin, Miri. »Choosing Death? Experiences of Martyrdom in Late Medieval Europe«. V: *Martyrs and Martyrologies: Papers Read at the 1992 Summer Meeting and the 1993 Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society*, ur. Diana Wood, 153–183. Oxford: Blackwell, 1993.
- Scarborough, »Critical Approaches to Marguerite Porete«. V: *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*, 295–322. Boston: Brill, 2017.
- Staley Johnson, Lynn. »The Trope of the Scribe and the Question of Literary Authority in the Works of Julian of Norwich and Margery Kempe«. *Speculum* 66/4 (1991): 820–838.
- Terry, Wendy R., in Robert Stauffer, ur. *A Companion to Marguerite Porete and The Mirror of Simple Souls*. Boston: Brill, 2017.
- Vaneigem, Raoul. *The Movement of the Free Spirit*. New York: Zone Books, 1994.
- Verdeyen, Paul. »Le procès de l'Inquisition contre Marguerite Porete et Guiard de Cressonessart (1309–10)«. *Revue d'histoire ecclésiastique* 81 (1986): 47–94.
- Watson, Nicholas, in Jacqueline Jenkins, ur. *The Writings of Julian of Norwich*. University Park, PA: Penn State Press, 2006.
- Wilson, Katharina, ur. in uvod. *Medieval Women Writers*. Athens: University of Georgia Press, 1984.

IZVLEČEK

Prispevek obravnava Margareto Porete in *Ogledalo preprostih duš* skozi prizmo Foucaultovih predavanj o »veridikciji« oziroma štirih prevladujočih načinih izrekanja resnice: prerokbi, modrosti, poučevanju in pareziji. Tudi v svojih hibridnih oblikah so bili ti načini še vedno vezani na posebne institucije izrekanja resnice, s specifičnimi udeleženci, področji nagovarjanja in načini izrekanja. Besedilo v tem okviru analizira Margaretin proces in osrednje ideje njenega dela ter prepozna mistično misel Margarete Porete kot poskus oblikovanja novega prostora v obstoječih režimih izrekanja resnice; pri tem je njeno orodje medij knjige oziroma strateško preoblikovanje odnosa med telesom in pisanjem.

KLJUČNE BESEDE: Margareta Porete, *Ogledalo preprostih duš*, Michel Foucault, mistika, izrekanje resnice

VERIDICTION IN THE MIRROR OF SIMPLE SOULS
BY MARGUERITE PORETE

ABSTRACT

The article looks at Marguerite Porete and her *Mirror of Simple Souls* through the lens of Michel Foucault's ideas of veridiction, and its four distinctive types: prophecy, wisdom, teaching, and *parrhesia*. Even in their hybrid forms, these modes were still tied to specific institutions of truth-telling, with particular participants, spheres of address, and manners of speaking. The article looks at Marguerite's trial and the central tenets of her work within this framework, and recognizes her mysticism as an attempt to carve out a new space within existing regimes of truth-telling; she does so by relying on the medium of the book or, specifically, a strategic interrelation of body and writing.

KEYWORDS: Marguerite Porete, *Mirror of Simple Souls*, Michel Foucault, mysticism, veridiction

O vere ius summum, summa malitia: Poskus žanrske opredelitve in namembnosti Hieronimove Ep. 1

Domen Iljaš* in Miran Špelič OFM**

UVOD

Antična epistolografija je izzivalno področje. Ker smo v našem času priče velikim premikom v komunikaciji, ki sta jo prinesla telefon in internet, nas še toliko bolj izzivajo komunikacijski zasuki v antiki, še posebej v pozni antiki. Iz tega obdobja imamo namreč že kar precej gradiva, ki se ponuja za analizo, ta pa nam postreže z novimi uvidi v življenje in miselnost tistega časa.

Hieronimov zbornik pisem obsega 155 enot neenakomerne dolžine.¹ Nekaj poskusov sortiranja in grupiranja zasledimo že pri avtorju samem, za zadnjo redakcijo zbirke pa seveda najbrž ne bomo nikoli zvedeli, kdo jo je izdelal.

V naši razpravi bomo pod drobnogled vzeli njegovo prvo pismo, ki je morda prvo tudi v kronološkem smislu. Predvsem se bomo lotili njegove zvrstnosti: koliko in kako se sme, če se sploh sme, prištevati v epistolografski žanr? Dejstvo je, da se vanj lahko vrine marsikaj in ne le »razpolovljeni pogovor«, kakor se je glasila najbolj klasična antična

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; domen.iljas@gmail.com.

** Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanska cesta 4, Ljubljana; miran.spelic@teof.uni-lj.si.

1 Od tega naj bi jih Hieronim napisal 123. O njihovem številu in tematski kategorizaciji v dodatku svoji študiji o Hieronimovem epistularnem opusu obširno razpravlja Cain, *The Letters of Jerome*, 207–19.

definicija pisma. Fleksibilnost žanra dokazuje zlasti razvoj fiktivnih pisem, ki nas želijo prepričati, da gre za resnično dopisovanje, v resnici pa pod to krinko nosijo neko drugo sporočilo.

Po poskusu datacije pisma si bomo ogledali umestitev tega besedila na začetek Hieronimovega pisemskega korpusa. Retorični analizi in primerjavi s ciceronijanskimi zgledi bo sledila zgodovinska analiza in iskanje zgodovinskega metadiskurza, ko avtor s preteklimi dogodki v bistvu opisuje stanje v svojem času. Slednjič bomo pozorni na nenavaden prenos predkonstantinskih motivov (ko je imperij še preganjal Cerkev) v čas močne Cerkve in oslabiljenega imperija. Podoben motiv preobrata nam bo ponudila tudi analiza zamenjanih spolnih vlog protagonistov v pismu opisane zgodbe. Slednjič pa bomo na osnovi primerjav z drugimi Hieronimovimi spisi skušali ugotoviti avtorjev namen pri pisanju tega pisma, ki gotovo daleč presega željo po informiranju prijatelja o nenavadnem dogodku, ki se morda sploh ni zgodil.

NASTANEK IN UMESTITEV PISMA 1

Prvo Hieronimovo pismo¹ je nastalo okoli leta 375 in tako ni le prvo izmed njegovih pisem, ampak njegovo najzgodnejše ohranjeno delo sploh. Naslovnik Inocencij je pripadal Hieronimovemu oglejskemu krogu, sledil mu je tudi v Sirijo, kjer je umrl približno v času, ko je nastalo drugo pismo. Jedro tega pisma je zanimivo, saj gre za Hieronimov prvi poskus v tedaj vse bolj priljubljenem literarnem žanru – legendi o mučeništvu. Opaziti je, da poskuša tipični motiv iz časov preganjanj »reciklirati«² v povsem novi dobi: spremeni se le to, da dekline ni mučeno zaradi vere, temveč zaradi svoje kreposti, ki pa seveda ni nič drugega kot pravi izraz pobožnosti.² Vsi drugi elementi ostajajo tako rekoč

- 1 Slovenski prevod pisma, ki ga je pripravil Janez Potisek, je objavljen v reviji *Tretji dan*: Hieronim, »Pisma 1, 2, 8, 9«, 47–52. V pripravi je tudi prevod celotnega Hieronimovega epistolarija, ki bo pri Celjski Mohorjevi družbi izšel še letos.
- 2 V ozadju se namreč že kaže nastajajoča nova teologija, da krepostno življenje nadomešča mučenništvo. Hieronim tu pravzaprav ponudi sintezo mučenišтва in krepostnega življenja; prav to nakazuje, da je krščanska etika v tej dobi, ko se je po koncu preganjanj morala vzpostaviti na novih temeljih, doživljala formativne spremembe. Nenazadnje je ravno v času nastanka pisma, konec leta 374, Ambrož postal škof v Milanu. Kmalu (l. 378) v svojem nagrobnem govoru bratu Satiru prvič uporabi pojem kardinalnih kreposti: »Superest, ut ad conclusionem cardinalium virtutum etiam partes in eo debeamus advertere« (*De excessu fratris Satyri* 1.57). Platonova etika kreposti, ki so jo nadaljevali stoiki, preko Ambroževe in Hieronimove misli dobiva teološke temelje v posnemanju

enaki: na smrt jo obsodi krut oblastnik, dogajanje je postavljeno v gledališče, opisi mučenja in usmrtitve so zelo nazorni, čudeži si sledijo drug za drugim, ob tem pa publika niha od hlepenja po okrutnosti do množičnih spreobrnjenj. Dokončna rešitev – v novi realnosti rimskega imperija, ki mu sedaj vlada kristjan – ni nič drugega kot *clementia Caesaris*, kar vsekakor predstavlja novost.

Gre torej za zanimiv in vsebinsko bogat dokument, četudi so ga še sredi prejšnjega stoletja mnogi raziskovalci³ opredeljevali kot preobloženo, manieristično retorično vajo mladega, izobraženega in ambicioznega, a predvsem neizkušenega pisca. Toda kdor pusti pre nagljene interpretacije ob strani, hitro ugotovi, da ne gre zgolj za retorično (pre)bogat tekst, temveč za prvovrsten verski, zgodovinski, družbeni in kulturni spomenik Hieronimovega časa in tokov, v katere je bil vpet. Mogoče uvodoma ni odveč poudariti,⁴ da gre vseskozi za izrazito ideološko, programsko delo. Resda gre za Hieronimov prvi poskus v legendi o mučeništvu kot hagiografski literarni zvrsti, vendar se ta ne giblje povsem znotraj tradicionalne hagiografske naracije; prav zato je avtorju, glede na njegovo kasnejšo obširno obdelavo tega žanra,⁵ nedvomno uspel. Ta poskus torej ni le nekoliko prepotentna in preveč hibridna neuspela vaja, ampak prava umetnina.⁶

Ta teza pa šele načne osrednja vprašanja; sporna je že sama datacija. Tradicionalno, na podlagi dogodkov in razmer, opisanih v pismu, se nastanek uvršča v čas po 370, natančneje okrog leta 375.⁷ Seznam svojih del, napisanih do leta 393, ki ga je Hieronim vključil v svojo

Kristusa in postane temeljni znak krščanske osebe – Hieronimova mučenka je pravzaprav *exemplum* novega, resnično krepostnega kristjana, ki moč za vztrajanje kljub nasprotovanju črpa iz Boga.

- 3 Precej takih mest navaja Rebenich, *Jerome*, 30; prim. Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment and Church Politics in Jerome's *Epistula Prima* to Innocentius, on the *septies percussa*«, 386.
- 4 Prim. Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 386; 407–8.
- 5 Kmalu po nastanku tega pisma je izdal *Vita Pauli* (ok. 376). Njegov *De viris illustribus*, obsežen spis 135 kratkih življenjepisov v Svetonijevem slogu, ki pa ni izključno hagiografski, saj se zaključí celo z avtobiografijo, je nastal okoli leta 392 (za pregled Hieronimove hagiografske dejavnosti prim. Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History*, 170–92). Sploh lahko Hieronimova hagiografska dela štejejo za začetke latinske hagiografije in tako tudi ni nič čudnega, da so mu pripisovali psevdoepigrafski *Martyrologium Hieronymianum*, katerega začetki v 5. stoletju naj bi segali prav na področje njegovega domačega Ogleja in je postal vir vseh kasnejših rimskih martirologijev.
- 6 Prim. Rebenich, *Jerome*, 30.
- 7 Za nekaj bibliografije o tem vprašanju prim. prav tam.

avtobiografijo v *De viris illustribus*, ponuja precej natančen vpogled v njegovo zgodnje ustvarjanje. Navaja dve knjigi pisem, *Epistolarum ad diversos librum unum* in *Ad Marcellam epistolarum librum unum*,⁸ ter, po posameznih naslovih, sedem samostojnih pisem.⁹ Glede na to, da prvo pismo ni poimensko navedeno, bi moralo torej spadati v knjigo *Ad diversos*, toda Cain o tem močno dvomi.¹⁰ Razlog za to vidi predvsem v rokopisni tradiciji, kjer se *Ep. 1* ob preostalih zgodnjih pismih¹¹ pojavlja redko, ter tudi v samem Hieronimovem seznamu, ki naj bi bil zasnovan kronološko in kot prvo delo navaja *De vita Pauli*, *Ad diversos* pa šele takoj za njim. Na podlagi tega Cain predlaga rekonstrukcijo; Hieronimov prvi *liber* naj bi tako vseboval pisma 2–13 in 15–17.

Zdi se, da se rešitev problema tako čedalje bolj izmika, saj to, da *Ep. 1* Hieronim ni vključil na svoj seznam, morda sugerira tudi kasnejšo datacijo. Vendar pa tako Cain kot tudi Coppieters et al. v tem ne vidijo posebnega problema, saj Hieronimov seznam že tako ni popoln¹² oziroma je mogoče pri tem pismu tudi iz vsebine sklepati na uveljavljeno datacijo.¹³ Ta je še toliko enostavnejša, če obravnavamo naslovnika Inocencija kot resnično osebo in ne le kot »literarno ime« – pismo bi, glede na retorične prijeme in vsebino, namreč lahko bilo le slikovit debitantski nastop, ki se ga je uveljavljeni asketski pisec v zrelejših letih tako sramoval, da ga je v svojem *curriculum vitae* raje zamolčal.¹⁴ Toda po drugi strani je tudi v tretjem pismu omenjen prijatelj Inocencij,¹⁵ ki je spremljal Hieronima v Antiohijo in tam tudi umrl (torej nekje okoli leta 375, kar tako lahko predstavlja *terminus post quem*).¹⁶ Sploh se zdi,

8 Hier., *Vir. ill.* 135.

9 Hier., *Ep.* 14, 18a, 18b, 20, 21, 22, 36, 39; prim. Cain, *The Letters of Jerome*, 13.

10 Cain, *The Letters of Jerome*, 14–15.

11 Do *Ep.* 17, torej do leta 382, ko se Hieronim vrne v Rim. Iz istega razloga, pa tudi zato, ker ga tudi Hieronim omenja posebej, Cain izloči tudi pismo 14.

12 Cain, *The Letters of Jerome*, 15; Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 385–6.

13 Hieronim je pri Evagriju zagotovo bival kmalu po 370 (prim. Rebenich, *Jerome*, 6–9), Valentinijan II. je zavladal leta 375, papež Damaz I. je Avksencija obsodil na dveh vtisodah ok. leta 369, ta pa je umrl 374 – in zdi se, da je Hieronim še nekako pod vtisom tega dogodka (Hier., *Ep.* 1.15).

14 Hieronim tudi sam eksplicitno priznava, da se svojih retorično prebogatih in pretirano šolskih mladostnih literarnih poskusov sramuje (Hier., *Ep.* 52.1).

15 Hier., *Ep.* 3.3.1.

16 Probleme z datacijo obširno obravnava tudi Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 33–36, ki na podlagi poteka Hieronimovega potovanja na vzhod imperija in njegovih stikov z Rufinom, Evagrijem in Inocencijem postavi nastanek pisma v prvo polovico l. 375.

da pravi namen pisma ni bil pisati Inocenciju, najsi bo živ, mrtev ali neobstoječ, temveč napisati panegirik oziroma enkomij¹⁷ Evagriju in njegovim delom¹⁸ – in panegirik brez objave nima nikakršnega smisla. Ne glede na to, ali je bil Inocencij resnično naslovnik ali ne, se torej v pismu skriva dovolj indicev tako za čas nastanka kakor tudi za namen in željo po objavi.

PISMO KOT RETORIČNA VAJA?

V tej luči zanimiva in od njegovih preostalih zgodnjih pisem različna je že sama struktura pisma, saj se drži jasne, retoriške členitve in ima obliko okvirne pripovedi: uvodna sta prva dva odstavka, paragrafi 3–14 predstavljajo jedro pisma, torej pripoved o mučeništvu nedolžne ženske, Hieronim pa v naracijo ves čas vstavlja svoje komentarje in druge retorične elemente. Že uvodne besede prvega odstavka tako v celoti spominjajo na tipično antično epistulo, spadajo v Ciceronov besednjak¹⁹ in tudi topos »afektirane skromnosti«, ki ga ubere takoj za njimi, ni tuj ne antiki ne avtorju samemu.²⁰ Celoten prvi odstavek je zgleden primer sledečega:

S tisoč drugimi *topoi* in konvencijami antične retorike je v literaturo krščanskega srednjega veka prišla tudi afektirana skromnost. Glavni posrednik pri tem je bil bržkone sv. Hieronim. [...] Te Hieronimove izjave so tipične – a ne za krščansko naravnost, temveč za afektirani manierizem poznorimske književnosti, skupen poganom in kristjanom.²¹

Hieronima torej k pisanju *saepe* sili prijatelj, on se tega brani in navaja dva pričakovana, malodane tipska razloga: ker se *sermo humanus* ne more kosati z *laus coelestis* in ker je zaradi pomanjkanja kreposti, na-

17 Rebenich, *Jerome*, 30.

18 Hier., *Ep.* 1.15; glede na to, da ta zavzema le zadnji odstavek, večino preostalega teksta pa prestavlja precej gostobeseden opis mučeništvu, se morda še toliko bolj zdi, da je Hieronim hvalnico Evagriju dopisal *le* zato, da bi imel dober razlog za objavo. In to nikakor ni zadnje njegovo pismo, ob katerem bi lahko prišli do takega zaključka (prim. Movrin, *Fidus interpretes*, 64–65). O vlogi tega Hieronimovega sopotnika prim. str. 108–12.

19 Prim. Cic., *Fam.* 12.13; še toliko bolj se zdi, da bi lahko Hieronim tu, tudi vsebinsko, aludirala na Marciala: »Saepe mihi dicis, Luci carissime Iuli, / 'Scribe aliquid magnum: desidiosus homo es'« (Mart., *Epigr.* 1.107.1–2).

20 Curtius, *Evropska literatura in latinski srednji vek*, 82–84.

21 Curtius, *Evropska literatura in latinski srednji vek*, 378–79.

tančnejše zaradi lenobe, ostal brez »daru govora«. Nič nepričakovanega torej in nič, česar ne bi mogli videti že v poganski antiki – v sodnih govorih, pri Ciceronu, Izokratu itd. Tudi Hieronim želi dajati glede na zvrst pričakovani vtis, da se zadeve loteva *le*, ker ga je prijatelj večkrat prosil; lahko se nam celo zdi, da je prvi odstavek subtilno oblikoval v obliki takšnega dialoga: *Ep.* 1.1.1 omenja prijateljevo večkratno prigovarjanje, naj mu poroča o čudežu, *miraculus rei*. Odlomek 1.1.2 navaja njegovo zavrnitev, v katero je očitno zdaj, ko je stvar že napisal,²² še bolj prepričan, v 1.1.3 pa ponovno navede prijateljev odgovor, ki ga nasprotno odvrne od dvoma v lastne sposobnosti in ga prepričuje, da je pomemben namen in da naj se zanese le na lastno vero v *Verbum*.²³

Nasploh pa za Hieronima velja: poznavanje in navezave na Ciceronova dela kot tudi na temeljne zglede množice kasnejših avtorjev, na katere opozarja Curtius, pri njem niso le možni, temveč so gotovi. Tako je recimo izmed njegovih zgodnjih pisem osmo, četudi je kratko, še posebej zasnovano kot referenca na Cicerona, hkrati pa služi kot nepogrešljiv dokaz, da je v teh letih bivanja na Bližnjem vzhodu mladi Hieronim poleg obilice Plinija²⁴ prebiral tudi Ciceronove spise o retoriki.²⁵ Nenazadnje mu je bilo zaradi tega celo, četudi v sanjah, sojeno pred nebeškim tronom.²⁶

Drugi odstavek sledi konceptu dialoga, orisanega zgoraj, in v celoti predstavlja Hieronimov odgovor prijatelju, pravzaprav poslednjo stvar, ki jo bo Hieronim »rekel na to temo«, preden se bo uklonil njegovi volji. In očitno se Hieronimu nikakor ne mudi končati s skromnostnimi obrazci, saj je drugi odstavek že sam po sebi vaja v slogu. Začne s tipičnim retoričnim vprašanjem, ki povzema dotedanjo formulacijo: naloge ni zmožen izpolniti, odbiti prijatelja pa je predrzno. To mu služi za uvod v precej daljšo in tudi morda najbolj klasično primero. Neizkušen in mlad je postavljen za poveljnika ladje sredi nevarnega morja in le Sveti Duh je tisti, po čigar milosti bi lahko varno dospel v pristan. Toda še v tem primeru bo ohranil skromnost, *gubernator*

22 Je torej Hieronim uvod v pismo pisal naknadno, ko je preostanek že dokončal? Glede na strukturo bi bilo kaj takega povsem možno. Ni nemogoče, da je podobno z zaključkom (*Hier., Ep.* 1.15).

23 Zaključno sporočilo tega odstavka, pravzaprav besedna igra, zveni zelo, morda celo preveč igrivo: »[...] neque posse eum verba deficere, qui credidisset in Verbum« (*Hier., Ep.* 1.1).

24 *Hier., Ep.* 8.2; 9. Glede na kontekst je Enijev citat najbrž vzel iz Varona (*Ling.* 7.28).

25 »[...] ut in Rhetoricis Cicero ait« (*Hier., Ep.* 8.2).

26 *Hier., Ep.* 22.30.

putabor infirmior,²⁷ če pa se mu bo zataknila beseda – kar je ponovno ideja, značilna za topos skromnosti – bo miren vsaj glede namena. Pomembni so v tem odstavku citati klasikov, posebno Vergilija.²⁸ Nasploh je metaforika plovbe sredstvo izrazito pesniškega jezika, pa tudi sicer gre pri večini podob, ki jih uporablja, za očitno recepcijo Starih:²⁹ jadra, nevarnost, neizkušeni kapitan, varni pristan itd. Hieronim je novi Enej, ki mora preko »morja besed« in čeri, bralca varno pripeljati v pristan, v domovino, do spoznanja velikih božjih dejanj. Enaka, četudi krajša morska metaforika in iste besede iz *Eneide*³⁰ mu v drugem pismu služijo³¹ pri poudarku, kako težko se je izviti iz spon grehov. Tudi zaključek je tam enak: varno lahko pristane le ob milosti Svetega Duha. Nepopolna govorica je torej posledica človeške grešne narave in edinole božja milost je primerno sredstvo za rešitev tega problema: tako pomirjen lahko zdaj brez slabe vesti preide na zgodbo.

Tozadevno pa je sama pripoved o mučeništvu³² morda še bolj polna retoričnih in literarnih prvin. Že takoj v tretjem odstavku tako izraža svojo nejevoljo nad ravnanjem mladeniča, a tudi občudovanje ženske kreposti. Ta odstavek je še posebej oblikovno zanimiv, saj Hieronim v njem rabi izrazito metričen jezik, z mnogimi kretiki in spondeji, značilnimi za ciceronsko prozo.³³ V četrtem odstavku primerja konzularisa z zverjo, v petem pa v tipično retorični maniri z vzklikom izraža sočutje ob mučenju in hkrati občudovanje mučenkine neomajne volje. Podobno je tudi v osmem odstavku, ko retorično vprašanje najprej nadomesti retorični vzklik, ob čudežu pa se ta ponovno izkaže za primerno sredstvo. V nadaljevanju, v devetem odstavku, Hieronim ženskinino usodo trikrat primerja z liki

27 Hier., *Ep.* 1.2.

28 »[...] coelum undique et undique pontus«, Ver., *Aen.* 3.193; 3.195. Slogovno dobrega dela zanj seveda ni brez klasikov; prim. Curtius, *Evropska literatura in latinski srednji vek*, 44.

29 Nekaj očitnih mest: Ver., *Georg.* 2.41; Ovid., *Fast.* 1.3; Prop., *Eleg.* 3.3.3; O teh in še mnogih drugih mestih ter o postopnem sprejemanju te metaforike v prozi (npr. Cic., *Tusc.* 4.5; Plin., *Ep.* 8.4.5), tudi Hieronimovi, prim. Curtius, *Evropska literatura in latinski srednji vek*, 123–26. Temeljno študijo, ki je bila nedavno prevedena v slovenščino, je o tej tematiki napisal Hans Blumenberg, *Brodolom z gledalcem*; prim. 9–46.

30 Ver., *Aen.* 5.9; 3.193.

31 Hier., *Ep.* 2.

32 Torej jedro pisma, Hier., *Ep.* 1.3–14. Kot že nakazano zgoraj, sta uvod in zadnji del pisma (Hier., *Ep.* 1.15) bržkone nastala kasneje kot jedro, najverjetneje ob objavi; prim. Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 37.

33 Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 18–19.

iz Danielove knjige,³⁴ na koncu pa eksplicitno opozori na ironijo, ki se skriva v tem čudežnem dogodku. Vergilij³⁵ mu ponovno služi, da v desetem odstavku izrazi negotovanje nad stražnikovim dejanjem, nato pa opozori še na neobičajno nestanovitnost ljudstva.

Enajsti odstavek, ko je napetost na vrhuncu, saj je usmrtitev tokrat uspešna, je sploh poln retoričnih prvin. Podobno je tudi v dvanajstem, ob čudežu »vstajenja«. Tudi tu je prizor izrazito romanesken – pravzaprav že kar »poezija grobov in noči« *ante litteram*.³⁶ V nadaljevanju proti koncu pisma Hieronim ponovno poseže po retoričnih vprašanjih in vzkljkih, pripoved pa zaključi še s citatom iz *Georgik*,³⁷ s katerim sporoča, da se od teme, četudi bi se dalo še marsikaj povedati, *mora* umakniti,³⁸ a naposled še izrazi lastno zadovoljstvo. Petnajsti odstavek dogajanje hitro, a narativno učinkovito zaključi: Hieronim zgodbo pripelje do sedanjosti, kjer z uvedbo dveh novih likov, svojega mentorja Evagrija in cesarja – ki v dejanskem in prenesenem pomenu presegata provincialni okvir, v katerem se je pripoved do sedaj odvijala – doseže popoln *happy ending*.

34 Dan 3,23-27; 6,16-23; DanD 1,24-49; 2,50; 3,1-64.

35 Ver., *Aen.* 12.611.

36 O navezavah drugih Hieronimovih hagiografskih del na antični roman je na voljo nekaj izčrpane sekundarne literature, denimo Šubrt, »Hagiographic Romance: Novelistic Narrative Strategy in Jerome's Lives of Hermits«. Podobno kot v *Vita Malchi* so tudi v obravnavanem pismu prisotni mnogi temeljni toposi, npr. par zaljubljenecv in kruta usoda, ki se na koncu obrne in zaključi v srečen konec; stavec, ki se ne vede primerno svojim letom (Hier., *Ep.* 1.10), ujetništvo idr. Prav tako so v pismu mnogi čudežni preobrati, ki jih denimo Malhov življenjepisi ne vsebuje; Šubrt, »Hagiographic Romance«, 205. Skupna značilnost Hieronimovih življenjepisov je, da mu je zgodovinskost naracije manj pomembna in raje poudarja triumf vere ter krepsti nad nemoralo – zato osrednje mesto dobijo krepsti in sposobnosti osrednjega lika, večino zgodbe pa zasnuje ob zapletih z nasprotovanjem, ki jih ta lik doživlja. *Epistula prima* uvaja tako za njegov korpus značilen tip; prim. Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 47. Vsekakor bi si besedilo zaslužilo sistematično primerjavo s pogansko in krščansko antično prozo, a to žal presega meje te razprave – ta cilj še najbolje zasledujejo Coppeters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, na katere se v mnogočem naslanja, čeprav se tudi oni močno omejujejo in se osredotočajo predvsem na Hieronimovo subverzijo tradicionalnih spolnih karakteristik.

37 Ver., *Georg.* 4.147-148.

38 In tako doda svojemu delu za izobraženo publiko dovolj primeren in konvencionalen zaključek. Za krajši pregled toposov zaključka prim. Curtius, *Evropska literatura in latinski srednji vek*, 88-90.

PRIZORIŠČE ZLOČINA – CIVITAS SEMIRUTA

Vloga Evagrija je pri tem pozitivnem razpletu zanimiva že zato, ker gre za antiohijskega duhovnika, torej za človeka, ki je bil po tedanjih geografskih predstavah s povsem drugega konca sveta, ki pa se zelo zavzeto³⁹ vključi v reševanje tega na prvi pogled izrazito lokalnega problema. Poleg vseh ostalih Hieronimovih prekomorskih stikov in potovanj daje bralcem to vedeti, da imajo opravka s predstavnikom ene zadnjih generacij prebivalcev Sredozemlja, ki so se še lahko zanesli na infrastrukturo in varnost rimskega cesarstva ter so uživali živahno mestno in medmestno življenje v času, ko se je ta manevrski prostor vedno bolj ožil.⁴⁰ Navsezadnje je ravno Hieronim s tem pismom navkljub svojem kozmopolitstvu neposredni znanilec tega propada mest. Podoba, ki jo daje o Vercelah, je namreč jasna: gre za *civitas*, ki je bila nekoč še *potens*, dandanes pa je *semiruta*, na pol v ruševinah.⁴¹ Te besede so blizu Lukanovemu opisu stanja v Italiji po državljanski vojni v *Farzalijah*,⁴² in seveda je mogoče pasus interpretirati tudi metaforično, kot aluzijo na »državljansko vojno« med arijanci in pro-nicejskimi kristjani.⁴³ A tudi dobesedno branje ustvarja podobo, ki najbrž ni preveč sprta z realnostjo,⁴⁴ sploh če pomislimo, v kako disfunkcionalnem stanju prikaže mestne inštitucije in prebivalstvo. Sodstvo je skorumpirano,⁴⁵ ljudstvo pa zmedeno, domala razrvano.⁴⁶ Toda do propada očitno prihaja postopoma, saj ustanove (sodstvo, zdravnik, arena, duhovščina itd.) navkljub povedanemu načeloma še

39 Hier., *Ep.* 1.15.

40 Glede te enotnosti mediteranskega prostora, različnih, bolj ali manj napačnih interpretacij zgodovinarjev in dejanske ekonomske involucije mest pozne antike prim. Brown, *Vzpon zahodnega krščanstva*, 21–31.

41 Hier., *Ep.* 1.3.

42 Luc., *Phars.* 1.24–27.

43 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 387–88; tudi Weingarten, *The Saint's Saints*, 228–29, poudarja, da gre v tem primeru bolj za »moralno« kot dejansko izpraznjenost in da prav to vedno bolj pogosto predstavlja topos.

44 Še toliko bolj je to vidno na primeru točno petdeset let mlajšega galicijskega škofa (in zgodovino pisca) Hidacija, ki je kot desetletnik leta 407 na romanju v Jeruzalem še srečal Hieronima, proti polovici stoletja pa se je čutil že povsem odrezanega od civilizacije in nenazadnje tudi od velikega moža, ki ga je srečal kot otrok: »Malokateri popotnik iz Svete dežele je šel tod mimo. Tako mu niso mogli povedati niti tega, kdaj je umrl Hieronim.« (Brown, *Vzpon zahodnega krščanstva*, 147).

45 Podoba z broško je posebno povedna: Hier., *Ep.* 1.7.

46 Hier., *Ep.* 1.10.

delujejo – bolj črnogled bo Hieronim postal v času po Alarikovem vdoru v Italijo (čez njegove domače kraje) na prelomu stoletja.⁴⁷ Moogoče se namreč prav on od vseh tedanjih avtorjev najbolj tenkočutno odziva na »katastrofične« razsežnosti dobe (in nikakor ne skriva čustev) ter svojo teologijo, posebno eshatologijo, osnuje prav okoli teh družbenih okoliščin.⁴⁸

Toda prav na podlagi tega, da je Hieronim mojster v navezovanju teološke misli na realističen opis družbenih razmer, lahko brez problema sprejmemo obe interpretaciji. Mesto je bilo, posebno glede na bližino čedalje bolj »barbarske« Galije, v resni družbeno-ekonomski krizi, a Hieronim se še kako zaveda tudi verske krize tega dela imperija, ki prav tako odzvanja v njegovi podobi mesta. Sploh je pomenljivo naslednje: Vercele niso neznano mesto, temveč škofijski sedež škofa Evzebija,⁴⁹ ki je bržkone umrl le nekaj let pred nastankom pisma, okrog leta 370, in je bil znan nasprotnik arijanstva ter ustanovitelj škofijske cenobitske ustanove za klerike – torej ustanove, ki jo je glede na svoje monastične pretenzije Hieronim gotovo poznal.⁵⁰ Čisto možno je, da so kleriki s konca pisma,⁵¹ ki naposled poskrbijo za žensko in so poleg nje načeloma edini pozitivni liki v mestu, dejansko pripadniki tega cenobija. Očitno pomanjkanje lika škofa v zgodbi nakazuje, da je Evzebij res moral nedavno umreti.⁵² Morda je to eno najsutilnejših ideoloških sporočil, ki jih Hieronim posreduje s pismom. Pokazati

47 Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 288.

48 Prim. Bogataj, »Hieronimova eshatologija ob podiranju starega sveta«.

49 Evzebij iz Verceil, ki je tu škofoval v drugi polovici 4. stoletja, je bil zaveznik Hilarija in nasprotnik v pismu omenjenega Avksencija v boju proti arijanstvu v severni Italiji in Galiji (Hier., *Ep.* 1.15). To je bil tudi razlog njegovega izgnanstva na vzhod, kjer je v Antiohiji spoznal Evagrija, ki ga je dobrih deset let pred nastankom tega pisma spremljal nazaj v Italijo. Evagrij je torej Vercele dobro poznal, v desetletju svojega tamkajšnjega bivanja se je uveljavil tudi kot nekakšen voditelj proti-arijanske stranke v severni Italiji in kot predstavniku municipalne aristokracije pomembnega mesta mu je bila odprta pot na cesarski dvor; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, 56–67. V takšni vlogi ga je mladi Hieronim najbrž spoznal, ko se je Evagrij mudil v Akvileji. Verjetno je, da se je Evagrij vrnil v Antiohijo nedolgo pred Hieronimovo potjo na vzhod, torej malo pred nastankom tega pisma. Poznanstvo z njim za Hieronima predstavlja tako temeljno zvezo, ki jo je imel na vzhodu ob svojem prihodu; Rebenich, *Hieronymus und sein Kreis*, 67–75. »Pristanišče je bilo Maronia, Evagrijevo posestvo, blizu Antiohije; oddaljena obala, v puščavi Halkidi, leto pa 374.« (Rousseau, *Ascetics, Authority, and the Church in the Age of Jerome and Cassian*, 100).

50 Padovese, *Uvod v patristično teologijo*, 159–160.

51 Hier., *Ep.* 1.12–14.

52 To je povsem v skladu z zgoraj nakazano datacijo.

želi, kaj se zgodi s krajem, če nima škofa oziroma močne hierarhične strukture Cerkve: mesto propada,⁵³ posvetna in povsem nebrzdana oblast se skvari,⁵⁴ moškimi upade pogum in se »poženščijo«,⁵⁵ ljudstvo pa kot »a cuncto grege morbida aberrans ovis«⁵⁶ izmenjuje hlepi po okrutnosti ali doživlja množična spreobrnjenja.⁵⁷ Posledice umanjkanja trde roke v cerkvenih zadevah so po Hieronimovem mnenju torej katastrofalne. V kontekstu podobe, ki jo nariše o izrojeni posvetni oblasti, je še toliko očitnejše, kaj je njegov odgovor na razmere – bolj ali manj neodvisne mestne skupnosti, ki jih vodi škof. Prek take vizije družbenega ustroja se morda najjasneje kaže lik Hieronima, ki je ob svojem širokem teološkem delovanju in dolgih epizodah asketskega »klica divjine« v najširšem smislu vendarle prvovrsten cerkveni funkcionar svojega časa.⁵⁸ Nenazadnje je retrospektivno mogoče reči, da je tudi precej daljnoviden – redkokaj je namreč bolj zaznamovalo pozno antiko kot prav vedno trdnejša oblast škofov nad mesti, temi ostanki romanskega življenja sredi iz dneva v dan bolj spremenjene Evrope.⁵⁹

Vse to je še toliko bolj jasno, če predstavlja lik konzularisa⁶⁰ metaforo za celotno posvetno oblast – vsekakor je bil ta v pozni antiki cesarjev neposredni zastopnik v kraju. Hieronim se tu postavi v precej antagonističen, potencialno nevaren položaj v odnosu do cesarske oblasti. Toliko bolj je potem razumljiv zaključek, ki samega cesarja prikaže v milejši luči, toda tudi tam podoba nikakor ni brezmadežna.⁶¹ Sploh je sporočilo dovolj jasno: gre za le na videz krščansko oblast,

53 Hier., *Ep.* 1.3.

54 Hier., *Ep.* 1.3–8; 10–11; 13–15.

55 Hier., *Ep.* 1.3–4, 6.

56 Hier., *Ep.* 2.7.

57 Hier., *Ep.* 1.7; 10; 14.

58 V času nastanka tega pisma je bil na začetku svojega *cursus honorum* – in v tem kontekstu njegova hvalnica Evagriju, uveljavljenemu in vplivnemu cerkvenemu dostojanstveniku, v *Ep.* 1.15 ni nikakršna posebnost.

59 Nekaj izhodišč odnosa med mestom in škofom v pozni antiki ponuja Brown, *Vzpon zahodnega krščanstva*, 116–21; 157–70.

60 Lik ostaja neimenovan in na podlagi dostopnih virov praktično nerešljiv problem. Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 40–41, se poigrava z možnostjo, da bi šlo kar za Ambroža, ki je službo prefekta severne Italije opravljal nekje med 369 in 374, ko je bil imenovan za škofa, a priznava, da je to malo verjetno – Hieronim namreč ni imel dobrega razloga, da bi pro-nicejskega škofa, četudi anonimno, tako očrnil.

61 Pomenljive so že »lobistične« metode, ki jih je moral ubrati Evagriju; prim. Hier., *Ep.* 1.15: »[...] precibus fatigat, merito lenit, sollicitudine promeretur«.

po okrutnosti in skorumpiranosti je enaka nekdanji poganski,⁶² in ta birokracija je tista, ki je »zapravila« imperij. Zaradi nje se širijo krivičnost in herezije, zaradi nje moralno, versko in tudi fizično propadajo Vercele. Coppiters et al. na podlagi Hieronimovega odnosa do »nesrečnega« mladeniča, čigar usmrtitev precej eksplicitno ocenjuje kot pravično,⁶³ sicer trdijo,⁶⁴ da Hieronim ne kritizira tedanjega sodnega sistema, toda taka sodba se zdi glede na podobe, predstavljene zgoraj, nekoliko preuranjena.⁶⁵

V tem smislu je vlogi oblasti podobna, a težje opredeljiva, vloga ljudstva, ki predstavlja v tem nepravilnem, »montiranem« sodnem procesu nekakšno poroto. Stalno omahuje med nasiljem in ubranitvijo žrtve, dokončno jih spreobrne šele drugi čudež.⁶⁶ Manjka jim torej pastir, ki bo v kraj povrnil pravičnost; na koncu⁶⁷ ob odsotnosti lokalnega škofa to vlogo in vse, kar je z njo povezano (torej v prvi vrsti posredništvo pri cesarju), opravi Evagrij. Bi bilo torej mogoče to besedilo razumeti tudi kot nekakšno priporočilno pismo Evagriju za položaj škofa na izpraznjenem sedežu v Vercelah? Morda je to nekoliko vratolomen zaključek, toda glede na panegirično naravo pisma, Evagrijevo zavezništvo s škofom Evzebijem, njegove zveze v severnoitalijanski Cerkvi in ne tako redko mobilnost te vrste v 4. in 5. stoletju⁶⁸ nemara ni povsem nemogoč.

62 Prim. Hier., *Ep.* 1.4: »[...] ut fera, quae gustatum semel sanguinem semper sitit«.

63 Hier., *Ep.* 1.3: »[...] solusque omnium miser, merito visus est percuti, quia non reliquit innoxiae, unde posset negare«.

64 Coppiters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 388.

65 Bolj smiselna bi bila trditev, da Hieronim ves sodni proces oziroma razloge zanj razume kot krivičen odraz samovolje oblasti, ki je šla v svojem iskanju moralne družbe predaleč in celo predstavnike municipalne elite podvrgla sramotnemu mučenju, ki so ga bili sicer deležni le sužnji in nižji sloji. Tak zaključek podkrepijo sočasni viri; Amijan Marcelin, *Res gestae*, 28.1.11; prim. Scourfield, »Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«, 38–40. Vsekakor so taki ukrepi pri višjih slojih naleteli na neodobranje in Hieronimova podoba o okrutnem sodniku in cesarju, ki prošnjo stežka odobri, je kritika teh zakonodajnih sprememb *par excellence*.

66 Hier., *Ep.* 1.14.

67 Hier., *Ep.* 1.15.

68 Glede na nastanek pisma le malo kasnejši milanski škof Marol (škof 408–423) se je, če verjamemo stoletje mlajšemu Enodiju, škofu v Paviji, denimo rodil na bregovih Tigrisa; Ennod., *Carm.* 2.80.1.

SEXU FORTIOR SUO – TELO IN ŽENSKA

Analizo pisma je smiselno nadaljevati s pravnim primerom, ko je pred javnost postavljena obtožba zakonolomstva. Kakšnega zločina je torej kriv mladenič, če ne spolnega delikta, prešuštvojanja, in zakaj se zdi, da Hieronim prav nič ne sočustvuje z njegovo usodo?⁶⁹ Njegova krivda je v njegovi vdanosti v usodo, v njegovem umanjkanju poguma, popustljivosti v telesnem in duhovnem boju. Vse to pa ni nič drugega kot spolni zločin *par excellence*, saj se je pregrešil nad lastnim spolom, nad *robur virile*⁷⁰ – kot tak »ne-moški« pa je po Hieronimovem mnenju že predisponirano nagnjen k nemoralu. Tudi če tega prešuštva v resnici ni kriv, lahko bralec skupaj z avtorjem zlahka predpostavi, da bi bil, glede na to, da je lažnivec in prevarant, česa takega zlahka sposoben.

Ne le, da je nemožat, svoji vlogi je tudi eksplicitno nedorasel. Zanimivo je, da Hieronim zanj ves čas rabi izraz *iuvenis*,⁷¹ soobtožena ženska pa je le sprva *muliercula*, »ženskica«, v nadaljevanju pa se, bolj kot se izkaže za vzdržljivo v vseh vrstah mučenja, vedno bolj uveljavlja kot *femina*.⁷² In tudi na začetku, ko je ona še *muliercula*, je mladenič že kar *adulter*,⁷³ prešuštnik, ki je kriv, še preden je priznal – toda prešuštvo, ki ga je v resnici kriv, tu ni spolne narave, temveč je njegova krivda v pomehkuženosti,⁷⁴ v pripravljenosti priznavati, *confiteri*, ko pa bi moral, tako kot krepostna ženska, *negare*, zanikati. Prav v rabi teh dveh glagolov in njunih sinonimov je pomemben poudarek pri Hieronimovi spretnitvi običajne legende o mučeništvu: tradicionalni mučenci izpovedujejo svojo vero, so *confessores*, obtožena ženska pa bo ohranila krepost le, če bo ves čas zanikala krivo obtožbo.⁷⁵

Takšno paradoksalno kontrastiranje močne, možate ženske in šibkega, požensčenega moškega je značilna tema tako poganskega antičnega romana kot krščanskih mučeniških legend.⁷⁶ V pismu

69 Hier., *Ep.* 1.3.

70 Hier., *Ep.* 1.4.

71 Hier., *Ep.* 1.3, 6, 7.

72 Hier., *Ep.* 1.7, 10, 12; kot *mulier* v Hier., *Ep.* 1.3, 5, 6, 7, 14.

73 Hier., *Ep.* 1.3: »[...] oblatam sibi quamdam mulierculam una cum adultero«.

74 O ne tako zelo subtilnih namigih na potrebnost askeze prim. Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 390.

75 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 390–91.

76 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 389. V nadaljevanju svojega hagiografskega literarnega ustvarjanja se je Hieronim navezav na antični roman redno posluževal – glede teh motivov v dve desetletji mlajši *Vita Malchi* prim. Fuhrmann, »Die Mönchsgeschichten des Hieronymus«, 65. Tudi

je najti mnoge topose, značilne za to poznoantično literarno zvrst: žensko vztrajnost, njeno obračanje z besedami in očmi na Boga, stopnjevanje sodnikove krutosti.⁷⁷ Hieronim pa gre v svoji izpeljavi morda še nekoliko dlje. Ne le, da je ženska močnejša od mladeniča, tudi politično »dejavnejša« je od njega. Kljub mučenju, ki ga prestaja, zavrne sodnikovo oblast in izpove, da ima le Kristus posest nad dejansko resnico o njenih dejanjih in da je on tisti, ki je edini in pravi *iudex*.⁷⁸ Prav sodnika bi se dalo označiti za drugega »emaskuliran« lik v zgodbi – medtem ko je žena mirna in zbrana, on besni in hlepi po njeni krvi.⁷⁹ Ona je paradoksalno racionalna spričo nasilja, sodnik, moški predstavnik oblasti, pa je tisti, ki v resnici »izgubi glavo«. Glede na zgradbo tega odlomka je mogoče brez pretiranega nasilja nad tekstom reči, da se Hieronim še kako zaveda svojega sprevrčanja tradicionalnih spolnih vlog. Sodnika, ki ga Hieronim označi z zverjo, *fera*, ob njeni neomajnosti scela prevzamejo čustva, zapusti ga *temperantia* in začne groziti celo rablju, če predstavnica šibkejšega spola ne bo priznala, česar moški ni mogel zamolčati: »nisi confiteretur sexus infirmior, quod non potuerat robur virile reticere«. Podivjani sodnik je sicer (tudi po Hieronimovi zaslugi) tipski lik post-nicejskih zgodb o mučeništvu, a tu gre avtor še dlje; skupaj z mladeničem postane resnični primer za *sexus infirmior*.⁸⁰

V naslednjem odstavku se razlika med njeno žensko telesnostjo in močjo duha še poglobi. Mučenju so podvrženi njeni osrednji spolni atributi: lasje, *crines*, so zvezani ob kol, mučitelji se lotijo celo njenih prsi oziroma prsnih bradavic, *papillae*.⁸¹ Glede na zasnovo sodnega procesa je, četudi to nikjer v besedilu ni izrecno omenjeno, ta ženska gotovo predstavnica municipalne elite – predstavnikom nižjih slojev namreč niso sodili za prešuštvo.⁸² Spolne konotacije prizora so bile

metaforika v tem delu je zelo podobna tej v obravnavnem pismu – *Vita Malchi* Hieronim namreč začne z dolgo primero o mornarjih, ki se v mirnih vodah pripravljajo na bitko (Hier., *Vita Malchi* 1.1), to pa mu služi kot avtobiografska, a neuresničena napoved, da se bo podal v »nevarne vode« in pripravil obširno cerkveno zgodovino. Hieronim se je v naslednjih desetletjih večkrat načrtno vračal k literarnim vrstam in narativnim sredstvom, ki jih je v obravnavanem pismu prvič preizkušal.

77 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 390.

78 Hier., *Ep.* 1.6.

79 Hier., *Ep.* 1.4.

80 Prim. Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 393.

81 Hier., *Ep.* 1.5.

82 *Codex Theodosianus* 9.7.1: »si vero eius ancilla vel quae ministerium tabernae praebuit, in adulterio fuerit deprehensa, pro vilitate dimittetur«. Prim. Coppie-

v pozni antiki odvisne od socialnega statusa osebe: razgaljene prsi so pri predstavnici elite torej izrazito ponižujoč, erotičen moment.⁸³ Toda sredi mučenja in javnega sramotenja ostaja ženska nepremagljiva: »inmota mulier manet et a dolore corporis spiritu separato, dum conscientiae bono fruitur, vetuit circa se saevire tormenta.«⁸⁴ Njen duh je ločen od njenega telesa, njena telesnost je ne zaznamuje več, paradoksalno celo uživa sadove svoje čiste vesti, *conscientia*. Zanimivo, že v uvodnem vzkliku tega odstavka Hieronim zanjo ne rabi izraza *femina* ali *mulier*, ampak spolno nezaznamovani izraz *homo*. Mučenje in sramotenje ji torej pomagata, da presega svoj spol in telesnost. Že tu se nakazuje njena prihodnost, ko bo njeno telo po vstajenju očiščeno spolnih atributov – subtilno, a vendarle, začne Hieronim počasi podajati zagovor askeze.

V polnosti postane to očitno v dogodkih, ki sledijo njeni usmrtnitvi, pokopu in čudežnemu vstajenju.⁸⁵ Celó tako ustaljene reči, kot je menjavanje dneva in noči, se sedaj po božji milosti obrnejo v prid ženske in noč pride prej kot običajno. Bog Stvarnik,⁸⁶ ki mu je pokorna vsa narava, tu upogne red stvarstva. Ženska postane kristološki lik, z mučenkinim telesom se godi enako kot z Odrešenikovim in kleriki, odsev Jožefa iz Arimateje, njeno izmučeno telo povijejo v platno in položijo v nov grob. In komaj se stemni, že se ženska kot Kristus v velikonočni noči zbuja k življenju. »Subito feminae palpitat pectus ...«⁸⁷ Prsi, ki so bile prej brezobzirno izpostavljene mučenju, so sedaj kraj, kjer se rojeva novo življenje. In ta v krvi prerrojena žena odvrže prvotna določila spola in stanu: del telesa, ki je bil pri mučenju še močno spolno zaznamovan kot *papillae*,⁸⁸ dojke oziroma celo prsne bradavice, postane sedaj nevtralni *pectus*. Tudi njeno vstajenje ni le navidezni dogodek, ni vstala le kot duh brez materije, ampak je prerrojeno celotno njeno telo: »iam spirat, iam videt, iam sublevatur et loquitur ...«⁸⁹ To izmučeno telo pa potrebuje čas in mir, da lahko

ters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 397; Brown, *Telo in družba*, 41–42.

83 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 397. Nadaljnja Hieronimova hagiografska dela še poglobljijo to motiviko.

84 Hier., *Ep.* 1.5.

85 Hier., *Ep.* 1.12–14.

86 Čudež vstajenja je novo stvarjenje – v čudežni menjavi dneva in noči odzvanjajo besede 1 Mz 1,4–5 v Hieroninovem kasnejšem prevodu: »[...] et divisit lucem a tenebris. Appellavitque lucem Diem, et tenebras Noctem: factumque est vespere et mane, dies unus.«

87 Hier., *Ep.* 1.12.

88 Hier., *Ep.* 1.5.

89 Hier., *Ep.* 1.12.

do kraja ozdravi in se izogne nadaljnjim preganjanjem – nemudoma ob zori jo namreč že išče »in lictore zabulus«. ⁹⁰ Liktor, ki jo preganja, je torej sam hudič. Tudi tu je analogija z meniško askezo precej očitna: novo asketinja takoj začno ogrožati napadi hudiča. Odgovor je jasen, spreobrnitev mora biti popolna in naša prerrojena žena nima v pregrešnem mestu več kaj iskati. Še prej pa se mora znebiti preostalih atributov svojega spola: »cum quibusdam virginibus ad secretiorem villulam secto crine transmittitur«. ⁹¹ Lasje so torej ostriženi in s skupnostjo devic, njenih tovarišic, je poslana v odročno vilo, njen novi samostan. A tudi tam mora paziti, da vztraja v svoji odpovedi ženskosti: »Ibi paulatim virili habitu veste mutata in cicatricem vulnus obducitur«. ⁹² Preoblečena je v moška oblačila, ⁹³ njene rane sicer ozdravijo, a iz njih nastanejo brazgotine – njenega življenja tako nikoli več ne bosta ogrožali lepota in spolna privlačnost, ki sta nenazadnje razlog za celoten proces. Ko je ženska tako rešena omejitev, ki jih nalaga njena spolna in stanovska determiniranost, rešena ženskosti, poroke in zahtev mestnega življenja, naposled zaživi kot svobodna oseba v meniški skupnosti. ⁹⁴ Je nov, že na zemlji poveljčan človek,

90 Hier., *Ep.* 1.13.

91 Hier., *Ep.* 1.14.

92 Hier., *Ep.* 1.14.

93 O menjavi spolnega izraza kot pogostem motivu v krščanski tradiciji prim. Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 405; *Acta Pauli et Theclae*, 40. Podrobno ta motiv obravnava Hunt, *Clothed in the Body: Asceticism, the Body and the Spiritual in the Late Antique Era*, 63–79.

94 Coppieters et al., »Martyrdom, Literary Experiment«, 406, do določene mere legitimno, a morda prehitro pripomnijo, da je junakinja bore malo svobodna: prešuštva jo obtoži mož, izda jo mladenič, sodi sodnik, muči mučitelj, obvarujejo in v askezo pošljejo kleriki in naposled jo reši Evagrij. Zdi se, da so protagonisti njene zgodbe moški in ne ona sama? Gotovo Hieronim ni feminističen avtor v sodobnem pomenu besede, a ni mogoče spregledati učinka ženske volje kot prostora, kjer se uveljavlja njena svoboda – s svojo vztrajnostjo v kreposti premaga in osramoti vse, ki ji nasprotujejo, naposled celo smrt. Vlogo klerikov pri odločanju o njenem prihodnjem življenju v meniški skupnosti je potrebno razumeti tudi v kontekstu zagovora askeze, ki ga Hieronim vnaša v pismo; kot nova asketinja je deležna duhovnega vodstva, ki je običajen element na asketski poti. Sploh je pomembno ob tem vprašanju poudariti, da je *Epistula prima* nastala v času, ko se je Hieronim uveljavljal kot origenistično navdahnjen mislec, ko je torej še delil Origenove nazore o fluidnosti človeškega telesa in preseganju spolne razlike; prim. Brown, *Telo in družba*, 215–17. Ne le to – origenistično vizijo družbe je v letih po nastanku pisma načrtno uveljavljal tudi v praksi s pomočjo bogatih rimskih vdov, posebno Marcele in Pavle, dokler ni sredi zadnjega desetletja 4. stol. z Origenom usodno presekala; Brown, *Telo in družba*, 455–64.

ki sedaj lahko vstopa v novo dobo krščanstva. Ves čas je ostala tako zavezana *virtus*, da je na koncu postala *vir*.

S tem se počasi nakazuje sklep. Ne glede na zgoraj omenjeno Hieronimovo željo po idealni družbeni ureditvi mesta kot urejene, umirjene krščanske skupnosti pod vodstvom pravovernega škofa je v času pisanja pisma Stridončana Kristusovih let vleklo stran od mesta, na podeželje, v puščavo in samoto,⁹⁵ kjer so nastajale *civitates Dei* – samostani kot novi prostori krščanske omike in civilizacije, kot kraji prihodnosti. Ta se tu že živi na konkreten, eshatološki način. Samostani predstavljajo božje mesto, novi Jeruzalem, sredi napol porušenih⁹⁶ človeških mest nekoč mogočnega imperija. Kot sporoča *Epistula prima*, so mesta kraji civilizacijskega in moralnega propada in razuzdanosti, v njih se bohotijo herezije in oblastniško nasilje. Odročne podeželske *villulae* so njihov antipod, tam so doma vrline, pravoverno krščanstvo in pravo bogočastje, ki bo preživelo propad civilizacije sredozemskih mest – tam so doma tudi device in žene, katerih volja in vztrajnost v askezi presega celo mestne oblastnike.

Kakor je do začetka 4. stoletja po Kr. figura mučenca med kristjani veljala za nesporen zgled in idealno podobo, tako jo je v 4. stoletju izpodrinila podoba asketa. Krvavemu mučeništvu je sledilo belo mučenništvo – meništvo. Pričevanje je ostalo, spremenila so se njegova orodja in izrazi. Bližino in preplet obeh tematik – pravzaprav dobeseden prehod iz mučenništva v meništvo – posreduje ravno pričujoča umetelna literarna vaja mladega asketa Hieronima. Upravičeno je torej domnevati, da novica, ki jo želi razširiti preko Inocencija v svet, ne govori toliko o krepostni ženski niti o neizrekljivem čudežu, ki je na meji verjetnega, ampak o novi formi izražanja krščanske vere v meništvo. To novost znotraj krščanstva, ki je prvi dve stoletji praktično nista poznali – vsaj ne v taki obliki in razširjenosti – je Hieronim umestil v jasno kontinuiteto z mučeništvom, ki pa ima v krščanstvu absolutno domovinsko pravico. S tem na portal svojega pisanja ni postavil zgolj apologije svoje odločitve za puščavo in legitimizacije nove krščanske askeze, ampak je iz tega naredil celo nekakšno vabilo, naj mu sledijo še drugi, kar bo eksplicitno ponovil še v številnih naslednjih pismih.⁹⁷ Prav tako so vsi trije njegovi kasnejši samostojni svetniški življenjepisi – *Vita Pauli* (ok. 376), *Vita Malchi* (ok. 391) in približno sočasna *Vita*

95 Za kratek biografski pregled Hieronimovega prvega »asketskega poskusa« v času nastanka obravnavnega pisma prim. Rousseau, *Ascetics, Authority, and the Church in the Age of Jerome and Cassian*, 99–108.

96 Hier., *Ep.* 1.3.

97 Hier., *Ep.* 14; 22; 52; 71.

Hilarionis – ki nadaljujejo literarno vrsto omenjenega pisma, v prvi vrsti zelo načrtno propagiranje askeze. To pomembno temo Hieronimovega literarnega korpusa kot prva načenja prav *Epistula prima*.

BIBLIOGRAFIJA

- Barnes, Timothy David. *Early Christian Hagiography and Roman History*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016.
- Blumenberg, Hans. *Brodolom z gledalcem: Paradigmna metafore bivanja*. Ljubljana: Krtina, 2018.
- Bogataj, Jan Dominik. »Hieronimova eshatologija ob podiranju starega sveta«. *Pogovori* 20, št. 1 (2018): 26–28.
- Bratož, Rajko. *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedsvo v pozni antiki*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014.
- Brown, Peter Robert Lamont. *Telo in družba: Spolno odrekanje v zgodnjem krščanstvu*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.
- . *Vzpon zahodnega krščanstva: Zmagoslavje in raznoličnost, 200–1000 n. š.* Ljubljana: Založba I*cf., 2006.
- Cain, Andrew. *The Letters of Jerome: Asceticism, Biblical Exegesis, and the Construction of Christian Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Coppieters, Steff, Annelies Bossu, Danny Praet in Maarten Taveirne. »Martyrdom, Literary Experiment and Church Politics in Jeromes Epistula Prima, to Innocentius, on the septies percussa«. *Vigiliae Christianae* 68, št. 4 (2014): 384–408.
- Curtius, Ernst Robert. *Evropska literatura in latinski srednji vek*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2002.
- Fuhrmann, Manfred. »Die Mönchsgeschichten des Hieronymus: Formexperimente in erzählender Literatur«. V: *Christianisme et formes littéraires de l'antiquité tardive en Occident*, ur. O. Reverdi, 41–89. Ženeva: Entretiens Hardt, 1977.
- Hunt, Hannah. *Clothed in the Body: Asceticism, the Body and the Spiritual in the Late Antique Era*. Milton: Routledge, 2016.
- Movrin, David. *Fidus interpres = Zvest prevajalec*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- Padovese, Luigi. *Uvod v patristično teologijo*. Ljubljana: Frančiškanski samostan, 1994.
- Potisek, Janez, Jan Dominik Bogataj in Domen Iljaš, prev. »Hieronim: Pisma 1, 2, 8, 9«. *Tretji dan* 47, št. 9/10 (2018): 47–52.

- Rebenich, Stefan. *Hieronymus und sein Kreis: Prosopografische und sozialgeschichtliche Untersuchungen*. Stuttgart: Steiner, 1992.
- . *Jerome*. London: Routledge, 2002.
- Rousseau, Philip. *Ascetics, Authority, and the Church in the Age of Jerome and Cassian*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2010.
- Scourfield, J. H. David. »A Literary Commentary on Jerome, Letters 1, 60, 107«. Doktorska disertacija. Oxford: Univerza v Oxfordu, 1984.
- Šubrt, Jiří. »Hagiographic Romance: Novelistic Narrative Strategy in Jerome's Lives of Hermits«. V: *The Ancient Novel and the Frontiers of Genre*, ur. Maríla P. Futre Pinheiro, Gareth L. Schmeling in Edmund P. Cueva, 205–14. Groningen: Barkhuis, 2014.
- Weingarten, Susanne. *The Saint's Saints: Hagiography and Geography in Jerome*. Leiden: Brill, 2005.

IZVLEČEK

Razprava se ukvarja z analizo prvega pisma iz Hieronimove korespondence. Avtor je imel do njega očitno ambivalenten odnos, kar kliče k iskanju večplastne sporočilnosti spisa. Po poskusu datacije, retorični in slogovni analizi ter predstavitvi osnovne zgodbe, ki je vključena vanj, se pokaže, da je pismo kljub navidezni hagiografski šablonskosti vsebinsko bogato. Analiza se zato nadaljuje na dveh področjih. Kraj dogajanja, poznoantično mesto, ne more preživeti brez nove vodilne osebnosti, škofa. Je s pismom Hieronim želel tlakovati pot na vercelski škofovski sedež prijatelju Evagriju iz Antiohije? Ob analizi nejasnih spolnih identitet obeh glavnih oseb iz zgodbe, nemoškega mladeniča in moško neuklonljive ženske, se pokaže, da je Hieronim v novem času iskal nov krščanski ideal, meništvo, ki ga je preko te zgodbe umestil v kontinuiteto z mučeništvom.

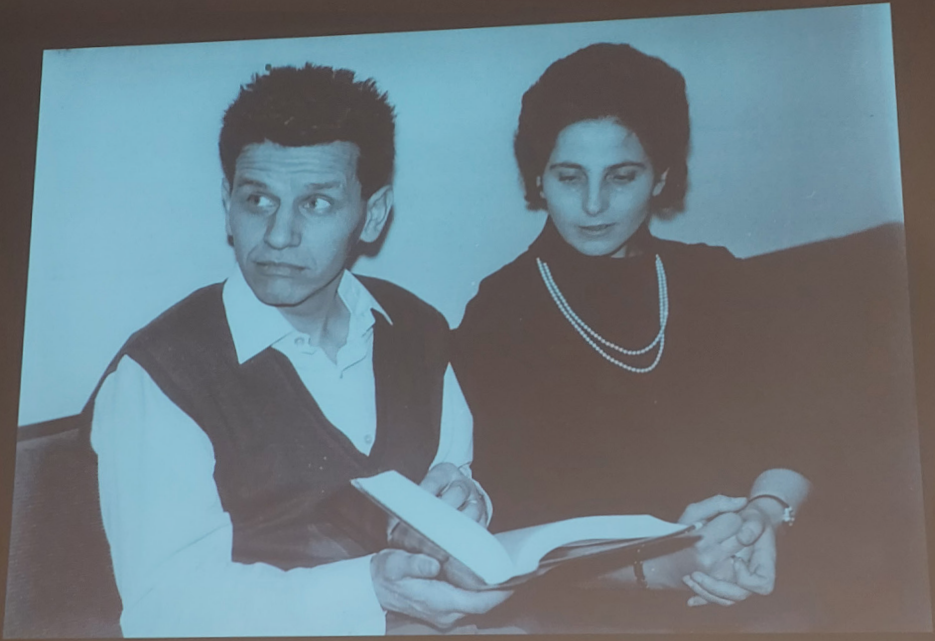
KLJUČNE BESEDE: Hieronim, epistolografija, hagiografija, spolna identiteta, mučeništvo, meništvo

O VERE IUS SUMMUM, SUMMA MALITIA:
THE GENRE AND INTENT OF JEROME'S EP. 1

ABSTRACT

The paper analyses the first letter from the correspondence of Saint Jerome. The author had a somewhat ambivalent attitude towards the text, and this fact provides the basis for exploring its multi-layered communication. After an attempt at dating, rhetorical and stylistic analysis, and presentation of the basic embedded story, the examination continues on two challenging levels. The late-antique town was not capable of surviving without a new type of leading personality, namely the bishop. Jerome may have planned to pave the way to the bishopric of Vercelae for his friend Evagrius of Antioch. The analysis of the unclear gender identities of both protagonists of the story, the less-than-manly young man and the manly and unbreakable woman, shows that Jerome was trying to establish a new ideal for Christians, one based on monastic asceticism and in continuity with martyrdom.

KEYWORDS: Jerome, epistolography, hagiography, gender identity, martyrdom, monasticism

Laktancij in spis O smrtih preganjalcev

Milan Lovenjak*

Spis z naslovom »knjiga Lucija Cecilija izpovedovalcu Donatu o smrtih preganjalcev« je ohranjen v enem samem rokopisu iz 11. stoletja, ki ga je aprila 1678 – skupaj z okrog 250 drugimi – odkril opat Raymond de Foulhac v benediktinski opatiji St. Pierre v Moissacu v Akvitaniji.¹ Rokopis je bil odkupljen za knjižnico Jeana-Baptistea Colberta, takratnega prvega ministra pod Ludvikom XIV., leto dni kasneje pa ga je z obsežnim komentarjem izdal eden vodilnih zgodovinarjev takratnega časa in bibliotekar omenjene knjižnice Étienne Baluze.² Avtorstvo spisa, ki ga je označil za *auro contra aestimandus*, je brez sence dvoma, ali kot je zapisal, *extra omnem controversiam*, pripisal učitelju govorništva in znamenitemu krščanskemu piscu Luciju Ce(c)iliju Firmijanu Laktanciju,³ o katerem pravi Hieronim, da je bil največji govornik svojega časa⁴ in da je poleg številnih drugih del napisal tudi »knjigo o preganjanju«:

* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; milan.lovenjak@ff.uni-lj.si

- 1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenska zgodovina (P6-0235), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.
- 2 *Miscellaneorum liber secundus* (1679), 1–46 s komentarjem na str. 347–463. Rokopis je v kodeksu s skupno 200 listi, na hrbtu pa je s tiskanimi črkami odtisnjen naslov »*Lactantius de persecutione*«, znak Colbertove knjižnice (z okrajšavo B. C.) in številko 1297. Colbertovo zbirko rokopisov je njegov vnuk leta 1731 prodal *Bibliothèque Royale*, danes je to Francoska nacionalna knjižnica (*Bibliothèque nationale de France*). Tam je shranjen pod oznako Ms Lat. 2627, digitalizirana verzija besedila pa je od 2013 dostopna na spletu.
- 3 O Laktancijevem avtorstvu piše Baluze izčrpno v predgovoru (*Praefatio* p. 1) in v komentarju (Notae ad Lactantium; *Miscellaneorum liber secundus*, 351–352).
- 4 *Chronica ad a. Abr.* 2833 (317): »Crispus et Constantinus filii Constantini et Licinius adulescens Licini Augusti filius Constantini ex sorore nepos Caesares appellantur – quorum Crispum Lactantius Latinis litteris eruditus vir omnium suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vita pauper, ut plerumque etiam

Firmianus, qui et Lactantius, Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe accitus cum Flavio Grammatico, cuius de Medicinalibus versu compositi exstant libri, Nicomediae rhetoricam docuit, et penuria discipulorum, ob Graecam videlicet civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus eius Symposium, quod adolescentulus scripsit; ὀδοιπορικὸν de Africa usque Nicomediam, hexametris scriptum versibus, et alium librum, qui inscribitur Grammaticus, et pulcherrimum de ira Dei, et Institutionum divinarum adversum gentes libros septem, et ἐπιτομὴν ejusdem operis in libro uno acephalo, et ad Asclepiadem libros duos, de persecutione librum unum, ad Probum Epistolarum libros quatuor, ad Severum Epistolarum libros duos; ad Demetrianum, auditorem suum. Epistolarum libros duos; ad eundem de Opificio Dei, vel formatione hominis, librum unum. Hic extrema senectute magister Caesaris Crispi, filii Constantini, in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est. (Hieronim, *De viris illustribus* 80)

Firmijan, (imenovan) tudi Laktancij, Arnobijev učenec, ki ga je skupaj z gramatikom Flavijem, avtorjem verzificiranega dela *O medicini*, poklical cesar Dioklecijan, je v Nikomediji poučeval govornišvo in se zaradi malega števila učencev – gre namreč za grško mesto – posvetil pisanju. Ohranili so se njegov *Simpozij*, ki ga je napisal v mladosti, *Potopis* (ὀδοιπορικὸν) iz Afrike v Nikomedijo v heksametrih, knjiga z naslovom *Slovníčar* (*Grammaticus*), čudovita knjiga *O božji jezi* (*De ira Dei*), sedem knjig *Božjega nauka* proti poganom (*Divinae institutiones*), izvleček istega dela v enem zvitku in brez naslova, dve knjigi Asklepijadu, ena knjiga o preganjanju, štiri knjige pisem Probu, dve knjigi pisem Severu, dve knjigi pisem učencu Demetriju in ena knjiga istemu *O božjem delu* oziroma stvarjenju človeka (*De opificio Dei*). V pozni starosti je bil v Galiji učitelj Konstantinovega sina Krispa, ki ga je pozneje oče dal ubiti.

Krščanski Ciceron, kot so Laktancija zaradi značilnega klasičnega stila imenovali Pico della Mirandola in drugi humanisti, se je rodil v sredini 3. stoletja v Afriki.⁵ Po obsežnem literarnem in filozofskem

necessariis indiguerit.« (Za cezarje so bili imenovani Konstaninova sinova Krisp in Konstantin in sin cesarja Licinija in Konstantinov nečak po sestrični strani Licinij – od katerih je Krispa v latinski književnosti poučeval Laktancij, največji govornik svoje dobe, ki pa je bil v tem življenju tako reven, da so mu manjkale tudi najbolj osnovne reči.)

- 5 Pregledno o njegovem življenju in delu Wlosok, *L. Caecilius Firmianus Lactantius*, 375–404 (gl. zlasti 376, *testimonia*); Maver, *Religiosi et profani principes*,

študiju je tudi sam postal učitelj govorništva in še kot pogan v domovini začel z literarnim udejstvovanjem. Od njegovih zgodnejših spisov, ki jih omenja Hieronim, torej del *Simpozij* (*Symposion*), *Potopis* (*Itinerarium*) in *Slovničar* (*Grammaticus*), kjer je verjetno obravnaval različna slovnična vprašanja, se ni ohranilo nič, ga je pa med 290 in 300 Dioklecijan poklical v novo prestolnico Nikomedijo v Bitiniji, kjer je poučeval latinsko govorništvo.⁶ Med njegovimi učenci, prejkone predvsem pripadniki dvora in uradniki, je bil morda tudi mladi Konstantin, ki je do leta 306 kot talec živel na cesarskem dvoru v Nikomediji. Njuno znanstvo bi lahko pojasnilo, zakaj ga je Konstantin kasneje, verjetno okrog 314/315, poklical v Galijo za učitelja svojega najstarejšega sina Krispa.⁷ V Nikomediji je Laktancij sprejel krščansko vero in doživel tudi veliko preganjanje kristjanov,⁸ ki se je februarja 303 začelo prav tam s prvim Dioklecijanovim ediktom, končalo pa z Galerijevim tolerančnim ediktom aprila 311 in po nadaljnjih preganjanjih Maksimina Daja na Vzhodu dokončno z milanskim ediktom, ki sta ga izdala Konstantin in Licinij.⁹ V tem kriznem obdobju je Laktancij opustil poklic učitelja, a je verjetno ostal v Nikomediji ali nekje v bližini in se posvetil pisanju krščansko-apologetskih spisov. Kot je zapisal, je bil to zanj »boljši, koristnejši in uglednejši poklic«, a naj bi mu veliko prinesel tudi prejšnji, *exercitatio illa fictarum litium*, da lahko »z večjim bogastvom in darom govorništva slavi pravičnost«.¹⁰

58–60, in Albrecht, *Geschichte*, 1370–1384, podrobneje, tudi o Laktancijevih izgubljenih in apokrifnih spisih, De Decker, *Bibliographie raisonnée*, 11–129.

6 Kot sam pravi, pa ni nikoli nastopil kot govornik (*Div. inst.* 3.13.12).

7 Kdaj je Laktancij prišel v Galijo, ni povsem jasno, po mnenju nekaterih že pred 310 (gl. Van Dam, *Eusebius and Lactantius*, 66–67). Krisp, rojen ok. leta 300, je bil sin Konstantinove prve žene ali konkubine (tako jo omenjajo viri) Minervine (*PLRE* 1, 602–603). V nepojasnjenih okoliščinah je bil na Konstantinov ukaz ubit spomladi (verjetno maja) 326 v istrski Poli, ko so umrli tudi nekateri drugi člani Konstantinove družine. Poleti je bila ubita tudi cesarjeva žena Favsta, Maksimijanova hčerka, s katero se je poročil leta 307. Po nekaterih virih je nosila glavno krivdo za Krispovo smrt (podrobneje o dogodkih Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 110–112). Laktancij je umrl ok. 325, tako da Krispove smrti ni več dočakal.

8 Gl. *Div. inst.* 5.2.2.

9 Za zgodovino preganjanj v času tetrahov gl. Kuhoff, *Diocletian*, 246–297; Demandt, *Die Spätantike*, 69–72; Roberto, *Diocleziano*, 194–216, in Carlà-Uhink, *Diocleziano*, 125–150. Za preganjanja in mučence na območju Podonavja in balkanskih provinc gl. Bratož, *Die diokletianische Christenverfolgung*; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 250–256, in Lalošević, *Cum esset persecutio*, passim.

10 *Div. inst.* 1.1.8–10.

V letih 303/304 je nastal njegov najzgodnejši krščanski spis *O božjem stvarjenju* (*De opificio Dei*),¹¹ v katerem razpravlja o harmoniji narave in neumrljivosti duše. Z njim je skušal nekdanjega učenca Demetrijana vzpodbuditi, naj zaradi zemeljske blaginje ne zanemari duhovnih dobrin, in ga podučiti, da je človek po duši in telesu božje delo, ki ima razum zato, da se lahko brani in zaščiti.

V letih 304–311 je napisal svoje glavno delo *Božji nauk* (*Divinae institutiones*) v sedmih knjigah. Posvečeno je cesarju Konstantinu, k prvi izdaji, ki je nastala v času velikih preganjanj, pa je med letoma 322 in 324 pripravil še nekaj dodatkov oziroma predelav. Prvi dve knjigi *Božjega nauka* sta naravnani proti poganstvu, tretja proti filozofiji, četrta govori o Kristusu, peta in šesta o krščanski teologiji, sedma pa je posvečena poslednji sodbi in usodi duš. *Božji nauk* združuje apologetiko in neke vrste retorični učbenik, hkrati gre za prvo, čeprav ne celovito, predstavitev krščanske vere v latinščini, kot vzor pa so Laktanciju morda služili sistematični učbeniki rimskega prava in govorništva. Osrednja lika v tem delu sta filozof, ki se zavzema za poganstvo, ter sodnik, ki preganja kristjane in išče protislovja v Bibliji. Da bi temu oporekal, uporabi Laktancij filozofsko argumentacijo in se pri tem sklicuje na citate iz Biblije in antične poganske književnosti. Pri tem vključuje tudi grška besedila, na primer sibilinske oraklje in Platona, med latinskimi avtorji pa poleg Cicerona omenja predvsem Vergilija, Lukrecija in Ovidija. Slednji mu služi kot pričevalec proti poganstvu in za krščansko resnico. Med krščanskimi avtorji zavzema pri Laktanciju posebno mesto Minucij Feliks, pomemben se mu zdi tudi Tertulijan, nekoliko manj pa Ciprijan, češ da ni tako prepričljiv v argumentaciji. Namen spisa *Božji nauk* je dokazati, da je prevlada krščanstva nujna tudi s poganskega zornega kota. Ta cilj določa tudi izbor literarnih sredstev in samo formo v obliki učbenika.¹²

Epitome iz leta 314 je močno okrajšana verzija *Božjega nauka*, ki je nastala na željo nekega Pentadija.¹³ Ta spis prinaša tudi nekatere popravke izvirnika, navedeni so tudi novi citati iz Platona, Terencija, Vergilija, Horacija in Ovidija. Misel o propadu Rima, ki se v *Božjem*

11 Uvod z bibliografskimi podatki: Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 382–385.

12 Gl. Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 385–392, in Albrecht, *Geschichte*, 1372–1373. Sodobna tekstnokritična izdaja: Heck in Wlosok, L. *Caelius Firmianus Lactantius: Diuinarum institutionum libri septem*.

13 Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 391–392. Kasnejši nastanek ok. leta 320 predvideva De Decker, *Bibliographie raisonnée*, 117.

nauku pojavlja na več mestih, je tu že opuščena, verjetno zaradi cesarja Konstantina, vsa grška besedila pa so prevedena v latinščino.

O Laktancijevih pismih *Probu* (štiri knjige), Severu in Demetrijanu (po dve knjigi), ki naj bi obravnavala različne teme, vemo samo to, da so ta besedila nastala, ko je Laktancij že postal kristjan – in da so bila precej dolgočasna (Damaz pri Hieronimu, *Pisma* 35.2).¹⁴

Laktancijev spis *O jezi* (*De ira Dei*) je nastal po *Božjem nauku*, ker se nanj večkrat sklicuje, njegova vsebina pa je prav tako apologetske narave. Krščansko spoznanje temelji na zavrnitvi čaščenja idolov, na veri v enega Boga in njegovem žrtvovanju v Kristusu. Človek je bil ustvarjen za vero, njegova dobra dejanja vzpodbudijo Boga k milosti, slaba pa k jezi. Jeza je čiščenje duše za obrambo pred grehom. Ni prepovedano jeziti se, ampak vztrajati v jezi. Živeti moramo tako, da si te božje jeze ne prislužimo.¹⁵

Poleg omenjenih del se Laktanciju pripisuje tudi pesnitev *O ptici feniksu* (*De ave phoenice*), ki je Hieronim ne omenja, se pa njegovo ime pojavlja v treh rokopisih; kot avtorja ga omenja Gregor iz Toursa.¹⁶

Aprila 311 je Laktancij v Nikomediji doživel objavo Galerijevega tolerančnega edikta in izpustitev zaprtih kristjanov, junija 313 Licinijev prihod po zmagi nad Maksiminom Dajem, nato pa tudi objavo milanskega edikta,¹⁷ ki je zanj pomenil dejanski konec preganjanj. Kmalu zatem, morda še leta 313, bi torej lahko začel pisati delo *O smrtih preganjalcev*, nato dokončano poleti 316 ali še nekoliko prej v galski prestolnici Trierju.¹⁸ Ker je Licinij prikazan v še povsem pozitivni luči, bi bil *terminus ante quem* prvi spopad med Konstantinom in Licinijem, cibalska vojna (*bellum Cibalense*), ki se je končala z veliko Konstantinovo zmago.¹⁹

Toda ali je avtor spisa res Laktancij? Vprašanje je aktualno že več kot tristo let, povezano pa je predvsem z rokopisno tradicijo in šibko prisotnostjo spisa v antični književnosti. Preden se mu posvetimo, še na kratko o rokopisu, vsebini spisa, njegovi formi in literarni zvrsti.

14 Za Laktancijeva pisma, poganske in apokrifne spise gl. De Decker, *Bibliographie raisonnée*, v: De Decker, *Bibliographie raisonnée*, 56–66.

15 Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 392–394; Albrecht, *Geschichte*, 1373.

16 Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 398–401. O šibkih argumentih za Laktancijevo avtorstvo De Decker, *Bibliographie raisonnée*, 44–56.

17 Za Galerijev tolerančni edikt in milanski edikt, ki je prinesel versko svobodo tudi kristjanom na Vzhodu, gl. Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 256–257.

18 Za uvod v problematiko, namen, čas nastanka in vsebino spisa gl. Wlosok, L. *Caecilius Firmianus Lactantius*, 377 in 394–398.

19 Za zapletena vprašanja kronologije in potek vojne gl. Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 92–101.

Ohranjeni rokopis z besedilom *De mortibus persecutorum*, ki ga je Étienne Baluze suvereno pripisal Laktanciju, je nastal v 11. stoletju v nekem galskem skriptoriju kot delo treh različnih prepisovalcev, s četrto roko pa so bila kasneje zapolnjena neberljiva mesta.²⁰ Rokopis obsega 16 listov formata 24 cm x 16,5 cm, zaradi slabih pogojev hranjenja in kasnejših posegov na nekaterih delih precej poškodovanih,²¹ vsebuje pa tudi precej napak prepisovalcev, ki jih je v veliki meri odkril in popravil že Baluze, največkrat brez posebnega opozorila.²²

Spis *De mortibus persecutorum* je posvečen nekemu Donatu, ki je preživel dolgoletni zapor in mučenje, a je vztrajal pri krščanski veri in tako postal njen izpovedovalec, *confessor*. Ob prikazu nesrečnih koncev najhujših preganjalcev skuša avtor pokazati, da se je Bog po pravici maščeval nad svojimi sovražniki in da je s tem svetu pokazal svojo moč in dal zgled tudi poznejšim dobam (1.2–7). V tem se morda zgleduje pri Drugi knjigi Makabejcev, s katero ima spis tudi sicer precej stičnih točk, prav tako s Konstantinovim govorom *Oratio ad sanctorum coetum*, ki ga omenja Evzebij v cesarjevi biografiji in ki je (v grškem prevodu) ohranjen v nekaterih rokopisih tega dela kot dodatek.²³

Tendenca spisa *De mortibus persecutorum* je na podlagi sodobne zgodovine pokazati, da je Bog, ki ga častijo kristjani, najvišji Bog. Kot tak ima moč, da svoje nasprotnike kaznuje in svojim častilcem v dobro človeštva podeli uspeh in zmago. Po mnenju Antonie Wlosok je s to apologetsko težnjo spis neke vrste nadaljevanje spopada z ideologijo krščanstvu sovražnih oblastnikov v Laktancijevi peti knjigi *Božjega nauka*. Kot tak dokazuje sprevrženost uradne razglasitve kristjanov za brezbožne (*impii*) in sklicevanje preganjalcev na pobožnost (*pietas*) in pravičnost (*iustitia*).²⁴

Spis je razdeljen v naslednje sklope in poglavja:²⁵

Predgovor: božji triumf nad sovražniki Cerkve;
nagovor izpovedovalca Donata (1)

20 Städele, *Lactanz*, 9; za nastanek med 1000 in 1161 gl. De Decker, *L'historique d'une polémique*, 121, op. 2.

21 Gl. Rougé, *Remarques sur le premier folio*, 30–35.

22 Brandt in Laubmann, *De mortibus persecutorum*, ix–xvii.

23 Gaetano Lettieri meni, da gre pri tem govoru za Laktancijev vpliv na cesarja, vsebuje namreč precej sorodnosti z njegovim glavnim delom *Božji nauk*; Lettieri, *Lattanzio ideologo*, 529.

24 Wlosok, *L. Caecilius Firmianus Lactantius*, 394.

25 Gl. Städele, *Lactanz*, 29–30 in Gordon, *Lactantius*, 63–65.

Preganjanci kristjanov pred tetrarhi (2–6)

- Ustanovitev Cerkve; Neronovo preganjanje (2)
- Domicijanovo preganjanje (3)
- Decijevo preganjanje (4)
- Valerijanovo preganjanje (5)
- Avrelijanovo preganjanje (6)

Tetrarhi (7–9)

- Dioklecijan: kratka oznaka, politično delovanje, mdr. edikt o najvišjih cenah (7)
- Maksimijan: kratka oznaka, politično delovanje; Konstancij (*praeteritio*) (8)
- Galerij: kratka oznaka, politično delovanje (9)

Preganjanje kristjanov pod tetrarhi (10–36)

- zadržani Dioklecijanovi začetki preganjanj (10)
- Galerijeva razširitev preganjanj, splošno preganjanje (11–15)
  - (a) ukrepi v Nikomediji (12–14)
  - (b) razširitev na celotno državo z izjemo Galije (15)
- Donat kot zmagovalec nad hudičem (16)
- Dioklecijanov padec (17–19)
- Galerijeva strahovlada (20–23)
- Galerijev propad, Maksimijanova smrt, Konstantinov vzpon (24–33)
- Galerijev tolerančni edikt (34)
- Donatova osvoboditev, Galerijeva smrt (35)
- Povezava Maksimina Daje z Licinijem, obnova preganjanj pod Maksiminom Dajo (36)

Strahovlada pod Maksiminom Dajo (37–41)

Spopadi med Maksiminom Dajo in Licinijem, Konstantinom in Maksencijem (42–51)

- Konstantin razglasi *damnatio memoriae* za Maksimijana, Dioklecijanov dokončni propad in smrt (42)
- povezava Maksimina Daje in Maksencija (43)
- Konstantinova zmaga nad Maksencijem (44)
- Licinijeva zmaga nad Maksiminom Dajo (45–47)
- Milanski tolerančni edikt (48)
- smrt Maksimina Daje (49)
- Licinijevi umori (50–51)

Epilog: zahvala Bogu; nagovor Donata (52)

Opis preganjanj pod tetrarhi kot osrednje teme spisa se začne z 10. poglavjem. Kljub temu, da se konča šele v 36., s kratko omembo nadaljnjih preganjanj, ki jih je na Vzhodu izvajal Maksimin Daja, je tej temi dejansko posvečenih le osem poglavij: 10–15 (razširitev ukrepov na celotno cesarstvo) in 34–35 (Galerijev tolerančni edikt, Donatova osvoboditev iz ječe in Galerijeva strašna smrt). Tudi v tem delu zavzema največji obseg politična in vojaška zgodovina – Dioklecijanov padec (17–19), Galerijeva strahovlada in njegov propad ob sočasnem Konstantinovem vzponu (20–33). Sledi prikaz strahovlade Maksimina Daje (37–41) in spopada med njim in Licinijem na Vzhodu ter Konstantinom in Maksencijem na Zahodu (43–49), prekinjen z Dioklecijanovo smrtjo (42) in milanskim tolerančnim ediktom (48). Z Licinijevimi umori (50) božje sodišče sklene svoje delo – kot pravi avtor: »Tako je Bog premagal vse preganjalce svojega imena, da od njih ni ostalo niti deblo niti kakršnakoli korenina.«

Slogovno spis nekoliko odstopa od Laktancijevih spisov filozofsko-apologetske narave, stavčne periode so tu krajše, manj ciceronske, kar je lahko povezano tudi s formo, namenom spisa in njegovim pričakovanim bralstvom. Vendar tudi v *De mortibus persecutorum* najdemo celo vrsto retoričnih figur, prijemov in stilističnih sredstev: aliteracijo, anaforo, antitezo in hiazem, apostrof, elipso, hiperbaton, paralelizem, podvojitve (npr. *nefaria et cruenta* ali *pax iucunda et serena*), ponovno postavljanje atributa na prvo mesto, kar poleg proznega ritma in zaključnih klavzul daje vsebini primerno vzvišen slog.²⁶ O dovršeni zgradbi spisa – Michael von Albrecht pravi, da gre pravzaprav za govor²⁷ – priča tudi to, da se prvi stavek z nagovorom izpovedovalca Donata navezuje na zadnjega, saj pri obeh nastopa isti glagol (*audio*),²⁸ Donat pa je nagovorjen tudi na dveh drugih izpostavljenih mestih, najprej ob razširitvi preganjanja na celotno državo z izjemo Galije (16.3) in ob njegovem koncu ob objavi Galerijevega tolerančnega edikta (35.1).

Spis v antični književnosti nima prave primere, ne prej ne pozneje. V zgodovinopisju je bil zato deležen različnih kategorizacij, med drugim kot krščanski pamflet in tendenčni spis, Konstantinov panegirik ali konstantinska propaganda ipd. Čeprav ne gre za običajno zgodovinopisno delo, vsebuje tako elemente poganškega kot krščan-

26 Za navedeno gl. Städele, *Laktanz*, 40–41. Podrobno besedilno analizo ponuja Gordon, *Lactantius*, 77–297.

27 Albrecht, *Geschichte*, 1374.

28 *Mort. pers.* 1.1: »Audiuit dominus [...] Donate carissime«; 52.5: »Tu [...] Donate carissime, qui a Deo mereris audiri«.

skega zgodovinopisja,²⁹ prav tako tudi vrsto zgodovinskih podatkov in velja poleg Evzebijeve *Cerkvene zgodovine* kot glavni pisni vir za obdobje, ki ga obravnava.³⁰

Da gre tu tudi za prikaz sodobne politične in vojaške zgodovine, kaže že sumarna obravnava preganjalcev pred tetrarhi, Nerona, Domicijana, Decija, Valerijana in Avrelijana, kot dovolj zgovoren dokaz, kako se je Bog nad svojimi sovražniki maščeval že tu na zemlji.³¹ Po drugi strani je avtor cesarje, ki so nastopali proti kristjanom ali so bili do njih zadržani in so veljali za dobre, na primer Trajana, Hadrijana in Marka Avrelija, povsem izpustil. Skušal je tudi dokazati sprevrženost tetrarhije, ki jo je uvedel Dioklecijan, nekoč mogočni cesar, ki je nazadnje končal kot nemočen starec in ki slednjič ni mogel zaščititi niti najožjih članov družine.³² Ukrepi tetrarhov, med njimi še posebej edikt o zamejitvi cen, drobljenje provinc, povečanje vojske, reorganizacija uprave z enormnim povečanjem državnega aparata, zakonodaja, prekomerna gradbena dejavnost in izčrpavanje provinc, vse to naj bi bilo zgrešeno, prineslo naj ne bi nobenega uspeha, le dodatno gorje in trpljenje. Po eni strani je šlo za propad Dioklecijanove politične ureditve, po drugi pa za zmago (in postopno prevlado) krščanske vere, ki jo je prinesel cesar Konstantin.

Ko želi tistemu, ki bi »želel pisati zgodovino«, popisati dogodke, ki jih je sam doživel, ko dogodke natančno datira, se drži časovnega sosledja, in dodaja tudi izvirne dokumente, se avtor približuje zvrsti »komentarja« (*commentarii*), literarno nedodelani zbirki gradiva in zapiskov. V določeni meri se delo približuje tudi tradicionalni rimski *historia*, sočasni zgodovini, a tudi zgodovinski monografiji v Salustijevem slogu, predvsem zaradi osrednje teme, velikega preganjanja, pa prologa in epiloga z moralističnimi težnjami ter ekskurza o Donatovih preizkušnjah, ki jih je ta uspešno preстал (16).³³

Odrpto ostaja vprašanje avtorstva. Notica pri Hieronimu, da je Laktancij napisal delo *De persecutione*, stilna podobnost z drugimi Laktancijevimi spisi in drugi argumenti, ki jih je navedel Baluze – citati

29 Podrobneje o avtorjevem odnosu do krščanske in tradicionalne rimske historiografije Maver, *De mortibus*, 71–90.

30 Van Dam, *Eusebius and Lactantius*, 59–71.

31 O cesarjih preganjalcih v krščanskem zgodovinopisju gl. Maver, *Preganjanja kristjanov*.

32 Tudi leto Dioklecijanove smrti ni točno znano, kot skrajni letnici nastopata 311 in 318, najverjetnejša pa je 316; Carlà-Uhink, *Diocleziano*, 179–185.

33 Podrobneje o tem Maver, *De mortibus persecutorum*, 88–89. O možnosti, da je Donat povsem fiktivna oseba ali celo določeno širše občinstvo, ki ga Donat predstavlja, piše De Decker, *Les circonstances historiques*, 362.

iz Vergilija, gentilno ime *Caecilius*, ki je poleg pogostejšega *Caelius* prav tako izpričano v Laktancijevih delih, in drugi – niso prepričali vseh. Trideset let kasneje je namreč benediktinski pater Denis-Nicolas Le Nourry v svoji izdaji kot avtorja navedel Lucija Cecilija, v dodani razpravi pa zastopal mnenje, da Laktancij ne more biti avtor takega pamfleta.³⁴ Pozneje je bilo argumentov in zastopnikov teorije, da Laktancij ni avtor, še več.³⁵ Med vidnejšimi predstavniki je bil tudi Samuel Brandt, najboljši poznavalec Laktancija na prelomu iz 19. v 20. stoletje, soizdajatelj njegovih spisov v zbirki *CSEL*, ki pa se je kasneje v recenziji odmevne Pichonove knjige *Lactance: Études sur le mouvement philosophiques et religieux sous le de Constanine* (1901) dal prepričati v nasprotno (1903).

Po vrsti razprav in argumentov ene in druge strani je v preglednem sestavku o Laktanciju iz leta 1989 soizdajateljica moderne izdaje *Božanskega nauka* (2005–2011), Antonie Wlosok, dolgoletno diskusijo povzela z besedami, da se je mnenje, kako gre za spis *De persecutione*, ki ga omenja Hieronim, »o čemer se je dolgo dvomilo, danes povsem uveljavilo«. ³⁶ Opozorila je tudi na izsledke raziskav, ki so pokazale, da je tudi Licinij prikazan v ugodni luči³⁷ in da tudi pri Maksimijanu in Maksenciju avtor ne podaja samo uradne Konstantinove verzije.

Toda zdi se, da vprašanje še ni povsem rešeno. Leta 2010 je Octavian Gordon, avtor filološkega komentarja k *De mortibus persecutorum* (2009), nasprotovanje Laktancijevemu avtorstvu, o čemer naj bi se »še vedno govorilo v privatnih krogih po univerzitetnih kuloarjih«, utemeljeval z rezultati podrobne besedne analize, posebej Laktancijeve uporabe besede *iustitia*.³⁸ Njegov pregled nad kuloarji je bil očitno dober, kmalu zatem je vse postavila na glavo obsežna monografija z naslovom *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne* avtorjev Jeana Rougéja in Daniela De Deckerja iz leta 2013. Kot osnova za tekstnokritično izdajo latinskega besedila s komentarjem in prevodom, ki predstavlja osrednji del knjige, je služil neobjavljeni rokopis nekdanjega profesorja na Univerzi v Lyonu Jeana Rougéja (1913–1991), ki je v sedemdesetih letih pripravljaval novo tekstnokritično izdajo, a je bil projekt kasneje ustavljen. Osnovna teza knjige je, da gre

34 Le Nourry, *Dissertatio*.

35 Gl. podrobneje Städele, *Laktanz*, 8–10; Spinelli, *Lattanzio*, 21–22, in De Decker, *L'historique d'une polémique*, 121–132 (z bibl. v op. 90 na str. 131).

36 Wlosok, *L. Caecilius Firmianus Lactantius*, 397. Podobno leta 2013 ugotavlja tudi Gaetano Lettieri, da ni več nobenega dvoma o Laktancijevem avtorstvu (Lettieri, *Lattanzio ideologo*, 46).

37 Gl. Soby Christensen, *Lactantius the Historian*, 27–32.

38 Gordon, *Is De mortibus persecutorum an Orphan indeed?* 27–31.

za apokrifni in tendenčni spis v podporo konstantinski propagandi. Tudi tradicionalna datacija nastanka (313–316) je postavljena nekoliko širše, v leta med 312 in 324.

Kaj torej prinaša knjiga, katere vodilna teza je bila izrečena že večkrat, a se doslej ni uspela uveljaviti? Podrobneje obravnava dolgoletno polemiko o Laktancijevem avtorstvu dela *De mortibus persecutorum* s številnimi bibliografskimi podatki (str. 121–132), izsledke filoloških raziskav ob primerjavi s »pristnimi« Laktancijevimi spisi (str. 133–175), zgodovinske okoliščine nastanka (str. 361–399), primerjavo s Konstantinovim govorom *Oratio ad sanctorum coetum* (str. 401–411) ter pomen spisa za zgodovino (str. 413–459). Sledi še krajši povzetek in bibliografija, v dodatku pa sta dva prispevka o statistični metodi, uporabljeni za ugotavljanje Laktancijevega avtorstva. Besedila so s pomočjo računalnika »razbita« na besede in črke, kriteriji za ugotavljanje pristnosti so dolžina besed, pogostost uporabe glagola *esse*, delež samostalnikov in glagolov, delež vokalov in konzonantov, uporaba posameznih črk glede na njihovo mesto znotraj besede (*Buchstaben-schwerpunkt*), številčna vrednost posameznih uporabljenih besed in standardno odstopanje pogostosti. Rezultati teh primerjav so ponazorjeni z grafi, pri čemer pri vseh vrednosti pri spisu *De mortibus persecutorum* precej odstopajo od ostalih primerjanih spisov (*De opificio dei*, *De ira dei*, *Divinae institutiones*, *Epitome divinarum institutionum*, *De ave Phoenice*). Tudi ti seveda ne kažejo povsem enotnih vrednosti, obstajajo določena medsebojna odstopanja, ki pa so kljub vsemu precej manjša. Tako avtor zaključí, da je glede na rezultate analize »težko vztrajati pri Laktancijevem avtorstvu spisa«. ³⁹

Kljub temu je treba predstavljeno ugotovitev obravnavati *cum grano salis*. Že naslednji prispevek namreč ocenjuje uporabljeno metodo – in presodi, da ne gre za formalno utemeljen dokaz, saj pri nobeni od izvedenih primerjav niso narejeni statistični izračuni, poleg tega pa je za primerjavo na voljo premalo besedil. ⁴⁰ Vprašanje očitno ostaja odprto.

39 Kraft, *Une méthode statistique*, 484; gl. tudi De Decker, *Sommaire*, 461.

40 Horacek, *Bref aperçu critique*, 488.

VIRI IN LITERATURA

IZDAJE IN PREVODI (IZBOR)

- Baluze, Étienne. *Liber de persecutione, sive de mortibus persecutorum, nunc primum editus ex vetustissimo codice MS bibliothecae Colbertinae*. Pariz, 1679 (editio princeps).
- Baluze, Étienne. *Miscellaneorum liber secundus, hoc est collectio veterum monumentorum quae hactenus latuerant in variis codicibus ac bibliothecis*. Pariz, 1679².
- Brandt, Samuel in Georgius Laubmann. *Lucii Caecilii de mortibus persecutorum liber vulgo Lactantio tributus*. CSEL 27/2, Dunaj: F. Tempsky, 1897.
- Creed, J. L. *Lactantius: De mortibus persecutorum*. Oxford: Oxford University Press, 1984, 2. izd 1990.
- Lucii Caecilii Firmiani Lactantii De mortibus persecutorum / Lucije Cecilije Firmijan Laktancije O smrtima progonitelja*. Prevod Nenad Cambi in Bratislav Lučin. Split: Književni krug, 2005.
- Lactance: De la mort des persécuteurs*. Uvod, kritična izdaja, prevod in komentar Jacques Moreau. Sources Chrétiennes 39. Pariz: Cerf, 1954.
- Laktanz: De mortibus persecutorum / Die Todesarten der Verfolger*. Prevod Alfons Städele. Fontes Christiani 43. Turnhout: Brepols, 2003.
- Lattanzio: Come muoiono i persecutori*. Uvod, prevod in opombe Mario Spinello. Collana di testi patristici 180. Rim: Città Nuova, 2005.
- Rougé, Jean, in Daniel De Decker. *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*. Bibliotheca patristica Iassiensis 4. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013.
- O tvorenii božiem; O gneve božiem; O smerti gonitelej; Èpitomy božestvennyh ustanovlenij – Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus*. Moskva: Izdatelstvo Olega Abyško, 2014².

LITERATURA

- Albrecht, Michael von. *Geschichte der römischen Literatur von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken*, 1–2. Berlin: De Gruyter, 2012.

- Bratož, Rajko. »Die diokletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen.« V: *Diokletian und die Tetrarchie: Aspekte einer Zeitenwende*, ur. Alexander Demandt & al., 115–140. Berlin: Walter de Gruyter, 2004.
- . *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Zbirka zgodovinskega časopisa 46. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.
- Carlà-Uhink, Filippo. *Diocletiano*. Bologna: Società editrice il Mulino, 2019.
- De Decker, Daniel. »Bibliographie raisonnée sur la vie et l'oeuvre de L. Caelius Firmianus Lactantius.« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 11–119.
- . »L'historique d'une polémique: Le *De mortibus persecutorum* attribué à Lactance.« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 121–132.
- . »Les circonstances qui présidèrent à la composition du *De mortibus persecutorum*.« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 361–399.
- . »Sommaire.« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 461–462.
- Demandt, Alexander. *Die Spätantike: Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.* Handbuch der Altertumswissenschaft 3.6. München: C. H. Beck, 2. izd., 2007.
- Gordon, Octavian. *Lactantius de mortibus persecutorum: Studiu filologic*. Bukarešta: Editura Universității din București, 2009.
- . »Is *De mortibus persecutorum* an Orphan Indeed?« *Studia Patristica* 46 (2010), 27–31.
- Heck, Eberhard, in Antonie Wlosok. *L. Caelius Firmianus Lactantius, Diuinarum institutionum libri septem*, Berlin: Teubner, 2005–2011.
- Horacek, Helmut. »Bref aperçu critique et raisonné de la méthode ici décrite (note de lecture inédite rédigée par Dr. habil. Privat-Dozent Helmut Horacek, Université de Sarrebruck).« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande*

- constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 487–488.
- Kraft, Heinrich. »Une méthode statistique appliquée au *De mortibus persecutorum* de Lactance et pourtant sur la critique d'attribution de ce texte à ce Père de l'Eglise par (†) Heinrich Kraft (Étude manuscrite inédite).« V: *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*, ur. Jean Rougé in Daniel De Decker. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013, 473–485.
- Kuhoff, Wolfgang. *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie: Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*. Frankfurt na Majni: Lang, 2001.
- Lalošević, Vesna. *Cum esset persecutio: Dioklecijanovo doba na području između Akvileje i dunavskog limesa u mučeničkim legendama*. Split: Književni krug, 2018.
- Lettieri, Gaetano. »Lattanzio ideologo della svolta costantiniana.« V: *Costantino I: Enciclopedia Costantiniana sulla figura e l'immagine dell'imperatore del cosiddetto editto di Milano 313–2013*, 2. 45–57. Rim: Istituto della Enciclopedia italiana, 2013.
- Maver, Aleš. »*De mortibus persecutorum* med krščansko in pogansko historiografijo.« *Keria* 6.2 (2004), 71–92.
- . »Preganjanja kristjanov in cesarji preganjalci pri latinskih krščanskih zgodovinarjih 4. in 5. stoletja.« *Keria* 10.1 (2008), 53–76.
- . *Religiosi et profani principes: Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinospisju 4. in 5. stoletja*. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, 2009.
- Roberto, Umberto. *Diocleziano: Il principe carismatico e autoritario, salvatore dell'impero, che abdicò in cerca di pace e silenzio*. Rim: Salerno Editrice, 2016.
- Rougé, Jean. »Remarques sur le premier folio du manuscrit du *De mortibus persecutorum*.« *Revue des études augustiniennes* 30 (1984), 30–35.
- . in Daniel De Decker. *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013.
- Søby Christensen, Arne. *Lactantius the Historian*. København: Museum Tusculanum Press, 1980.
- Van Dam, Raymond. »Eusebius and Lactantius on Constantine in 312–313.« V: *Constantine: Religious Faith and Imperial Policy*, ur. A. Edward Sicienski, 59–74. London: Routledge, 2017.

Wlosok, Antonie. »L. Caecilius Lactantius.« V: *Restauration und Erneuerung: Die lateinische Literatur von 284 bis 374 n. Chr.*, ur. Reinhard Herzog. Handbuch der Altertumswissenschaft 8,5. München: Beck, 1989, 375–404.

IZVLEČEK

Spis z naslovom *Knjiga Lucija Cecilija izpovedovalcu Donatu o smrtih preganjalcev (De mortibus persecutorum)* je ohranjen v enem samem rokopisu iz 11. stoletja, odkritem leta 1778 v samostanski knjižnici v Moisacu. Ob prvi objavi (1779) ga je Étienne Baluze pripisal krščanskemu piscu in učitelju retorike Laktanciju (ok. 250–ok. 325), najbolj znanemu po prvi celoviti obravnavi krščanske vere, spisu *Božji nauk (Divinae institutiones)*, a kmalu so se pojavili dvomi o njegovem avtorstvu. Tako po formi kot po obravnavani temi, strahotnih koncilov cesarjev preganjalcev, ki jih je Bog strogo kaznoval za njihove zločine, spis v antični književnosti nima prave primere. Zato je bil deležen različnih opredelitev kot krščanski pamflet, Konstantinov panegirik, konstantinska propaganda ipd. Forma je izrazito retorična, vsebuje tudi elemente krščanskega in poganskega zgodovinopisja in hagiografije, zgleduje se po judovski in antični tradiciji, v njem so opazne sorodnosti z Drugo knjigo Makabejcev in Konstantinovim govorom *Oratio ad sanctorum coetum*. Po vrsti razprav in člankov za in proti Laktancijevemu avtorstvu, ko se je zdelo že, da dvomov ni več, je leta 2013 izšla knjiga Jeana Rougéja in Daniela de Deckerja z obnovljeno tezo, da je spis služil konstantinski propagandi in je nastal na pobudo cesarja, podkrepljeno s temeljito študijo drugih Laktancijevih del, in argumenti, oprtimi tudi na izsledke računalniško pripravljenih analiz. Zdi se, da vprašanje ostaja odprto.

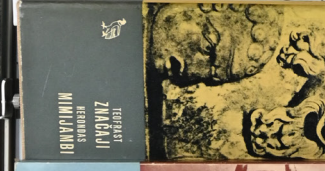
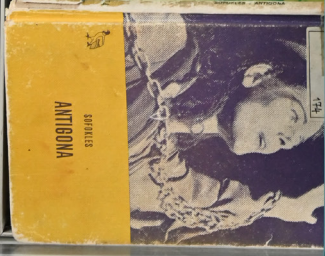
KLJUČNE BESEDE: Laktancij, *De mortibus persecutorum*, panegirik, propaganda, Konstantin

LACTANTIUS AND DE MORTIBUS PERSECUTORUM

ABSTRACT

The Book of Lucius Caecilius to Donatus on the Deaths of the Persecutors (De Mortibus Persecutorum) is preserved in a single 11th-century manuscript, discovered in 1778 in the monastery library in Moissac. In his *editio princeps* (1779), Étienne Baluze attributed it to the Christian rhetor Lactantius (ca. 250 – ca. 325), best known for his comprehensive discussion of the Christian faith, *The Divine Institutes (Divinae Institutiones)*. Doubts about its authorship soon arose. Both in form and subject matter, the terrible deaths of the persecuting emperors, severely punished by God for their crimes, the text has no real parallel in late-antique literature. It was variously described as a Christian pamphlet, Constantine's panegyric, Constantine's propaganda etc. The form is distinctly rhetorical; it also contains elements of Christian and pagan historiography and hagiography, it is inspired by Jewish and ancient tradition, and there are noticeable similarities with the Second Book of the Maccabees and Constantine's *Oratio Ad Sanctorum Coetum*. After a series of debates and articles regarding Lactantius' authorship, when it seemed that there were no more doubts, a book by Jean Rougé and Daniel de Decker was published in 2013, revisiting the thesis that the work served Constantine's propaganda and was created at the emperor's initiative. The book was supported by a thorough study of other Lactantius' works, as well as arguments based on the results of computer-aided analyses. The question seems to remain open.

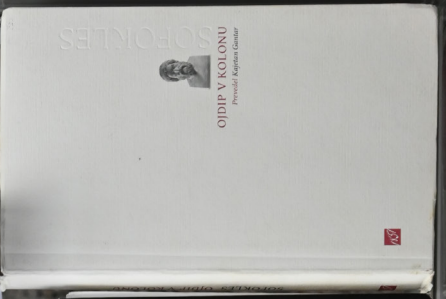
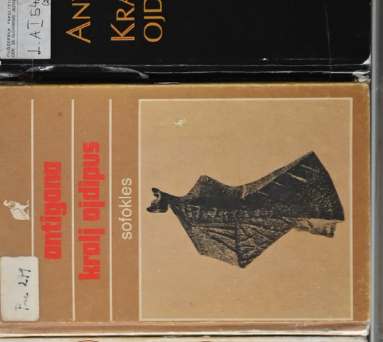
KEYWORDS: Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, panegyric, propaganda, Constantine

AJSHIL

Peržani

Vklenjeni prometej

RAZSTAVA OB 90-LETNICI AKADEM. DR. KAJETANA GANTARJA

RAZSTAVA OB 90-LETNICI AKADEM. DR. KAJETANA GANTARJA

Knjiga Lucija Cecilija izpovedovalcu Donatu o smrtih preganjalcev

Prevedel Milan Lovenjak

[1] (1) Gospod je uslišal tvoje molitve, najdražji Donat, ki si jih vsako uro, vsak dan, izlival pred njegovim obličjem, kot tudi molitve drugih naših bratov, ki so s slavnim pričevanjem za zasluge za vero prejeli večno krono. (2) In glej, po uničenju vseh sovražnikov, ko je po svetu ponovno vzpostavljen mir, se pred kratkim porušena Cerkev ponovno dviga in se po Gospodovi milosti v še večji slavi gradi tempelj Boga, ki so ga podrli brezbožni. (3) Bog je namreč vzpodbudil vladarje,¹ ki so odpravili zločinske in krute ukaze tiranov in poskrbeli za dobro človeškega rodu, tako da je – kot da bi bili pregnani oblaki najbolj žalostnih časov – duše vseh razveselil prijeten in trajen mir. (4) Sedaj, po divjih viharjih črne nevihte, je zrak spet prijeten in ponovno sije željena luč. Bog je sedaj uslišal tudi molitve svojih služabnikov, z nebeško pomočjo dvignil zavržene in ponižane in z uničenjem zarote nevernikov obrisal solze žalujočih. (5) Tisti, ki so zasmehovali Boga, so na tleh, tisti, ki so podrli sveti tempelj, so padli še nižje, tisti, ki so mesarili pravične, so pogubili svoje škodljive duše z nebeško kugo in z zasluženim trpljenjem. (6) To se je zgodilo pozno, vendar z vso ostrino in kot je primerno. (7) Bog je namreč le odložil njihove kazni, da bi potem preko njih dal veličastne in čudežne zglede, iz katerih bi poznejši rodovi spoznali, da je Bog samo eden in da je on sodnik, ki določa primerne kazni nevernikom in preganjalcem. (8) Sklenil sem pisati o njihovih smrtih, da bodo vsi tisti, ki temu niso bili priča, in tisti, ki bodo živeli pozneje, vedeli, kolikšno moč in veličino je pokazal najvišji Bog, da bi izbrisal in uničil sovražnike svojega imena. Primerno je torej, da od samega začetka, od takrat, ko je bila ustanovljena Cerkev,

1 Konstantina in Licinija, ki sta z milanskim ediktom krščanstvo izenačila z drugimi religijami (prim. pogl. 48).

predstavim, kdo so bili njeni preganjalci in s kakšnimi kaznimi jih je kaznovala strogost nebeškega sodnika.

[2] (1) Kot beremo zapisano, so Judje proti koncu vladavine cesarja Tiberija² križali našega Gospoda Jezusa Kristusa na deseti dan pred aprilskimi kalendami³ v letu, ko sta bila konzula dva Gemina.⁴ (2) Ko je tretji dan vstal, je zbral učence, ki jih je strah zaradi njegovega prijetja pognal v beg, ostal z njimi štirideset dni, odprl njihova srca in jim razlagal spise, ki so jim bili do takrat nerazumljivi in zpleteni. Naročil jim je in jih podučil, kako naj oznanjajo njegov nauk in resnico, in jim razložil sveto učenost Nove zaveze. (3) Ko je izpolnil to nalogo, ga je ovil nevihtni oblak in ga skritega pred človeškimi očmi dvignil v nebo. (4) Učenci – takrat jih je bilo enajst – ki so namesto izdajalca Juda medse sprejeli Matija, so se kmalu zatem⁵ razpršili po vsem svetu, da bi pridigali o evangeliju, kot jim je zapovedal njihov učitelj – Gospod. Tako so petindvajset let, vse do začetka dobe cesarja Nerona, po vseh provincah in mestih postavljali temelje Cerkve. (5) Ko je že vladal Neron,⁶ je Peter prišel v Rim in naredil nekaj čudežev z močjo tega istega Boga, ki mu je dal to moč, številne je spreobrnil k pravičnosti in postavil zvest in trden tempelj Bogu. (6) Ko je bilo to sporočeno Neronu in ko je izvedel, da vsak dan, ne samo v Rimu ampak vsepovsod, velika množica ljudi opušča čaščenje malikov in z obsojanjem stare vere prehaja k novi,⁷ se je – strašen in neusmiljen tiran, kot je bil – lotil rušenja nebeškega templja in uničevanja pravičnosti ter je kot prvi med vsemi preganjal božje služabnike,⁸ dal je križati Petra in ubiti Pavla. (7) Vendar to ni ostalo nekaznovano. Bog je namreč videl tlačenje svojega ljudstva. Vržen s cesarskega dostojanstva in odstranjen z najvišjega položaja je tiran nenadoma nemočen izginil,

2 Tiberij je vladal od 19. avgusta leta 14 do 16. marca 37.

3 V rokopisu je na tem mestu *post* namesto *ante* (gl. Moreau, *De la mort* 2, 194).

4 Torej 23. marca leta 29 po Kr., konzula sta bila Lucij Rubelij Gemin (*L. Rubellius Geminus*) in Gaj Fufij Gemin (*C. Fufius Geminus*). Po drugem izročilu je bil datum Kristusove smrti 25. marec 33. Kristusovo smrt omenja tudi Tacit ob opisu Neronovih preganjanj kristjanov po velikem požaru v Rimu leta 64 (*Annales* 15.44.3).

5 *Mathia & Paulo* v rokopisu je napaka prepisovalca za *Mathia post paulo*, verjetno z okrajšavo *post* na eno črko, p' ali p' (gl. Gordon, *De mortibus*, 30–31).

6 Neron je vladal od 13. oktobra 54 do 8. junija 68.

7 Podobno navaja Dioklecijanov odlok proti manihejcem, izdan 31. marca 302, da se zaradi nove religije ne sme zanemarjati stare (podrobneje o tem Roberto, *Diocleziano*, 189–194).

8 Tacit poroča, da je Neron kristjane obtožil velikega požara v Rimu in sovraštva do človeškega rodu, kar je bil vzrok silovitih preganjanj (*Anali* 15.44.3–5).

tako da pri tej zlobni zveri ni znan niti kraj pokopa.⁹ (8) Zato nekateri nespametneži verjamejo, da je bil zgolj nekam prestavljen, da je ostal živ in da se bo po Sibilini prerokbi »pobegli morilec matere vrnil s konca sveta«, tako da bo prvi preganjalec kristjanov tudi zadnji in bo predhodnik Antikristovega prihoda, (9) čemur pa ne gre verjeti. Nekateri naši sveti razglašajo, da bo tako, kot sta bila dva preroka¹⁰ živa prenešena in se bosta vrnila ob koncu časov pred sveto in večno oblastjo Kristusa, ki se je začela spuščati – na enak način menijo, da bo prišel tudi Neron kot predhodnik in glasnik hudiča, preden bo ta prišel opustošit zemljo in uničit človeški rod.

[3] (1) Nekaj let zatem je nastopil drugi, nič manjši tiran [Domicijan]. Ko je izvajal nezaslišano tiranijo, bi lahko še dolgo varno sedel na vratu svojim podložnikom in vladal, če ne bi iztegnil nečistih rok proti Gospodu.¹¹ (2) Ko je bil na pobudo demonov napeljan k preganjanju pravičnega ljudstva, je padel v roke sovražnikov in plačal kazen. Pri tem maščevanju ni bilo dovolj, da je bil ubit v svoji palači, pač pa je bil izbrisan tudi spomin na njegovo ime.¹² (3) Potem ko je postavil številne čudovite stavbe, ko je zgradil Kapitol in druge veličastne spomenike, je senat tako preganjal njegovo ime, da niti na napisih ni ostala nobena sled in da je bil mrtev z najstrožjimi ukrepi obsojen na večno sramoto. (4) Tiranove odredbe so bile razveljavljene, tako da Cerkev ni bila le obnovljena v svoje nekdanje stanje, ampak je zablestela še bolj sijajno in še bolj cvetoče. V naslednjem obdobju, ko so številni dobri rimski vladarji prevzeli krmilo in vodenje cesarstva, Cerkev ni utrpela nobenega napada sovražnikov in je razširila svoje roke proti vzhodu in zahodu.¹³ (5) Noben kraj na zemlji ni bil tako odročen, da tja ne bi

9 Po Neronovi smrti so se razširile govorice, da je le pobegnil čez Evfrat, od koder bo ponovno pridobil oblast, a Svetonij poroča, da sta ga pokopali njegovi dojilji Egloga in Aleksandrija v družinski grobnici Domicijev (Svetonij, *Neron* 50).

10 Navezava na obe priči oziroma preroka iz Janezove Apokalipse (*Razodetje* 11,3-14), ki tam sicer nista imenovana, a ju v eksegezi ponavadi identificirajo z Elijo in Henohom (Städele, *Laktanz*, 97, op. 9).

11 Domicijan je vladal od 14. septembra 81 do 18. septembra 96. O njegovem preganjanju piše tudi Evzebij, *Hist. eccl.* 3.17–20. V krščanskem izročilu nastopa kot drugi preganjalec kristjanov, ki pa ni tako strašen kot Neron (gl. Bratož, *Rimska zgodovina*, 255–256 in 426).

12 Dolela ga je kazen s »prekletstvom spomina« (*damnatio memoriae*), iz vseh javnih dokumentov in z vseh spomenikov so izbrisali njegovo ime.

13 Izpuščeni so cesarji, ki so prav tako veljali za preganjalce, Trajan, Mark Avrelij, Septimij Sever in Maksimin Tračan. Posebej pomembni pričevanja iz Trajanove dobe sta pismo Plinija Mlajšega, namestnika v provinci Pont in Bitinija med 111 in 113, v katerem cesarja sprašuje, kako naj ravna s kristjani, in kratek cesarjev

prodrla vera, nobeno ljudstvo ni živelo po tako divjih običajih, da ne bi sprejelo resničnega čaščenja Boga in se spreobrnilo k pravičnosti. Toda potem je bil dolgi mir ponovno prekinjen.

[4] (1) Po mnogih letih se je namreč pojavila prekleta zver Decij,¹⁴ ki je preganjal Cerkev; kdo bi namreč preganjal pravičnost, če ne zločinec? (2) In kot da bi le za to dosegel najvišje časti, je začel divjati proti Bogu in kmalu padel. (3) Odpravil se je namreč proti Karpom, ki so takrat zasedali Dacijo in Mezijo, takoj so ga obkolili barbari in uničili skupaj z velikim delom vojske.¹⁵ Tako ga ni doletela niti čast pokopa, temveč je slečen in gol, kot je to primerno za sovražnika Boga, obležal kot hrana zverem in pticam.

[5] (1) Ne dolgo zatem je Valerijan,¹⁶ ki ga je zgrabilo podobno besnenje, dvignil umazane roke proti Bogu in kljub kratki vladavini pretil veliko pravične krvi. Bog ga je kaznoval s povsem novo in nenavadno kaznijo, da bi poznejšim rodovom služil kot zgled, kako bodo sovražniki Boga za svoje zločine vedno prejeli zasluženo plačilo. (2) Ko so ga ujeli Perzijci, ni izgubil samo cesarske oblasti, ki jo je sramotno zlorabljal, ampak tudi svobodo, ki jo je odvzel drugim in je potem živel v najsrमतnejšem ujetništvu. (3) Kralj Perzijcev Šapur,¹⁷ tisti, ki ga je ujel, je namreč takrat, ko se je hotel povzpeti na voz ali konja,

odgovor (Plinij, *Pisma* 10, 96 in 97; prevod v: Fran Ksaver Lukman, *Kristusovi pričevalci*, Celje 1983, 21–22; gl. o tem podrobneje Bratož, *Rimska zgodovina* 426–428).

- 14 Vladal je od septembra/oktobra 249 do junija 251. O Decijevem preganjanju pišeta tudi Ciprijan, *De lapsis in Epistulae*, in Evzebij, *Hist. ecc.* 6.40.4. Preganjanje je sprožil Decijev odlok o obveznem žrtvovanju bogovom (*supplicatio*) za vse prebivalce, verjetno izdan leta 249 (podrobneje o tem Hekster, *Rome and Its Empire*, 70–77).
- 15 Decij je kot prvi rimski cesar padel na bojnem polju v bitki z Goti pri Abritu (*Abrittus*), ok. 70 km severozahodno od Marcianopole v severni Bolgariji. V bitki na močvirnem terenu je umrl tudi njegov sin Herenij Etrusk, vojska pa je bila skoraj v celoti uničena.
- 16 Valerijan je vladal od 253 do 260, ko je padel v perzijsko ujetništvo, umrl je po letu 262. Izdal je dva edikta proti kristjanom, prvega 257, drugega 258. Njegova preganjanja, ki jih omenjata Evzebij (*Hist. eccl.* 7.10–12) in Ciprijan (*Epistulae*, 76–80), je ustavil njegov sin Galijen (Evzebij, *Hist. eccl.* 7.13); gl. Glas, *Valerian: Kaisertum und Reformansätze*, 275–305).
- 17 Vladal je med letoma 241 in 272. Med letoma 244 in 260 je premagal tri rimske cesarje, Gordijana III., Filipa Arabca in Valerijana. Na skalnem reliefu v Naqš-i-Rustemu pri Perzepolisu je upodobljen perzijski kralj na konju, pred njim pa oseba v rimski opravi, ki kleči, verjetno cesar Valerijan. Da je Šapur I. lastno-ročno zajel cesarja Valerijana, poroča trojezični napis *Res gestae divi Saporis* (gl. Bratož, *Rimska zgodovina*, 325, z delnim prevodom).

ukazal Rimljanu, naj se skloni, in mu stopil na hrbet, ga zasmehoval in govoril, da je prava resnica to, ne pa tisto, kar Rimljani slikajo na zidovih in ploščah. (4) Tako je on, ki je bil po pravici premagan, živel še toliko, da je bilo rimsko ime še dolgo v posmeh barbarom. (5) K njegovi kazni je bilo dodano tudi to, da je imel sicer sina cesarja,¹⁸ vendar v njem ni našel maščevalca svojega ujetništva in najhujšega suženjstva, niti ga ta ni poskušal odkupiti. (6) Ko je pozneje končal nečastno življenje v tej sramoti, so mu odrli kožo z mesa, jo obarvali z rdečo barvo in shranili v templju barbarskih bogov kot spomin na najslavnejše zmage, da bi jo lahko vedno kazali našim poslancem, češ da se Rimljani ne smejo preveč zanašati na svojo moč, ko poleg perzijskega kralja vidijo ostanke ujetega rimskega vladarja. (7) Bog je zadal takšne kazni svojim skrunilcem; ali ni čudno, da se je sploh še kdo drznil, ne storiti, ampak sploh pomisliti na kakšno dejanje proti veličini edinega Boga, stvarnika in vladarja nad vsem?

[6] (1) Avrelijan, ki je bil divje in nagle narave, je, čeprav se je spominjal Valerijanovega ujetništva, pozabil na njegov zločin in kazen in je s svojimi okrutnimi dejanji izzval božjo jezo.¹⁹ Ni mu bilo dovoljeno, da bi izpeljal, kar je nameraval, ampak je bil zaustavljen že takoj na začetku svojega besnenja. (2) Njegovi kruti razglasi še niso prispeli do oddaljenih provinc, ko je v Kenofruriju, kraju v Trakiji, v krvi ležal na tleh, potem ko so ga zaradi lažne obsodbe ubili njegovi prijatelji.²⁰ (3) Zaradi takih in tako številnih zgledov bi se morali poznejši tirani krotiti – vendar se niso ustrašili, temveč so še drznejše nastopili proti Bogu.

[7] (1) Ko je Dioklecijan,²¹ ki je bil izumitelj novih zločinov in spodbujevalec zlih dejanj, vse že popolnoma uničil, ni mogel zadržati rok niti pred Bogom. (2) Zaradi pohlepa in strahopetnosti je preobrnil ves svet. Še tri druge je pritegnil v svojo vladavino, tako da je bil svet razdeljen na štiri dele, vojska pa večkrat povečana; vsak je hotel imeti veliko večje število vojakov kot prejšnji vladarji, ki so sami vladali celotni državi.²² (3) Število tistih, ki so prejeli, je začelo postajati toliko večje od števila tistih, ki so morali dajati, da je prekomernost dajatev izčrpala moč zemljiških najemnikov, polja so se opuščala, obdelana zemljišča pa

18 Valerijanov sin in naslednik Galijen je vladal od septembra/oktobra 253 dalje kot očetov sovladar in do približno septembra 268. Prekinil je z očetovo versko politiko in z ediktom odredil konec preganjanja kristjanov.

19 Vladal je med septembrom 270 in septembrom/oktobrom 275.

20 Avrelijan je umrl kot žrtev oficirske zarote v Trakiji.

21 Za uvod v Dioklecijanovo dobo gl. Demandt, *Spätantike*, 57–75, in Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 58–60; novejša monografija so objavili Roberto, *Diocleziano* (2014), Rémy, *Diocletien* (2016), in Carlà-Uhink, *Diocletiano* (2019).

22 Za sistem tetrarhije gl. Roberto, *Diocleziano*, 89–127, in Kolb, *Tetrarchia*.

spreminjala v gozdove. (4) In da bi se vse napolnilo s strahom, so bile province razdeljene na koščke,²³ številni upravitelji, množica uradov, mnogi finančniki, nadzorniki in namestniki prefektov so nadzorovali posamezne predele in že skoraj vsako mesto; le redko so se ukvarjali s civilnimi zadevami, pogosto pa z obtožbami in zaplembami. Neskončni odvzemi stvari brez števila niso bili samo pogosti, temveč stalni, pri tem so se dogajale neznosne krivice. (5) Kako bi se lahko sploh prenašalo to, kar je bilo potrebno za vzdrževanje vojske? Zaradi velikega pohlepa ni dovolil, da bi se zmanjšala njegova zakladnica, temveč je stalno in s posebnimi zahtevami povečeval bogastvo, namenjeno za izdatke, da bi to, kar je nagrabil, ostalo celo in nedotaknjeno. (6) Ker je z različnimi nepravičnimi dejanji povzročil veliko draginjo, je z zakonom skušal določiti cene stvarim, namenjenim prodaji.²⁴ (7) Zaradi majhnih in neznatnih stvari je bilo takrat prelite veliko krvi, blago zaradi strahu ni prišlo v prodajo in nastopila je še večja draginja, vse dokler ni bil po smrti številnih zakon razveljavljen. (8) Temu se je pridružila še nekakšna neskončna strast po gradnjah,²⁵ v provincah pa nič manjša izterjava delavcev, obrtnikov, tovornih vozov in vsega, kar je potrebno za izvajanje gradbenih del. (9) Tu so se gradile bazilike, tam dirkališče, tukaj kovnica denarja, tam delavnica orožja, tukaj hiša za ženo, tam za hčer. Povsem iznenada je bil porušen večji del mesta. Vsi so se

- 23 Število provinc se je povečalo z 48 pred Dioklecijanom na 95 v času ok. 314, ko je nastal *Laterculus Veronensis*, seznam diecez s pripadajočimi provincami (Eck, *Neuorganisation der Provinzen*, 133–140). Kasneje v pozni antiki se je število provinc povečalo na 120. Dioklecijan si je očitno prizadeval za izboljšano administrativno in davčno politiko z razdeljeno in gosto prepleteno ter birokratsko hierarhijo. Med provincami in prefekturami *Laterculus Veronensis* kot nove enote omenja dieceze, ki so jih upravljali vikarji (*vicarius*) kot namestniki pretorijanskega prefekta (*praefectus praetorio*). Najmanjše upravne enote so bila še naprej mesta (*civitates*) z lastno samoupravo (gl. Demandt, *Die Spätantike*, 67).
- 24 Besedilo edikta, na podlagi katerega je Dioklecijan zamejil cene živil, blaga in storitev, je deloma znano na podlagi čez sto tridesetih fragmentov napisnih kopij iz Grčije in vzhodnih provinc. Izdan je bil med 1. novembrom in 31. decembrom 301 v imenu vseh štirih tetrahov (*praef.* 1–4), vsebinsko se navezuje na denarno reformo, ki je stopila v veljavo 1. septembra 301. Temeljni objavi z rekonstrukcijo latinskega in grškega besedila: Lauffer, *Diokletians Presiedikt*, in Giacchero, *Edictum Diocletiani. Mort. pers* je eden redkih pisnih virov, ki edikt omenjajo (gl. Lauffer, *Diokletians Preisedikt*, 58–59). Za Dioklecijanove zakone gl. Dillon, *The Emperor's New Prose*, 285–343 (za edikt 320–338).
- 25 O Dioklecijanovi *infinita cupiditas aedificandi* prim. Roberto, *Diocleziano*, 143–144. Dejansko so imele od tega korist tudi province, saj so bile obnovljene ali zgrajene tudi številne ceste in drugi infrastrukturni objekti.

izseljevali z ženami in otroci, kot da so mesto osvojili sovražniki. (10) In ko so bila ta dela ob pogubi provinc končana, je rekel: »Ni zgrajeno prav. Potrebno je narediti drugače.« Tako je bilo nujno ponovno rušiti in spreminjati, da bi potem lahko spet rušili. Pri tem ga je vedno vodila nora želja, da bi Nikomedijo izenačil z Rimom. (11) Tega niti omenjal ne bom, kako številni so umrli zaradi bogastva in lastnine. To je namreč postalo povsem običajno in zaradi navajenosti na slabo že skoraj dopustno. (12) Njegova posebnost pa je bila naslednje. Kjerkoli je videl kakšno dobro obdelano zemljišče ali sijajnejšo stavbo, je takoj pripravil obtožbo in smrtno obsodbo za lastnika, kot da tujega ne bi mogel odvzeti brez prelivanja krvi.

[8] (1) Kaj pa njegov brat Maksimijan, imenovan Herkulij?²⁶ Zelo mu je bil podoben; ne bi namreč mogla biti povezana v tako zvestem prijateljstvu, če ne bi bili pri obeh prisotni isti duh, enak naklep, ista volja in enotno mnenje. (2) Samo v tem sta se razlikovala, da je bil pri prvem [Dioklecijanu] večji pohlep, vendar tudi več strahopetnosti, pri drugem pa je bil pohlep manjši, imel pa je več moči – a ne da bi delal dobro, ampak da bi delal slabo. (3) Ko je imel v oblasti Italijo in so se mu podvrogle najbogatejše province kot Afrika ali Hispanija, ni bil tako prizadeven, da bi varoval bogastvo, ki mu je v obilju pritekalo iz njih. (4) Ko je bilo potrebno, ni manjkalo zelo bogatih senatorjev, pod lažnimi obtožbami obtoženih poseganja po oblasti, tako da je bil senat stalno brez najboljših članov. V okrutno cesarsko blagajno se je stekalo nepravično pridobljeno bogastvo. (5) Razuzdanost tega kužnega človeka ni služila samo za kvarjenje mož, kar je že samo po sebi odvratno in vredno prezira, ampak tudi za skrunitev hčerk odličnikov. Kamorkoli se je namreč odpravil, je tam iz objema staršev takoj trgal device. (6) V teh stvareh je užival, kajti menil je, da je sreča njegove vladavine v tem, da ničesar ne odtegne svoji zli strasti in poželenju. (7) Konstancija ne omenjam, kajti bil je povsem drugačen od ostalih in vreden, da bi sam vladal svetu.²⁷

[9] (1) Drugi Maksimijan [Galerij],²⁸ ki ga je Dioklecijan sprejel za zeta, ni bil le slabši od teh dveh, ki ju je občutil naš čas, temveč najslabši

26 Maksimijan se je rodil okrog 250 v bližini Sirmija. Leta 285 je postal cesar, 286 pa avgust za zahodni del cesarstva (Italijo, Galijo, Britanijo in Afriko), njegova prestolnica je bila Mediolan (Milano). Od takrat naprej se je imenoval Mark Avrelij Valerij Maksimijan.

27 Konstancija avtor zaobide, čeprav je bil udeležen pri ukrepih tetrahov (prim. tudi 15,7 in 18,11). Po imenovanju za cesarja je bilo njegovo ime Flavij Valerij Konstancij Herkulij.

28 Galerij je postal cesar na Vzhodu leta 293, ko se je poročil z Dioklecijanovo hčerko Valerijo. Od takrat naprej se je imenoval Gaj Galerij Valerij Maksimijan,

od vseh slabih, ki so kadarkoli živeli. (2) V tej zveri je bilo barbarstvo po naravi in zverinskost, tuja rimski krvi: to ni čudno, saj je njegova mati izviralala iz območja onstran Donave in se je zaradi napadov Kar-pov, potem ko je prišla čez reko, zatekla v Dacijo. (3) Tudi njegovo telo je bilo skladno z njegovo naravo, veliko po rasti, z veliko mesa, ki je naraslo in se napihnilo do grozljive velikosti. (4) Tako je z besedami, dejanji in videzom pri vseh vzbujal grozo in strah. Tudi njegov tast se ga je zelo bal, vzrok tega strahu pa je bilo naslednje. (5) Perzijski kralj Narzes²⁹ je spodbujen z zgledom svojega starega očeta Šapurja poskušal z veliko vojsko zavzeti Vzhod. (6) Takrat se mu Dioklecijan, ki je bil ob vseh nemirih plašen in malodušen, ravno tako pa se je bal tudi Valerijanovega zgleda, ni upal iti nasproti, pač pa je tega [Galerija] poslal v Armenijo, sam pa je ostal na Vzhodu in čakal na razplet. (7) Ta [Galerij] pa je s pripravljeno zasedo brez težav premagal barbare, ki imajo navado, da se podajo na vojno z vsemi svojimi rečmi; ovirala sta jih njihova številčnost in ukvarjanje s svojo opremo. Potem ko je pognal kralja Narzesa v beg, se je vrnil z velikim plenom in dobrinami, kar ga je navdalo z ošabnostjo, Dioklecijana pa s strahom. (8) Po tej zmagi je postal tako prevzet, da ni bil več zadovoljen z nazivom cesarja. Ko je slišal, da ga kdo tako naslavlja v pismih, ki so mu bila poslana, je z grozljivim glasom kričal: »Kako dolgo še cesar?« (9) Potem se je obnašal skrajno prevzetno. Želel je, da bi veljal in bil imenovan za Marsovega sina, kot da je drugi Romul, in je svojo mater Romulo obtožil prešuštva, da bi se zdelo, kako sam izvira od boga Marsa.³⁰ (10) Vendar ne bom več govoril o njegovih dejanjih, da ne pomešam zaporedja dogodkov. Kajti šele takrat, ko je po odstavitvi tasta prejel cesarski naziv, je začel scela blazneti in prezirati vse. (11) Diokles – tako se je namreč imenoval, preden je postal cesar – bi, potem ko je uničil državo s takimi naklepi in ob takih kolegih, čeprav si zaradi svojih zločinov ne bi zaslužil nič dobrega, vendarle lahko še dolgo srečno vladal, če ne bi svojih rok umazal s krvjo pravičnih. (12) Sedaj bom opisal, kaj je bil vzrok preganjanja.

a ga pisec *Mort. pers.* vedno imenuje (drugi) Maksimijan. Sodba o njem je še posebej negativna, namenjeno mu je tudi največ prostora, češ da je glavni krivec za preganjanja. A viri ponujajo precej drugačno sliko o njem in o Dioklecijanovem odnosu in pričakovanjih od njega (gl. Leadbetter, *Galerius*, 114–155; za Galerija kot zakonodajalca gl. Brandt, *Galerio legislatore*, 17–24).

29 Narzes je vladal od 293–302. Leta 296 je vdrl v Armenijo in naslednje leto premagal Galerija, leta 298 pa ga je Galerij porazil (za Galerijevo perzijsko vojno gl. Leadbetter, *Galerius*, 88–100).

30 Dvojčka Romul in Rem sta bila sinova Marsa in vestalke Reje Silvije.

[10] (1) Ko je deloval na Vzhodu – zaradi strahu je preiskoval, kaj se bo zgodilo v prihodnosti – je žrtvoval drobnico, da bi iz jeter izvedel, kaj se bo zgodilo. (2) Takrat so si njegovi služabniki, ki so poznali gospodarja in so mu pomagali pri žrtvovanju, čelo zaznamovali z znamenjem nesmrtnosti; to je pregnalo demone in zmotilo žrtvovanje. Haruspeksi so bili vznemirjeni, ker v drobovini niso našli običajnih znamenj, in so žrtvovanje ponavljali, kot da ga sploh ne bi izvedli. (3) Vendar zaklane žrtve niso pokazale ničesar, dokler ni predstojnik haruspeksov Tagis, ki je morda kaj posumil ali kaj videl, zatrdil, da žrtvovanje zato ni pokazalo ničesar, ker so bili pri božjih rečeh prisotni brezbožniki. (4) Takrat je on [Dioklecijan] besneč od jeze ukazal, da morajo žrtvovati ne samo tisti, ki so sodelovali pri žrtvovanjih, temveč vsi v palači, tistim, ki bi to zavrnilo, pa zagroziti s šibanjem. V pismih, ki jih je poslal načelnikom vojaških enot, je ukazal, da morajo k brezbožnim žrtvovanjem prisiliti tudi vojake, če pa bi kdo to zavrnil, naj bo odpuščen iz vojaške službe. (5) Tako daleč sta šla njegova jeza in bes, vendar ni proti božji postavi ali veri ukrenil ničesar. (6) Ko je preteklo nekaj časa, je prispel v Bitinijo, da bi tam prezimil. Takrat je tja prispel tudi cesar Maksimijan [Galerij], podžgan v zločinski želji, da bi k preganjanju kristjanov spodbudil muhastega starca, ki je s tem že tudi začel. Kot sem izvedel, je bil vzrok njegovega besnenja naslednji.

[11] (1) Njegova mati, ki je bila zelo praznoverna ženska, je čistila bogove gora,³¹ skoraj vsak dan je prirejala žrtvovanja in na obredne gostije vabila svoje sovaščane. Kristjani se jih niso udeleževali in so, medtem ko se je ona gostila s sovaščani, vztrajali v postu in molitvi. (2) Tako jih je začela sovražiti in je svojega sina, ki ni bil nič manj praznoveren, z ženskimi obtožbami nagovarjala k odstranjevanju teh ljudi. (3) Skozi vso zimo sta se [Dioklecijan in Galerij] posvetovala, pri tem ni smel biti navzoč nihče drug, vsi so bili prepričani, da razpravljata le o najvažnejših državnih zadevah. Starec se je dolgo upiral njegovi norosti in opozarjal, da bi bilo zelo nevarno vznemiriti cel svet in prelivati kri številnih, saj so ti vajeni rade volje umirati, dovolj bi bilo že, če bo ta vera prepovedana ljudem v palači³² in vojakom. (4) Vendar ni mogel ublažiti norosti nadutega človeka [Galerija]. Zato je sklenil poiskati mnenje prijateljev.³³ (5) Njegova narava je bila namreč pokvarjena. Ko

31 Ni čisto jasno, katere poganske bogove je čistila Galerijeva mati, morda Silvana.

32 Za cesarske uradnike v palači gl. Porena, *L'amministrazione palatina*, 63–110.

33 Že v dobi principata je imel cesar svet visokih uradnikov in zaupnikov, *consilium principis*, ki se je v Dioklecijanovih upravnih reformah preoblikoval v *sacrum consistorium*. Njegovi člani so se imenovali *comites intra consistorium* ali *comites consistoriani* (gl. Demandt, *Spätantike*, 276–277). Na omenjem sestanku v

je sklenil narediti kaj dobrega, je to storil brez posvetovanja, da bi bil pohvaljen samo on; ko pa kaj slabega, je vedel, da bo to grajano, in je na posvet poklical številne, da bi lahko pripisal krivdi drugih tisto, kar je zagrešil sam. (6) Tako so poklicali maloštevilne uradnike in maloštevilne pripadnike vojske, da bi se jih izprašalo po vrstnem redu njihovega položaja. Nekateri so zaradi lastnega sovraštva govorili proti kristjanom, da bi jih bilo kot sovražnike boga in državne vere treba odstraniti, drugi, ki so čutili drugače in so spoznali prepričanje tega človeka, pa so se temu mnenju priključili zaradi strahu ali da bi ugajali. (7) Toda tudi takrat se cesar [Dioklecijan] ni uklonil in ni dal soglasja, temveč se je odločil vprašati bogove in je poslal haruspeksa k miletskemu Apolonu. Ta je odgovoril kot sovražnik božje vere. (8) Tako je bil odvrnjen od svoje namere in ker ni mogel nasprotovati prijateljem, cesarju ali Apolonu, je samo še poskušal ohraniti zmernost, da bi lahko to odločitev izpeljal brez prelivanja krvi – medtem ko je cesar hotel zažgati žive vse tiste, ki so odklonili žrtvovanje.

[12] (1) Za izvršitev teh stvari so iskali primeren in srečen dan, izbrane so bile terminalije,³⁴ ki so sedem dni pred marčevskimi kalendami [23. februarja], da bi tej veri končno postavili neke vrste mejo. *To je bil dan, ki prinesel je smrt in vzrok za strahoto,*³⁵ ki je doletela njih [cesarje] in ves svet. (2) Ko je napočil ta dan, oba starca [Dioklecijan in Maksimijan] sta takrat opravljala konzulat, eden osmega, drugi sedmega, je ob zori prefekt s poveljniki, tribuni in načelniki zakladnice prispel do cerkve. Razbili so vrata, iskali božji kip in zažigali spise, ki so jih našli. Dovoljeno je bilo plenjenje, dogajale so se ugrabitve, zastrásevanja, vsesplošen beg. (3) Onadva sta vse to opazovala, cerkev, ki je stala na hribu, je bila namreč iz palače dobro vidna, in se prerekala, ali ne bi bilo morda bolje podtakniti požara. (4) Prevladalo je mnenje Dioklecijana, ki se je bal, da bi v velikem požaru zagorel tudi ostali del mesta. Cerkev so namreč obdajale številne in velike zgradbe. (5) Prišli so torej pretorijanci v urejenem sestavu, s sekirami in drugim orodjem so pritisnili z vseh strani in to čudovito svetišče v nekaj urah zravnali z zemljo.

[13] (1) Naslednji dan je bil objavljen edikt,³⁶ v katerem je bilo določeno, naj se pripadnikom te vere odvzamejo vse časti in vse dos-

Nikomediji sta sodelovala tudi *praeses* Bitinije Sosijan Hierokles in Porfirij (gl. Leadbetter, *Galerius*, 130–131).

34 Praznik boga meja Termina (*Iuppiter Terminus*; gl. Ovidij, *Fasti* 2.50; 2.639–684; Avguštin, *De civitate Dei* 7.7).

35 Vergilij, *Eneida* 4.169–170.

36 Ta edikt omenja tudi Evzebij, *Hist. eccl.* 2.4; 8.5.1.

tojanstvo, naj bodo podvrženi mučenju, ne glede na to, iz katerega stanu izhajajo ali kateri položaj zasedajo, naj bo proti njim veljavna vsakršna obtožnica, sami pa ne smejo ukreniti ničesar zaradi krivic, zakonoloma in ropanja, ki bi jih doleteli; izgubili so tudi svobodo in pravico glasovanja. (2) Ta edikt je nekdo, čeprav to ni bilo prav, res pogumno odstranil in raztrgal ter pri tem porogljivo pripomnil, da so v njem objavljene zmage nad Goti in Sarmati.³⁷ (3) Takoj so ga privedli [pred sodnike] in ne samo mučili, temveč so ga, kot je bilo določeno z zakonom, pekli na ognju, kar je s čudežno potrpežljivostjo zdržal, nato pa sežgali.

[14] (1) Toda cesar [Galerij] ni bil zadovoljen z določbami edikta; Dioklecijana je nameraval napasti na drug način. (2) Da bi ga spodbudil k odločitvi za najokrutnejša preganjanja, je namreč ukazal, naj tajni pomočniki zanetijo požar v palači,³⁸ za kar so potem, ko je del palače že zgorel, obtožili kristjane in jih razglasili za državne sovražnike. Tako je poleg palače istočasno gorelo tudi samo ime kristjanov; češ da so se skupaj z evnuhi dogovorili o odstranitvi cesarjev, oba vladarja pa da bi bila skoraj živa sežgana v lastni palači. (3) Dioklecijan, ki je sicer vedno skušal dajati premeten in pameten vtis, ni ničesar posumil, temveč je podžgan zaradi jeze takoj ukazal mučiti vse svoje ljudi. (4) Sam je predsedoval procesom in izročal nedolžne mučenju z ognjem, na mučenje so obsojali tudi vsi sodniki in uradniki v palači. (5) Tekmovali so med sabo, kdo bo prvi kaj izvedel, vendar ni nihče odkril ničesar, saj ni nihče mučil cesarjevih [Galerijevih] služabnikov. Tudi sam [Galerij] je bil prisoten, pritiskal je in ni dopustil, da bi se besenje nepremišljenega starca zmanjšalo. (6) Po preteku petnajstih dni je dal ponovno zanetiti požar; tega so sicer prej opazili, vendar njegovega povzročitelja ponovno niso odkrili.³⁹ (7) Tedaj se je cesar sredi zime pripravil na pot, se odpravil še istega dne in razlagal, kako beži zato, da ne bi bil živ zažgan.

[15] (1) Cesar sedaj ni več toliko besnel proti domačim kot proti vsem; od vseh je k omadeževanju z žrtvovanjem najprej prisilil hčer Valerijo in ženo Prisko. (2) Nekoč najvplivnejši evnuhi, na katere se je prej opirala celotna palača in tudi on sam, so bili pobiti; duhovniki in njihovi pomočniki so bili zajeti in obtoženi brez kakršnegakoli dokaza ali priznanja, odvedeni skupaj z vsemi svojimi. (3) Ljudje obeh spolov

37 Iz Sirskega martirologija (*Martyrologium Syriacum*) je znano ime moža, ki je edikt odstranil, *Euthi(o)s* (gl. Städele, *Laktanz*, 122, op. 38).

38 Požar omenjata tudi Evzebij, *Hist. ecc.* 8.6.6., in Konstantin v govoru *Oratio ad sanctorum coetum*, 25.

39 Teža drugega požara ne omenja noben drug vir.

in vseh starosti so bili zajeti, da bi bili sežgani, vendar ne posamič, kajti bila jih je že velika množica, ampak so bili vsi hkrati obdani z ognjem. Služabnike so utopili v morju z mlinskim kamnom okrog vratu. (4) Nič manj nasilno ni bilo preganjanje ostalega ljudstva. Kajti sodniki so bili poslani v vsa svetišča in so vse ljudi silili k žrtvovanju. (5) Zapori so bili polni, iznašli so nezaslišane načine mučenja in da nikomur ne bi sodili na lahek način, so bili na sodiščih pred sodniškim tribunalom postavljeni žrtveniki, kjer bi obtoženi najprej lahko žrtvovali in tako predstavili svojo obrambo; do sodnikov so pristopali kot do bogov. (6) Do Maksimijana in Konstancija so prihajala pisma, naj ravnata enako, za njuno mnenje v tako važnih stvareh pa ni nihče niti vprašal. Stari Maksimijan se je temu glede Italije rad uklonil, saj ni bil preveč prizanesljiv. (7) Konstancij pa je zato, da se ne bi zdelo, kako ne posluša ukazov starejših, dopustil rušenje svetih shajališč, zidov, ki se jih da ponovno zgraditi, vendar pa je pravi božji tempelj, ki je v Judeh, ohranil nedotaknjen.

[16] (1) Tako je bil tlačén ves svet in povsod, razen v Galiji, so od vzhoda do zahoda besnele tri najhujše zveri. (2) *Da, če imel stotero bi ust in stotero jezikov, zraven pa glas iz železa, ne mogel bi vsega naštetí, kar so ti zagrešili in kakšne jih čakajo kazni,*⁴⁰ ki so jih sodniki izrekli pravičnim in nedolžnim v provincah. (3) Resnično, kaj je potrebno to pripovedovati, zlasti tebi, najdražji Donat, ki si bolj od ostalih izkusil nevihto besnečega preganjanja? (4) Kajti ko si došel v roke prefekta Flakcina, nemajhnega morilca, nato pa Hierokla, bivšega namestnika in nato upravitelja, ki je bil začetnik in svetovalec pri izvedbi preganjanja, in potem v roke njegovega naslednika Priscilijana,⁴¹ si vsem pokazal zgled nepremagljivega poguma. (5) Devetkrat si bil podvržen mučenju in različnim mukam, devetkrat si premagal svoje nasprotnike s slavnim pričevanjem vere, devetkrat si v bitkah premagal hudiča in njegove pripadnike, z devetimi zmagami si slavil triumf nad tem svetom in njegovimi strahotami. (6) Kako prijeten je bil Bogu tisti prizor, ko te je videl kot zmagovalca, v katerega voz niso bili vpreženi beli konji ali divji sloni, pač pa sami triumfatorji! (7) To je resnični triumf, ko zagospodariš nad gospodarji. Premagani in ukročeni so bili namreč zaradi tvoje vrline, ko si z neomajno vero in močjo duha izničil njihove nečastne ukaze in preziral vse uredbe in strahote tiranske oblasti. (8) Proti tebi niso mogli nič biči, klešče, ogenj, železo ali različne vrste

40 Vergilij, *Eneida* 6.625–627; prevod Fran Bradač.

41 O Flakcinu in Priscilijanu ni znanega nič, Sosijan Hierokles, znan tudi kot filozof in pisec, je bil vikar dieceze *Oriens*, upravitelj (*praeses*) province Bitinije in v letih 310/311 prefekt Egipta (podrobneje Kuhof, *Diokletian*, 271–272, z bibl.).

mučenja: nobena sila ti ni mogla odvzeti vere in ponižne vdanosti. (9) To zares pomeni biti učenec Boga, pravi Kristusov vojak, ki ga noben sovražnik ne more premagati, noben volk ugrabiti iz nebeškega tabora, nobena past preslepiti, nobena bolečina streti in nobeno trpljenje zlomiti. (10) Slednjič, po tistih devetih slavnih bitkah, v katerih si premagal hudiča, se ta ni več drznil spopasti s tabo, saj je v tolikih spopadih izkusil, da te ne more premagati. (11) Ko ti je bil pripravljen venec zmage,⁴² je nehal izzivati, da ga ne bi takoj vzel; in čeprav ga do sedaj še nisi prejel, je zaradi tvojih vrlin in zaslug ostal nedotaknjen v Gospodovem kraljestvu. Toda vrnimo se k vrstnemu redu dogodkov.

[17] (1) Potem ko je zagrešil ta zločin, se je Dioklecijan – sreča ga je takrat že zapustila – nemudoma napotil v Rim, da bi proslavil vicenalijske, ⁴³ ki so bile na dvanajsti dan pred decembrskimi kalendami [20. novembra 303]. (2) Po opravljenih prazničnih slovesnostih je nestrpen in jeznega duha odhitel iz mesta, ker ni mogel prenašati svobode rimskega ljudstva, čeprav so se že bližale januarske kalende, ko bi lahko prevzel deveti konzulat. (3) Niti trinajst dni ni mogel zdržati, da bi konzulat prevzel v Rimu raje kot v Raveni, ampak je odpotoval sredi največje zime in zaradi mraza in dežja dobil neko lažjo bolezen, ki pa je bila dolgotrajna; trpel je celo pot in v glavnem potoval v nosilnici. (4) Tako je minilo vse poletje [leta 304], ko je na poti ob obali Donave prispel v Nikomedijo, bolezen se je takrat že precej poslabšala; čeprav je videl, da ga zelo muči, se je vendar dal prinesiti v javnost, da bi posvetil dirkališče, ki ga je zgradil leto dni po izpolnitvi vicenalijske. (5) Potem ga je zajela taka onemoglost, da so pri vseh bogovih prosili za njegovo življenje, dokler ni na decembrske ide [13. decembra 304] nenadoma nastopilo žalovanje v palači, žalost in solze uradnikov, strah in tišina po celotnem mestu. (6) Govorilo se je, da je ne samo umrl, ampak da je bil že tudi pokopan; toda naslednje jutro se je razširil glas, da je živ, obrazi domačih in uradnikov so zasijali. (7) Ni manjkalo takih, ki so sumili, da njegovo smrt skrivajo, dokler ne pride cesar, zato da se vojaki ne bi uprli. (8) Ta sum se je okreplil in nihče več ni verjel, da je živ, dokler se ni na marčevske kalende [1. marca 305] pojavil v javnosti, komaj prepoznaven, ker ga je skoraj celo leto mučila bolezen.

42 Mučenci so prejeli venec zmage po svoji smrti od Boga v nebesih (gl. *Mort. pers.* 1.1).

43 Dvajsetletnico vladavine. Praznovanje nastopa vladavine (»rojstvo cesarja«) so obhajali vsakih pet let v Rimu, slovesnosti so trajale cel mesec. Morda je dejansko prišlo do nesoglasij med Dioklecijanom na eni in senatom in rimskim ljudstvom na drugi strani, morda so bile cesarjeve zahteve, recimo *adoratio*, preveč – ali pa slovesnosti premalo – razkošne (Städele, *Laktanz*, 130–131).

(9) Na decembrske ide [13. decembra 304], potem ko se ga je že lotila nekakšna premrlost, podobna smrti, si je ponovno opomogel – vendar ne povsem. Postal je duševno bolan, tako da je bil kdaj povsem brez razuma, kdaj pa je spet prišel k zavesti.

[18] (1) Nekaj dni kasneje je prispel cezar [Galerij], ne zato, da bi čestital očetu, ampak da bi ga prisilil k sestopu z oblasti. Nedavno se je sprl s starejšim Maksimijanom in ga prestrašil z možnostjo državljanske vojne. (2) Dioklecijana je najprej napadel obzirno in prijateljsko, češ da je že star in ne najbolj zdrav, da ni več sposoben vodenja cesarstva in da se mora po velikih naporih odpočiti. Hkrati mu je omenjal tudi primer Nerve, ki je oblast predal Trajanu.⁴⁴ (3) Ta [Dioklecijan] pa je odgovarjal, da bi bilo po eni strani neprimerno, če bi se po sijaju visokega položaja spustil v temo običajnega življenja, po drugi pa bi bilo to tudi zelo nevarno, saj si je med tako dolgo vladavino nakopal sovraštvo mnogih. (4) Nerva je vladal samo eno leto in ker bremena in tolikernih skrbi zaradi starosti ali neizkušenosti ni mogel prenašati, je krmilo države izpustil iz rok in se vrnil v zasebno življenje, v katerem je nato ostarel. Če pa bi on [Galerij] želel doseči naslov cesarja (avgusta), ni nobene ovire, da se ne bi za avguste poimenovali vsi. (5) Ta pa, ki je že gojil upanje, da bo postal vladar vsega sveta, je po ugotovitvi, da mu menjava razen naslova ne bo prinesla ničesar ali ne prav veliko, odgovoril, da se mora trajno ohraniti njegova [Dioklecijanova] ureditev, po kateri morata biti v državi dva višja cesarja, ki vladata, in dva nižja, ki pomagata; med dvema je slogo ohraniti lažje, med štirimi enakimi pa nikakor. (6) Če [Dioklecijan] ne bi želel odstopiti, bo moral on sam [Galerij] poskrbeti, da ne bo več na nižjem položaju ali zadnji. Preteklo je že petnajst let, odkar je bil poslan v Ilirik, to je na obrežje Donave, da bi se boril z barbarskimi ljudstvi, medtem ko so drugi udobno vladali nad večjimi in mirnejšimi deželami. (7) Ko je utrujeni starec to slišal, potem ko je že prejel pisma starega Maksimijana, v katerih je ta napisal to, kar je mlajši govoril, in tudi, da ta že povečuje svojo vojsko, je v solzah rekel: »Naj bo tako, če ti to ugaja«.

(8) Preostalo je še to, da bi na skupnem posvetu vseh [cesarjev] izbrali cesarje.

»Zakaj je potreben posvet, če morata druga dva sprejeti to, kar narediva midva?«

»Res je tako. Imenovati pa morava njuna sinova.«

44 Nerva je vladal od 18. septembra 96 do 27. januarja 98. Konec oktobra 97 je adoptiral Trajana, ki je postal njegov sovladar s statusom cesarja.

Maksimijan [starejši] je imel sina Maksencija,⁴⁵ (9) ki je bil zet mladega Maksimijana [Galerija], človeka pogubne in zle narave, tako ošabnega in ključovalnega, da ni spoštoval niti očeta niti tasta in ga zato ni maral nobeden od njiju. (10) Tudi Konstancij je imel sina Konstantina,⁴⁶ odličnega mladeniča, ki je bil najbolj vreden tega dostojanstva. Njegov postavni videz, vojaška vztrajnost, dobra narava in redka prijaznost so mu priskrbeli priljubljenost pri vojaki in naklonjenost navadnih ljudi. Takrat je bil v Nikomediji in ga je Dioklecijan že zdavnaj imenoval za tribuna prvega reda.

(11) »Kaj naj se torej zgodi?«

»Ta [Maksencij] ni primeren,« je rekel [Galerij]. »Če me prezira, ko nima oblasti, kaj bo storil šele takrat, ko jo bo prevzel?«

»Ta pa je priljubljen in bo vladal tako, da bo veljal za boljšega in prizanesljivejšega od svojega očeta.«

»Tako bi se zgodilo to, da ne bom mogel narediti, kar bi želel. Imenovati je treba dva taka, ki bosta pod mojo oblastjo, ki se bosta bala in ki ne bosta storila ničesar drugače kot na moj ukaz.«

(12) »Koga bova torej imenovala?«

»Severa,«⁴⁷ je odgovoril ta.

»Tistega plesalca, vdanega pijači, ki mu je noč za dan in dan za noč?«

»Vreden je tega, ker se je izkazal kot zvest vojaški poveljnik in ker sem ga že poslal Maksimijanu, da ga podučí.«

(13) »Naj bo tako. Koga predlagaš kot drugega?«

»Tega,« je rekel in pokazal na mladega Daja, nekega mladeniča polbarbarskega izvora, za katerega je nedavno zahteval, da se po njegovem [Galerijevem] imenu poimenuje za Maksimina. Kajti tudi njemu samemu je Dioklecijan delno zamenjal ime, zaradi znamenja, ker mu je Maksimijan [starejši] s posebno zanesljivostjo izkazoval zvestobo.

45 Maksencij je postal cesar 28. oktobra 306, avgust pa spomladi 307 (verjetno aprila). Njegovo cesarsko ime je bilo Mark Avrelij Valerij Maksencij (zanj gl. Donciu, *L'empereur Maxence*, posebej poglavje o virih, 10–38).

46 Konstantin se je rodil 27. februarja 272 ali 273 v Naisu. Za avgusta je bil imenovan 25. julija 306 v Eburaku, današnjem Yorku, od takrat se je imenoval Gaj Flavij Valerij Konstantin. Poleg Evzebijeve biografije je o njem ohranjen tudi spis *Origo Constantini* neznanega avtorja, ki se po izdajatelju imenuje *Anonymus Valesiani* 1 (komentirana izdaja König, *Origo Constantini*). Za Konstantinovo dobo gl. Puech, *Constantin* (2011) in Giardina, *L'«epoca» di Constantino*, 29–48. Za sodbo o Konstantinu pri krščanskih piscih 4. in 5. stoletja, ki nikakor ni samo pozitivna, gl. Maver, *Religiosi et profani principes*, 156–171.

47 Sever je bil nizkega rodu in je izviral iz Ilirika. Za cesarja je bil imenovan 1. maja 305, za avgusta pa poletí (avgusta) 306. Njegov cesarsko ime je bilo Flavij Valerij Sever.

(14) »Kdo je ta, ki ga ponujaš,« [je vprašal Dioklecijan.]

»Moj sorodnik,« je odgovoril.

Oni pa je zamrmral: »Človeka, ki mi ju ponujaš, nista vredna, da bi jima predali skrb za državo.«

»Preizkusil sem ju že,« je rekel.

»Potem moraš paziti, ker boš ti prevzel upravljanje države. (15) Jaz sem delal dovolj in skrbel za to, da je pod mojo vladavino država ostala neokrnjena. Če se bo zgodilo kaj slabega, to ne bo moja krivda.«

[19] (1) Potem ko je bilo tako sklenjeno, sta na majske kalende [1. maja 305] to tudi izpeljala. Vsi so opazovali Konstantina, nobenega dvoma ni bilo; prisotni vojaki in najuglednejši iz vojske, ki so bili izvoljeni in poklicani iz legij, so bili pozorni samo nanj, nad njim so bili navdušeni, želeli so, da bi bil izbran, in se zanj zaobljubljali bogovom. (2) Okrog tri tisoč korakov iz mesta je bil hrib, na vrhu katerega je tudi sam Maksimijan prejel škrlat, tam je bil steber z Jupitrovim kipom. Odšli so tja. (3) Sklican je bil zbor vojakov. Starec je v solzah nagovoril vojake. Sam da je že bolehen, po naporih si želi počitka, vladanje želi prepustiti bolj zdravim in imenovati druge za cesarje. Vsi so v napetem pričakovanju opazovali in čakali, kaj se bo zgodilo. (4) Tedaj je nenadoma razglasil Severa in Maksimina⁴⁸ za cesarja; vsi so ostrmeli. Konstantin je stal zgoraj na tribunalu; spraševali so eden drugega, če je Konstantin morda spremenil ime, ko je vpričo vseh Maksimijan [Galerij] odrinil Konstantina, iztegnil roko nazaj, potegnil naprej [Maksimina] Daja in ga, potem ko si je slekel zasebno oblačilo, postavil na sredino. Vsi so se čudili, kdo je in od kod. (5) Ob vznemirjenju zaradi nepričakovane novosti si ni nihče drznil ugovarjati. Temu je Dioklecijan nadel svoj škrlat, ki ga je prej odložil in ponovno postal Diokles. (6) Potem so sestopili, stari »kralj« se je na vozu skozi mesto odpeljal ven in v domovino. Daja, ki je šele pred kratkim zapustil drobnico in gozdove, je hitro postal ščitonoša, kmalu zatem telesni stražar, nato tribun in že naslednji dan cesar. Prejel je Vzhod, da ga bo tlačil in zatiral, in je kot nekdo, ki ne ve ničesar o vodenju vojne in o vodenju države, postal pastir – ne črede, ampak vojakov.

[20] (1) Maksimijan [Galerij] je potem, ko sta bila izrinjena oba [cesarja] starca, dosegel, kar je želel, počutil se je kot edini gospodar vsega sveta, kajti Konstancija, čeprav ga je bilo treba imenovati prvega, je preziral, ker je bil po naravi blag in ga je oviralo telesno zdravje. (2)

48 Maksimin Daja je bil prav tako kot ostali tetarhi izkušen vojaški poveljnik, preden je bil v Nikomediji povzdignjen v cesarja za diecezo *Oriens*. Od takrat naprej se je imenoval Galerij Valerij Maksimin. V avgusta je bil povzdignjen verjetno 1. maja 310.

Upal je, da bo v kratkem umrl; če pa ne bi umrl, bi ga bilo mogoče zlahka odstraniti tudi proti njegovi volji. Kaj naj bi namreč storil, če bi ga trije prisilili odložiti oblast? (3) Sam je imel starega prijatelja Licinija, s katerim sta prijateljela od zgodnje vojaške službe, tega je spraševal za nasvet pri vseh poslih. Toda ni ga želel imenovati za cesarja, da mu ga ne bi bilo treba imenovati »sin«, zato da bi pozneje namesto Konstancija lahko njega imenoval za avgusta in brata. (4) Takrat bi bil zares prvi in bi lahko po svoji volji tolkel po vsem svetu, dokler ne bi slavil vicenalijs in bi se, potem ko bi imenoval za cesarja svojega sina, ki je imel takrat devet let, sam odpovedal oblasti. Tako bi se, ko bosta Licinij⁴⁹ in Sever prevzela vrhovno vodenje cesarstva, Maksimin [Daja] in Kandidijan⁵⁰ pa dobila položaj nižjih cesarjev, obkrožil z neosvojljivim zidom, za katerim bi lahko preživel varno in mirno starost. (5) Sem so bile usmerjene njegove namere. Toda Bog, ki si ga je naredil za sovražnika, je vse njegove zamisli izničil.

[21] (1) Potem ko se je polastil najvišje oblasti, se je obrnil k tlačanju sveta, ki ga je naredil sebi dostopnega. (2) Kajti po zmagi nad Perziji, ki imajo običaj in navado, da se suženjsko podrejuje svojim kraljem, njihovi kralji pa ljudstvo uporabljajo kot lastne sužnje, je ta malopridnež isto želel uvesti tudi v rimskem svetu. Od svoje zmage naprej je ta običaj brez sramu hvalil. (3) Ker tega ni mogel ukazati povsem očitno, je delal na način, da je ljudem odvzemal svobodo. Najprej je ukinil pooblastila magistratom. Na mučenje je poslal ne samo dekurione,⁵¹ pač pa tudi najuglednejše ljudi po mestih, ki so imeli naziv *egregii* in *perfectissimi*, tudi če je bilo to v zelo majhnih in civilnih pravadah. Če se je zdelo, da si zaslužijo smrt, so bili postavljeni križi, za manjše prekrške pa so bili pripravljene okovi. (4) Svobodne in ugledne družinske matere so ugrabljali za delo v tkalnicah. Če je bilo potrebno koga bičati, so zanj v hlevu namestili štiri kole, na katere prej niso razpenjali niti sužnjev. (5) Kaj pa njegove zabave in užitki? Imel je medvede, ki so mu bili po velikosti povsem podobni, v času svoje vladavine jih je zbiral po celotni državi. Ko se je želel zabavati, je poimensko izbral enega in ga ukazal priversti. (6) Tem je metal ljudi, ne da bi jih pojedli takoj, ampak postopoma; ko so bili njihovi udje raztrgani, se je sladko smejal, nikoli ni obedoval brez človeške krvi. Za tiste brez uglednega položaja

49 Licinij je bil v avgusta povzdignjen 11. novembra 308 na posvetu tetraarhov v Karnuntu. Od takrat naprej se je imenoval Gaj Valerij Licinijan Licinij. Cesar je bil do abdikacije 19. septembra 324, umrl je zgodaj leta 325 v Tesaloniki.

50 Kandidijan je bil Galerijev sin, rojen ok. 296. Bil je zaročen s hčerko Maksimina Daje, leta 313 ga je ubil Licinij.

51 Člane mestnih svetov.

je bila kazen ogenj. (7) To vrsto kazni je najprej dovolil uporabiti proti kristjanom, izdal je odredbe, naj jih po mučenju sežgejo ob počasnem ognju. (8) Ko so jih močno privezali, so jim pod noge polagali majhen ogenj, samo toliko, da so se jim zaradi vročine skrčila in popokala stopala in se ločila od kosti. (9) Zatem so prižigali in ugašali bakle in jih izmenično pristavljali vsem udom, tako da nobeno mesto na telesu ni ostalo nepoškodovano. Istočasno so jim obraz polivali s svežo vodo in jim namakali usta, da zaradi izsušitve grla ne bi prehitro umirali. (10) To se je ob celodnevem žganju kože, potem ko je moč ognja prodrla do notranjih organov, končno tudi zgodilo. (11) Takrat so naredili grmado, na kateri so sežgali že ožgana telesa. Zbrane kosti so zmleli v prah in vrgli v reke ali v morje.

[22] (1) Kar se je naučil pri mučenju kristjanov, je iz same navade izvajal pri vseh. (2) Pri njem ni bila nobena kazen lahka; ne otok, ne zapor, ne rudnik – pač pa ogenj, križ in divje zveri so bile pri njem vsakodnevne in zlahka prisojene kazni. (3) Služabnikom in uradnikom je bilo za opomin dosojeno vroče železo. V smrtnih obsodbah je bila smrt z mečem dodeljena le maloštevilnim, kot neke vrste privilegij, če so si zaradi starih zaslug izprosili lažjo smrt. (4) V primerjavi s povedanim je naslednje povsem nedolžno – ugasnilo je govorništvo, zagovorniki so bili odstranjeni, pravniki pregnani ali pobiti. Književnost je sodila med pokvarjene umetnosti in tisti, ki so jo poznali, so bili razglašeni za sovražnike, pregnani in iztrebljeni. Zakoni so bili ukinjeni, pri vsem je vladala samovolja, ki je bila dovoljena tudi sodnikom. V province so brez pomočnikov pošiljali sodnike iz vojaškega stanu – brez kakršnekoli izobrazbe.

[23] (1) Prava nesreča za državo in vsesplošna žalost pa je bil davek, ki je bil hkrati naložen provincam in mestom.⁵² Pobiralci davkov so bili razposlani na vse strani in so izterjevali vse, tako da se je zdelo, kot da gre za napad sovražnika in grozljive ugrabitve. (2) Polja so bila izmerjena do zadnje grude, trte in drevesa prešteta, živali vseh vrst popisane, zabeleženo je bilo tudi število ljudi. V mestih so se združili mestni in podeželski prebivalci, vsi trgi so bili napolnjeni z družinami, vsak je prišel z otroki in sužnji, mučilne naprave in biči so ječali, sinovi so se obešali sami vpričo staršev, najbolj vdani sužnji so pričali proti gospodarjem, žene proti možem. (3) Ko bi zmanjkalo vsega drugega, so ljudi z mučenjem silili, da so pričali proti sebi, in ko je bolečina zmagovala, so jim pripisovali še to, česar sploh niso imeli. (4) Nobe-nega opravičila ni bilo zaradi starosti ali slabega zdravja, privedeni so bili bolni in nemočni, pri vsakem so ocenili starost, otrokom so leta

52 Galerij je census verjetno izvedel leta 306.

dodajali, starcem odvzemali. Vse je bilo prežeto z žalostjo in trpljenjem. (5) To, kar so Stari nekoč počeli premaganim po vojnem pravu, si je on [Galerij] drznil proti Rimljanom in podvrženim ljudstvom, ker so bili njegovi predniki podvrženi cinitvi, ki jo je zmagoslavni Trajan izvedel kot kazen za vedno uporne Dačane.⁵³ (6) Od takrat se je davek pobiral po glavi in vsota se je plačevala tudi za življenje posameznikov.⁵⁴ Niso zaupali istim cenilcem, ampak so pošiljali vedno nove, ene za drugimi, da bi ti odkrili še več, dajatve so bile vedno podvojene, ne zato, ker bi našli več, ampak zato, da bi po svoji volji dodajali in da se ne bi zdelo, kako so bili poslani zaman. (7) Medtem se je zmanjševalo število živali, ljudje so umirali, a niti od umrlih niso prenehali pobirati dajatev, tako da ni bilo dovoljeno zastoj niti živeti niti umreti. Ostali so samo še reveži, od katerih ni bilo mogoče izterjati ničesar; pred vsemi vrstami krivic sta jih štivila njihova beda in nesreča. (8) Vendar se je ta milostljivi človek usmilil tudi njih, da ne bi trpeli pomanjkanja. Ukazal jih je zbrati, na ladjah odpeljati na morje in potopiti. Kako usmiljen človek, poskrbel je, da nihče ne bi bil revež, ko je sam vladal! (9) Ker je pazil, da se ne bi kdo z lažmi izognil davkom, je v nasprotju z vsemi zakoni človeškosti pobil množico resnično revnih.

[24] (1) Že se mu je približala božja sodba, nastopil je čas, ko so njegove reči začele razpadati in se rušiti. (2) Ni še razmišljal o tem, da bi strmoglavil ali pregnal Konstancija, ker je bil zaposlen s stvarmi, ki sem jih zgoraj predstavil; pričakoval je njegovo smrt, vendar ni verjel, da bo umrl tako hitro. (3) Ko je bil zelo bolan, mu je pisaril, da naj mu pošlje sina Konstantina, ki ga že dolgo ni videl. (4) Ta [Galerij] pa si ničesar ni želel manj. Mladeniča je namreč pogosto zahrbtno napadal, saj si proti njemu odkrito ni upal ukreniti ničesar zaradi nevarnosti državljanske vojne in tega, česar se je najbolj bal, da bi vzbudil sovraštvo vojakov. Pod pretvezo vadbe in zabave ga je izpostavljajl boju z divjimi zvermi. (5) Toda vse to je bilo zaman, kajti človeka je varovala božja roka. V skrajni nevarnosti ga je Bog osvobodil iz njegovih rok. Po številnih prošnjah, ko tega ni več mogel zavračati, je [Galerij Konstantinu] izročil pismo in ukazal, naj odpotuje naslednje jutro po prejemu ukazov, bodisi da ga

53 Po zmagi nad Dačani leta 106 je Trajan zasegel ogromen vojni plen in Dačanom naložil velike dajatve.

54 Med Dioklecijanovimi reformami je bil temeljite prenove deležen tudi davčni sistem. Najpomembnejši davek je bila *annona*, dajatev v naravi, ki so jo morali letno oddajati zemljiški posestniki in je služila preskrbi vojske. Po načinu izterjave se imenuje tudi *capitatio-iugatio*. Od 297 davčni sezname niso zajemali le zemlje, temveč tudi ljudi. Senatorji so poleg tega plačevali še *collatio glebalis* in kot izredni davek njihovega stanu *aurum oblativium* (gl. Demandt, *Die Spätantike*, 68).

je v resnici nameraval brez razloga zadržati – ali pa pred njim poslati Severu pismo, naj ga pridrži. (6) Ko je on [Konstantin] to spregledal, se je, medtem ko je cesar po večerji počival, v naglici odpravil na pot in pobegnil tako, da je iz številnih obcestnih postaj odpeljal vse javne konje. (7) Naslednji dan je cesar nalašč podaljšal spanec do poldneva in ga [Konstantina] dal poklicati. Rekli so mu, da je odpotoval takoj po večerji. Takrat je začel besneti in kričati. Zahteval je javne konje, da bi ga pripeljal nazaj. Sporočili so mu, da je državna poštna služba povsem brez konj. Komaj je zadrževal solze. (8) Oni [Konstantin] pa je z neverjetno naglico prispel k očetu, ki je že umiral. Priporočil ga je vojakom in mu predal oblast. Tako je Konstancij umrl na svojem ležišču, kot si je vedno želel.⁵⁵ (9) Po prevzemu cesarske oblasti ni Konstantin Avgust storil ničesar, preden ni kristjanom dopustil vrnitve k veri in k njihovem Bogu. To je bil njegov prvi ukrep pri obnovi svete vere.

[25] (1) Nekaj dni pozneje so k podli zveri [Galeriju] prinesli njegovo [Konstantinovo] z lovorom okrašeno podobo.⁵⁶ Dolgo je razmišljal o tem, ali naj jo sprejme. (2) Malo je manjkalo, pa bi sežgal njo in tistega, ki jo je prinesel, vendar so ga od tega besnega dejanja odvrnili prijatelji, ki so ga opomnili na nevarnost, da bi vsi vojaki, ki so jim bili kot cesarji določeni povsem neznani ljudje, podprli Konstantina in se mu pridružili, če bi prišel z oboroženo silo. (3) Tako je podobo sprejel, čeprav nerad, in mu poslal škrlat, da bi se zdelo, kot da ga je sam imenoval za sovladarja. (4) S tem so propadle njegove namere, saj poleg obstoječega števila ni mogel imenovati dodatnega (avgusta), kot je to želel. (5) Kljub temu se je domislil, da je Severa, ki je bil po letih starejši, imenoval za avgusta, Konstantina pa ne za cesarja (avgusta), kar je pravzaprav že bil, ampak za cesarja ob Maksiminu, da bi ga z drugega mesta postavil na četrto.

[26] (1) Zdelo se je, da so se zanj stvari nekako uredile, ko so mu iznenada prinesli drugo strašno novico, da je njegov zet Maksencij v Rimu postal cesar. Vzrok tega prevrata je bilo naslednje. (2) Potem ko je [Galerij] sklenil z uvedbo davka na imetje oropati svet, je šel v svojem norenju tako daleč, da ni hotel od tega izvzeti niti rimskega ljudstva. V Rim so že poslali cenilce, da bi popisali ljudstvo. (3) Skoraj istočasno je ukinitelj vojašnice pretorijancev v Rimu. Tako so maloštevilni vojaki,

55 Konstancij je umrl 25. julija 306 v Eburaku v Britaniji za neko boleznijo.

56 Ob nastopu vladavine je novi cesar poslal svojim socesarjem in drugim visokim osebnostim portret v obliki doprsnega kipa iz voska ali naslikan na ploščo. Te upodobitve so služile hkrati tudi kot predloge za kipe, novce in podobno. S sprejetjem škrlatnega plašča je Galerij priznal Konstantina za člana vladarskega kolegija (Städele, *Laktanz*, 158–159).

ki so v Rimu ostali v vojašnici, zgrabili priložnost ter pobili uradnike, kar se ni zgodilo proti volji ljudstva, ki je bilo že vznemirjeno, in Maksencija oblekli v škrlat. (4) Ta novica o nepričakovanih dogodkih je Galerija nekoliko vznemirila, vendar ne preveč prestrašila. Sovražil je tega človeka [Maksencija], treh cesarjev pa ni mogel imenovati. Zdelo se mu je dovolj, da je že enkrat storil to, česar ni hotel.

(5) Poklical je Severa in ga spodbudil, da bi sprejel cesarsko oblast. Z Maksimijanovo vojsko ga je poslal v boj z Maksencijem in v Rim. Tam pa so njegove vojske že večkrat pričakali z dobrodošlico, tako da mestu niso sklenili le prizanesti, ampak so si želeli tam tudi živeti. (6) Maksencij se je zavedal svojega zločina in čeprav bi po dednem pravu lahko pridobil na svojo stran očetove vojske, je premišljeval o možnosti, da bi tast Maksimijan, ki se je bal ravno tega, pustil Severa v Iliriku in se sam prišel spopast z njim. Iskal je način, kako bi se zavaroval pred grozečo nevarnostjo. (7) Svojemu očetu [Maksimijanu], ki je potem, ko je odložil oblast, živel v Kampaniji, je poslal škrlat in ga drugič imenoval za avgusta. Ta pa si je želel spremembe in ker je oblast odložil proti svoji volji, jo je zdaj rade volje sprejel. (8) Sever je šel potem naprej in je z vojsko prispel pred mestno obzidje. Vojski pa so takoj odvrgli svoja bojna znamenja in se predali tistemu, proti kateremu so prišli. (9) Kaj je preostalo zapuščenemu drugega kot beg? Proti njemu je že prihajal Maksimijan, ki je ponovno prevzel oblast, ob njegovem prihodu se je zatekel v Raveno in se tja zaprl z maloštevilnimi vojaki. (10) Ko je videl, da bo izročen Maksimijanu, se mu je predal in škrlatno oblačilo izročil tistemu, od katerega ga je prejel. (11) S tem je dosegel zgolj pravico do blažje smrti. Kajti bil je prisiljen umreti počasi, z odprtimi žilami.

[27] (1) Herkulij, ki je poznal Maksimijanovo [Galerijevo] norost, je začel razmišljati o tem, kako ga bo novica o Severovi smrti razjezila, da bo prišel z vojsko; mogoče se mu bo priključil tudi Maksimijan z dvojnimi četami, ki se jim ne bi mogel postaviti po robu. Po utrditvi mesta in skrbnih pripravah je odpotoval v Galijo, da bi na svojo stran pridobil Konstantina, ko bi mu dal mlajšo hčer za ženo. (2) Ta [Galerij] je medtem z zbrano vojsko napadel Italijo ter prispel do mesta z namero uničiti senat in pobiti ljudstvo, vendar so bili vsi dostopi zaprti in utrjeni. Upanja na vdor ni bilo, napad bi bil težak, za obleganje obzidja je bilo čet premalo. Ker ni Rima še nikoli videl, je menil, da ni veliko večji od ostalih mest, ki jih je poznal. (3) Tedaj so se nekatere legije prestrašile zločina, v katerem bi tast napadel zeta in rimski vojaki Rim, odvrgli so bojna znamenja in zapustili njegovo poveljstvo. (4) In ko so podvomili tudi drugi vojaki, se je njegova [Galerijeva] ošabnost zlomila, zapustil ga je pogum in se je, boječ se Severovega konca, vrغل pred vojske na

tla in jih prosil, naj ga ne izročijo sovražniku, dokler jih ni z velikimi obljubami uspel pridobiti. Potem se je obrnil in začel naglo bežati, pri čemer bi ga bilo zlahka mogoče ujeti, tudi če bi mu kdo sledil le z maloštevilno vojsko. (5) Ker se je tega bal, je vojakom dovolil, da se čimbolj razpršijo, plenijo in uničujejo, tako da bi zasledovalci ostali brez oskrbe. (6) Tisti del Italije, kjer se je gibala ta kužna vojska, je bil povsem izropan, žene napadene, device oskrunjene, očetje in možje mučeni, da bi predali svoje hčere, žene in imetje. Drobnico in živino so odpeljali kot plen, odvzet barbarom. (7) Na tak način se je vrnil na svoje območje nekdanji rimski cesar, sedaj ropar Italije, vse je opustošil kot kak sovražnik. (8) Ko je prejel cesarsko čast, se je razglasil celo za sovražnika rimskega imena, hotel ga je spremeniti, da se ozemlje ne bi več imenovalo »rimsko«, ampak »dačansko« cesarstvo.

[28] (1) Po njegovem [Galerijeve] begu se je drugi Maksimijan vrnil iz Galije in vladal skupaj s sinom [Maksencijem]. Toda do mladega je bila pokornost večja kot do starca, ker je sin oblast prejel prej in ker je imel večjo moč, ter ker je sam vrnil oblast očetu. (2) Starec je težko prenašal, da ne more svobodno početi, kar bi si želel, in je sinu zavidal z otroškim ljubosumjem. Razmišljal je, kako bi mladeniča odstavil in si povrnil nekdanjo moč; to se mu je zdelo enostavno, ker je imel vojake, ki so zapustili Severa. (3) Sklical je ljudstvo in vojake, kot bi želel imeti govor o slabem položaju v državi. Ko je že veliko govoril o tem, je z roko pokazal na sina in rekel, da je on izvor vsega zla in začetnik vseh nesreč, ki jih trpi država, ter mu strgal škrlat z ramen. (4) Ta [Maksencij] pa je slečen sestopil s tribunala, vojaki so ga sprejeli. Prestrašen zaradi njihove jeze in kričanja je bil nezvesti starec pregnan iz Rima kot drugi Tarkvinij Ošabni.

[29] (1) Po vrnitvi v Galijo, kjer se je nekaj časa mudil, je odpotoval k sovražniku svojega sina Maksimijanu [Galeriju], kot da želi z njim govoriti o ureditvi položaja v državi – v resnici pa zato, da bi ga ob priložnosti za pomiritev ubil in mu odvzel njegov del cesarstva, ker je ostal brez svojega. (2) Ko je prispel tja, je bil tam Diokles,⁵⁷ ki ga je njegov zet malo pred tem poklical, da bi naredil tisto, česar ni prej, vpričo njega predal oblast Liciniju namesto Severu. Tako se je to zgodilo vpričo obeh. Na tak način jih je bilo istočasno šest [cesarjev]. (3) Namere starega Maksimijana so propadle, pripravljal se je na tretjo bitko; poln slabih misli in zločinov se je vrnil v Galijo, da bi z zvijačo

57 Dioklecijanovo ime, preden je postal cesar. Kasneje ga pisec spet imenuje Dioklecijan (*Mort. per.* 41.1 in 42.2).

obkolil cesarja Konstantina, svojega zeta in zetovega sina⁵⁸ – in je zato, da ne bi bil sumljiv, odložil cesarsko oblačilo. Ljudstvo Frankov je bilo pod orožjem. (4) Maksimijan je tega [Konstantina], ki ni ničesar sumil, pregovoril, da naj s sabo ne vodi svoje celotne vojske, barbare da je mogoče premagati z maloštevilnimi vojaki; tako bi sam imel vojsko, ki bi jo prevzel, njega [Konstantina] pa bi zlahka premagal zaradi maloštevilnosti vojakov. (5) Mladenič je verjel izkušenemu in starejšemu, poslušal je svojega tasta, odpravil se je tako, da je večji del vojske pustil tam. Maksimijan je počakal nekaj dni, da bi Konstantin prispel na ozemlje barbarov, nenadoma ponovno pograbil škrlat, vdrl v državno blagajno in začel darežljivo deliti, kot je bil vajen, o Konstantinu si je izmislil stvari, ki pa so potem doletele njega samega. (6) Cesarju je bilo hitro sporočeno, kaj se je zgodilo. S čudežno naglico se je vrnil z vojsko. Presenetil ga je, ko še ni bil dovolj pripravljen, in vojaki so se vrnili k svojemu cesarju.

(7) Oni [Maksimijan] je zavzel Masilijo in zavaroval vrata. Cesar se je približal in ga nagovoril, ko je stal na obzidju, vendar ne ostro in sovražno, vprašal ga je, ali je želel kaj, česar ni dobil, in zakaj počne nekaj, kar zanj ni primerno. Ta pa je z obzidja odgovoril s kletvinami. (8) Takrat so se naenkrat za njegovim hrbtom odprla vrata, vojake so spustili noter. Pred cesarja so privedli upornega avgusta, nečastnega očeta, nezvestega tasta. Poslušal je o zločinih, ki jih je storil, slekli so mu obleko in mu, potem ko so ga opomnili, podarili življenje.

[30] (1) Potem ko je izgubil časti cesarja in tasta, ni mogel prenesti ponižanja, ampak je že snoval drugo zaroto, ki jo je enkrat že nekaznovano zagrešil. (2) Poklical je svojo hčer Favsto in jo skušal s prošnjami in laskanjem pregovoriti, da bi izdala soproga, obljubil ji je drugega, uglednejšega moža. Prosil je le to, naj pusti odprta vrata spalnice in naj bo ta manj skrbno zastražena. (3) Obljubila je, da bo tako storila, in je o tem nemudoma poročala možu. Dogovorjeno je bilo, da bodo pripravili past, s katero se bo jasno pokazal zločin. Podtaknili so nekega malopridnega evnuha, ki naj bi umrl namesto cesarja. (4) Oni [Maksimijan] je vstal sredi gluhe noči, zdelo se mu je, da je vse primerno za zaroto. Stražarjev je bilo malo, pa tudi stali so bili nekoliko dlje proč; povedal jim je, da je imel sanje, ki bi jih rad povedal sinu. Vstopil je oborožen, ubil evnuha in prišel ven s hvalisavim pripovedovanjem, kaj je zagrešil. (5) Takrat se je na drugi strani pojavil Konstantin s skupino oboroženih mož. Truplo ubitega so odnesli iz spalnice, morilec, ujet pri

58 Zaradi porok in posvojitve je prihajalo do zapletenih sorodstvenih odnosov, pisec se tu iz njih verjetno norčuje.

dejanju, pa je obmolknil, tako *kot stoji trd kamen, marpezijska stena*.⁵⁹ Obtožen je bil nečastnega dejanja in zločina. Dovoljeno mu je bilo izbrati način smrti in privezal je *zanko visoko na tram, da nečastne bi smrti umrl*.⁶⁰ (6) Tako je ta največji rimski cesar, ki je po preteku daljšega obdobja z veliko slavo praznoval dvajsetletnico vladavine, svoje odvratno življenje končal z grdo in sramotno smrtjo, z izpahnjem in zlomljenim ošabnim vratom.

[31] (1) Bog, maščevalec svoje vere in svojega ljudstva, je oči obrnil od tega [Maksimijana] proti drugemu Maksimijanu [Galeriju], začetniku nečastnih preganjanj, da bi tudi nad njim pokazal moč svoje veličine. Tudi ta je že sam premišljeval o praznovanju dvajsetletnice lastne vladavine. (2) Kot je že prej obremenil province z davki v zlatu in srebru, jim je sedaj, da bi izpolnil obljube, v imenu praznovanj vicenalijski zadal drugi udarec s sekuro. (3) Kdo bi lahko primerno opisal, kako je bil človeški rod tlačjen zaradi izterjevanja dajatev, zlasti v žitu? Vojaki vseh uradov, bolje rečeno mesarji, so preganjali vsakega posameznika. Nihče ni vedel, komu je treba najprej ugoditi, za tiste, ki niso imeli ničesar, ni bilo milosti. Mnogi so morali vzdržati raznovrstna mučenja, če niso mogli dati tega, česar sploh niso imeli. (4) Obdani s številnimi stražarji niso imeli niti trenutka, da bi zajeli sapo, v nobenem delu leta niti malo počitka. Pogosto je nastal spor zaradi istih ljudi med uradniki in med vojaškimi sodniki. Nobeno območje ni bilo brez cenilcev, nobena trgata brez nadzornika, nič ni ostalo za življenje tistim, ki so delali. Čeprav je bilo neznosno, da se je tistim, ki so hrano ustvarili s svojim delom, jemalo od ust, bi bilo to še možno prenašati, če bi se dalo upati na boljšo prihodnost. (5) Kaj pa obleke vseh vrst? In zlato? In srebro? Ali ne bi bilo teh stvari mogoče kupovati šele po prodaji pridelkov? Od kod naj vzamem, brezumni tiran, če mi odvzemaš ves pridelek in mi grobo trgaš vse, kar je šele začelo roditi? (6) Kdo ni bil oropan vseh dobrin, da bi on zbral vse blago pod svojo vladavino za proslavo, ki je kljub temu ne bo mogel praznovati?⁶¹

[32] (1) Imenovanje Licinija za cesarja [avgusta] je razjezilo Maksimina, ni hotel, da bi njega imenovali cesar ali da bi bil na tretjem mestu. (2) Zato mu je oni [Galerij] večkrat poslal odposlanca in ga prosil, naj se mu ukloni, naj se drži ureditve, umakne starejšemu in izkaže čast osivelemu. (3) Ta [Maksimian Daja] je postal še predrznejši in se je skliceval na prednost glede na čas vladanja, trdil je, da mora biti on prvi, ker je prej prejel škrlat, prezrl je prošnje in ukaze dru-

59 Vergilij, *Eneida* 6.471.

60 Vergilij, *Eneida* 12.603, prevod Fran Bradač.

61 Napoved, da Galerij ne bo dočkal dvajsetletnice svoje vladavine.

gega. (4) Zver [Galerij] je trpela in tulila; govoril je, da je to zahvala, ker je človeka nizkega rodu postavil za cesarja ter pričakoval, da mu bo poslušen, ta pa zdaj pozablja na te usluge in sramotno zavrača njegove želje in prošnje. (5) Premagan zaradi [Maksimino]ve trme je [Galerij] popustil in odložil ime cesarja ter sebe in Licinija imenoval za avgusta, Maksimina in Konstantina pa za sinove avgustov. Zatem mu je Maksimin pisal, da bi ga obvestil, kako je bil na Marsovem polju nedavno s strani vojakov imenovan za avgusta. Galerij je to novico sprejel z žalostjo in bolečino ter ukazal, naj se vsi štirje imenujejo za cesarje [avguste].

[33] (1) Že je teklo osemnajsto leto [njegove vladavine],⁶² ko ga je [Galerija] Bog udaril z neozdravljivo boleznijo.⁶³ Na spodnjem delu rodil se mu je naredila nevarna rana, ki se je še razraščala. (2) Zdravniki so rezali in zdravili. Nastala je brazgotina, vendar se je rana ponovno odprla, iz strgane vene je iztekala kri že v skorajda taki meri, da je bilo ogroženo življenje. Iztekanje krvi so komaj zaustavili. Zdravljenje se je moralo začeti znova. Spet je nastala brazgotina. (3) Vendar je že rahel premik telesa rano spet odprl in izteklo je še več krvi kot prej. Bledel je in hujšal ter telesno oslabel, šele takrat se je krvavenje spet ustavilo. (4) Zdravljenje na rano ni imelo več učinka; rak je že napadel sosednje dele telesa in kolikor bolj so rezali, bolj se je širil. Kolikor bolj so zdravili, bolj se je razraščal ... učitelji stran so stopili, *Hiron, Filiridov sin, in Amitaonijev Melamp*.⁶⁴ Od vsepovsod so privedli odlične zdravnike, vendar človeške roke niso prinesle napredka. (5) Zatekali so se k malikom, Apolona in Asklepija so naprosili za zdravilo. Apolon ga je predpisal, vendar se je bolezen še poslabšala. (6) Konec ni bil več daleč, vsi spodnji deli telesa so bili že zajeti. Zunanje razpadanje je prodiralo v notranjost, ves predel medenice je razpadal. Kljub temu ga nesrečni zdravniki niso prenehali negovati in zdraviti, čeprav brez upanja, da bi premagali bolezen. (7) Ko je zajelo notranjost, je zlo prehajalo globlje in zavzelo vse, znotraj so se zaredili črvi. Smrad se ni razširil samo po palači, temveč tudi po celotnem mestu. To ni bilo čudno, saj sta se pomešala oba telesna odvoda. (8) Razjedali so ga črvi, telo je razpadalo

62 Med 1. marcem 310 in 1. marcem 311.

63 Galerijevo bolezen omenjajo tudi Evzebij (*Hist. eccl.* 8.16.3–5), Zosim (*Historia nova* 2.11) in *Anonymus Valesianus* (*Origo Const.* 3.8). Podobna bolezen in nato smrt je doletela tudi selevkidskega vladarja Antioha IV. Epifana leta 164 pr. Kr., o čemer piše 2. knjiga Makabejcev (9.1–12) v Stari zavezi. O podobnih smrtih drugih vladarjev, ki so bili hkrati tudi pregnjalci in tirani, gl. Cook, *Lactantius on the Death*, 385–403.

64 Vergilij, *Georgike* 3.549–550.

ob nevzdržnih bolečinah. *Grozljiv krik se do zvezd je razlegal, kakšno tuljenje, ko bik že ranjen beži od oltarja.*⁶⁵ (9) Na razpadajoči zadnji del telesa so polagali vroče kuhano meso, da bi toplota izvlekla črve. Ko se je vse to razprlo, jih je gomazela neverjetna množina, vendar jih je zaradi razpadajočega tkiva nastajalo še več. (10) Ko se je zlo razširilo, so postajali deli telesa brezoblični. Zgornji del se je vse do rane posušil, ob strašnem hujšanju se je obledela koža usedala globoko med kosti, spodnji del telesa pa se je nasprotno napihnil, stopala so postala brezoblična. (11) To se je dogajalo vse leto, dokler ni bil ukročen zaradi bolečin končno primoran priznati Boga. V razmakih med napadi bolečine je kričal, da bo obnovil božji tempelj in da namerava zadostiti za svoj zločin. Ko je že umiral, je izdal naslednji odlok.⁶⁶

[34] (1) »Med vsem drugim, kar smo vedno sprejeli zaradi dobrobiti in koristi države, smo doslej želeli, da bi bilo vse v skladu s starimi zakoni in rimsko družbeno ureditvijo, in skrbeli za to, da bi se tudi kristjani, ki so zapustili način življenja svojih prednikov, vrnili k zdravemu razumu. (2) Iz nekega vzroka je te kristjane popadla tolikšna samovolja in tolikšna norost, da niso več sledili uredbam starih, ki so jih uvedli morda ravno njihovi predniki, temveč so po svoji volji, ko se jim je zljubilo, sebi ustvarili zakone, katerim so se podredili, in so z vseh strani zbrali pripadnike različnih ljudstev. (3) Ko smo izdali ukaze, da se je treba vrniti k starim uredbam, so se številni izpostavili nevarnosti, mnogi so tudi umrli. (4) Ker so številni vztrajali v svojih prepričanjih in ker smo uvideli, da ne opravljajo obredov bogovom niti ne izvajajo obredov, ki bi jih morali, ter ne častijo krščanskega Boga, smo z mislijo na svojo najmilejšo prizanesljivost in večno navado, po kateri smo navajeni vsem ljudem stalno izkazovati milost, menili, da jim moramo oprostiti. Tako naj bodo spet kristjani in naj obnovijo svoja shajališča, s tem da ne smejo početi ničesar proti ureditvi države. (5) V drugem pismu bomo uradnikom napisali, katere ukrepe naj izvajajo. Sledeč tej naši oprostitvi morajo svojega Boga prositi za zdravje nas, države in sebe, tako da bo država obvarovana z vseh strani in da bodo lahko varni živeli na svojih domovih.«

[35] (1) Ta edikt je bil objavljen v Nikomediji dan pred majskimi kalendami v času osmega Galerijevega in petega Maksiminovega

65 Vergilij, *Eneida* 2.222–224.

66 Besedilo Galerijevega tolerančnega edikta v grškem prevodu navaja Evzebij (*Hist. eccl.* 8.16.1 in 8.171–1). Za edikt prim. podrobneje Kuhoff, *Diocletian*, 871–881, Marcone, *Editto di Galerio*, Bratož, *Forma e contenuto*, 25–46, in Brandt, *Galerio legislatore*, 17–24.

konzulata.⁶⁷ (2) Po odprtju ječ si bil takrat osvobojen ti, najdražji Donat, skupaj z ostalimi izpovedovalci vere, potem ko je bila ječa šest let tvoj dom. (3) On [Galerij] pa zaradi tega dejanja ni prejel milosti od Boga, temveč je po nekaj dneh, potem ko je priporočil Liciniju svojo ženo in sina ter ju izročil v njegove roke, ko so mu razpadli že skoraj vsi udje, umrl zaradi grozljive bolezni.⁶⁸ (4) To se je v Nikomediji razvedelo sredi istega meseca, ko naj bi na marčeve kalende praznovali njegove vicenalijske.⁶⁹

[36] (1) Ob tej novici⁷⁰ je z Vzhoda pohitel Maksimin, tako da je vzpostavil obcestne postaje z namenom zavzeti province in je – medtem ko se je Licinij še mudil – zavzel vse ozemlje do Halkedonske soteske.⁷¹ Vdrl je v Bitinijo, kjer je takoj pripomogel k svoji priljubljenosti, ko je na veliko veselje vseh ukinitel davek. (2) Med obema cesarjema je takrat nastal spor in skorajda vojna. Nasprotni obali sta zasedla z vojsko, vendar sta pod določenimi pogoji sklenila mir in prijateljstvo in v isti soteski potrdila zvezo s stiskom desnice. (3) Oni [Maksim] se je brezskrbno vrnil ter v Siriji in Egiptu počel enako kot prej. Najprej je ukinitel splošno pomilostitev kristjanov, ki je bila izdana, in spodbudil poslanstva mest, naj zahtevajo, da se kristjanom ne dopusti ponovno graditi shajališč znotraj mest. S tem je želel doseči vtis, da je zaradi nagovarjanja drugih ukazal narediti to, kar je želel izvesti sam. (4) V soglasju z njimi je uvedel imenovanja svečnikov na nov način, po enega za posamezno mesto izmed najuglednejših meščanov, ki so morali vsakodnevno prinašati žrtve vsem njihovim bogovom, podpirati stare svečeniške službe, paziti, da kristjani ne bi gradili svojih stavb in da se ne bi zbirali ne javno ne zasebno, temveč da bi jih zajeli in jih po svojem pravu prisilili k žrtvovanjem ali izročili sodnikom.⁷² (5) To mu je bilo še premalo, zato je na čelo vsake province postavil po enega svečenika izmed ljudi višjega stanu in tako enim kot drugim zapovedal, da morajo nastopati oblečeni v bela oblačila.

(6) Pripravljal se je na to, da bi storil, kar je že na Vzhodu. Ko je na zunaj kazal prizanesljivost, je božje služabnike prepovedal ubijati, vendar jih je ukazal pohabljeni. (7) Tako so izpovedovalcem iztikali oči, jim sekali roke in noge ter rezali nosove ali ušesa.

67 Torej 30. aprila.

68 Galerij je bil pokopan v Romulijani (dan. Gamzigrad pri Zaječaru, Srbija), kjer so odkrili njegov mavzolej.

69 Torej 1. marca.

70 O Galerijeve smrti.

71 Mesto Halkedon v Mali Aziji nasproti Bizanca.

72 O Maksiminovih preganjanjih piše tudi Evzebij (*Hist. eccl.* 9, pogl. 4–6).

[37] (1) Medtem ko je to počel, ga je [Maksimina] prestrašilo Konstantinovo pismo, zato je hlinil, da je spremenil svoje ravnanje, vendar je kljub temu tiste [izmed kristjanov], ki so mu padli v roke, dal skrivaj utopiti v morju. Tudi ni opustil navade vsakodnevnega žrtvovanja v palači. (2) Prvi je iznašel tudi to, da živali, s katerimi se je hranil, niso ubijali kuharji, temveč so jih žrtvovali svečeniki na oltarjih, tako da se na mizo ni prinašalo ničesar, od česar ne bi bil del ali celota žrtvovan ali polit z vinom – tako da je vsak, ki je bil poklican k pojedini, od tam odšel omadeževan in umazan. (3) V drugih zadevah je bil podoben svojemu učitelju, kajti če je še kaj ostalo ali če sta Diokles ali Maksimijan še kaj pustila, je on vse to odvezel brez kakršnegakoli sramu. (4) Tako so se zapirale zasebne žitnice, pečatila so se skladišča, davki so se izterjevali že za naslednja leta. Zaradi tega sta kljub obilnim pridelkom izbruhnili lakota in nezaslišana draginja. (5) Črede goveda in ovac so plenili za vsakodnevna žrtvovanja, s čemer je svoje bližnje tako pokvaril, da so prezirali žito. Razsipal je brez ozira in brez mere, vse svoje spremstvo, ki je bilo zelo številno, je nagrajeval z dragimi oblekami in z zlatim denarjem, navadnim vojakom in novincem je dajal srebro, barbare je počastil z darovi vseh vrst. (6) Kar je odvezel živim, je odnašal ali podarjal svojim, ki so zahtevali tuje. Morda bi si za to zaslužil celo zahvalo, kajti po običaju prizanesljivih razbojnikov je odnašal plen brez prelivanja krvi.

[38] (1) Največji zločin, do katerega drugi [vladarji] niso prišli, je bila njegov strast do zapeljevanja. Tega ne znam imenovati drugače kot slepo in nebrzdano, vendar s temi besedami teh stvari zaradi gnusnosti ni mogoče izraziti; jezik izgublja moč zaradi velikosti zločina. (2) Evnuhi in zvodniki so stikali vsepovsod. Kjerkoli so našli kak lepši obraz, so se morali očetje in možje umakniti. Plemenitim ženam in devicam so slekli obleko in pregledali vse ude, da kak del telesa ne bi bil nevreden cesarskega ležišča. Če se je katera branila, so jo utopili v vodi, kot bi bila čistost pod njegovim zvodništvom zločin razžalitve veličanstva. (3) Nekateri so potem, ko so jim oskrunili žene, ki so jih tako čistili zaradi njihove čistosti in zvestobe, ubili sami sebe, saj niso mogli prenesti bolečine. Pod to pošastjo ni bilo mogoče ohraniti nobene čistosti, če ni kaka posebna iznakaženost odvrnila barbarskega poželenja. (4) Končno je uvedel tudi navado, da se ni smel nihče poročiti brez njegovega dovoljenja, da bi bil pri vsaki poroki prvi preizkuševalec. (5) Onečaščene v svobodi rojene device je podarjal za žene svojim sužnjem. Tudi njegovi spremljevalci so pod takim vladarjem posnemali onečaščenja in nekaznovano skrunili spalnice svojih gostiteljev – kdo bi jih namreč lahko kaznoval? Hčere navadnih ljudi so lahko ugrabljali, kot se je komu zahotelo. Hčere odličnikov, ki se jih ni smelo

ugrabljati, so zahtevali kot izraz posebnega privilegija – in če je cesar tak zahtevek podprl, ga ni bilo mogoče zavrniti, sicer bi sledila smrt ali kak barbar za zeta. (6) Kajti med njegovimi telesnimi stražarji ni bilo skoraj nikogar razen tistih, ki so jih Goti v času vicenalijskega pregnanja s svojih zemljišč in so se predali Maksimijanu na pogubo ljudstva; tisti, ki so bežali pred barbarskim suženjstvom, so sedaj gospodovali nad Rimljani. (7) Obkrožen s takimi spremljevalci in obdan s takimi stražarji je imel Vzhod za zabavo.

[39] (1) Potem ko je uzakonil svoj razvrat tako, da je štel za pravilno vse, cesar bi si zaželel, se ni zadržal niti pred avgusto, ki jo je nekoč imenoval za svojo mater. (2) Po Maksimijanovi [Galerijevi] smrti je prišla k njemu Valerija, ki je menila, da bo v njegovem delu države varnejša, še posebej zato, ker je že imel ženo. (3) Toda ta divja žival se je vnela od znotraj. Ženska je še vedno nosila črna oblačila, ker se čas žalovanja še ni iztekel, ko je že poslal odposlanca, da bi jo zaprosil za roko, pri čemer je nameraval svojo ženo odsloviti. Odgovorila je pogumno, kot je znala samo ona. (4) Najprej, da ne more govoriti o poroki v žalnih oblačilih, dokler je pepel njenega moža, njegovega očeta, še vedno topel; dalje, da bi on ravnal sramotno, če bi odslovil zvesto ženo, kar bi gotovo storil tudi njej; slednjič pa ne bi bilo primerno za žensko njenega imena in stanu, če bi brez upoštevanja običajev in izročil vzela drugega moža. (5) Sporočeno mu je bilo, kaj si je drznila. Njegova strast se je sprevrgla v jezo in bes. Žensko je takoj izobčil, zasegel je njeno lastnino, ji odvzel spremstvo, dal evnuhe pobiti z mučenjem, njo samo pa z materjo poslal v izgnanstvo – in sicer ne na določen kraj, temveč tako, da jo je v sramoti preganjal sem in tja, njene prijateljice pa obsodil pod pretvezo prešuštva.

[40] (1) Bila je neka ženska senatorskega rodu, ki je od sinov že dobila vnuke. To je imela Valerija rada kot drugo mater; mislil je, da ga je zavrnila po njenem nasvetu. Namestniku <...> je naročil, naj jo sramotno ubije. (2) Njej sta bili pridruženi še dve ženski enakega položaja. Ena od njiju, ki je pustila v Rimu hčer za devico vestalko, je skrivaj prijateljevala z Valerijo, druga pa je imela moža senatorja in avgusti [Valeriji] ni bila posebej blizu. Obe so ubili zaradi velike telesne lepote in čednosti. (3) Ženski so nenadoma zgrabili vojaki, ne da bi jima sodili, ampak da bi se zgodil zločin; ni bilo namreč nobenega tožnika, pač pa so našli nekega Juda, ki je bil kriv drugih zločinov in je v upanju, da bo oproščen, lažno pričal proti nedolžnima. Pravični in prizadevni sodnik je odšel s stražo iz mesta, da ga ne bi kamenjali. Ta tragedija se je dogajala v Niceji. (4) Juda so zaslišali z mučenjem in je pričal, kot mu je bilo zapovedano; mučitelji pa so jima s pestmi preprečili, da bi ugovarjali. Ukazano je bilo, da obe nedolžni odpeljejo.

To sta spremljala jok in žalovanje – ne samo moža, ki je bil ob svoji zvesti ženi, temveč vseh, ki so bili zbrani zaradi tega gnusnega in nezaslišanega zločina. (5) Da ju nezadovoljno ljudstvo ne bi iztrgalo iz rok njunih krvnikov, so ju pospremili vojaki v oklepih in lokostrelci. Tako so ju odvedli h kazni sredi čete oboroženih vojakov. (6) In ker so njune služabnike pregnali, bi tam ostali nepokopani, če ju ne bi pokopalo skrivno usmiljenje prijateljev. A tudi tisti zvodnik ni prejel obljubljenе oprostitev, temveč so ga privezali na leseno rogovilo [križ] in takrat je razkril celotno skrivnost; v zadnjem izdihljaju je pred vsemi pričal, da sta bili umorjeni nedolžni.

[41] (1) Avgusta je bila izgnana v samotne predele Sirije in je o tej nesreči prek tajnih slov obvestila svojega očeta Dioklecijana. (2) Ta je po poslancih prosil, da bi se hči vrnila k njemu, kar pa ni pomagalo. Prosil je znova in znova, vendar vrnitev ni bila odobrena. (3) Nazadnje je poslal nekega svojega sorodnika, vojaka in sposobnega človeka, naj ga [Maksimina] zaprosi glede na njegova [Dioklecijanova] prejšnja dobra dela. Tudi ta ni nič opravil in je sporočil, da so vse prošnje zaman.⁷³

[42] (1) Istočasno so na Konstantinov ukaz porušili Maksimijanove kipe in postrgali slike, kjerkoli je bil upodobljen. Ker sta bila pogosto upodobljena oba starca skupaj, so hkrati odstranili podobe obeh. (2) Tako je Dioklecijan še živ videl to, kar se ni zgodilo še nobenemu cesarju, in je zaradi dvojne bolečine sklenil, da mora umreti. Iz obupa se je v bolečini metal sem in tja, ni spal in ni jedel. V stokanju, ječanju in napadih joka se je metal zdaj na ležišče in zdaj spet na tla. (3) Tako je vladarja, ki je bil dvajset let najsrečnejši, Bog ponižal do neuglednega življenja, mu zadal nesreče in ga privedel do tega, da je zasovražil življenje ter na koncu umrl zaradi lakote in tesnobe.

[43] (1) Ostal je še eden od božjih sovražnikov, Maksimin, katerega padeč in pogubo bom opisal zdaj. (2) Ker je gojil zamero do Licinija, ki ga je Maksimijan [Galerij] postavil nadenj, je z njim nekaj prej sklenil prijateljstvo. Ko je slišal, da je bila Konstantinova sestra zaročena z Licinijem, je [Maksimina Daja] pomislil, da sta se dva cesarja zarotila proti njemu. (3) V tajnosti je napotil poslance v Rim, da bi z Maksencijem sklenil zavezništvo in prijateljstvo. Poslal mu je tudi prijazno pismo. Poslanci so bili prijazno sprejeti; sklenjeno je bilo prijateljstvo, kipa obeh so postavili skupaj. (4) Maksenciju se je to zdelo kot božja pomoč; že je namreč napovedal vojno Konstantinu pod pretvezo, da želi maščevati očetovo smrt. (5) Iz tega se je porodil sum, da je pogubni starec [Maksimijan] samo hlinil nesoglasja s sinom, s čimer bi

73 Avtor skuša prikazati, kako velika je bila božja kazen za Dioklecijana, ki je padel tako nizko, da ni mogel zaščititi niti svojih najbližjih.

ostalim pripravil pot v propad in bi potem, ko bi jih vse odstranil, sebi in svojemu sinu prisvojil oblast nad celim svetom. (6) Vendar je bilo vse to popolnoma napačno. Njegova namera je bila odstraniti sina in vse ostale in ponovno ustoličiti sebe in Dioklecijana.

[44] (1) Med njima [Maksencijem in Konstantinom] se je že začela državljanska vojna. Čeprav se je Maksencij zadrževal v Rimu in mu je bilo prerokovano, da bo umrl, če se bo znašel zunaj mestnih vrat, je kljub temu vodil vojno s sposobnimi poveljniki. (2) Maksencij je imel več sil, ker je dobil od Severa vojsko svojega očeta in ker je svojo lastno pred kratkim privedel iz dežele Mavrov in Getulov.⁷⁴ (3) Spopadli so se, Maksencijevi vojaki so zmagovali, nato pa se je Konstantinu povrnil pogum in je pripravljen na kakršenkoli izid vojsko pomaknil bližje do obzidja ter se utaboril nasproti Milvijskega mostu. (4) Približeval se je dan Maksencijevega prevzema oblasti, šesti dan pred novembrskimi kalendami, ki bi sklenil pet let njegove vladavine. (5) Konstantin je bil med spanjem opomnjen, da naj na ščite nariše nebeški znak Boga in tako začne bitko. Storil je, kot mu je bilo zapovedano, in je dal z zvrnjeno črko X, zaokroženo pri vrhu, narisati na ščite Kristusov znak.⁷⁵ S tem znamenjem oborožena vojska je zgrabila za meče. Sovražnik je prišel naproti brez cesarja in je prečkal most, vojski sta se spopadli v enako široki bojni vrsti, oboji so se borili z največjo močjo, *da, ne eni ne drugi ne znajo bežati ...*⁷⁶ (7) V mestu [Rimu] je izbruhnil upor, vojskovodjo [Maksencija] so obtožili, da je opustil skrb za blaginjo države – na svoj rojstni dan⁷⁷ je namreč priredil cirkuške igre – ko je nenadoma ljudstvo v en glas vzkliknilo, da Konstantina ni mogoče premagati. (8) Prestrašen zaradi tega vzklika se je umaknil in ukazal pogledati v sibilinske knjige, v katerih so odkrili, da bo na ta dan umrl sovražnik Rimljanov. (9) Ob tem odgovoru je prepričan v zmago stopil naprej in se podal v bitko. Za njegovim hrbtom se je most zrušil. Zatem se je bitka zaostрила, nad bojno vrsto je bila božja roka. Maksencijevi

74 Iz Afrike, od koder je prišlo kakih 20.000 vojakov. Maksencij je imel sicer za obrambo Rima na voljo okrog 40.000 vojakov (Kuhoff, *Diokletian*, 897).

75 Avtor opisuje stavrogram (✠), ki je bil prvotno ligatura grških črk tau (T) in rho (P). Po Evzebijevi okrog 339 napisani biografiji (1.28 in nasl.) je Konstantin videl križ čez sonce z napisom »s tem boš zmagal« (τοῦτο ψήκω), ki mu ga je Kristus v naslednjih sanjah ukazal uporabiti kot zaščitni znak. Kot kaže, je Konstantin to pozneje prikazal sam, videnja so pogost topos pri opisih dobrih cesarjev. Ko je Konstantin pred spopadom dal na ščite narisati zmagovalni znak, je bitka postala neke vrste spopad bogov, v kateri se je Kristus prvič izkazal kot pomočnik v bitki (gl. Demandt, *Spätantike*, 83).

76 Vergilij, *Eneida* 10.757, prevod Fran Bradač.

77 Mišljen je »rojstni dan« Maksencija kot cesarja, dan nastopa njegove vladavine.

vojaki so se prestrašili, obrnil se je v beg in pohitel do porušenega mostu, množica bežečih ga je stisnila in potisnila v Tiberu.⁷⁸ (10) Ko se je ta resnično srdita bitka končala, je bil z velikim veseljem senata in rimskega ljudstva Konstantin sprejet kot cesar; izvedel je za Maksiminovo nezvestobo, saj je zasegel njegova pisma, našel je kipe in slike. (11) Senat je Konstantinu v zahvalo za njegovo vrlino dodelil najvišji naslov, ki ga je zase zahteval Maksimin. Ko je ta izvedel za novico o osvoboditvi mesta, jo je sprejel tako, kot bi bil premagan sam. (12) Ko je izvedel za senatovo odločitev, se je od bolečine tako razvnel, da je odkrito priznal sovraštvo in je najvišjega cesarja obsipal z žalitvami in zasmehovanjem.

[45] (1) Ko je uredil zadeve v mestu, se je Konstantin zaradi bližajoče zime umaknil v Mediolan. Tja je prispel tudi Licinij, da bi sprejel svojo ženo.⁷⁹ (2) Ko je Maksimin videl, da sta oba zaposlena s pripravo poročnih svečanosti, je sredi najhujše zime premaknil vojsko iz Sirije in jo izčrpano v dvojnem maršu privedel v Bitinijo. (3) Zaradi velikega deževja, sneženja, blata, mraza in naporov so pomrle vprežne živali vseh vrst, žalostni pogled na njihova trupla vzdolž ceste je vojakom napovedoval izid prihodnje vojne in podoben poraz. (4) Sam ni ostal le znotraj svojega ozemlja, pač pa je po prehodu čez ožino z vojsko prispel pred vrata Bizanca. Tam je bila vojaška posadka, ki jo je za tak primer namestil Licinij. To je poskušal Maksimin najprej pridobiti z darovi in obljubami, nato pa prestrašiti s silo in obleganjem, vendar niso pomagale ne sila ne obljube. (5) Potem ko je minilo že enajst dni, kar bi lahko poslali sle in pisma cesarju [Liciniju], so se vojaki predali, ne zaradi nezvestobe, ampak zaradi majhnega števila. Od tod je šel naprej do Herakleje, kjer je bil zadržan na enak način in je izgubil nekaj dni. (6) Licinij je v naglici z maloštevilno vojsko prispel do Adrianopla;⁸⁰ ko je oni [Maksim] sprejel predajo Perinta in se je tam nekoliko zadržal, je šel naprej do postaje na osemnajsti milj; naprej ni mogel, ker je Licinij že zasedel naslednjo postajo, oddaljeno prav toliko milj. (7) Ta [Licinij] je v okolici zbral vse vojake, kolikor jih je mogel, in se odpravil proti Maksiminu, a bolj zato, da bi ga zadržal, kot da bi začel bitko ali upal na zmago. Maksimin je namreč poveljeval vojski

78 Konstantinova zmaga v bitki pri Milvijskem mostu je imela daljnosežne posledice (gl. Demandt, *Spätantike*, 82–85). Prinesla je prevlado krščanstva, ki bi se sicer gotovo vsaj zamaknila. Senat je po zmagi Konstantinu posvetil slavolok s prizori iz te bitke, v Maksencijevi baziliki pa so postavili velik Konstantinov kip. Konstantin je na veliko podpiral tudi gradnjo cerkva.

79 Konstantinovo polsestro Konstancijo.

80 Dan. Edirne v evropskem delu Turčije blizu meje z Grčijo in Bolgarijo.

sedemdeset tisoč oboroženih, sam pa jih je zbral komaj trideset tisoč. (8) Njegovi vojaki so bili razpršeni na vse strani in jih zaradi stiske s časom ni bilo mogoče zbrati.

[46] (1) Ko sta se vojski približali ena drugi, se je zdelo, da se bo bitka kmalu začela. (2) Tedaj je dal Maksimin Jupitru zaobljubo, da bo v primeru zmage iztrebil in popolnoma uničil ime kristjanov. (3) Naslednjo noč je k spečemu Liciniju pristopil Gospodov angel in ga opomnil, naj takoj vstane in s celotno vojsko moli k najvišjemu Bogu; če to stori, bo zmaga njegova. (4) Potem je sanjal, da je po teh besedah vstal in da je isti angel, ki ga je opomnil, stal poleg njega in ga učil, kako in s katerimi besedami naj moli. (5) Tedaj se je prebudil iz spanca in ukazal poklicati pisarja ter mu narekoval besede, kot jih je slišal: (6) »Najvišji Bog, prosimo te, sveti Bog, prosimo te. Vso pravičnost izročamo tebi, svoje rešenje izročamo tebi, svojo oblast izročamo tebi. Po tebi živimo, po tebi smo zmagovalci in srečni. Najvišji, sveti Bog, usliši naše prošnje; k tebi stegujemo svoje roke, usliši nas, sveti, najvišji Bog.« (7) To so zapisali v več primerkih in razdelili vsem poveljnikom in tribunom, da podučijo svoje vojake. Vsem je zrasel pogum, verjeli so, da jim je bila z neba sporočena zmaga. (8) Cesar je kot dan za bitko določil majske kalende, ko se je dopolnila osma obletnica njegovega [Maksiminovega] imenovanja; na ta način bo premagan na dan svojega prihoda na oblast, tako kot je bil oni [Maksencij] premagan v Rimu. (9) Maksimin je želel priti bolj zgodaj; dan prej je zjutraj razporedil bojno vrsto, da bi naslednji dan praznoval obletnico kot zmagovalec. V tabor je bilo sporočeno, da se je Maksimin že premaknil. Vojaki so zgrabili za orožje in krenili naproti. Vmes je bila nerodovitna in gola ravnina, ki jo imenujejo Ergen.⁸¹ (10) Obe bojni vrsti sta videli druga drugo. Licinijanci so odložili ščite, sneli čelade, stegnili roke proti nebu, sledili zgledu poveljnikov in za cesarjem izgovarjali molitev. Vojska, ki jo je čakala poguba, je zaslišala mrmranje tistih, ki so molili. (11) Ti so trikrat ponovili molitev, si polni poguma nadeli čelade na glave in dvignili ščite. Cesarja sta stopila naprej na pogovor. (12) Maksimin se ni dal pregovoriti k miru, preziral je Licinija in je mislil, da ga bodo vojaki zapustili, ker je bil pri darovih zadržan, sam pa bolj razsipen. Vojno je namreč začel, ker je mislil, da bo Licinijevo vojsko pridobil brez spopada in da bo potem z dvojnimi silami krenil nad Konstantina.

[47] (1) Pomaknili so se bliže, zapele so trobente, prapori so se pomaknili naprej. Licinijanci so začeli boj in napadli sovražnike. Ti od strahu niso mogli niti izvleči mečev niti metati kopij. (2) Maksimin je jezdil pred bojno vrsto in poskušal licinijance zavesti zdaj s proš-

81 Ime je dobila po istoimenski reki v Trakiji.

njami, zdaj z darovi. Toda nikjer ni bil uslišan. Bil je celo napaden in je pobegnil nazaj k svojim. Njegova bojna vrsta je bila razbita brez odpora, tolikšno število legij, tolikšno vojaško moč so potolkli maloštevilni. (3) Nihče se ni spomnil na svoj ugled, nihče na svoj pogum, nihče na stara odlikovanja – kot bi bili žrtvovani smrti, ne kot da bi prišli v bitko, tako jih je najvišji Bog izročil sovražniku, da jih je pobil. Nenadoma je izgubila življenje velika množica. (4) Maksimin je uvidel, da se je vse odvijalo drugače, kot je pričakoval. Odvrigel je škrlat, zgrabil suženjsko obleko, pobegnil in prešel morsko ožino. Polovica njegove vojske je padla, druga se je predala ali obrnila v beg; sram pred begom je namreč odpravil pobegli cesar. (5) Ta [Maksim] pa je na majske kalende, to je čez eno noč in en dan <...>, prispel v Nikomedijo na drugo noč, čeprav je kraj bitke oddaljen sto šestdeset milj; zgrabil je ženo in otroke ter skupaj z nekaterimi spremljevalci iz palače pohitel proti Vzhodu. (6) Toda v Kapadokiji se je ustavil, potem ko so se okrog njega zbrali vojaki, ki so pobegnili z Vzhoda. Tako je spet oblekel cesarsko oblačilo.

[48] (1) Licinij je sprejel del [Maksim]ove vojske, jo prerazporedil med svoje in prepeljal vojsko v Bitinijo nekaj dni po bitki. Prišel je v Nikomedijo in se zahvalil Bogu, s pomočjo katerega je zmagal in na junijske ide [13. junija], v letu, ko sta bila on in Konstantin tretjič konzula [313], napisal namestniku naslednje pismo o obnovi Cerkve ter mu ukazal, naj ga javno objavi.⁸²

(2) »Potem ko sva se midva, jaz, cesar Konstantin, in jaz, cesar Licinij, srečno sestala v Mediolanu in obravnavala vse, kar zadeva javno korist in varnost, sva med drugimi stvarmi, za katere sva menila, da bodo koristile številnim ljudem, sklenila, da morava najprej izdati odredbe, ki bodo vsebovale čaščenje božanstev, da bi kristjanom in vsem drugim omogočila svobodno sledenje veri, kot bo kdo želel, tako da bodo vsa božanska bitja, ki sedijo na nebeškem prestolu, nam in vsem ostalim, ki so pod najino oblastjo, prijateljska in milostna. (3) Zato sva štela za koristno in pravilno, da je treba sprejeti takšno odločitev, po kateri ta možnost ne bo odvzeta nikomur, najsi se predaja krščanskim nazorom ali tisti veri, ki jo ima za najprimernejšo, tako da nam bo najvišje božanstvo, ki ga častimo po svobodni volji, lahko v vsem ponujalo običajno naklonjenost in dobrohotnost.

(4) Zato naj tvoja vdanost ve, da se nama je zdelo primerno preklicati vse pogoje, ki so v prejšnjih razglasih prihajali v tvoj urad, in da je treba odstraniti vse tisto, kar se je zdelo povsem narobe in tuje najini milosti, tako da lahko zdaj vsak posameznik svobodno in nemoteno

82 Besedilo t. i. milanskega edikta o toleranci krščanske vere prinaša tudi Evzebij, *Hist. eccl.* 9.10.3–4 (za edikt gl. Lenski, *Significance of the Edict*, 27–56).

sledi krščanski veri brez kakega strahu, da bo pri tem oviran. (5) Menila sva, da morava tvoji skrbi te stvari predstaviti zelo izčrpno, da boš uvidel, kako sva tem istim kristjanom dopustila popolno in svobodno izpoved svoje vere. (6) Ker jasno vidiš, da sva jim to odobrila, lahko tvoja vdanost razume, da sva podobno odprto in neomejeno čaščenje svoje vere dopustila tudi ostalim zavoljo miru v našem času, tako da ima vsak neomejeno svobodo v čaščenju tistega, kar izbere. To sva naredila zato, da se ne bi zdelo, kako podcenjujeva katerikoli nauk ali vero. (7) Razen tega sva oba, kar zadeva krščansko skupnost, določila tudi naslednje. Če se izkaže, da je kdo v preteklem obdobju iz sredstev naše ali kakšne druge zakladnice kupil prostor, v katerem so se imeli kristjani navado zbirati – v zvezi s čimer so v tvojo skrb prihajali dopisi v skladu s prej določenimi predpisi – potem se morajo ta ista mesta vrniti kristjanom brez kakršnegakoli plačila ali odškodninskega zahtevka in brez kakršnegakoli dvoumja. (8) Če pa je kdo takšna mesta dobil v dar, jih mora prav tako čimprej vrniti istim kristjanom. Tako tisti, ki so jih kupili, kot tudi tisti, katerim so bila podarjena, se morajo, če želijo zaupati najini dobrohotnosti, obrniti na najinega namestnika, da bo najina milost poskrbela tudi zanje. Vse to je treba s tvojim posredovanjem prenesti krščanski skupnosti brez kakršnegakoli odloga. (9) Ker je znano, da so imeli kristjani v lasti ne le kraje, kjer so se običajno zbirali, temveč tudi drugo, kar je zakonito pripadalo njihovi skupnosti – torej cerkvam, ne posameznemu človeku – boš vse to brez kakršnegakoli dvoumja ali razprave po prej navedenih odredbah ukazal vrniti tem istim kristjanom, to je njihovi skupnosti in občini; vsak, ki to vrne brez odškodnine, lahko pričakuje odškodnino od najine dobrohotnosti. (10) V vseh teh stvareh boš moral dati omenjeni krščanski skupnosti svojo podporo, da se bodo najine odredbe čimprej čimbolj dobrovoljno izpolnile, da bo najini modrosti tudi s tem zagotovljen javni mir. (11) Kot sva že omenila zgoraj, bo na ta način božja naklonjenost do naju, ki sva jo izkusila v tako važnih stvareh, za vse čase ugodno ostala ob najinih podvigih za splošno srečo. (12) Da bi te najine odredbe z najino dobrovoljnostjo lahko prišle do vseh, boš ta javni razglas obesil kot svoj lastni razglas in ga objavil tako, da izvajanje najine dobrohotnosti nikomur ne bo ostalo neznano.«

(13) Po objavi tega pisma je Licinij tudi ustno ukazal, da se morajo zbirališča povrniti v prejšnje stanje. Tako je od uničenja Cerkve do njene obnove preteklo deset let in štirje meseci.

[49] (1) Ko je Licinij zasledoval tirana z vojsko, se je ta [Maksimian] umaknil in pohitel k soteskam gorovja Taver. Tam je z gradnjo obzidja in stolpov skušal zapreti pot, a ker je bil od tam pregnan, ker so zmagovalci prodirali povsod, je slednjič pobegnil v Tarz. (2) Ko je bil tam

obkoljen po kopnem in po morju in ni imel več upanja na izhod, se je zaradi tesnobe in strahu zatekel k smrti kot zdravilu za nadlogo, ki mu jo je Bog nakopal na glavo. (3) Toda pred tem se je natlačil s hrano in nalil z vinom, kot to počnejo tisti, ki mislijo, da to delajo zadnjič, in spil strup. Vendar je napolnjenost želodca zmanjšala njegovo moč, tako da ni mogel takoj delovati, temveč je sprožil le neke vrste mlahavost, podobno kugi. Tako se je njegovo življenje v trpljenju podaljšalo. Takrat je začel v njem besneti strup. (4) Zaradi njegove moči se mu je vnela notranjost, neznosne bolečine so ga privedle do blodenj, tako da je bil štiri dni obseden z brezumjem, z rokami je kopal po zemlji in jo jedel, kot bi bil lačen. (5) Potem je po dolgih in strašnih mukah z glavo tolkel ob zid, tako da so mu oči stopile iz jamic; ko je končno izgubil vid, je videl Boga, kako mu sodi ob služabnikih v belih oblačilih. (6) Glasno je zakričal kot tisti, ki jih mučijo, da tega ni storil on, ampak drugi. Zatem je, kot bi bil v svojih mukah v to prisiljen, začel priznavati Kristusa in takoj zatem moliti in prositi, naj se ga usmili. (7) Tako je sredi muk, kot bi ga živega žgali, izročil svojega grešnega duha in umrl na grozljiv način.

[50] (1) Tako je Bog premagal vse preganjalce svojega imena, da od njih ni ostalo niti deblo niti kakršnakoli korenina. (2) Kajti takoj, ko je Licinij prišel na oblast, je najprej izdal ukaz, naj ubijejo Valerijo, česar se Maksimin v svojem besu ni drznil niti po svojem begu, ko je že gledal lastno smrt, in enako tudi Kandidijana, ki ga je rodila konkubina in posvojila Valerija, ker sama ni mogla imeti otrok. (3) Ta ženska se je, potem ko je izvedela za Licinijevo zmago, preoblekla in pomešala med njegove spremljevalce, da bi videla, kaj se bo zgodilo s Kandidijanom. Ker se je pojavil v Nikomediji in ker se je zdelo, da uživa naklonjenost, je bil ubit, ne da bi prej karkoli slutil. (4) Ob novici o njegovi smrti je ona [Valerija] takoj pobegnila. Tudi Severovega sina Severijana, ki je Maksimina spremljal na begu, je dal [Licinij] prav tako obsoditi na smrt in ubiti pod obtožbo, da je nameraval po njegovi [Maksiminovi] smrti obleči škrlat. (5) Vsi ti so se že dolgo bali Licinijevega zla in so raje bivali pri Maksiminu, z izjemo Valerije, ki je zahtevo, naj odstopi od svojih nasledstvenih pravic na vse Maksimijanove [Galerijeve] dobrine, zavrnila tako Liciniju kot Maksiminu. (6) Tudi Maksimu, najstarejšemu Maksiminovemu sinu, ki je imel takrat osem let, in njegovi sedemletni hčerki, ki je bila zaročena s Kandidijanom, je on [Licinij] vzel življenje. Najprej pa je dal njuno mater vreči v Oront, kjer je sama pogostokrat ukazala v valovih utopiti častne ženske. (7) Tako so vsi neverni po resnični in pravični božji sodbi prejeli to, kar so počeli drugim.

[51] (1) Valerijo, ki je petnajst mesecev potovala po različnih provincah, so končno prepoznali pri Tesaloniki, zajeli so jo skupaj z materjo in kaznovali. (2) Obe ženski so kaznovali pred veliko množico, ki je sočustvovala z njima zaradi tolikšnega padca. Bili sta obglavljeni, njuni telesi pa so vrgli v morje. Tako sta jima bila čednost in stan v pogubo.

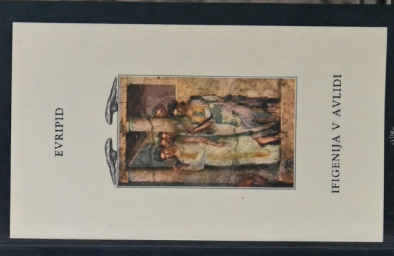
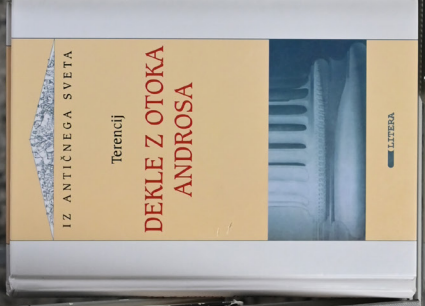
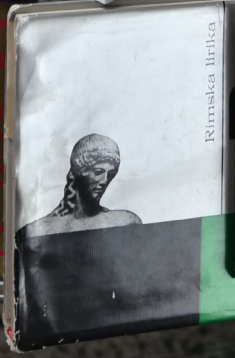
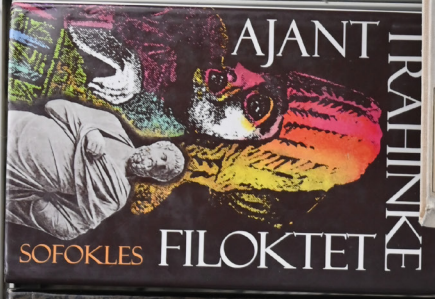
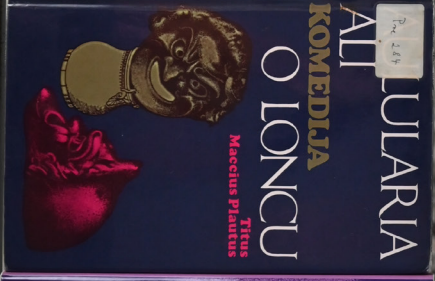
[52] (1) Menil sem, da moram vse to verodostojno popisati – govorim namreč nekomu, ki je s tem seznanjen – tako kot se je zgodilo, da ne bi izginil spomin na tako velike stvari in da bi, če bi kdo želel napisati zgodovino, ne izkrivil resnice in ne bi zamolčal grehov teh ljudi do Boga ali božje sodbe proti njim. (2) Njegovi večni milosti se moramo zahvaliti, da se je končno ozrl na zemljo in sklenil svojo čredo, ki so jo opustošili grabežljivi volkovi in je bila delno tudi razgnana, obnoviti ter zbrati in iztrebiti divje zveri, ki so božji čredi uničile pašnike in raztrgale ograde. (3) Kje so tista velika in med pogani slavna imena Jupitrovcev in Herkulijcev, ki sta si jih najprej nerazumno prisvojila Diokles in Maksimijan, pozneje pa so jih prevzeli in obdržali njuni nasledniki? Gospod jih je uničil in postrgal z obličja zemlje. (4) Slavimo torej z navdušenjem zmagooslavje Boga, proslavljajmo Gospodovo zmago s hvalnicami, slavimo z dnevnimi in nočnimi molitvami, slavimo, da bi mir, ki ga je po desetih letih dal svojemu ljudstvu, potrdil na veke. Ti pa, najdražji Donat, ki si si zaslužil, da te Bog usliši, prosi Boga, naj bo svojim služabnikom blago in usmiljeno naklonjen, naj vse hudičeve zvijače in napade odvrne od svojega ljudstva in naj v cvetoči Cerkvi ohrani večni mir.

LITERATURA

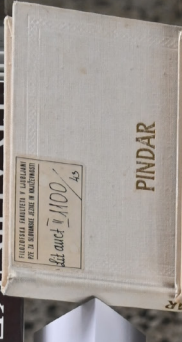
- Brandt, Hartwin. »Galerio legislatore.« V: *Costantino prima e dopo Costantino / Constantine before and after Constantine*, ur. Giorgio Bonamente, Noel Lenski in Rita Lizzi Testa, 17–24. Bari: Edipuglia, 2012.
- Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina, prvi del: Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 33. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2007.
- Bratož, Rajko. *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Zbirka zgodovinskega časopisa 46. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.
- Bratož, Rajko. »Forma e contenuto della tolleranza religiosa dall'edito di Gallieno all'edito di Galerio.« V: *Costantino prima e dopo Costantino / Constantine before and after Constantine*, ur. Giorgio Bonamente, Noel Lenski in Rita Lizzi Testa, 25–46. Bari: Edipuglia, 2012.
- Carlà-Uhink, Filippo. *Diocletiano*. Bologna: Società editrice il Mulino, 2019.
- Corcoran, Simon. *The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government AD 284–324*. Oxford: Oxford University Press, 2. izd., 2000.
- Cook, Patrick. »Lactantius on the Death of Galerius: A Re-Reading of *De Mortibus Persecutorum* 33.« *Vigiliae Christianae* 73 (2019): 385–403.
- Demandt, Alexander. *Die Spätantike: Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.* Handbuch der Altertumswissenschaft 3.6. München: C. H. Beck, 2. izd., 2007.
- Dillon, John Noël. »The Emperor's New Prose: The Style of the Legislation of Diocletian.« V: *Diocleziano: La frontiera giuridica dell'impero*, ur. Werner Eck in Salvatore Puliatti, 285–343. Pavia: Pavia University Press, 2018.
- Donciu, Ramiro. *L'empereur Maxence*. Bari: Edipuglia, 2012.
- Eck, Werner. »Die Neuorganisation der Provinzen und Italiens unter Diokletian.« V: *Diocleziano: La frontiera giuridica dell'impero*, ur. Werner Eck in Salvatore Puliatti, 111–151. Pavia: Pavia University Press, 2018.
- Giacchero, Marta. *Edictum Diocletiani et collegarum de pretiis rerum venalium*. Genova: Istituto di storia antica e scienze ausiliarie, 1974.
- Glas, Toni. *Valerian: Kaisertum und Reformansätze in der Krisenphase des Römischen Reiches*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014.

- Gordon, Octavian. *Lactantius de mortibus persecutorum: Studiu filologic*. Bukarešta: Editura Universtății din București, 2009.
- Kolb, Frank. »La Tetrarchia: Struttura, fondamento e ideologia del potere imperiale.« V: *Diocleziano: La frontiera giuridica dell'impero*, ur. Werner Eck in Salvatore Puliatti, 3–43. Pavia: Pavia University Press, 2018.
- König, Ingemar. *Origo Constantini: Anonymus Valesianus* 1. Trier: Verlag Trierer Historische Forschungen, 1987.
- Kuhoff, Wolfgang. *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie: Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*. Frankfurt na Majni: Lang, 2001.
- Lauffer, Siegfried. *Diokletians Preisedikt*. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1971.
- Leadbetter, Bill. *Galerius and the Will of Diocletian*. Roman Imperial Biographies. London: Routledge, 2009.
- Lenski, Noel. »The Significance of the Edict of Milan.« V: *Constantine: Religious Faith and Imperial Policy*, ur. A. Edward Sicienski, 27–56. London: Routledge, 2017.
- Marcone, Arnaldo. »Editto di Galerio e fine delle persecuzioni.« V: *Costantino prima e dopo Costantino / Constantine before and after Constantine*, ur. Giorgio Bonamente, Noel Lenski in Rita Lizzi Testa, 47–57. Bari: Edipuglia, 2012.
- Maver, Aleš. *Religiosi et profani principes: Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinospisju 4. in 5. stoletja*. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, 2009.
- Moreau, Jacques, izd. *Lactance De la mort des persécuteurs*. Sources Chrétiennes 39. Pariz: Cerf, 1954.
- Porena, Pierfrancesco. »L'amministrazione palatina di Diocleziano e dei tetrarchi: Comitatus, consilium, consistorium.« V: *Diocleziano: La frontiera giuridica dell'impero*, ur. Werner Eck in Salvatore Puliatti, 63–110. Pavia: Pavia University Press, 2018.
- Puech, Vincent. *Constantin: Le premier empereur chrétien*. Pariz: Elipses, 2011.
- Rémy, Bernard. *Dioclétien: L'empire restauré*. Pariz: Armand Colin, 2016.
- Rougé, Jean, in Daniel De Decker. *De mortibus persecutorum: Un libelle au service de la propagande constantinienne*. Bibliotheca patristica Iassiensis 4. Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2013.
- Søby Christensen, Arne. *Lactantius the Historian*. København: Museum Tusulanum Press, 1980.
- Städele, Alfons, prev. *Laktanz De mortibus persecutorum / Die Todesarten der Verfolger*. Fontes Christiani 43. Turnhout: Brepols, 2003.

RAZSTAVA OB 90-LETNICI AKAD. DR. KAJETANA GANTARJA

Homerjeva Odiseja, drugi spev (β)

Prevedel Kajetan Gantar

Komaj se v jutru je Zarja prikazala z rožnimi prsti,
že Odisejev se ljubljeni sin je dvignil z ležišča,
haljo ogrnil in ostri si meč obesil čez rame,
lepe sandale na svetle nogé negovane privezal,
bogu podoben v obraz odšel je iz spalnice svoje,
brž klicarjem, ki glas jim zvonko odmeva, je ukazal,
sklicujejo naj mu na zbor vse bujno lasate Ahajce.
Ti so glasno zaklicali – in v hipu se ljudstvo je zbralo,
vsi na zbor so prišli, vsi zbrali se v polnem številu.
Z bronastim kopjem v rokah še sam se na zbor je odpravil, 10
vendar ne sam, stopinje dva urna sta psa mu sledila.
Pravo božansko prikupnost je čezenj Atena razlila,
vse je osuplo strmelo, ko takšen je mednje prihajal,
sédel na prestol očetov. Starejši so dali mu prostor.

Zbranim je prvi nato Ajgiptij junak spregovoril,
bil je že sključen od let, saj dosti je hudega skusil,
ljubi mu namreč je sin z Odisejem božanskim odrinil
v Ilion, konj bogato deželo, na ladjah prostornih,
Antif vojščak, ki pozneje ubil ga Kiklop je divjaški
v jami obokani, zadnji obed si iz njega pripravil. 20
Še tri sinove je imel, od njih se Evrínom s snubači
rad je pajdašil, a dva sta se brigala le za očeta.
Vendar vseeno nikoli ni v žalosti njega pozabil.
S solzo v očeh je začel in zbrane tako ogovoril:

»Čujte me zdaj, Itaćani! Poslušajte, kaj bom povedal!
Nismo na trgu pri nas zborovanja še níkdar imeli,
kar Odisej božanski odplul je na ladjah prostornih.
Kdo pa nas danes je sklical? Komú se je to zahotelo?
Kdo od mlajših ljudi? Ali kdo od starcev priletnih?
Ali je slišal mordá, da naši se vračajo z vojske? 30

Hoče mordá sporočiti nam vsem, kar prvi je zvedel?
 Ali kaj drugega rad bi sporočil nam ali povedal?
 Zdi se, da mož je žlahtnih nravi, da nam srečo prinaša.
 Zevs daj, da srečno izteče se, kar si je v srcu zamislil.«

To je dejal. In hvale vesel je bil sin Odisejev.
 Nič več ni maral sedeti, zaželel si je govoriti.
 Stopil je v sredo med zbrane, medtem pa Pejsénor mu v roko
 žezlo je dal, glasnik, ki na vse se je dobro razumel.
 Najpoprej ogovoril je starca, takole mu rekel:

»Stari, ta človek ni daleč od tebe, takoj ga spoznal boš: 40
 jaz sem, ki sklical sem zbor, ker tarejo hude skrbi me.
 Nimam novic, da naši bi že se vračali z vojske.
 Jasno sporočil bi vam, če kar koli kot prvi bi zvedel.
 Tudi o javnih zadevah ne bom zdaj z vami razpravljaj.
 Lastna le stiska me tare, ki zgrinja nad mojo se hišo,
 dvojno gorje: očeta sem žlahtnega izgubil, ki tukaj
 vladal vam nékdaj je vsem, bil z vami je dober kot oče.
 Zdaj pa se nadme zgrinja še večje gorje, ki bo kmalu
 vso našo hišo razdrlo, imetje nam vse bo propadlo:
 mater, ki ni ji do tega, ves čas nadlegujejo snubci, 50
 ljubi sinovi očetov, ki najbolj so vplivni v deželi.
 Ni jim do tega, da šli bi k Ikáriju, v hišo njegovo,
 da bi njen oče odločil o tem, kam hči naj gre z doto,
 komu bi dal jo on sam in koga bi maral za zeta.
 Dan za dnem zahajajo k nam, v domačo nam hišo,
 koljejo naše nam junce in ovce in tolste kozliče,
 z njimi se sami gostijo in pijejo žlahtno črnino,
 brez sramu. Kaj vse gre po zlu, ker pri hiši moža ni,
 kakor je bil Odisej, da bi ubranil nas tega prekletstva!
 Mi jih ne moremo – nismo jim kos – od hiše odgnati, 60
 reveži bomo na veke, ker nismo se zmožni braníti.
 Oj, da mi dana je moč in oblast, kako bi jih spódil!
 To, kar počnó, je nevzdržno. Ni prav, da dom mi propada,
 res ni lepó! Tudi vi spreglejte že svojo krivičnost!
 Da vas ni sram pred ljudmi, ki tu naokoli živijo,
 sram pred sosedi. Se sami bogov čisto nič ne bojíte?
 V svoji nevolji lahko se čez noč razjezijo nad vami!
 Prosim, rotim vas pri Zevsu z Olimpa, pri Témis, boginji,
 njej, ki može sklicuje na zbor in z zborov odslavlja:
 Nehajte vëndar in mene pustite, prijatelji moji, 70

sam naj se v žalosti grizem! Če kdaj Odisej je, moj oče,
 zlo prizadel iz zamere Ahajcem v prelepih golenkah,
 vi v povračilo zdaj meni povzročate zlo iz sovraštva
 s tem, da jih hujskate! Sam z veliko bi večjim užitkom
 gledal, da vi se ob čredah, ob mojih pridelkih gostite.
 Kajti kar vi bi mi snedli, si upal nazaj bi dobiti:
 toliko časa po mestu bi hodil, z besedo rotil vas,
 svoje zahteval nazaj, dokler ne bi vsega izterjal.
 Zdaj pa je polno srce bolečin, ki so neozdravljive.«
 To je ves v jezi dejal. In treščil je žezlo na zemljo,
 ves v solzáh, da ganjene vse je prevzelo sočutje,

80

Vsi so zavili se v molk, nihče si med njimi ni upal
 s trdo besedo na dan, da Telémahu dal bi odgovor.
 Le Antínoos mu je odvrnil in rekel takole:
 »Kaj se tu ustiš, Telémah? Ne znaš krotiti jezika?
 Kaj nas tu klevetaš, z golido sramote oblivaš?
 Snubci ahajski prav res tu nismo ti krivi ničesar,
 kriva ti tvoja je mati, ki plete zahrbtne ukane.
 Tretje je leto že mimo, že kmalu prešlo bo četrto,
 kar se igra s koprnečimi željami v prsih Ahajcev,
 v srcih nam upanje zbuja, saj vsakemu nekaj obljublja,
 vsakemu nekaj sporoča, a v srcu si misli drugače.
 V svoji zvijačnosti tole je izmislila novo ukano:
 v dvor je postavila statve velike, da tkala na njih bi
 fino, lepo umerjeno platno. Nato pa nam rekla:
 ›Snubci vi moji! Saj vem, da umrl Odisej je božanski.
 Le počakájte še malo in prej me ne silite v zakon,
 dokler da prta ne stkem, da ne bi mi delo propadlo,
 prt, ki tkem ga Laertu, ko usoda ga smrti zadene.
 Kajti če sam brez mrtvaškega prta bi ležal junak nam,
 on, ki nam vse je pridóbil, pa sam bi ležal brez prta
 kaj bi očitkov katera Ahajk naokoli raznesla!«
 S temi besedami vse nas prepričala v moških je srcih.
 In tako čez dan veličastno predivo je tkala,
 a čez noč ga razdirala v soju je bakel prižganih.
 S takšno ukano tri leta skrivaj je slepila Ahajce.
 Ko pa so v letu četrtem se bližale ure pomladne,
 ena od žensk, ki vse je to vedela, vse je izdala:
 in smo jo ujeli, ko ravno razdirala svetlo je prejo.

90

100

Prt je nato pod prisilo, čeprav le nerada, skončala.

110

Glej, vse to potrdijo ti snubci lahko, da boš vedel,
 k srcu si vzemi, in to naj tudi vedó vsi Ahajci:
 mater odpravi domov, prisili jo, naj poroči se,
 s komer ji oče bo ukazal in tudi njej sami bo ugajal.
 Toda če še naprej bo težila sinove Ahajcev,
 v srcu si izmišljala, ker umetnin prekrasnih je vešča,
 (teh darov ji Atena je dala v obilju, ji dala je pamet,
 dala veččino ukan, kot nismo jih še o nobeni
 slišali, kar je kdaj prej Ahajk lepolasih živelo,
 ne o Tiró, o Alkméni, ne z lepim načelkom Mikéni: 120
 v pameti ni Penélopi teh nobena dorasla,
 tudi nobeni od njih ni kaj takega šinilo v glavo):
 toliko časa zapravljali bodo ti tvoje imetje,
 praznili kašče ti, dokler bo v srcu gojila te misli,
 kot so jih vanj vsadili bogovi. S tem slavo veliko
 sebi ustvarja, a tebi imetje kopni in izginja.
 Mi pa ne gremo na delo od tod, nikamor ne gremo,
 dókler ne izbere moža med Ahajci, naj kogar že hoče.«

Njemu pa modri Telémah v odgovor takole je rekel:
 »Le kako naj, Antínoos, njo, ki je mene rodila, 130
 njo, ki je mene vzredila, zdaj z doma naženem? Moj oče
 – živ ali mrtev je – bogve – na tujem. Če sam zdaj od sebe
 mater k Ikáriju pošljem, grdó za to mu bom plačal,
 hudo izgubo od deda utrpél. Povrh še kak démon
 kazen dodal bi, če mati nad mano, ko šla bi od hiše,
 kletev Erínij izreče. Ves svet bi se zgražal nad mano.
 Níkdar zato ne bom materi takšne besede izrekel.
 Torej, če vsaj še malo ponosa občutite v srcih,
 z mojega doma pójdite, drugod si ravnajte gostije,
 jejte na svoj račun, od hiše do hiše hodíte! 140
 Toda če to se vam zdi bolj prav, bolj počteno in lepše,
 enega samega imetje zapravljati brez poplačila,
 vse mi požríte! Jaz sam pa bom molil k nesmrtnim bogovom!
 Morda pa Zevs le kdaj vse to izravna, poračuna;
 morda takrat boste vi brez plačila končali v tej hiši!«

To je Telémah govoril. A Zevs gromovnik poslal je
 z vrha planin dva orla, z višav sta navzdol se spustila.
 Sprva sta orla letela v višavah, kot vel je piš vetra,
 drug ob drugem vzporedno razpenjala svoje peruti.
 Toda potem ko prišla sta nad trg, ki je šumno odmeval, 150

krila obeh so v vrtincu udarila druga ob druga,
 zviška sta zrla na glave ljudi, ki so zlo zaslutili,
 drugemu drug sta s kremplji razpraskala vrat si in glavo,
 desno nato odletela naprej nad hišami v mestu.
 Vsi ob pogledu na let teh ujed so osupli strmeli,
 v srcu ugibali, kakšen naj konec bi to pomenilo.
 Starec, junak Halithérses, tedaj povzel je besedo,
 Mástorjev sin, ki med vsemi vrstniki je slôves užival,
 ptičje da lete pozna, prihodnost iz njih prerokuje.
 Z modro besedo je zbor ogovoril in rekel takole: 160

»Zdaj, Itačani, me dobro poslušajte, kaj vam bom rekel,
 najbolj od vseh pa naj snubci prisluhnejo mojim besedam!
 Hudo prekletstvo se nadnje vali, saj ni več prav daleč
 sam Odisej od svojih najdražjih. Že blizu nekje je,
 vsem tem možem že snuje pogubo in žalosten konec.
 Tudi nas druge lahko, doma na Itaki sončni,
 hudo zadene gorje. Zato je potreben razmislek,
 moder nasvet, kako naj bi snubce lahko umirili.
 Naj že odnehajo vèndar, ker to bo zanje najbolje!
 Ni to prazna napoved, vse to govorim iz izkušnje. 170
 Tudi nad njim se je izpónilo vse, kar sem prej napovedal,
 v časih preteklih, ko šli so Argejci na vojsko nad Trojo,
 z njimi obenem na vojsko je šel Odisej premeteni.
 Vse napovedal sem, kaj bo prestal, vse tovariše izgúbil,
 vsem nepoznan nato se bo sam po dvajsetih letih
 vrnil domov. In vse to se ravno sedaj izpolnjuje.«

Pa ga Evrímah je, Pólibov sin, takole zavrnil:
 »Stari, odidi domov in vrni se k svojim otrokom,
 njim vedežuj, da ne bo jih v prihodnje kaj zla doletelo!
 V teh stvareh sem jaz zanesljivejši prerok od tebe. 180
 Ptice letijo povsod, kjer žarki nam sijejo sonca,
 ni pa vsak let pomenljiv. Odiseja je smrt doletela
 daleč na tujem. Prav škoda, da z njim ni še tebe pobrala.
 Ne bi se zdaj pred nami razglašal kot videc in prerok,
 ne bi podžigal v Telémahu jeze in ne bi ga hujskal,
 v upanju kajpak, da to ti bo plačal z bogato nagrado.
 Tole ti zdajle povem – in to se bo tudi zgodilo:
 ti, ki si večč in izkušen – če tegale mladega fanta
 hujskal boš, ščuval, z besedo spodbujal, da nam bo v nadlego,
 njemu boš samemu s tem le še večje težave nakopal, 190

sam pa tudi ne bo proti snubcem dosegel ničesar!
 Tebi pa, stari, prisodimo globo! Kako se boš grizel
 v srcu, ko boš plačeval, kako te bo to prizadelo!
 Sam pa pred drugimi tole Telémahu modro svetujem:
 svojo naj mater prisili, da vrne na dom se k očetu,
 tam naj pripravijo svatbo in vse, kar je treba za doto,
 doto bogato, ki z njo bo šla ljubljena hčerka od hiše!
 Mislim, da prej ne bodo odšli sinovi Ahajcev,
 prej ne bo snubljenja konec, ker nimamo česa se bati,
 najmanj Telémaha, naj še tako govori in se usti. 200
 Tudi prerokb nam ni mar, ki z njimi nas, stari, strahuješ,
 praznih prerokb, saj z njimi samo si še bolj nam odvraten.
 Vse premoženje bo šlo za gostije, nihče ne bo plačal,
 dokler se ona tako norčuje iz snubcev ahajskih.
 Mi pa vse dni po njej koprnimo, le njo si želimo,
 hočemo njeno krepost in lepoto, ne maramo druge
 ženske nobene, čeprav vsak od nas bi lahko si jo našel!«

Njemu razumni Telémah tako je odvrnil in rekel:
 »Čujte, Evrímah in drugi, kar tu vas je snubcev ponosnih.
 Nič več vas prosil ne bom, ker škoda je vsake besede. 210
 To že bogovi vedo, to vsem Ahajcem je znano.
 Prosim le, dajte mi jadrno ladjo in dvajset mornarjev,
 rad bi šel z njimi na pot in z njimi spet semkaj se vrnil.
 Šel bi rad v Šparto, odplul še dalj v peskoviti bi Pilos,
 tam poizvem, kdaj dolgo odsotni se oče mi vrne,
 mórda je komu kaj znano o tem, mordá Govorico
 pošlje mi Zevs, ki največ novic zemljanom prinaša.
 Tam če slišim mordá o očetu, da vrača domov se,
 še eno leto bom zdržal, čeprav še v takšni bom stiski.
 Toda če zvem, da ni več med živimi, da preminul je, 220
 brž ko se vrnem domov, v preljubo domačo deželo,
 grob mu nasujem, poslednje časti mu dostojno izkažem,
 kot se spodobi, a mater pustim, da mož jo odpelje.«

To je povedal in sédel. Nato se med njimi je dvignil
 Mentor, ki bil Odiseju brezgrajnemu zvest je tovariš.
 Preden z ladjevjem odplul je, mu dom in vse je zaupal,
 naj mu očeta posluša, imetje naj varno mu pazi.
 Z mislijo dobro govoril je zbranim in rekel jim tole:
 »Zdaj, Itačani, me dobro poslušajte, kaj vam bom rekel.
 Naj nikoli več kralj noben dobrotljiv in prijazen ne bodi, 230

takšen, ki z žezlom v rokah so v srcu mu misli pravične!
 Kralj naj bo trd in težak, počne naj samo hudobije,
 ker med vami nihče se več Odiseja ne spomni,
 kralja, ki bil je podložnikom blag in dober kot oče.
 Vendar pa nimam moči, da bi snubcem ošabnim preprečil
 dela nasilna početi s pokvarjeno pametjo svojo:
 sami se z glavo igrajo, ko žro Odisejevo hišo,
 trdno prepričani, češ, saj se níkdar domov več ne vrne.
 Vam pa vsem drugim zamerim, da tu le tiho sedite,
 niti besede ne zinete snubcem, naj nehajo véndar: 240
 njim, ki so v takšni manjšini – a vas je veliko število!«

Njemu Evénorjev sin Lejókrit tako je odvrnil:
 »Kaj si izustil, ti, Mentor nesramni, bedak slaboumni?
 Naj nas utišajo? Najsi bili bi še v večjem številu,
 ne bi se zlepa zaradi gostije tu z nami spopadli.
 Tudi če sam Odisej Itačan domov bi se vrnil,
 v srcu od želje prevroče goreč, da snubce ponosne,
 nas, ki se v hiši njegovi gostimo, na cesto požene:
 žena njegova vrnitve, čeprav bi po njej koprnela,
 ne bi vesela bila: v spopadu s premnožico snubcev 250
 bridek zadel bi ga konec. Ni modro bilo, kar si rekel.
 Zdaj naj se ljudstvo razide, vsak k svojemu delu odide.
 Njemu pa Mentor pripravi naj pot in z njim Halithérses,
 ta, ki očetu bila sta tovariša vse od začetka.
 Vendar pa mislim, da rajši naprej bo na Itaki čakal
 svežih novic, ker nikoli ne bo končal potovanja.«

To je govoril. In že zborovanje je hitro končano.
 Ljudstvo razšlo se je, vsak je odšel po svojih opravkih.
 Snubci pa spet so odšli v Odiseja božanskega hišo.

Daleč od njih je Telémah šel sam na morsko peščino, 260
 v sivem si morju umil je roké in molil k Ateni:
 »Sliši me ti, ki včeraj v naš dom prišla si, boginja!
 Ti si velela, naj z ladjo odplujem čez morje megleno,
 tam poizvem, kdaj vrne se oče, že dolgo odsoten.
 Toda Ahajci ne dajo mi tvojega ukaza izpolniti,
 zlasti ne snubci ošabni, ki devljejo v nič me zlohотно.«

To je v molitvi dejal – in že prišla je Atena,
 Mentorju čisto enaka v obraz in po glasu podobna,

blizu do njega stopila, besede krilate mu rekla:
 »Nič več poslej ne bodi slabič in neveden, Telemah! 270
 Naj te prevzame pogum, navdihuje očetova srčnost,
 pa kakor on dosegel boš vse v besedah, v dejanjih.
 Tudi ta pot ne bo ti zaman, ne bo brez uspeha.
 Če bi ne bil njegove krvi, iz Penélope rojen,
 ne bi zaupal, da v kar se zdaj spuščaš, zares boš izpeljal.
 Malo sinov se rodi, ki očetu bili bi enaki;
 slabših veliko je več, le redko kdo boljši kot oče.
 Ker pa poslej ne boš slabič omahljiv in neveden,
 ker Odisejeva bistrost te ni povsem zapustila,
 trdno zaupaš lahko, da to delo boš srečno opravil. 280
 Več se ne meni za snubcev nakane in njihove misli,
 norcev, ki nimajo pojma o pameti ne o pravici,
 saj ne vedo, kako jim je smrt že tik za petami,
 črna usoda, ki vse bo na mah, na en dan pogubila.
 Ti pa nikar ne odlašaj s potjo, ki si nanjo namenjen:
 jaz grem s teboj, ki tvojemu bil sem prijatelj očetu,
 ladjo ti urno opremim, na plovbo te varno pospremim.
 Najpoprej v spremstvu se snubcev zdaj vrni domov in pripravi
 jed si za pot, pa vina natoči si v vrče dvoročne,
 čvrste bisage napolni z ječmenom in z moko pšenično, 290
 hrano krepčilno možem. Jaz sam med možé se odpravim,
 zberem za pot prostovoljce. Na Itaki, z morjem obdani,
 mnogo je ladij na voljo, že starih, pa tudi novejših.
 Eno od teh ti izberem, seveda med vsemi najboljšo.
 Brž ko bo moštvo na krovu, odplovemo v morja prostranstva.«

To govorila Atena je, Zevsova hči. Ko Telémah
 slišal boginjin je glas, ni več se mudil in okleval,
 šel je domov, zaskrbljen in potr in v srcu otožen.
 Našel je snubce ošabne, ko pravkar s kozličkov odrli
 kože pri njem so doma, na dvorišču pa pekli odojke. 300
 Tu mu Antinoos, ves nasmejan, je stopil naproti,
 tlesnil ga krepko z rokó, ogovoril in rekel mu tole:
 »Ti, ki visoko se nosiš in v duhu neugnan si, Telémah,
 le nič zlega v besedah ne snuj, ne počenjaj v dejanjih!
 Rajši z menoj se odžejaj s pijačo, nasiti z jedačo!
 Vse bodo prav naredili, pripravili vse ti Ahajci,
 ladjo s posadko izbranih veslačev, da hitro pripluješ
 v Pilos pobožni in tam poizveš o žlahtnem očetu.«

Bistri Telémah na to ga je s takšno besedo zavrnil:
 »Ni mogoče, Antínoos, jaz da bi v družbi divjakov 310
 z vami se mirno zabaval, brezskrbno v gostiji užival.
 Mar ni dovolj, da doslej ste mi snubci pognali že mnogo
 mojega imetja, ko bil nebogljen sem otrok, nedorasel?
 Zdaj pa, ko že sem odrasel in drugih nasvete poslušam,
 hkrati pa v prsih mi raste pogum, pri sebi razmišljam,
 kaj naj storim, da pogubno usodo na vas bi usmeril.
 Ali naj v Pilos odidem? Naj tukaj, med ljudstvom, ostanem?
 Šel bom na pot, ki ne bo brez uspeha, čeprav bo naporna,
 šel bom popotnik, saj ladje z veslači ne morem dobiti,
 kajti tako se vam je zazdelo, da bolje je zame.« 320

To je dejal. Iz dlani Antínou svojo je róko
 rahlo izvlekel. Pripravljali snubci so v hiši gostijo,
 vmes so s posmehom ga drážili, zbijali šale iz njega.
 Rekel je kdo domišljavih fantínov na primer takole:
 »Tale Telémah nam snuje pogubo, pogin nam pripravlja.
 Mórda iz Pila peščenega sèm pomagače pripelje,
 mórda si v Šparti jih najde – zato s tako ihsto se žene –
 mórda pa pojde še dlje, v Efiro, tja v plodno deželo,
 tam smrtonosne nabere zelí, da strup nam nasuje
 v vrčih mešalnih v pijačo, da vse nas z njo bo pogúbil.« 330

Toda za njim nekdo drug domišljavih fantinov dejal je:
 »Kdo ve – pa kaj če še on, če odplul bo na ladji trebušni,
 daleč blodeč – kot oče njegov Odisej – bo poginil?
 S tem le še več nam bo dela napravil: saj morali bomo
 imetje si vse med seboj razdeliti. Le hišo pustímo
 materi, z njo tudi enemu nas, ki ga sama bo izbrala.«

To govorili so. On pa navzgor odšel je, v prostorno
 izbo očetovo, tja, kjer zlata je in brona obilje,
 v skrinjah je polno oblek, vse polno omamnega olja,
 poleg pa vrči, do vrha napolnjeni z vinom presladkim, 340
 z žlahtno starino, z nemešano pristno pijačo božansko,
 čakajo v vrsti ob zidu prislonjeni, kdaj Odisej se
 vrne domov, utrujen od vseh bolečin in naporov.
 Zraven zapahnjena tesno spojena so vrata dvokrilna.
 Tam za njimi vse dni in noči je bedela skrbnica,
 starka, ki s pametjo svoje modrosti vse to je pazila,
 Opsova hči Evrikléja, Pejsénora deda potomka.

Njo tedaj Telémah je v izbo poklical in rekel:
 »Sladkega vina mi, mama, zdaj v vrče dvoročne natoči,
 kar imaš drugo najboljše za tem, ki ga hraniš za njega, 350
 tega nesrečnika – v upu, da kdaj Odisej bogorodni
 vrne domov se, če smrti in bridki usodi uteče.
 Dvanajst mi vrčev napolni, tesnó jih zamaši s pokrovi.
 Moke nato nasuj mi v dobro sešite mehove,
 dvajset naj mernikov bo ječmenove moke iz mlina.
 Ti edina to veš: vse to je pripravljeno zame.
 Vse to vzel bom nocoj, takoj ko odpravi se mati
 moja mi v zgornje prostore, da legla bi spat in počivat.
 Kajti namenjen sem v Šparto in v Pilos ob morski peščini,
 tam poizvedel bi rad, če vrne se ljubi mi oče.« 360

To je dejal. Zaihtela je vtem Evriklêja, skrbnica,
 plánila v žalosten jok in rekla krilate besede:
 »Kaj ti je, ljubi otrok, le kaj ti je padlo na pamet?
 Kam bi rad v svet široki, le kam bi rad v daljne dežele,
 sinko edini, naš ljubi, odšel? Odisej bogorodni
 daleč od doma med tujim je ljudstvom umrl nesrečno!
 Brž ko odideš, napletejo snubci kaj zla ti za hrbtom,
 ti da v zasedi končal bi, da vse bi razgrabili sami.
 Tukaj ostani, pri svojih doma! Nobene ni sile,
 sam da bi rinil v nesrečo in taval po morju puščobnem!« 370

Bistri Telemah nato ji je tole besedo odvrnil:
 »Nič se mi, mama, ne boj! Ta načrt mi sam bog je navdihnil.
 Ti mi prisezi samo, da materi tega ne omeniš,
 dókler ne mine mi dan enajsti, mordá že dvanajsti,
 razen če sama opazi in zve, da odrinil sem zdoma.
 Nočem, da lepa bi lica si v žalosti z jokom skazíla.«

To je dejal. Pri bogovih svetó mu je starka prisegla.
 Brž ko je izrekla do konca besede slovesne prisege,
 vina mu zvrha nalíla v posode je, v vrče dvoročne,
 moke ječmenove v dobro sešite mehove nasula. 380
 Sam Telémah pa v hišo odšel je, med družčino snubcev.

Vtem svetlooki boginji Ateni prišlo je na misel
 spet nekaj drugega. Šla je – Telémahu enaka – po mestu
 vsenaokrog in k vsakemu možu stopila in rekla,
 naj pod večer se zberejo vsi ob jadrni ladji.

Šla je k Noémonu, Frónija sinu, da naj ji posodi
jadrno ladjo. Res rade je volje ji ladjo obljudil.

Že je sonce zašlo, vse ceste so sence zastrle.
Jadrno ladjo Noémon je v morje potisnil in nanjo
zložil orodje je vse, ki tovari ga ladja na vesla. 390
V koncu zaliva je ladjo zasidral, kjer že so se zbrali
vrli tovariši. Vsakega njih je boginja hrabrila.

Vtem svetlooki boginji Ateni prišlo je na misel
spet nekaj drugega. V hišo božanskega je Odiseja
naglo odšla, čez snubce dremávico sladko razlila,
zmedla v pijanosti vse, da iz rok so jim padale čaše.
Vsi so razšli se po mestu k počitku, nobeden nič več ni
tamkaj sedel, ker spanec že vsem je padal na veke.

Vtem je Atena Telémaha k sebi poklícala iz hiše.
Ta je prišel iz palače, ki v njej se prijetno prebiva, 400
ona pa – Méntorju v glas in stas podobna – je rekla:
»Tvoji tovariši vsi v prelepah golenkah, Telémah,
že pri veslih sedijo in čakajo tvoje povelje.
Pójdiva torej takoj, nič več ne odlagaj odhoda!«

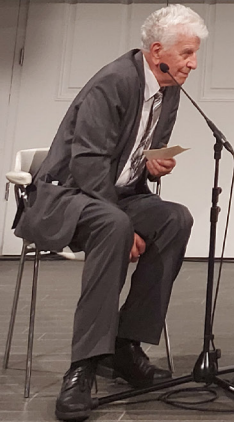
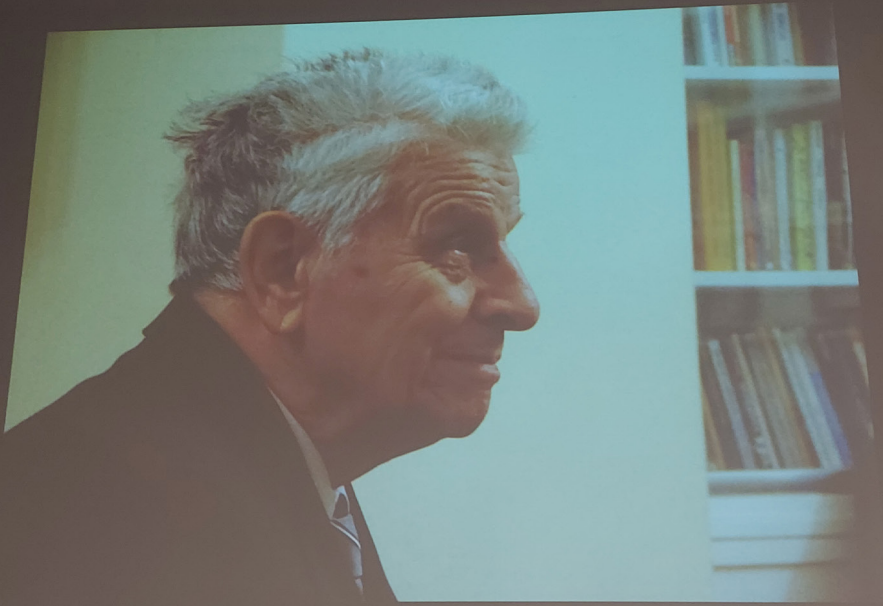
S temi besedami ga je priganjala Palas Atena.
Šel za njo je Telémah in hodil po njenih stopinjah.
Že sta do ladje prišla, že čisto do morske obale,
tam na produ sta našla tovariše z bujnimi kodri.

Njim nato Telémah je s sveto močjo spregovoril:
»Dajmo, tovariši, hitro po hrano, ki v moji je hiši 410
vsa že pripravljena! Mati ničesar ne ve in ne sluti,
tudi nobena od dekel; le eni skrivnost sem zaupal.«

To je dejal in stopil naprej, za njim so šli drugi.
Vse so znosili na krov in vse pod palúbo zložili,
kot jim je ljubljene sin Odisejev ukazal in rekel.
Tudi Telémah se vzel je na krov, pred njim še Atena
sedla h krmilu je, tik poleg nje pa je sédel Telémah.
Fantje so ladjo od kopna odvézali in se še sami
vkrkali nanjo, posedli v klopi in prijeli za vesla.
Veter ugoden poslala na pot je boginja Atena, 420
močni zahodnik je pihal čez morja temačno pustinjo.

Fante Telémah z besedo spodbujal je in jim veleval,
naj poskrbe za opremo: storili so, kot je ukazal.
Jambor iz jelke stesan so dvignili, vpik ga vsadili
sredi na krovu ob tramu poprečnem, obenem z jermeni
dobro spletenimi bela so jadra lepó naravnali.
Veter je jadro v sredini napel; ko je ladja drsela,
velik škrlatni je val vršel na vsako stran premca.
Ladja si sredi valov je utirala cesto in tekla.
Toda ko vse so vrvi pričvrstili na ladji črneli,
vrče so, zvrha napolnjene z vinom, postavili predse,
pitne darove izlili iz njih so nesmrtnim bogovom,
Zevsovi hčeri pa najbolj od vseh, svetlooki boginji.
Vso noč si ladja je utirala pot, vse do jutranje zore.

430

ALBERTA VEJSEVA
CEZARJA

BOBELIJA
POETIKA

ARISTOTELES
POETIKA

ARISTOTELES
POETIKA

ARISTOTELES
Poetika

Aristoteles
NIKOMAHOVA
ETIKA

PROKORI
CEZARJE
POE
IJUSTIN
I ANOVIM
ZEZIJOM

Štala
744
ZJODO-
VINA
LANGO-
BAR-
DOV
Prvi Diklon

DNEVNIK
CESARJA
MARKA AVRELIJA

DNEVNIK
CESARJA
MARKA
AVRELIJA

RAZSTAVA OB 90-LETNICI AKAD. DR. KAJETANA GANTARJA
RAZSTAVA OB 90-LETNICI AKAD. DR. KAJETANA GANTARJA

IZ
TIPKI
I
AMFITRUO

ORACIJS
PESMI

SHISHI
UKLEVENI
PROMETI

IZ
ASTICNEGA SVETA
SOFOKLES
ELEKTRA

TITUS
MACCIUS
PLAUTUS
AMFITRUO

ZALOZA
GROGA

DEODI
STIPIJA

IKOMENIJA

IKOMENIJA

IKOMENIJA

IKOMENIJA

Liutprand Kremonski, Antapodosis 6: Podoba Bizanca na latinskem Zahodu desetega stoletja

Prevedel Kajetan Škraban

Liutprand Kremonski je bil škof, diplomat in zgodovinar langobardskega porekla, ki je deloval v sredini 10. stoletja. Njegova zgodovinopisna dela *Antapodosis*, *Relatio de legatione Constantinopolitana* in *Historia Ottonis* so nadvse pomembna za poznavanje politične zgodovine 10. stoletja, zlasti za dogajanje na Apeninskem polotoku. Hkrati pa velja tudi obratno: literarna vrednost njegovih del v veliki meri izhaja iz pogosto duhovite, mestoma pa tudi izrecno napadalne kritike političnih nasprotnikov in nekdanjih zaveznikov.

Nekaj zgodovinskega ozadja: Berengar, ivrejski mejni grof, pod katerim je v začetku svoje kariere služil Liutprand, je leta 945 premagal italijanskega kralja Hugona Arleškega, ki se je umaknil v izgnanstvo, nadomestil pa ga je njegov sin Lotar, čeprav je *de facto*, kakor poroča Liutprand v spodnjem odlomku, zavladal Berengar. Ko je čez nekaj let Lotar umrl, najbrž nasilne smrti, je želel Berengar Lotarjevo vdovo Adelajdo poročiti s svojim sinom Adalbertom. Adelajda je poroko zavrnila in si prislužila nekakšen pripor, iz katerega jo je leta 951 »rešil« Oton, tedaj še nemški kralj, s čimer se je nazadnje le neposredno vpletel v italijansko politiko. Ko je leta 960 Berengar napadel še Papeško državo, se ji v bran postavi tudi Oton, s čimer je položil temelje za cesarsko kronanje leta 962, ki pomeni nastanek novega »rimskega cesarstva«.

Liutprand že pred tem stopi v njegovo službo in *Antapodosis* (*Povračilo* ali *Maščevanje*) napiše kot obračun s svojim nekdanjim gospodom. Šesta, zadnja in najkrajša knjiga tega dela, vsebuje opis diplomatske poti v Konstantinopol, ki jo je opravil v Berengarjevem imenu. Leta 949 se je namreč v ne povsem pojasnjem kontekstu

odpravil na bizantinski dvor Konstantina VII. Porfirogeneta. Mesto ga navduši: z najbolj izbranimi besedami opisuje razkošje, dvorno bogastvo in samega cesarja Konstantina. Morda najlepši odlomek, ki opisuje tehnološko napreden avtomat, broneno drevo, na katerem ščebetajo mehanske ptice, pa si je pot utrl celo v moderno poezijo. William Butler Yeats v svoji nekoliko kavafisovski pesmi pravi takole:

Onkraj narave si ne bom nikdar
 podob naravnega sveta privzel,
 le takšno, kot jo skuje Grk, zlatar,
 iz tankih ploščic in prevlek;
 da ne zadrema kinkajoč vladar;
 mogoče bom na zlati veji pel
 gospodi iz Bizanca na uho
 o vsem, kar je bilo, kar je in bo.¹

Povsem drugačno izkušnjo je imel Liutprand na svoji drugi poti, na katero ga je leta 968 poslal njegov novi gospod, Oton I., prvi cesar Svetega rimskega cesarstva. Šlo je za pomembno diplomatsko misijo, saj je imel Liutprand nalogo pridobiti Ano Porfirogeneto za ženo prestolonaslednika Otona II. Nikefor Fokas, tedanji bizantinski cesar, ki je s svojim samozavestnim vojskovanjem močno utrdil državo, Otonovega predloga ni sprejel ugodno: bizantinsko cesarstvo si je vlogo naslednika rimskega cesarstva prisvajalo mnogo dlje in tudi bolj upravičeno kakor novonastalo cesarstvo pod Otonom, zato se mu je zdel Otonov predlog žaljiv. Prav spor o nazivih, ki ga opisuje Liutprand v *Poročilu o odpravi v Konstantinopol (Relatio de legatione Constantinopolitana)* dobro pokaže mehanizme nasledstvene identifikacije, ki so zaznamovali diplomatske stike med cesarstvoma. Poleg tega pa je nadvse učinkovito literarno besedilo, ki bizantinski dvor prikaže v povem drugačni luči kakor *Antapodosis*. Liutprand kara vse od »vulgarnih navad« in »ukazovalnih evnuhov« do »ogabnega« smolnatega vina in Nikeforove »pigmejske postave«. Odprava je propadla in Oton II. se je slednjič poročil s Teofano, manj pomembno plemkinjo.

Liutprand je zaradi svojega živahnega pripovedovanja, humorja in občasne pikantnosti zagotovo med najzanimivejšimi latinskimi avtorji 10. stoletja, svoje sodobnike pa je navduševal tudi zaradi eksotike, ki so jo prinašali »bizantinski« deli njegovega opusa. Pa ne le njih: zaradi dveh povsem nasprotnih opisov Konstantinopla in Bizanca je

1 William Butler Yeats, *Zbrana poezija 2*, prev. Nada Grošelj (Ljubljana: Hiša poezije, 2015), 96.

kot eden izmed pomembnih členov v izgradnji »imaginarija grštva«, ki je soustvarjal odnose med cesarstvoma in kulturnima ter verskima središčema, postal tudi pogost predmet raziskovanja sodobnih (kulturnih) zgodovinarjev in zgodovinarok.

Prevod je nastal po izdaji, ki jo je za Brepols oskrbel Paolo Chiesa,² ter se opira tudi na tistega, ki je nastal za bolj dostopno in komentirano različico za italijansko zbirko Fondazione Lorenzo Valla.³

2 Paolo Chiesa, ur., *Liudprandi Cremonensis opera omnia* (Turnhout: Brepols, 1998).

3 Paolo Chiesa, ur., *Liutprando: Antapodosis* (Milano: Arnaldo Mondanori Editore / Fondazione Lorenzo Valla, 2015).

LIUTPRAND KREMONSKI: POVRAČILO 6

I Proemij

Narava trenutka, v katerem se nahajam, bi prej terjala, da sem pisec tragedij kakor pa zgodovinar, če ne bi moj *Gospod pred menoj pogrinjal mize vpričo mojih nasprotnikov*.⁴ Ne morem opisati, koliko neprijetnosti me pretresa na tujem. Zunanjemu človeku bolj pritiče jokati kakor pisati, toda notranjemu, ki ga utrjujejo Apostolovi nasveti, ti napori prinesejo slavo, *saj vemo, da stiska rodi potrpljenje, potrpljenje preizkušnost, preizkušnost upanje. Upanje pa ne osramoti, ker je Božja ljubezen izlita v naša srca po Svetem Duhu, ki nam je bil dan*.⁵ Naj se torej zunanji človek podredi notranjemu in naj se ne le ne odvrča od svojih nesreč, ampak naj v njih raje najde svoj mir. In ko se bo polotil pisanja in opisoval, kako kolo usode ene povzdigne, spet druge pa zatre, bo pozabil na trenutne neprijetnosti in se celo veselil spremenljivosti ter se tako otresel strahu pred slabim – ki se pravzaprav še zgoditi ne more, če ne poseže vmes ravno smrt ali šibkost udov – ter tako pričakoval le dobro. Če pa se bodo okoliščine spremenile, bodo kvečjemu prinesle rešitev, ki je sedaj ni na obzorju, kar je trenutno nesrečnega, pa bodo pobile. Naj torej začne s pisanjem in doda temu, kar je opisano zgoraj, še teh nekaj resničnih dogodkov, ki sledijo.

II O tem, da cesar Konstantin pošlje Berengarju poslanca

Ko je v provansalskih deželah umrl kralj Hugon,⁶ je Berengarjevo ime zaslovelo v mnogih deželah, zlasti v grških. V resnici je namreč vladal vsej Italiji, medtem ko je kralj Lotar⁷ vladal le po nazivu. Konstantin,⁸ ki je vladal Konstantinoplu, potem ko se je znebil Romana in njegovih sinov, je slišal, da Berengar po svoji moči prekaša Lotarja in je prek nekega Andreja, ki se je po službi, ki jo je opravljal, imenoval »comiscurtis«,⁹ poslal Berengarju pismo, v katerem je pisalo, da bi si močno želel sprejeti njegovega poslanca, ki bi mu lahko ob

4 Ps 23,5.

5 Rim 5,3-5.

6 Hugon Provansalski (ali Arleški), kralj Italije v obdobju 926–945.

7 Lotar, Hugonov sin in kralj Italije v obdobju 948–50.

8 Konstantin VII. Porfirogenet, bizantinski cesar makedonske dinastije.

9 Grški naziv (sicer etimološko latinsko-italskega izvora, kakor velik del bizantinskega upravnega besednjaka) se je glasil κόμης (της) κόρτης, šlo je za civilnega uradnika z ne povsem pojasnjenimi sodnimi in policijskimi pooblastili.

vrnitvi prenesel Konstantinovo globoko naklonjenost. Spisal mu je tudi priporočilna pisma za Lotarja, češ da se je Berengar izkazal za njegovega zvestega služabnika, saj je po božji volji njegov skrbnik. Konstantin je namreč za Lotarjevo usodo gojil nemajhno skrb ter je o njem razmišljal naklonjeno zaradi ljubezni do svoje snahe, ki je bila Lotarjeva sestra.¹⁰

III O tem, kako zvijačno je Berengar v Konstantinopol poslal poslanca, ne da bi ga za to kakorkoli poplačal

Berengar pa, ki je bil do vrha poln zvijač, je premišljeval, koga bi bilo najbolje poslati, ne da bi mu hkrati ponudil sleherno plačilo za tako dolgo pot, ter k sebi poklical mojega očima, pri katerem sem bil tedaj na skrbi. »Kako prav bi mi sedaj prišlo, da bi tvoj pastorek obvladal grščino,« mu je dejal. Moj očim mu je odvrnil: »Polovico svojega bogastva bi dal za to.« Oni pa: »Niti stotina ti ni treba zapraviti. Konstantinopelski cesar me v pismu prosi, naj k njemu pošljem svojega poslanca in ne morem se domisliti nikogar, ki bi to mogel storiti bolje zaradi svoje umerjenosti duha ali primerneje zaradi zgovornosti. Odveč bi ti bilo praviti, s kakšno lahkoto bo požiral grško učenost, ko je že v mladih letih gotal latinsko.« Mojega očima je to navdalo z upanjem in nemudoma mi je pokrtil vse stroške ter me poslal v Konstantinopol z množico darov.

IV Kdaj je poslanec odšel iz Pavie in kdaj je prispel v Konstantinopol

Ob avgustovih kalendah¹¹ sem zapustil Pavio in po tridnevnem potovanju po reki Pad prispel v Benetke. Tam sem srečal evnuha Salomona, grškega poslanca *koitonita*,¹² ki se je vračal s poti v Španijo in Saško ter nameraval odpotovati v Konstantinopol. Ob sebi je imel Liutefreda, nadvse bogatega trgovca iz Mainza in poslanca mojega gospoda, tedaj kralja in danes cesarja, opremljenega z mnogimi darovi. Osmi dan pred septembrskimi kalendami¹³ smo odpluli iz Benetk ter prispeli

10 Gre za Berto oziroma Evdokijo, kot je bila imenovana na bizantinskem dvoru, ki je bila zaročena s Konstantinovim sinom Romanom.

11 Tj. 1. 8.

12 V grščini imenovan κοιτώνιτης, njegova uradna funkcija je bila skrb za cesarsko spalnico (κοιτών) in zaklepanje vrat; prav iz tega odlomka pa lahko navsezadnje sklepamo, da se je dejanska vloga tega uradnika od izvorne že precej odcepila.

13 Tj. 25. 8.

v Konstantinopol petnajsti dan pred oktobrskimi kalendami;¹⁴ in ne bi bilo napak opisati, kako izjemno in čudovito so nas tam sprejeli.

*v O čudoviti sprejemnici, ki jo imenujejo Magnaura,
in o sprejemu poslanca*

V Konstantinoplu je poleg cesarske palače sprejemna dvorana čudovitih razsežnosti, ki jo Grki, če namesto digame postavim u, imenujejo Magnaura,¹⁵ torej »magna aura«. ¹⁶ Konstantin je ukazal pripraviti to dvorano tako za špansko delegacijo, ki je prišla kmalu za tem, kot za naju z Liutefredom. Pred cesarjevim prestolom je stalo nekakšno broneno, a pozlačeno drevo, njegove veje pa so bile polne raznolikih, prav tako bronastih, a pozlačenih ptic, ki so glede na svojo vrsto spuščale različne ptičje glasove.¹⁷ Cesarjev prestol je bil sestavljen tako umetelno, da se je zdaj zdel nizek, takoj zatem nekoliko višji, kmalu pa zelo visok, varovali pa so ga neznansko veliki levi, za katere je težko reči, ali so bili iz lesa ali brona, prav gotovo pa so bili prekriti z zlatom ter so s svojimi repi udarjali ob tla, iz odprtih ust, v katerih so se premikali jeziki, pa se jim je izvijalo rjojenje. V to palačo sta me torej, namešččenega na svoja pleča, pred cesarja odnesla dva evnuha. Ko so ob mojem prihodu zarjovel levi ter glede na svojo vrsto zaščebetale ptice, me ni to prav nič navdalo ne s strahom ne z občudovanjem, saj so me o tem podučili tisti, ki so takšna čudesa že poznali. Ko sem se v poklon cesarju trikrat priklonil in dvignil glavo, sem cesarja, ki sem ga prej videl sedeti le malo vzdignjenega nad tlemi, sedaj zagledal, kako je v drugih oblačilih sedel skoraj tik pod stropom. Kako se je to zgodilo, nisem mogel ugotoviti, razen če

14 Tj. 17. 9.

15 Poleg Velike palače je stala tudi Magnaura, najbrž prezidana senatna stavba. V njej so v času makedonske dinastije, najbrž pa tudi kasneje, sprejemali tuje poslance nekako tako, kot to opisuje Liutprand.

16 Tj. »velik piš«, v resnici ime najbrž izhaja iz »magna aula«, tj. »velika sprejemnica«. Liutprand nas s svojo jezikoslovno opombo najbrž opominja, da je bil diftong [au], kot ostali diftongi, v njegovem času že dolgo monoftongiziran, saj se je v izgovarjal priporniško oziroma, kot se izrazi Liutprand, kakor F (ki ga imenuje digama).

17 Iznajdbe povsem enake vrste so poznali v tudi Bagdadu, tedaj glavnem mestu Abasidskega kalifata. Obstajajo tudi poročila *bizantinskih* poslancev na bagdadskem dvoru, ki poročajo o pozlačenih drevesih in mehanskih pticah. Danes se domneva, da so jih razvili bagdadski učenjaki ob pomoči prevodov del, ki so jih napisali antični mehaniki, kakršen je bil Heron Aleksandrijski.

ga niso tja dvignili s škripcem, s kakršnim dvignejo klade za prešo. Z menoj ni govoril neposredno, saj bi – tudi če bi hotel – to storil le stežka zaradi velike razdalje, ki naju je ločevala, zato je z menoj govoril prek logoteta¹⁸ in me povprašal po Berengarjevem življenju in zdravju. Ko sem mu odgovoril na postavljena vprašanja, mi je logotet pomignil in tako sem zapustil palačo ter se umaknil v domovanje, ki so ga uredili zame.

VI O darovih, ki jih je moral Berengarjev poslanik cesarju pokloniti iz svojega žepa v imenu Berengarja, saj ta ni poslal ničesar

A naj mi bo dovoljeno opomniti na to, kar sem potem storil za Berengarja, da se bo vedelo, kakšno naklonjenost sem gojil do njega in kakšno povračilo sem nato dobil od njega za vse dobro, kar sem storil zanj. Španski poslanci in že omenjeni Liutefred, poslanec mojega današnjega gospoda in tedanjega kralja Otona, so v imenu svojih gospodov cesarju Konstantinu prinesli mnogo daril. Jaz pa v Berengarjevem imenu nisem prinesel ničesar razen pisma, pa še to je bilo polno laži. Močno me je skrbelo, da se ne bi osramotil, in veliko sem premišljeval, kaj naj glede tega storim. Ko sem se tako potil od skrbi ter kolebal, mi je prišlo na misel, da bi darove za cesarja, ki sem jih prinesel v lastnem imenu, predstavil kakor Berengarjeve in ta majhen dar, kolikor bi se pač dalo, okrasil z besedami. Poklonil sem mu torej devet poprsnih ščitov najboljše kakovosti, sedem ščitov z zlatimi bulami, dve srebrni, a pozlačeni čaši, nato pa meče, kopja, bodala, pa še štiri sužnje *karzimasije*, ki so bili cesarju izmed vsega naštetega najdražji. *Karzimasije* namreč Grki imenujejo skopljene dečke, ki jim odstranijo testise in ud. To zaradi zaslужka, ki ga iz tega iztržijo, pogosto počno trgovci iz Verduna ter dečke nato izvažajo v Španijo.

VII O tem, da je cesar Berengarjevega poslanca povabil k svoji mizi

Po vsem tem so minili trije dnevi, ko me je cesar odredil poklicati v palačo. Z menoj je tokrat govoril osebno ter me povabil na gostijo, po obedu pa obdaroval mene in moje spremstvo. Ker se ravno ponuja priložnost, menim, da velja pisati, ne pa molčati o tem, kakšna je bila miza, zlasti na praznične dni, in kakšne igre so se pred mizo odvijale.

18 Logoteti so imeli sprva dolžnosti na področju finančne uprave, z razvojem državne birokracije pa so se povzpeli med najpomembnejše uradnike na dvoru.

VIII O čudoviti palači Dekanea in treh velikih zlatih posodah

Nekoliko severneje od hipodroma se nahaja izredno visoka in lepa palača, ki jo imenujejo *Dekaennea akkoubita*. Ime ni takšno zaradi same stavbe, ampak ima očiten razlog: v grščini namreč *deka* pomeni »deset«, *ennea* pa »devet«, *akkoubita* pa prihaja iz besede *cubare*, torej pomeni zleknjen, naslonjen. Ime torej izhaja iz tega, da na dan, ko je bil Kristus rojen po mesu, postavijo v to palačo devetnajst miz, na katerih cesar in njegovi gostje ne jedo sede kakor na druge dni, ampak zleknjeni, ter ne obedujejo s srebrnih, ampak z zlatih posod. Po obedu pa v treh zlatih posodah prinesejo sadje, vendar zaradi neznanke teže tega ne storijo človeške roke, ampak ga morajo pripeljati na vozičkih, prekritih s škrlatom. Dve izmed teh posod nato položijo na mizo takole: skozi luknjo v stropu so napeljene tri vrvi, obrobljene s pozlačenim usnjem, s katerih visijo zlati obroči. Te potisnejo skozi ročaje, ki molijo iz posod, nato pa štirje ali še več mož s premičnim škripcem, ki visi izpod stropa, dvigne ter nato spusti posodi na mizo oziroma z nje. Ne bom opisoval vseh iger, ki sem jih tam spremljal, saj je takšno pisanje prezamudno. Toda ne bo odveč, če opišem eno zares izredno.

IX O čudoviti predstavi, ki se je odvijala med večerjo

Vstopil je neki človek, ki je nosil na čelu, ne da bi si pri tem pomagal z rokami, štiriindvajset ali še nekaj več pedi dolg kos lesa, ki je imel en komolec pod vrhom pritrjeno dva komolca dolgo prečno os. Vstopila sta tudi dva dečka, ki sta bila povsem gola, razen v ledja, ki sta jih imela prepasana, ter splezala na drog ter na njem izvajala akrobacije, nato pa se po njem spustila z glavo navzdol, ne da bi ga premaknila za eno samo ped, tako da se je zdelo, kot da je drog pričvrščen v zemljo. Prvi se je nato spustil, drugi pa ostal gori in izvajal takšne norčije, da me je od občudovanja pustil povsem brez besed. Dokler sta bila na drogu oba, se je zdelo vse skupaj še nekako možno, saj sta, čeprav na povsem neverjeten način, s svojo podobno težo držala v ravnovesju drog, po katerem sta plezala. Ko pa je na drogu ostal samo še eden, me je njegova sposobnost, da je vzdrževal ravnotežje, hkrati izvajal akrobacije in se spustil z droga živ in zdrav, tako očarala, da moje začudenje ni ušlo niti samemu cesarju. Tako je poklical tolmača in me vprašal, kaj me je bolj očaralo – deček, ki se je gibal s takšnim občutkom za ravnotežje, da se leseni drog ni niti premaknil, ali možki, ki je drog na svojem čelu nosil tako trdno, da ga niso mogli niti za ped premakniti ne teža dečkov ne njune akrobacije. Ko sem odgovoril, da

težko rečem, kaj od tega se mi je zdelo *thaumastoteron*,¹⁹ je izbruhnil v krohota ter dejal, da se tudi sam podobno težko odloči.

<X ...>

Toda menim, da ne morem zamolčati še ene čudovite stvari, ki sem jo videl v tej palači. V tednu pred praznikom, ki ga imenujejo *baiophoros*, mi pa cvetna nedelja, cesar v zlatu pokloni vojakom in različnim veljakom ter uradnikom določene darove, kolikor pač vsakomur pripada glede na položaj. Ker je želel, da sem ob tem obdarovanju navzoč, me je dal poklicati. Bilo je takole. Postavili so mizo, ki je v dolžino merila deset komolcev, v širino pa štiri, in je bila prekrita z vrečkami, na katerih je posamič pisalo, kolikšne zneske vsebujejo, glede na to, koliko je komu pripadalo. Uradniki in vojaki pa pred cesarja niso stopali vsi hkrati, ampak ko jih je poklical glasnik, ki je na glas prebiral na vrečah napisana imena v skladu z dostojanstvom, ki je pripadlo posameznim nazivom. Izmed teh je bil prvi poklican *rektor* palač, ki je dobil toliko novcev, da denarja ni mogel vzeti z rokami, ampak si ga je oprtal na ramena, zavitega v štiri *skaramangije*.²⁰ Nato sta bila poklicana *o domesticos tis ascalonas* in *o delongaris tis ploos*,²¹ izmed katerih je prvi poveljnik kopenske vojske, drugi pa mornarice. Njima je bila namenjena enaka vsota, saj sta tudi po nazivu enaka, denarja in vojaških plaščev, ki sta jih prejela, pa zaradi količine nista odnesla na plečih, ampak z veliko truda s pomočjo drugih ljudi. Nato je na vrsto prišlo štiriindvajset *magistroi*, vsakemu izmed njih je cesar poklonil štiriindvajset liber zlata in dva vojaška plašča. Njim so sledili *patrikioi*, ki so dobili dvanajst liber zlatnikov in po en vojaški plašč, vendar ne vem, koliko je bilo teh patricijev in tako tudi ne, koliko liber zlata je bilo razdeljenih. Nato so poklicali nepregledno množico, ki so jo sestavljali *protospatharioi*, *spatharioi*, *spatharokandidatoi*, *koitonites*, *manklabitai* in *protokaraboi*,²² ki so v skladu s svojim nazivom dobili po sedem, šest, pet, štiri, tri, dve ali eno libro zlatnikov. A ne misli si, da je bila vsa ceremonija izvedena v enem samem dnevu: začela se je v četrtek in trajala od prve do četrte ure, nadaljevala v petek in končala

19 Gr. »najčudovitejše«. Liutprand skuša latinske bralce 10. stoletja, ki grščine nikakor niso bili veščji, mestoma očarati s svojim znanjem tega jezika.

20 Nadvse dragoceni plašči, eden najbolj luksuznih izdelkov, ki so jih izdelovali Bizantinci.

21 Med nazivi, ki sledijo, nekateri sploh niso ustrezno zgodovinsko pojasnjeni, večinoma gre za vojaške nazive.

22 Večinoma visoki civilni uradniki.

v soboto, vsaj kar se tiče cesarja. Tistim namreč, ki so dobili manj kot libro, tega zneska ni podelil sam cesar, ampak *parakoimomenos*,²³ in to je trajalo še ves teden pred veliko nočjo.

Ker sem podeljevanju denarja prisostvoval in ga spremljal z velikim občudovanjem, me je cesar prek logoteta vprašal, ali mi stvar ugaja. Odgovoril sem mu: »Ugajalo bi mi, če bi tudi meni prineslo kakšno korist; kakor bi tudi bogataš, ki trpi v plamenu in vidi Lazarja v njegovem blaženem počitku, v tem užival le, če bi mu to kako koristilo.²⁴ Njemu se to ni zgodilo – kako, mi povej, naj bi torej to ugajalo meni?« Cesar se je zasmejal, malo tudi od sramu, nato pa mi pomignil, češ, naj pristopim; rade volje mi je poklonil velik plašč in libro zlata, jaz pa sem ju še raje sprejel.

23 Nekakšni komorniki, večinoma evnuhi, ki so bili med najpomembnejšimi dvornimi uradniki.

24 Lk 16,23-25.

Laconicum Europae speculum – Lakonsko ogledalo Evrope

Prevedel Izidor Janžekovič

V prvi polovici 18. stoletja je bila objavljena serija devetih oziroma desetih latinskih tiskov z naslovom *Lakonsko ogledalo Evrope* (*Laconicum Europae speculum*). Podobe z napisi je zasnoval Paul Decker mlajši (1685–1742), Johann Wolfgang Baumgartner (1709–1761) je postavil le tisk za Nizozemca, same bakroreze so izdelali različni bakrorezci (Christian Friedrich Lottes, Johann Georg Pinz, Philipp Andreas Kilian, Andreas Hoffer), uredil in izdal pa jih je Martin Engelbrecht (1684–1756) v Augsburgu okrog leta 1730. Celotni naslov je daljši, *Lakonsko ogledalo Evrope, v katerem je brez predsodkov, posmehovanja ali zaničevanja predstavljenih njenih devet posebej uglednih narodov in ljudstev, ki se v določenih lastnostih in znamenjih razlikujejo, vse zaradi radovednosti in zabave* (*Laconicum Europae speculum: quo IX. illius praecipuae nationes et populi, absque omni praeiudicio, ludibrio et opprobrio, saltem curiositatis et oblectationis gratia, certis characteribus et symbolis discernuntur, ob oculos positum*).¹ V naslovu je torej pojasnjen tudi razlog za nastanek teh tiskov, izšli so »zaradi radovednosti in zabave« (*curiositatis et oblectationis gratia*). Podobno kot ostale razpredelnice ljudstev ti

1 Engelbrecht, *Laconicum Europae speculum*. Pri prevodu sem si pomagal s številnimi latinskimi slovarji in glosarji. Ključen za razumevanje besedila je za srednjeveško in zgodnjenovoveško latinščino Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Koristna sta bila tudi Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, in Bartal, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Pri prevajanju v slovenščino mi je pomagal Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*. Za pregled prevoda in številne rešitve mojih nerodnosti se zahvaljujem Martinu Benediku, za pomoč pri določenih izrazih in prevodih še Davidu Movrinu, naposled pa tudi Anji Božič za skrben pregled in številne predloge za izboljšavo. Za vse morebitne nejasnosti in napake sem odgovoren sam.

bakrorezi niso bili mišljeni kot predstavitel realnih podob, temveč so bili namenjeni tudi zabavi.²

Najbolj znana razpredelnica ljudstev je sicer oljna slika anonimnega slikarja s Štajerske iz 18. stoletja, t.i. štajerska *Völkertafel* (slika 1), zgodovinski vir *par excellence* za zgodnjenovoveške etnične stereotipe v Evropi. Temeljila je na praktično enakem bakrorezu Josepha Friedricha Leopolda (*Leopold-Stich*), ki je prav tako kot *Lakonsko ogledalo Evrope* nastal v Augsburgu v začetku 18. stoletja. Obe različici, Leopoldov bakrorez in štajerska *Völkertafel*, sta praktično enaki sliki z manjšimi razlikami, napisani v različnih narečjih.³ Razpredelnica ljudstev predstavi sedemnajst stereotipov ali značilnosti za deset narodov: vedenje, značilnost in značaj, razum, fiziognomijo, znanje, hibe, bolezni, bogočastje, podnebje, temperament itd. Čeprav so bili opisi skopi, so bili prežeti z močno sporočilnostjo. Evropski narodi so razporejeni na osi, ki poteka od zahoda proti vzhodu, od Španca do Turka ali Grka.

Tiski še nikoli niso bili prevedeni v slovenščino in besedilo je kljub majhnemu obsegu nekoliko zahtevno. Glede na razporeditev na štajerski razpredelnici narodov sem tudi *Lakonsko ogledalo Evrope* razdelil od Španca do Grka. V nasprotju s štajersko razpredelnico ljudstev pri izvirnih Engelbrechtovih podobah iz okrog leta 1730 sicer ni upodobitve za Turka ali Grka. Namesto tega je bil upodobljen Nizozemec (*Batavus*), čeprav pri tem niso bile naštete vse značilnosti. Zanimiva je izključitev Turkov s seznama »devet posebej uglednih narodov in ljudstev« v Evropi. Morda so bili za Engelbrechta v Augsburgu Turki že oddaljeni – ali pa je povezoval »ugled« s krščanstvom in Turke izključil.

Izhodišče za prevod je sicer tiskana verzija iz leta 1767, kjer je namesto Nizozemca dodan prav Grk, besedilo pa od tistega na upodobitvah odstopa v zelo redkih nepomembnih podrobnostih. Avtor je z »Grkom« imel v mislih evropska oziroma balkanska ljudstva, ki so živela v otomanskem cesarstvu. To mešanje pripadnosti »narodu« in »državi« je za zgodnji novi vek precej tipično, kar potrjujejo tudi

- 2 To *Lakonsko ogledalo Evrope* je v 18. stoletju izšlo v različnih oblikah in prevodih; prim. Weitenauer, *Compendium scientiarum et eruditionis omnigenae*, 230–43. Podobe so nastale tudi v španščini, hrani jih ekvadorski narodni muzej v Quitu (*Casa de la Cultura*). Med drugim so jih namestili tudi na pregradno ali špansko steno oziroma paravan, ki ga hrani muzej Franza Mayerja v Ciudad de México; Kubiak, »Obraz Innego«, 311–32.
- 3 Stanzel, *Europäer – ein imagologischer Essay*; Stanzel, *Europäischer Völkerspiegel*.

zgodnejša besedila. Herberstein se recimo v *Moskovskih zapiskih* Turkov ne loti posebej podrobno, a zapiše, da »evropski Turki, ki govore slovanski jezik, imenujejo Konstantinopel Carigrad, to je kraljevsko mesto.«⁴ Tako so očitno podložniki v jugovzhodni Evropi, ki so prišli pod otomansko cesarstvo, obveljali za »evropske Turke«.

V prevodu sem ohranil izvornikovo kolektivno ednino. Danes je sicer ta raba opešala, a je bila nedavno še precej pogosta. Tako recimo Fran Milčinski (1867–1932) v *Butalcih* zapiše: »To je bilo tiste dni, ko je Turek, krivoverna ta nesnaga, strašil po deželi in robil živino in mladino.«⁵ Avtor je bil sicer sam relativno nedosleden. Tako recimo pogosto preskakuje med ednino in množino. Različna ljudstva so vedno navedena v ednini, različne značilnosti oziroma stereotipi pa v ednini ali v množini. Pri prevajanju sem sicer precej zvesto sledil latinskemu izvorniku in ohranil avtorjevo nedoslednost, le pri redkih izjemah sem prevod priredil zaradi lažje razumljivosti v slovenščini.

Večina značilnosti ali stereotipov v *Lakonskem ogledalu Evrope* je enaka kot pri štajerski *Völkertafel*, pri čemer se je avtor gotovo naslonil na predhodno upodobitev, se pravi predvsem na Leopoldov bakrorez, ki je prav tako nastal v Augsburgu. Pridevniki se namreč pojavljajo v primerniku in presežniku, čeprav naj bi vsak tisk stal zase. Toda poleg sedemnajstih stereotipov je *Lakonsko ogledalo Evrope* dodalo še dodatnih devet značilnosti: temperament, podnebje in zrak, nebesno znamenje, pijačo in hrano, moč (samo za Nizozemca), sposobnost za posel, umetnost in opravila, odnos do žensk, njihovo etnogenezo ter želje za skupno dobro. Posamezni narodi so bili upodobljeni kot večfiguralna alegorična kompozicija na dvoru in s petindvajsetimi značilnostmi ali stereotipi v baročnih kartušah, ki obkrožajo to kompozicijo (slika 2).⁶ Značilnosti so precej naključno razvrščene okrog podob in so pri vsakem narodu drugje, a so v prevodu razvrščene v enakem vrstnem redu, kot se pojavljajo na štajerski razpredelnici narodov, da je primerjava stereotipov lažja.

4 Herberstein, *Moskovski zapiski*, 26.

5 Milčinski, *Butalci*, 12.

6 Engelbrecht, *Laconicum Europae speculum*.

Kurze
 Beschreibung
 der
 In
 Europa
 Befindlichen
 Völkern
 Und Ihren
 Eigenschaften
 fen.

Namen.	Spanier.	Frantzöſ.	Wälſch.	Teutſcher.	Engeländ.
Sitten.	Hochmüthig.	Leicht ſinig.	Hinderhaltig.	Offenherzig.	Wohl Y.
Und ^{Natur} Eigenschaft.	Wunderbarlich.	Und geſprächig ^{Heldſetzig}	Eiferſichtig.	Ganz Gut.	Lieb-rei
Verſtand.	Klug un Weis.	Sirſichtig.	Scharffſinig.	Mizig.	Ymmult
deren ^{Amengung} Eigenschaften.	Mäntlich.	Kindlich.	Wie iederwill.	Über Allmit	Weibli
Wiſſen ſchaft.	Schriftgelehrt.	In Kriegſſachen	Geiſtlichen Rechte	Weltlichen Rechte	Welt V
Der ^{Tracht} Kleidung.	Schrebaar.	Ynbeſtändig	Schre ſam.	Macht alles Nach	Frantzöſiſch ^{auf}
Yntugent.	Hoſtärtig.	Betrügeriſch	Geiſtlichg.	Verſchwenderiſch	Ynrub
Sieben.	Schrelob und Rüm	Den Krieg.	Das Gold.	Den Trunck.	Die Woh
Krankheiten.	Verſtopfung.	In Ygner	In böſſer ſeuch.	In bodogrä.	Verſchwin ⁱⁿ
Ihr Land.	Iſt fruchtbaar	Mohlgearbäth	Und Wohlſtich ^{Ergebtlich}	Gut.	Frucht
Krigs Yngente	Ygroß Mütthig.	Yrg liſtig.	Sirſichtig.	Ynberwindlich	In See
Gottesdienſt	Der aller beſte.	Gut.	Etwas beſſer.	Noch Andächtiger	Wie der ^{Verender}
für Ihren herrn ^{ſtennen}	Ynen Monarchen	Yne König	Ynen Väterärch	Ynen Kaiſer.	bald den b
Haben Überfluß	In Früchten.	In Waren	In Wein.	In Geträid.	In ſich V
die ^{Zeit} Vertreiben.	Mit Spillen.	Mit betrügen	Mit Schwächen.	Mit Trincken.	Mit Art
Mit denen Thieren ^{Vergleichung}	In Löſantthen	In Yuchſen.	Ynen Yuchſen.	Ynen Löben.	Ynen P
Ihr Leben Ende	In Böth.	In Krieg.	In Kloſter.	In Wein.	In Wa

der.	Schwöth.	Boläck.	Ynger.	Muskawith.	Tirk oder Griech.
estalt.	Stark und Groh.	Bäurisch.	Yntreij.	bokhafft.	^{Wie das} Abrihweier.
sch.	Graus-sam.	Hochwilder.	AllerGrausambst.	Gut Yngerisch.	Lung Teüfel.
ig.	Harthäckig.	Gering Achten.	Nochweniger.	Gar Nichts.	Oben Luß.
sch.	Ynertendlich.	Mittelmässig.	Bluthbegirig.	Ynentlichkrob.	Harth-lich.
deis.	Freuen Künsten.	^{In Unterschied-} lichen Sprachen.	^{In} Sadeinischer Sprach.	^{In} Krichischer Sprache.	^{In bölscher} Bolliticus.
cheart.	Von Löder.	Sang Röckig.	Viel Färbig.	Mit bölszen.	Weiber Art.
ig.	Überglaubersch.	Braller.	Geräther.	Gar Uerätherisch.	Geräterischer.
luft.	Köstlichspeisen.	Den Udt.	Die Aufruhe.	Den Brügl.	Selbststeigne Lieb.
dsucht.	Der Wasser sucht.	Den durchbruch.	Un der freis.	In Reichen.	In Schwachheit.
baar.	Bergig.	Waldich.	Und goldreich.	Voller Lix.	In Liebreiches.
held.	Ynuerzack.	In Gestimt.	Aufriererisch.	Miesamb.	Gar faul.
ich Mond.	Sifrigin Glauben.	Glaubt Allerley.	Ynmüessig.	Im Abtriniger.	Swenein solchen.
alk jene.	Freie Herrschaft.	Sinen Ervelden.	Sine allunbeliebigen.	Sinen freimiligen.	In Shiran.
Weid.	In Urk Kruben.	In Bölscherch.	In Allen.	In Immen.	Und ^{an zart} weichen sachen.
reiten.	Mit Essen.	Mit zanden.	Mit Vießsgehen.	Mit schlaffen.	Mit Kränkeln.
ferd.	Sinen Ochsen.	Sinen Bern.	Sinen Wolffen.	In Esel.	Siner Kätz.
ffer.	Auf der Erd.	Im stall.	beym säwel.	In Schnee.	In betrug.

Slika 1. Štajerska razpredelnica ljudstev iz 18. stoletja (Steirische Völkertafel).

VITIA
Deterior.

SCIENTIA
Gracius.

INGENIUM
tardum.

MORES
Agrustus.

MORBUS
QUO
DECUM-
DUNT.
Arthmate.

IN
VIRTUTE
MELICA
*Laborio-
sus.*

DOMINI
QUOS
AGNOSCUNT
*Despote-
cum.*

TEMPUS
CONSU-
MUNT.
*Dormien-
do.*

ZODIA-
CI
SIGNIS
SUBSUNT
Aquario.
MOSEUNTUR
ET SEPEL-
TUNTUR
In Niv.

TEMPERAMENTUM
ILLORUM
*Phlegmatico Melan-
cholicus.*

UXORES ILLORUM QUO
MODO SOLLEANT TRACTARI
*Ute diligantur per hocque tractari
tur namque nihil sollicitudinis ipsi
se uti per se.*

METAMORPHOSIS ET MU-
TATIO ILLORUM STATUS
*Illam finem et hanc amantibus non se
sunt huncque per artem et fraudem.*

MOSCO

GENIUS ET NATURA
 PHISIOGNOMIA
 VESTITUS
 AMANT

TERRA
 QUAM
 INHABITANT
 Glaciale

IN
 CULTU
 RELIGIONIS
 Superstitiositas

ABUNDANT
 Apibus

ANIMALIA
 QUIBUS
 COMPARANDUS
 Alce

CLIMA
 POLI ET
 AERIS
 Nivium
 et
 miseriam

OWITA

QUE AB ISTIS DESIDERANTUR A BONO PUBLICO
 Ergo non avarus in publico
 diu in hunc mundum quod sit stultum
 diu in hunc mundum

APTITUDO ILLEGITIMAE AD NEGOTIA
 ARIES ET RES GERENDAS
 Alce venditum et obediendum ad
 Principis imperium

IN POTU ET
 CIBO

Slika 2. Tisk z upodobitvno lastnosti Rusov, Laconicum Europae speculum (Engelbrecht 1730, nepaginarano).

BIBLIOGRAFIJA

- Bartal, Antonius. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Leipzig: B.G. Teubner, 1901.
- Du Cange, Charles du Fresne et al. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, 10 zv. Niort: L. Favre, 1883–1887.
- Engelbrecht, Martin (urednik in založnik). *Laconicum Europae speculum*. Augsburg, 1730.
- Herberstein, Sigismund. *Moskovski zapiski*. Ljubljana: Slovenska matica, 2001.
- Kubiak, Ewa. »Obraz Innego – przedstawienie Królestwa Polskiego z Museo Casa de la Cultura w Quito.« V: *Vom »Troglodytenland« ins Reich der Scheherazade: Archäologie, Kunst und Religion zwischen Okzident und Orient; Festschrift für Piotr O. Schplz zum 70. Geburtstag*, ur. Magdalena Długosz. Berlin: Frank & Timme, 2014, 311–32.
- Milčinski, Fran. *Butalci*. Ljubljana: Založba Karantanija, 1999.
- Stanzel, Franz K. *Europäer – ein imagologischer Essay*, 2. izd. Heidelberg: Carl Winter, 1998.
- Stanzel, Franz K. (ur.). *Europäischer Völkerspiegel: Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*. Heidelberg: Carl Winter, 1999.
- Steirische Völkertafel*. Volkskundemuseum Wien, dostopno na spletu.
- Weitenauer, Felix Anton von. *Compendium scientiarum et eruditionis omnigenae: sive tabulae variis ss. patrum, theologorum, ac ascetarum doctrinis efformatae, ut moveant: Exquisitis iuristarum, medicorum, philosophorum, philologorum, et historicorum sententiis, ac aphorismis adornatae, ut doceant; Praeclaris mathematicorum, ethicorum, et politicorum problematibus, proverbii, et observationibus illustratae, ut delectent*. Augsburg: Wagner, 1767.
- Wiesthaler, Fran. *Veliki latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Kres, 1993–2007.

*Laconicum Europae speculum:
quo IX. illius praecipuae nationes et populi,
absque omni praeiudicio, ludibrio et opprobrio,
saltem curiositatis et oblectationis gratia,
certis characteribus et symbolis discernuntur,
ob oculos positum*

Lakonsko ogledalo Evrope,
v katerem je brez predsodkov, posmehovanja ali zaničevanja
predstavljenih njenih devet
posebej uglednih narodov in ljudstev,
ki se v določenih lastnostih in znamenjih razlikujejo,
vse zaradi radovednosti in zabave

MORES

<i>Hispanus</i>	Gravis.
<i>Gallus</i>	Levis.
<i>Italus</i>	Tectus.
<i>Germanus</i>	Apertus.
<i>Anglus</i>	Pulcher.
<i>Suecus</i>	Asper.
<i>Polonus</i>	Durus.
<i>Hungarus</i>	Crudus.
<i>Moscowita</i>	Agrestis.
<i>Graecus</i>	Protheus.

GENIUS ET NATURA

<i>Hispanus</i>	Mirabilis.
<i>Gallus</i>	Affabilis.
<i>Italus</i>	Zelotypus.
<i>Germanus</i>	Optimus.
<i>Anglus</i>	Amabilis.
<i>Suecus</i>	Terribilis.
<i>Polonus</i>	Terribilior.
<i>Hungarus</i>	Terribilissimus.
<i>Moscowita</i>	Simillimus.
<i>Graecus</i>	Mendacissimus.

INGENIUM

<i>Hispanus</i>	Sapiens.
<i>Gallus</i>	Prudens.
<i>Italus</i>	Perspicax.
<i>Germanus</i>	Sagax.
<i>Anglus</i>	Solidum.
<i>Suecus</i>	Firmum.
<i>Polonus</i>	Arduum.
<i>Hungarus</i>	Strenuum.
<i>Moscowita</i>	Tardum.
<i>Graecus</i>	Maximum.

PO VEDENJU

<i>Španec</i>	Resen.
<i>Francoz</i>	Lahkomiseln.
<i>Italijan</i>	Skrivnosten.
<i>Nemec</i>	Odkritosrčen.
<i>Anglež</i>	Prijeten.
<i>Šved</i>	Osoren.
<i>Poljak</i>	Naporen.
<i>Madžar</i>	Okruten.
<i>Rus</i>	Kmečki.
<i>Grk</i>	Nestanoviten.

PO ZNAČILNOSTI IN ZNAČAJU

<i>Španec</i>	Krasen.
<i>Francoz</i>	Zgovoren.
<i>Italijan</i>	Ljubosumen.
<i>Nemec</i>	Optimalen.
<i>Anglež</i>	Prisrčen.
<i>Šved</i>	Strašen.
<i>Poljak</i>	Strašnejši.
<i>Madžar</i>	Najstrašnejši.
<i>Rus</i>	Nadvse podoben.
<i>Grk</i>	Skrajno manipulativen.

PO RAZUMU

<i>Španec</i>	Pameten.
<i>Francoz</i>	Preudaren.
<i>Italijan</i>	Ostroumen.
<i>Nemec</i>	Bistroumen.
<i>Anglež</i>	Neomajen.
<i>Šved</i>	Vztrajen.
<i>Poljak</i>	Naporen.
<i>Madžar</i>	Živahen.
<i>Rus</i>	Počasen.
<i>Grk</i>	Izreden.

PHYSIOGNOMIA

<i>Hispanus</i>	Virilis.
<i>Gallus</i>	Puerilis.
<i>Italus</i>	Generis communis.
<i>Germanus</i>	Generis omnis.
<i>Anglus</i>	Generis feminini.
<i>Suecus</i>	Taetricus.
<i>Polonus</i>	Rotundus.
<i>Hungarus</i>	Truculentus.
<i>Moscowita</i>	Incultus.
<i>Graecus</i>	Delicatus.

SCIENTIA

<i>Hispanus</i>	Theologus.
<i>Gallus</i>	Polemicus.
<i>Italus</i>	Canonista.
<i>Germanus</i>	Iurista.
<i>Anglus</i>	Philosophus.
<i>Suecus</i>	Philologus.
<i>Polonus</i>	Linguista.
<i>Hungarus</i>	Latinus.
<i>Moscowita</i>	Graecus.
<i>Graecus</i>	Pseudo-politicus.

VESTITUS

<i>Hispanus</i>	Modestus.
<i>Gallus</i>	Protheus.
<i>Italus</i>	Honestus.
<i>Germanus</i>	Simius.
<i>Anglus</i>	Gallus.
<i>Suecus</i>	Coriaceus.
<i>Polonus</i>	Togatus.
<i>Hungarus</i>	Coloratus.
<i>Moscowita</i>	Pelliceus.
<i>Graecus</i>	Femineus.

PO FIZIOGNOMIJI

<i>Španec</i>	Možat.
<i>Francoz</i>	Deški.
<i>Italijan</i>	Običajen.
<i>Nemec</i>	Raznovrsten.
<i>Anglež</i>	Požensčen.
<i>Šved</i>	Resnoben.
<i>Poljak</i>	Zaobljen.
<i>Madžar</i>	Robusten.
<i>Rus</i>	Zanemarjen.
<i>Grk</i>	Delikaten.

PO ZNANJU

<i>Španec</i>	Teolog.
<i>Francoz</i>	Polemik.
<i>Italijan</i>	Kanonist.
<i>Nemec</i>	Jurist.
<i>Anglež</i>	Filozof.
<i>Šved</i>	Filolog.
<i>Poljak</i>	Lingvist.
<i>Madžar</i>	Latinec.
<i>Rus</i>	Grk.
<i>Grk</i>	Psevdo-politik.

OBLAČI SE

<i>Španec</i>	Skromno.
<i>Francoz</i>	Raznovrstno.
<i>Italijan</i>	Dostojno.
<i>Nemec</i>	Opičje.
<i>Anglež</i>	Francosko.
<i>Šved</i>	V usnje.
<i>Poljak</i>	Gosposko.
<i>Madžar</i>	Raznobarvno.
<i>Rus</i>	V krzno.
<i>Grk</i>	Požensčeno.

VITIA

<i>Hispanus</i>	Superbus.
<i>Gallus</i>	Fraudulentus.
<i>Italus</i>	Luxoriosus.
<i>Germanus</i>	Prodigus.
<i>Anglus</i>	Turbulentus.
<i>Suecus</i>	Superstitiosus.
<i>Polonus</i>	Ostentator.
<i>Hungarus</i>	Inconstans.
<i>Moscowita</i>	Deterior.
<i>Graecus</i>	Fallacior.

AMANT

<i>Hispanus</i>	Gloriam.
<i>Gallus</i>	Militiam.
<i>Italus</i>	Aurum.
<i>Germanus</i>	Potum.
<i>Anglus</i>	Delicias.
<i>Suecus</i>	Escas.
<i>Polonus</i>	Nobilitatem.
<i>Hungarus</i>	Rebellionem.
<i>Moscowita</i>	Fustem.
<i>Graecus</i>	Philautiam.

MORBUS, QUO DECUMBUNT

<i>Hispanus</i>	Hypocondriaco.
<i>Gallus</i>	Suo.
<i>Italus</i>	Peste.
<i>Germanus</i>	Pede.
<i>Anglus</i>	Tabe.
<i>Suecus</i>	Hydrope.
<i>Polonus</i>	Plica.
<i>Hungarus</i>	Phrenetico.
<i>Moscowita</i>	Asthmate.
<i>Graecus</i>	Debilitate.

PO HIBAH

<i>Španec</i>	Ošaben.
<i>Francoz</i>	Goljufiv.
<i>Italijan</i>	Razvraten.
<i>Nemec</i>	Zapravlživ.
<i>Anglež</i>	Nemiren.
<i>Šved</i>	Vraževeren.
<i>Poljak</i>	Našopirjen.
<i>Madžar</i>	Nestanoviten.
<i>Rus</i>	Nizkoten.
<i>Grk</i>	Prevarantski.

LJUBIJO

<i>Španec</i>	Slavo.
<i>Francoz</i>	Vojaštvo.
<i>Italijan</i>	Zlato.
<i>Nemec</i>	Pijačo.
<i>Anglež</i>	Naslado.
<i>Šved</i>	Jedačo.
<i>Poljak</i>	Plemstvo.
<i>Madžar</i>	Vstajo.
<i>Rus</i>	Palico.
<i>Grk</i>	Sam sebe.

BOLEZEN, ZA KATERO UMRO

<i>Španec</i>	Hipohondrija.
<i>Francoz</i>	Njegova (= sifilis).
<i>Italijan</i>	Kuga.
<i>Nemec</i>	Putika.
<i>Anglež</i>	Jetika.
<i>Šved</i>	Vodenica.
<i>Poljak</i>	Pletenica.
<i>Madžar</i>	Norost.
<i>Rus</i>	Naduha.
<i>Grk</i>	Oslabelost.

TERRA, QUAM INHABITANT

<i>Hispanus</i>	Fecundam.
<i>Gallus</i>	Excultam.
<i>Italus</i>	Delicatam.
<i>Germanus</i>	Bonam.
<i>Anglus</i>	Humidam.
<i>Suecus</i>	Montosam.
<i>Polonus</i>	Silvestrem.
<i>Hungarus</i>	Praedivitem.
<i>Moscowita</i>	Glacialem.
<i>Graecus</i>	Dulciorem.

IN VIRTUTE BELLICA

<i>Hispanus</i>	Magnanimus.
<i>Gallus</i>	Astutus.
<i>Italus</i>	Providus.
<i>Germanus</i>	Invictus.
<i>Anglus</i>	Archithalassus.
<i>Suecus</i>	Infractus.
<i>Polonus</i>	Impetuosus.
<i>Hungarus</i>	Turbulentus.
<i>Moscowita</i>	Laboriosus.
<i>Graecus</i>	Pigerrimus.

IN CULTU RELIGIONIS

<i>Hispanus</i>	Optimus.
<i>Gallus</i>	Bonus.
<i>Italus</i>	Melior.
<i>Germanus</i>	Devotior.
<i>Anglus</i>	Minus constans.
<i>Suecus</i>	Simplicissimus.
<i>Polonus</i>	Multiplex.
<i>Hungarus</i>	Indiscretus.
<i>Moscowita</i>	Superstitiosus.
<i>Graecus</i>	Simillimus.

DEŽELA, KJER ŽIVIJO

<i>Španec</i>	Rodovitna.
<i>Francoz</i>	Lepo obdelana.
<i>Italijan</i>	Krasna.
<i>Nemec</i>	Dobra.
<i>Anglež</i>	Vlažna.
<i>Šved</i>	Hribovita.
<i>Poljak</i>	Gozdnata.
<i>Madžar</i>	Bogata.
<i>Rus</i>	Ledena.
<i>Grk</i>	Očarljiva.

PO VOJAŠKI VEŠČINI

<i>Španec</i>	Pogumen.
<i>Francoz</i>	Prebrisan.
<i>Italijan</i>	Previden.
<i>Nemec</i>	Nepremagljiv.
<i>Anglež</i>	Prvi na morju.
<i>Šved</i>	Zlomljen.
<i>Poljak</i>	Napadalen.
<i>Madžar</i>	Prevratniški.
<i>Rus</i>	Težaven.
<i>Grk</i>	Skrajno len.

V BOGOČASTJU

<i>Španec</i>	Najboljši.
<i>Francoz</i>	Dober.
<i>Italijan</i>	Boljši.
<i>Nemec</i>	Pobožnejši.
<i>Anglež</i>	Bolj nestalen.
<i>Šved</i>	Skrajno preprost.
<i>Poljak</i>	Raznovrsten.
<i>Madžar</i>	Neizbirčen.
<i>Rus</i>	Vraževeren.
<i>Grk</i>	Zelo podoben.

DOMINI, QUOS AGNOSCUNT

<i>Hispanus</i>	Monarcham.
<i>Gallus</i>	Regem.
<i>Italus</i>	Patriarcham.
<i>Germanus</i>	Augustum.
<i>Anglus</i>	Mixtum.
<i>Suecus</i>	Dominum.
<i>Polonus</i>	Electum.
<i>Hungarus</i>	Invitum.
<i>Moscowita</i>	Despoticum.
<i>Graecus</i>	Tyrannum.

ABUNDANT

<i>Hispanus</i>	Fructibus.
<i>Gallus</i>	Mercibus.
<i>Italus</i>	Vino.
<i>Germanus</i>	Frumento.
<i>Anglus</i>	Pascuis.
<i>Suecus</i>	Metallis.
<i>Polonus</i>	Pellibus.
<i>Hungarus</i>	Omnibus.
<i>Moscowita</i>	Apibus.
<i>Graecus</i>	Mollibus.

TEMPUS CONSUMUNT

<i>Hispanus</i>	Ludendo.
<i>Gallus</i>	Fallendo.
<i>Italus</i>	Loquendo.
<i>Germanus</i>	Bibendo.
<i>Anglus</i>	Laborando.
<i>Suecus</i>	Comedendo.
<i>Polonus</i>	Rixando.
<i>Hungarus</i>	Otiando.
<i>Moscowita</i>	Dormiendo.
<i>Graecus</i>	Aegrotando.

ZA VLADARJA PRIZNAVAJO

<i>Španec</i>	Monarha.
<i>Francoz</i>	Kralja.
<i>Italijan</i>	Patriarha.
<i>Nemec</i>	Cesarja.
<i>Anglež</i>	Različne.
<i>Šved</i>	Gospoda.
<i>Poljak</i>	Izvoljenega.
<i>Madžar</i>	Neželenega.
<i>Rus</i>	Despota.
<i>Grk</i>	Tirana.

IMAJO OBILICO

<i>Španec</i>	Pridelkov.
<i>Francoz</i>	Dobrin.
<i>Italijan</i>	Vina.
<i>Nemec</i>	Žita.
<i>Anglež</i>	Pašnikov.
<i>Šved</i>	Rudnikov.
<i>Poljak</i>	Krzna.
<i>Madžar</i>	Vsega.
<i>Rus</i>	Čebel.
<i>Grk</i>	Mehkužnežev.

ČAS PREŽIVLJAJO

<i>Španec</i>	Z igrami.
<i>Francoz</i>	Z goljufanjem.
<i>Italijan</i>	S klepetanjem.
<i>Nemec</i>	S popivanjem.
<i>Anglež</i>	Z delom.
<i>Šved</i>	S prehranjevanjem.
<i>Poljak</i>	S pričkanjem.
<i>Madžar</i>	Z brezdeljem.
<i>Rus</i>	S spanjem.
<i>Grk</i>	Z bolehanjem.

ANIMALIA, QUIBUS COMPARANDUS

<i>Hispanus</i>	Elephas.
<i>Gallus</i>	Vulpes.
<i>Italus</i>	Lynx.
<i>Germanus</i>	Leo.
<i>Anglus</i>	Equus.
<i>Suecus</i>	Taurus.
<i>Polonus</i>	Ursus.
<i>Hungarus</i>	Lupus.
<i>Moscowita</i>	Alces.
<i>Graecus</i>	Elurus.

MORIUNTUR ET SEPELIUNTUR

<i>Hispanus</i>	In lecto.
<i>Gallus</i>	In bello.
<i>Italus</i>	In terrae motu.
<i>Germanus</i>	In potu.
<i>Anglus</i>	In aqua.
<i>Suecus</i>	In terra.
<i>Polonus</i>	In stabulo.
<i>Hungarus</i>	Acinace.
<i>Moscowita</i>	In nive.
<i>Graecus</i>	In fraude.

TEMPERAMENTUM ILLORUM

<i>Hispanus</i>	Melancholicus.
<i>Gallus</i>	Sanguineus.
<i>Italus</i>	Cholericus.
<i>Germanus</i>	Phlegmaticus.
<i>Anglus</i>	Sanguineo-cholericus.
<i>Suecus</i>	Melancholico-sanguineus.
<i>Polonus</i>	Cholerico-phlegmaticus.
<i>Hungarus</i>	Cholerico-sanguineus.
<i>Moscowita</i>	Phlegmatico-melancholicus.
<i>Graecus</i>	Melancholico-cholericus.

ŽIVALI, S KATERIMI JIH GRE PRIMERJATI

<i>Španec</i>	Slon.
<i>Francoz</i>	Lisica.
<i>Italijan</i>	Ris.
<i>Nemec</i>	Lev.
<i>Anglež</i>	Konj.
<i>Šved</i>	Bik.
<i>Poljak</i>	Medved.
<i>Madžar</i>	Volk.
<i>Rus</i>	Los.
<i>Grk</i>	Mačka.

UMRO IN SO POKOPANI

<i>Španec</i>	V postelji.
<i>Francoz</i>	V vojni.
<i>Italijan</i>	V potresu.
<i>Nemec</i>	V pijači.
<i>Anglež</i>	V vodi.
<i>Šved</i>	V zemlji.
<i>Poljak</i>	V hlevu.
<i>Madžar</i>	Pod sabljo.
<i>Rus</i>	V snegu.
<i>Grk</i>	V prevari.

NJIHOV TEMPERAMENT

<i>Španec</i>	Melanholik.
<i>Francoz</i>	Sangvinik.
<i>Italijan</i>	Kolerik.
<i>Nemec</i>	Flegmatik.
<i>Anglež</i>	Sangvineo-kolerik.
<i>Šved</i>	Melanholiko-sangvinik.
<i>Poljak</i>	Koleriko-flegmatik.
<i>Madžar</i>	Koleriko-sangvinik.
<i>Rus</i>	Flegmatiko-melanholik.
<i>Grk</i>	Melanholiko-kolerik.

CLIMA POLI ET AERIS

<i>Hispanus</i>	Siccum, sed valde bonum.
<i>Gallus</i>	Temperatum et iucundum.
<i>Italus</i>	Calidum, sed humido mixtum.
<i>Germanus</i>	Varium, sed ubique sanum.
<i>Anglus</i>	Nebulosum, sed fecundum.
<i>Suecus</i>	Austerum, sed innoxium.
<i>Polonus</i>	Frigidum, sed frugiferum.
<i>Hungarus</i>	Bonum et sponte benignum.
<i>Moscowita</i>	Nivosum et miserum.
<i>Graecus</i>	Optimum et neglectum.

ZODIACI SIGNIS SUBSUNT

<i>Hispanus</i>	Cancro.
<i>Gallus</i>	Geminis.
<i>Italus</i>	Librae.
<i>Germanus</i>	Virgini.
<i>Anglus</i>	Arieti.
<i>Suecus</i>	Piscibus.
<i>Polonus</i>	Capricorno.
<i>Hungarus</i>	Sagittario.
<i>Moscowita</i>	Aquario.
<i>Graecus</i>	Scorpio.

IN POTU ET CIBO

<i>Hispanus</i>	Parcus et sobrius.
<i>Gallus</i>	Bonus et optime paratus.
<i>Italus</i>	Temperatus et frugalis.
<i>Germanus</i>	Multus et exquisitus.
<i>Anglus</i>	Lautus et conditus.
<i>Suecus</i>	Durus et simplex.
<i>Polonus</i>	Sumptuosus et opiparus.
<i>Hungarus</i>	Copiosus et prodigus.
<i>Moscowita</i>	Miserrimus, sed assuetus.
<i>Graecus</i>	Delicatus et generosus.

PODNEBJE IN OZRAČJE

<i>Španec</i>	Suho, a zelo dobro.
<i>Francoz</i>	Zmerno in prijetno.
<i>Italijan</i>	Toplo, a pomešano z vlago.
<i>Nemec</i>	Raznovrstno, a povsod blagodejno.
<i>Anglež</i>	Oblačno, a rodovitno.
<i>Šved</i>	Ostro, a neškodljivo.
<i>Poljak</i>	Hladno, a rodovitno.
<i>Madžar</i>	Dobro in samo po sebi ugodno.
<i>Rus</i>	Zasneženo in bedno.
<i>Grk</i>	Najboljše in neizkoriščeno.

NEBESNO ZNAMENJE, POD KATERIM ŽIVIMO

<i>Španec</i>	Rak.
<i>Francoz</i>	Dvojčka.
<i>Italijan</i>	Tehtnica.
<i>Nemec</i>	Devica.
<i>Anglež</i>	Oven.
<i>Šved</i>	Ribi.
<i>Poljak</i>	Kozorog.
<i>Madžar</i>	Strelec.
<i>Rus</i>	Vodnar.
<i>Grk</i>	Škorpijon.

PIJAČA IN HRANA

<i>Španec</i>	Skopa in trezna.
<i>Francoz</i>	Dobra in odlično pripravljena.
<i>Italijan</i>	Zmerna in skromna.
<i>Nemec</i>	Obilna in izbrana.
<i>Anglež</i>	Razkošna in začinjena.
<i>Šved</i>	Surova in preprosta.
<i>Poljak</i>	Draga in bogata.
<i>Madžar</i>	Obilna in potratna.
<i>Rus</i>	Skrajno bedna, a v navadi.
<i>Grk</i>	Slastna in odlična.

APTITUDO ILLORUM AD NEGOTIA, ARTES ET RES GERENDAS

<i>Hispanus</i>	Ad speculationes rerum sublimium, metaphysica tiones ipsorum entium, et partum montium; in risum omnium.
<i>Gallus</i>	Ad negotiationes, ad legationes et fascinationes. Plusquam viri in primo impetu, plusquam feminae in malo exitu.
<i>Italus</i>	In choro et foro ad novem musas, Apollini charas, et ubi boni nulli meliores, ubi mali nulli peiores.
<i>Germanus</i>	In sago et toga ut olim barbari, iam vere incliti, invicti milites, summi artifices et rerum caesares.
<i>Anglus</i>	Ad artem nauticam et omnem scientiam per totum mundum iam famosissimam.
<i>Suecus</i>	Ad laboriosa et periculosa ut veri filii Martis et Palladis.
<i>Polonus</i>	Ad artem mechanicam, ad linguam exteram, si vivent otium aut discordiam.
<i>Hungarus</i>	Ad machinationes et invasiones in terras externas, ad prociendum corpus et animam.
<i>Moscowita</i>	Ad serviendum et obediendum ad principis nutum sive sit aequum, sive iniustum.
<i>Graecus</i>	Ad stratagemata, ad problematica, ad studia omnia et haeresis dogmata.

UXORES ILLORUM QUO MODO SOLEANT TRACTARI

<i>Hispanus</i>	Bonam amat, multumque honorat; sin secus, negligit, et aliam invenit.
<i>Gallus</i>	Dat pulchris nimiam libertatem et gloriam; ex pompa vestium virtutis exitium.
<i>Italus</i>	Has quaerit sedule, observat strenue, concludit rigide, ne fiant impiae.
<i>Germanus</i>	Sunt eis omnia cum viris communia, quia oeconomia, nec serva nec domina.
<i>Anglus</i>	Concedit profanas omnes delicias et iam ipsas plerumque caligas.
<i>Suecus</i>	Honeste tractat, rite observat, et strenue imperat.
<i>Polonus</i>	Devotam aestimat, modestam adamat, sed mala vapulat, ut se se corrigat.

SPOSOBNOST ZA POSEL, UMETNOST IN OPRAVILA

<i>Španec</i>	Za vznesena umovanja, metafizičarjenja o lastnih bitnostih in tresenju gora; vsakogar tarča posmehovanja.
<i>Francoz</i>	Za kupčije, delegacije in sleparije; možati v prvem zaletu, babji ob slabem razpletu.
<i>Italijan</i>	V zboru in na trgu so Apolonu in devetero muzam dragi; kjer so dobri, ni nihče boljši, kjer so slabi, ni nihče slabši.
<i>Nemec</i>	Nekoč sloveli so barbari, danes so ugledni v togi in bojni opravi; vojaki brez porazov in izvrstni obrtniki, vseh stvari oblastniki.
<i>Anglež</i>	Danes znani po mornarskih spretnostih, vsepovsod slove po raznovrstnih vednostih.
<i>Šved</i>	V nevarnosti ali garaštvu kot sinovi Ateni in Marsu.
<i>Poljak</i>	Za tuje jezike in tehnične veščine, če le ne zaidejo v brezdelje in razprtije.
<i>Madžar</i>	Za spletke in vpade v tuje dežele, za zanemarjanje dušne in telesne potrebe.
<i>Rus</i>	Uslužni in pokorni na vsak mig vladarja, naj bo pošten ali pokvarjen.
<i>Grk</i>	Za spletkarjenje in disputacije brez rešitve, za vsakovrstne nauke in heretične doktrine.

KAKO RAVNAJO S SVOJIMI ŽENSKAMI

<i>Španec</i>	Če je dobra, jo ljubi in zelo spoštuje; če ne, si najde drugo in jo pusti ob strani.
<i>Francoz</i>	Popustljiv je z lepoticami in jih pretirano slavi – razkošje oblačil, čednosti pogin.
<i>Italijan</i>	Marljivo išče in jih budno opazuje; v izogib brezbožnosti jih strogo omejuje.
<i>Nemec</i>	Ženskam je vse skupno z moškimi; čeprav skrbe za hišo, niso ne služabnice, ne gospodarice.
<i>Anglež</i>	Pristane na vse posvetne rádosti; čeprav jih danes največkrat zataji.
<i>Šved</i>	Z njimi ravna pošteno in kot je običajno; gospoduje – neomajno.
<i>Poljak</i>	Če je vdana, jo spoštuje, in dobrosrčno vroče ljubi; da se znebi malopridnosti, pa seže po šibi.

<i>Hungarus</i>	Vult nunquam barbaram, sed semper placidam et sic morigera erit charissima.
<i>Moscowita</i>	Ut diligatur, verberibus tractatur, nam modus Schlavonicus ipsis est proprius.
<i>Graecus</i>	Ut insolentiam contineat femineam, spiritus refrenat, multum humiliat, exinde adorat.

QUAE AB ISTIS DESIDERANTUR A BONO PUBLICO

<i>Hispanus</i>	Maior industria, commercia propria, exteros non spernat, fastum deponat, acquisita non perdat.
<i>Gallus</i>	S. Ludovici imitatio, Palaestinae recuperatio, sciant promissum cadere in debitum.
<i>Italus</i>	Nomen Sanctissimi magis impleant, leges quas dictitant, non ita negligant, pro re communi potius consulant.
<i>Germanus</i>	Principum concordia, religio unica, prisca sinceritas, vitae frugalitas.
<i>Anglus</i>	Maior observantia in capita regia, absint dissidia ex haeresi varia.
<i>Suecus</i>	Se inter limites contineat, et milites, nam male parta dilabuntur, haeredes regni puniuntur.
<i>Polonus</i>	Regni tranquillitas, vitae sobrietas, nervus rerum omnium, bonum est aerarium.
<i>Hungarus</i>	Regi sit fidelis, legi non rebellis, universi vincuntur, ubi singuli congregiuntur.
<i>Moscowita</i>	Pergat bonis avibus, in addiscendis artibus. Sciat quod sit otium diaboli pulvinarium.
<i>Graecus</i>	Sapiat cum Phrygibus, utatur suis dotibus, nam tertius habet praemium, si inter duos proelium.

<i>Madžar</i>	Divjakinje ne mara, vseč mu je blaga narava; bolj kot mu služi, bolj se mu priljubi.
<i>Rus</i>	Kot jo obožuje, jo tudi mlati; slovanske šege se je privadil držati.
<i>Grk</i>	Da obrzda žensko ošabno samovoljnost, jo veliko ponižuje; ko to doseže, jo poveličuje.

ČESA SI JE OD NJIH ŽELETI ZA SKUPNO DOBRO

<i>Španec</i>	Večja vnema, lastna trgovina, tujcev naj ne zaničuje, naj se znebi praznikov, in z dobičkom varčuje.
<i>Francoz</i>	Svetega Ludvika posnemanje in zavzetje Palestine, zavedanje, da obljuba zapade v dolg.
<i>Italijan</i>	Svetemu imenu naj bolj zadostijo, zakone raje upoštevajo, kot o njih le govorijo, za skupno dobro naj bolje skrbijo.
<i>Nemec</i>	Sloga med vladarji, verska enotnost, starodavna poštenost in življenjska skromnost.
<i>Anglež</i>	Več pokornosti do kronanih glav, manj razprtij zaradi vseh vrst herezij.
<i>Šved</i>	Naj se znotraj svojih meja in vojske drži; kar je pridobljeno po krivici, se hitro razprši, kaznovani so kraljestva dediči.
<i>Poljak</i>	Mirno kraljestvo in v življenju treznosti, ni boljšega zaklada od obče sile in moči.
<i>Madžar</i>	Naj se ne upira zakonu in naj bo kralju zvest, razdeljenost v spopadu – skupen poraz.
<i>Rus</i>	Pod znamenji ugodnimi naj nadaljuje uk v umetnosti; naj dobro zna, da je brezdelje leglo vsega zla.
<i>Grk</i>	Naj izkoristi svoje danosti in s Frigici po pameti ravna, saj kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.

KAJETAN GANTAR
**UTRINKI
 UGASLIH
 SANJ**

KAJETAN GANTAR
**ZASITNI
 PRISTANEK**

**LETABARNI
 BEKSTKON**

STUDIJ
 BERTHOLDARSTI ŽVEKVA
 KAJETAN GANTAR
 MEDICINA POKETNA

**LETABARNI
 BEKSTKON**

STUDIJ
 BERTHOLDARSTI ŽVEKVA
 KAJETAN GANTAR
 MEDICINA POKETNA

**BARNI
 BEKSTKON**

STUDIJ
 BERTHOLDARSTI ŽVEKVA
 KAJETAN GANTAR
 MEDICINA POKETNA

L.H.I. 4075/5
 8/24

3

Preskrbtovno
 letabarni
 letabarni svet'ga altheda

K. 2472
 KAJETAN GANTAR
 THE MAKERS OF BELIAN IN SOPHON LITERATURE

K. 2245
 KAJETAN GANTAR
 Valentin Vodnik in godbe pesnija

ROBER AND SOPHON CULTURE
 KAJETAN GANTAR
 1999

L. 3372
 KAJETAN GANTAR
 THE MAKERS OF BELIAN IN SOPHON LITERATURE
 1999

K. 1979
 KAJETAN GANTAR
 ACTA NEOPHILOLOGICA
 II
 1969

**SOFOKLOVA
 ANTIKONA**
 IZVANA HRIBOVŠKA
 KAJETAN GANTAR
 BRANE SINGOČNIK

Longin
 O vzvišencem

Prevedel Kajetan Gantar

Homerske himne v slovenščini

Boris Šinigoj

Homerske himne. Uredil Brane Senegačnik. Prevodi in uvodi Blaž Božič, Lara Unuk, Blaž Zabel in Polonca Zupančič. Spremne besede Brane Senegačnik, Blaž Zabel in Polonca Zupančič. Ljubljana: Družina, 2019. 335 strani, 60 €.

Njim pa so vztrepetala srca v prsih ...

Himna 3 Apolonu, v. 524

Integralni komentirani prevod *Homerskih himn*, ki jih zdaj prvikrat lahko beremo v slovenskem jeziku, je sredi prevladujočega trivialnega slovstva in pojemajočega duha v slovenski kulturi nedvomno izjemen dosežek tako na področju navdihnjenega oživljanja antičnega izročila kot tudi subtilnega ohranjanja in negovanja zbornega poetičnega jezika. V njem izpričuje osupljiv prevajalski talent in redko dovzetnost za religiozno intonacijo grških himničnih poezij, ki se sicer slogovno vpisujejo v Homerjevo epsko izročilo, najmlajša generacija klasičnih filologinj in filologov, ki so smelo zastavili skupni prevajalski projekt pod mentorstvom profesorja in urednika izdaje Braneta Senegačnika, tudi avtorja poglobljenih spremnih besedil »Homerske himne: mostovi med ljudmi in bogovi« in »Misteriji, ki so za zmeraj ostali misteriji«.

Pred bralcem se v ritmiziranem prostem verzu, ki kljub opustitvi šestomerne homerske stopice izvirnika, ali pa morda prav zaradi nje, izpričuje izjemno svež poetični naboj, zvrstijo zbrane himne olimpskim, pa tudi drugim grškim bogovom in polbogovom. Kratki uvodni himni Dionizu sledijo štiri daljše, posvečene Demetri, Apolonu, Hermesu in Afroditi, potem pa se do konca zbirke zvrstijo krajše, pri čemer nekatere štejejo vsega nekaj verzov. Med njimi poleg že omenjenih, Aresa, Artemide, Atene, Here, Hefajsta, Pozejdona, Zevsa, Hestije in Muz, srečamo tudi božanstva in polbogove, ki širijo olimpski panteon: htonično Mater bogov, arkadijskega Pana, arhaično Zemljo, mater

vsega, Hiperionova otroka Helija in Seleno ter pobožene Asklepija, Herakleja in Dioskura.

Začnimo z daljšo *Himno 2 Demetri*, ki z razgibano večplastnostjo pripovedi o boginjinem neutolažljivem iskanju svoje v podzemlje ugrabljene hčerke Perzefone ne pritegne le največ sodobnih razlagalcev, ampak z opisom prihoda v starko preoblečene Demetre na elevzinski dvor prejme svoj odjek tudi v novejši poeziji in celo časopisju. Na osrednji zaplet te himnične epizode na prelomu preteklega stoletja najprej naveže Konstantin Kavafis v pesmi *Διακοπή (Prekinittev)*¹ s pomenljivim namigom na nespametno človeško vpletanje v delovanje bogov na primeru elevzinske kraljice Metanejre, ki podobno kot Pelej pri Tetidi v pretirani skrbi za sina usodno prekine boginjin postopek otrokovega poboženja v plamenih.

Himnični opis Demetrine zamere zaradi kraljičinega vpletanja, ki se izlije v napoved nesrečne usode Elevzincev, znova odjekne v časopisnem poročilu o skrivnostni starki, ki je sredi prejšnjega stoletja vstopila v avtobus na poti med Atenami in Korintom.² Ker ni imela denarja za plačilo vozovnice, jo je sprevodnik odpravil z avtobusa ravno v mestu Elevzina. Toda voznik ni več mogel pognati vozila. Šele ko so potniki zbrali denar za njeno vozovnico in je spet vstopila, je avtobus speljal. Tedaj je starka spregovorila kot v prerokbi: »To bi morali storiti že prej, pa ste sebični, in ker sem že med vami, vam povem še nekaj: kaznovani boste za to, kako živite; ostali boste brez zelišč, celo brez vode!« In še preden je grozljivo izrekla do konca, je izginila.

Četudi nas mika, da bi opisanemu dogodku pripisali le naključno podobnost, ne gre zanikati oddaljene bližine med zaprepačenostjo potnikov in doživetjem svete groze, ki v homerski himni oblije Metanejro že ob prvem srečanju z Demetro, čeprav je v starki še ne prepozna. Kajti globlje kot sam motiv prerokbe nas zmore v zaključku himne nagovoriti razodetje nepogrešljive in daljnosežne vloge božjega strahu ali strahospoštovanja do bogov (θεῶν σέβας) spričo vzvišenih skrivnosti in svetih obredov, ki jih boginja v obliki misterijev vpelje v Elevzini. Doživetje božjega strahu posvečenim vanje ne odvzame le daru govora, ampak jih za vselej bivanjsko zaveže molku. Tako ohr-

- 1 Prim. Konstantin P. Kavafis, *Zbrane pesmi*, prevod, opombe in spremna beseda Dragica Fabjan Andritsakos (Ljubljana: KUD Logos, 2020), 30–31.
- 2 Poročilo iz časnika *Hestia* z dne 7. februarja 1940 je v francoskem prevodu ohranil klasični filolog Charles Picard v članku »Déméter, puissance oraculaire«, *Revue de l'Histoire des Religions* 122 (1940), 102–103; navedeno po: Mircea Eliade, *Zgodovina religioznih verovanj in idej*, 2. knjiga, prev. Mojca Mihelič et al. (Ljubljana: DZS, 1996), 245–46.

nijo svete skrivnosti neoskrunjene, pomirijo božanstvo in obenem preženejo lastno grozo pred smrtjo ter se podobno kot vsaj za rodovitni del leta ljubljena Kori tudi sami rešijo zatohlega mrtvila podzemlja in postanejo deležni božanske blaženosti v življenju onkraj smrti.

V tem smislu pomeni *Himna 2 Demetri* dosti več od običajnega proojmiona k epski pesmi, kot sicer učinkuje krajša različica (13), ki šteje le tri verze, čeprav tudi v slednji naslovitev »vzvišena boginja« (σεμνή θεά) vsaj etimološko ohranja sled božjega strahu (σέβουμαι).

Dionizu so posvečene kar tri himne. Med njimi tematsko izstopa *Himna 7 Dionizu* ob sicer utečenih motivih o njegovem poreklu, slavni materi Semeli in dvojnem rojstvu iz Zevsovega stegna ter razvpitem »vlivanju blaznosti v ženske« in hrupnem sprevodu nimf pod vodstvom »bršljanolasega gromovnika« v preostalih dveh himnah (1, 26). V njej je podana zgodba o tirenskih pomorščakih, ki ugrabijo Dioniza v podobi kraljevskega mladeniča, vendar ga ujeti v pohlepno objestnost in napuh (ὑβρις) ne prepoznajo. Kot v Platonovi prisposodbi o ladji iz *Politeje* ostane prisoben le umni krmar: ko v ugrabljenem prepozna (voήσας) boga, v slutnji nesreče roti može, naj ga nemudoma spustijo na kopno. Toda vodja (ἄρχός – prevod ga pomotoma zamenja s krmarjem), ki se nadeja dobička od ugrabitve, ga osorno zavrne in ukaže razpeti jadro. Tedaj se zvrstijo čudežni dogodki, ki zaprepadenim mornarjem razodenejo Dionizovo božansko naravo. Na krov privre sladko vino z vonjem po ambroziji, vinska trta z zreliimi grozdi in črn bršljan, obložen s cvetovi in plodovi, ovijeta jambor, venci prerasejo odprtine za vesla, sredi krova se ustopi besna medvedka, sam Dioniz pa se na premcu spremeni v rjovečega leva. Ko lev zgrabi vodjo, ostali možje pred zlo usodo poskačejo v morje, kjer se spremenijo v delfine. Božje usmiljenje se dotakne le preudarnega krmarja, ki mu zdaj razodeti Dioniz nakloni »najvišji blagoslov« (πανόλβιον).

Poleg Dioniza so tri himne posvečene le še boginji ljubezni, Afro-diti, in Apolonu, pri čemer se mu v naslovu tretje pridružijo Muze. V obsežni *Himni 3 Apolonu* je izročilo zaradi motivske »podvojenosti« razbralo dva sklenjena himnična speva: »Delijskemu Apolonu«, ki opeva Apolonovo rojstvo na skalnatem otoku Delosu, kjer mu mati Letoja izvoli tudi prvi »sveti okraj« (τέμενος), in »Pitijskemu Apolonu«, ki poje o dramatični ustanovitvi Fojbovega svetišča v Delfih. Kot celota himna poleg omenjenih dveh v sklepnem delu opeva še tretji glavni dogodek, iniciacijo kretske mornarjeve za prve delfske svečenike. Tu se Apolon, ki v začetnih verzih obeh glavnih spevov pride na Olimp kot veličastno božanstvo, prvič z ozarjenim lokom in drugič z uglajeno formingo (φόρμιγξ), nenadejano pojavi v domala zaobrjnjeni *Himni 7*

Dionizu, ko v podobi delfina nenadoma skoči na kretske ladje in ugrabi njene mornarje za svečenike svojega novega delfskega svetišča.

Če pustimo ob strani Apolonov zmagoslavni pobjo delfske zmagovke, kjer se izkaže kot nezmotljivi Strelec iz daljave (ἐκατηβόλος), v himni vedno bolj stopa v ospredje v vlogi Kitarista, kar nakazuje že verz 131, v katerem si komaj rojeni bog najprej izvoli kítharis (v prevodu liro) in šele nato lok. To vlogo še utrdi z ubiranjem forminge (glagol φορμίζω sicer že sam vsebuje ime glasbila, ki kot κίθαρις označuje liri sorodno homersko brenkalo), ko v drugo prispe na Olimp. Ob milem odpevanju Muz nesmrtni v hipu povzdigne v zanos ter s čudovitim igranjem navsezadnje ugrabi srce tudi izvoljenim Krečanom in jim na poti v prostore svetišča, kamor bo dovoljeno vstopiti le njim, z božansko Muzo v prsi položi »mednozvenečo pesnitev«.

Tako ni presenetljivo, da v tudi kratki, heziodovski intonirani *Himni 25 Muzam in Apolonu* srečamo Fojba predvsem v vlogi Glasbenika in voditelja Muz kot boginj navdiha, iz katerega se rojevajo pevci in igralci na kítharis (κίθαρισται). To še po dolgih stoletjih med drugim prejme presunljivo doživet hiperborejski odjek v poemi *Homo Muzagetes (Zimske Muze)* sodobne sankpeterburške pesnice Elene Švarc.³ Še krajša *Himna 21 Apolonu* pa nas z motivom laboda (κύκνος), ki Fojba »glasno opeva z zamahi peruti«, ponese celo onkraj dežele Hiperborejcev, kolikor spevno prhutanje labodjih peruti osupljivo odmeva v starodavni turkmenski legendi o Eflatunu (Platonu) kot iznajditelju glasbila dutar, ki ga je zasnoval, da bi posnemal čudovito zvoneče prhutanje božanskega ptiča *Kaknusa* (Feniksa).⁴ In kot je nekoč »blagoglasni aoidj z zvonko formingo v rokah vselej v začetku pa tudi na koncu« opeval Apolona, v ubranem zvenu azijskega dvostrunskega glasbila še danes odzvanja nesmrtni spev božanskih peruti.

Motiv glasbe znova stopi v ospredje v najdaljši izmed ohranjenih homerskih himn, *Himni 4 Hermesu*. Ta sicer izstopa po lahkotnejšem tonu in igrivih paradoksih, saj kakor v parodiji na svečano *Himno 3 Apolonu* drzno sprevača njene motive. Tako se v nasprotju s Fojbovo zvesto predanostjo oznanjanju »nezmotljive Zevsove volje« Hermes ne rodi le kot »zviti, z vsemi žavbami namazani otrok (παῖς πολύτροπος, αἰμυλομήτης)«, ampak komaj rojen tudi že zabrenka (ἐγκιθάριζεν) na glasbilo, ki ga tik pred tem iznajde sam. Čim namreč zapusti rodno

3 Elena Švarc, *Zakaj vsi ne vidijo angelov: Izbrane pesmi 1972–2010*, prevod, opombe in spremna beseda Boris Šinigoj (Ljubljana: KUD Logos, 2020), 134–53.

4 Viktor Beliajev, Viktor A. Uspenski, *Turkmenskaia muzyka* (Moskva: Gos. Izd-vo muzykal'nyi sektor, 1928), 89; prim. B. Šinigoj, »Afganistanska glasba: petje slavcev med granatovci«, KUD Logos, 10. 4. 2021, dostopno na spletu.

votlino, že iz želve (χέλυς), ki ji nakloni ironične besede, »ko boš umrla, boš zelo lepo pela«, izdelala glasbilo sedmerih strun ter ob njegovem strašnem zvenu, ki v smrtnih bitjih vzbuja sveto grozo, zapoje pesem o svojem božanskem poreklu.

Ko nadaljuje s čudežnimi deli ter se na krilatih sandalih zažene v predrzno krajo Apolonovega goveda, mu božanski sin preslavne Letoje (prevod ga v verzu 189 pomotoma pripiše Hermesovi materi Maji) nemudoma pride na sled. Vendar Fojba po dramatičnem soočenju mlajši brat Hermes navsezadnje pomiri z lepim petjem in brenkanjem na želvyje glasbilo, ki je tu (v. 423) v celotnem korpusu *Homerskih himn* pravzaprav edinokrat v izvorniku izrecno imenovano lira (λύρα). Tedaj Hermes, čigar spevna umetnost (τέχνη) povsem prevzame Apolonovo srce, starejšemu bratu spravljivo podari želvyje glasbilo, da bo odslej pod njegovimi spretnimi prsti ter v večjih rokah posvečenih aojdov venomer pričevalo o lepem in dobrem skladju vseh stvari, ki zmorejo poučiti in očarati um (νόος).

Ne da bi se nadalje spuščali v podrobnejšo razčlemba *Homerskih himn*, se zdi, da na tem mestu vznikne temeljno vprašanje celotne zbirke, ki obenem zadeva najglobljo srčiko poezije kot take: vprašanje o izvornem smislu poezije. Ne le kolikor se v himnah nadvse pretanjeno prepletajo epski in lirski motivi, ampak tem bolj, kolikor se prav tu v himničnem zanosu na meji upovedljivega najgloblje razodeva skrivnost medsebojne povezanosti, ki se kakor nevidni most izteza prek brezdanjega prepada med božanskim in človeškim, med strašnim donenjem nebeške lire in sveto grozo človeka, med neubranljivo intonacijo od zgoraj in trepetom ugrabljenega človekovega srca spodaj, med nedosežnim muzičnim navdihom in uglasbenim spevom, ki se poraja iz njega, med nesmrtnim ubiranjem božanskih strun in smrtnimi trzaji zemskega brenkala.

To vprašanje dodatno osvetlijo še nekatere himne v zbirki. Med njimi je nedvomno ena najlepših *Himna 5 Afroditi*. V nasprotju s krajšima različicama 6 in 10, v katerih aojd opeva boginjino rojstvo iz morske pene in nesmrtno lepoto, ki osupne tudi bogove na Olimpu, vsebuje *Himna 5* paradokсно razkritje boginjine lastne nemoči pred močjo ljubezni same. Po nagovoru Muzi, povzetem po začetnem verzu *Odiseje*, naj prične z opevanjem Afroditinih del, in treh krajših spevih, ki opevajo Ateno, Artemido in Hestijo kot edine, ki jim Kiprida v srcih ne more vzbuditi ljubezenskega poželenja, sledi osrednji spev. V njem Afrodita po Zevsovem naklepu sama podleže moči ljubezni, ko se nehote že na prvi pogled strahovito zaljubi v smrtnika, lepega pastirja Anhiza. Preden mu v spremstvu razvnetih zveri pohiti v objem, se v ciprskem svetem gaju tako ozaljša, da mladi pastir, ki ravno osamljen

igra na kitharis, ob njeni lepoti zaprepaden ostrmi. Vendar je ne prepozna, prava epifanija božanstva napoči šele, ko ga boginja po opojni ljubezenski noči prebudi iz sna in se mu razodene v vsem božanskem veličastvu. Tedaj Anhiz doživi resnično prebujenje in vztrepetava v božjem strahu, da bo spričo storjenega ostal brez življenjske moči. Vendar mu Kiprida kljub sramoti, ki si jo je nakopala med nesmrtnimi bogovi, ker je podlegla ljubezni do smrtnika, nakloni ljubega sina Eneja, ki ga je spočela prevzeta od »strahotne bolesti«.

Med ostalimi olimpskimi bogovi sta nadalje po dve krajši homerski himni posvečeni trem boginjam, ki jih Afrodita ni mogla zapeljati v poželenje: Artemidi (9, 27), Ateni (11, 28) in Hestiji (24, 29). Četudi je obema himnama Artemidi skupno, da najprej opevata boginjo kot devico, ki siplje strelice, in mojstrico lova, ne gre prezreti, da se *Himna 27 Artemidi* sklene s plesom in pesmijo Muz in Harit pod boginjinim vodstvom na čast materi Letoji v delfskem svetišču. S tem aojd Apolonove sorojenke ne počasti le s Fojbovo muzagetsko vlogo, ampak v ospredje znova postavi božanski izvor pesništva, plesa in glasbe.

Pri himničnem opevanju Palade pa poleg značilnih epitetrov boginje boja in modrosti, kot so »sovjeoka«, »preudarnega uma«, »devica«, »tritogeneja« in podobno, v daljši *Himni 28 Ateni*, ki motivno nadgrajuje krajšo različico (11), znova nepogrešljivo stopi v ospredje doživetje božjega strahu (σέβας), tokrat v obliki, ki zbuja zaprepadenost. Sveta groza ob zlato ozarjenem boginjinem rojstvu iz Zevsove glave v popolni bojni opravi namreč povsem nenadejano prevzame nesmrtno olimpske bogove same.

Kratki himni, ki sta posvečeni Hestiji, čaščeni zavetnici domačega ognjišča, h kateri so se praviloma najprej obračali v molitvah in ji vselej naklonili pitno daritev kot prvi in zadnji med nesmrtnimi bogovi, nas nato vrnete v Apolonovo in Hermesovo bližino. V *Himni 24 Hestiji* namreč boginja v aojdovi prošnji nastopi kot skrbnica Fojbovega svetega domovanja v Delfih, ki naj v spremstvu modrega Zevsa z naklonjenim srcem in milostjo pospremi njegovo pesem. *Himna 29 Hestiji* pa dostojanstveno Kronosovo prvorojenko, ki je na prvem mestu ne častijo le v bivališčih umrljivih ljudi, temveč tudi v domovih nesmrtnih bogov, v sklepni prošnji za podporo umnosti in mladostni moči skupaj s Hermesom imenuje »izvrstna branika (ἔρματα καλά)« umrljivih ljudi, ki utrpavamo minljivost in tegobe življenja na zemlji.

S htonično *Himno 14 Materi bogov* v ospredje znova stopi glasba, ki s truščem tolkal, pomešanim s predirljivimi zvoki avlosov in rjoventjem divjih zveri ter odjekom z gora in gozdnatih gajev, v nasprotju z apolinično ubranostjo tokrat v vsega nekaj verzih silovito razkrije svojo neukročeno ekstatično plat. Toda ta svoje dopolnitve v zbirki *Homer-*

skih himn paradokсно ne doseže v opevanju dionizične razbrzdanosti, ampak v arkadijski *Himni 19 Panu*. Še več, v idiličnem napevu trstenk Hermesovega kozonovega sina, dvorovega boga arkadijskih pastirjev in gorskih nimf, se vedno bolj prepletata htonično in božansko počelo, vse dokler himne ne sklene Panova apoteoza na Olimpu, kjer nesmrtni bogovi z Dionizom na čelu sinjeigrivega dajmona v Hermesovem naročju z veseljem sprejmejo medse.

V *Homerskih himnah* seveda ne manjka tudi drugih religioznih motivov, ki povezujejo delovanje nesmrtnih bogov z življenjem umrljivih ljudi. Tako v *Himni 20 Hefajstu* srečamo poudarek na vzgoji ljudi; ti naj ob pomoči svetlooke Atene ne živijo kakor zveri, ampak naj obvladajo »sijajne veččine«, ki jim omogočajo dostojno življenje v miru. Sklepna prošnja za srčno ohranitev »nenevarne postave miru« odlikuje tudi orfiško navdihnjeno *Himno 8 Aresu*, ki poleg miroljubne naravnosti izstopa tudi slogovno, in sicer z bujnim nizanem epitetrov nadvse bojevitega »branitelja Olimpa«. V *Himni 22 Pozejdonu* pa izmed delovanj nesmrtnih bogov v ospredje stopi še pomembnejša vloga rešenika (σωτήρ) ljudi v stiski na primeru morjeplovcev, ki z ladjo tonejo v viharju. Temu se pridružujeta tudi Zevsova dečka kot zvesta »rešitelja smrtnikov in jadrnih ladij« z dobrimi znamenji v podobi Elijevega ognja v sklepu *Himne 33 Dioskuroma*.

Najdrznejšemu med poboženimi heroji pa je posvečena *Himna 16 Asklepiju*, slovitemu Apolonovemu sinu, zdravilcu bolezní, ki se ni hotel zadržati le pri lajšanju bolečin, ampak si je po pričevanju izročila kakor v predpodobi novega življenja onkraj smrti drznil obujati mrtve. V tej luči tudi Sokratova predsmrtna prošnja Kritonu, naj Asklepiju ne pozabijo darovati petelina,⁵ prejme povsem nasproten pomen, kot mu ga po zgledu nesrečnega baselskega filologa pripišejo nedovzetni. Ne samo, da za filozofa življenje nikakor ni bolezen, ampak je, kolikor nas pripravlja na zagrobno življenje, nadvse dobrodošla vaja v umiranju⁶ – prav kakor so to že pred Platonom in njegovimi verovali tako misti v Elevzini kot tudi orfiki in pitagorejci.

Kaj naj sklenemo za konec? Čeprav se komu zdi, da *Homerske himne* predstavljajo le še filološko kuriozitetó iz antičnih časov, ki se je po zaslugi neznanih prepisovalcev v srednjeveških skriptorijih in njihovih helenofilskih naslednikov po čudnem naključju ohranila vse do danes, dovzetnim dušam še vedno nudijo obilo duhovne spodbude in muzičnega navdiha. Nenazadnje *Himna 22 Zevsu* s poslednjo besedo o vrhovnem božanstvu kot »dovrševalcu vsega (τελέφορος)« prejme

5 Platon, *Fjd.* 118a.

6 *Ibid.*, 81a.

svoj simbolični odzven tudi v imenu slovitega kitarskega mojstra iz Valencije,⁷ ki je na prelomu preteklega stoletja v daljnosežnem apoliničnem zanosu pod svojim okriljem zbral vse najboljše izdelovalce kitar z domačega Olimpa.⁸

Zemlja, mati vsega, žena zvezdnatega neba, Hera, kraljica nesmrtnih, Herakles levjesrčni, žareči Helij, Selena širokih peruti ... Ah, bodi dovolj, o milozvočna Muza, prozaičnega ubiranja homerske lire, da smem zdaj tudi sam k drugi pesmi preiti.

7 Telesforo Julve Jordán (1887–1945).

8 Gre za slovito šolo luthierjev iz Valencije, ki je z odličnimi glasbili oskrbela številne kitariste po vsem svetu. James Greenberg, »Historic Guitar Makers of the Valencia School«, Zavaleta's La Casa de Guitarras, 19. 5. 2015, dostopno na spletu.

CONTENTS

ARTICLES

- 05 **Matej Hriberšek**
The University and
Teaching Years of Josip
Pipenbacher
- 41 **Jernej Šček and
Igor Škamperle**
Salutati, Ficino, and
Machiavelli: From the
Egg to the Apple of Civic
Humanism
- 77 **Iva Jevtić**
Veridiction in *The Mirror
of Simple Souls* by
Marguerite Porete
- 101 **Domen Iljaš and
Miran Špelič OFM**
*O vere ius summum,
summa malitia:*
The Genre and Intent
of Jerome's Ep. 1
- 123 **Milan Lovenjak**
Lactantius and
*De Mortibus
Persecutorum*

TRANSLATIONS

- 141 **The Book by Lucius Caecilius
to Donatus the Confessor, on
the Deaths of the Persecutors**
Milan Lovenjak
- 181 **Homer's *Odyssey*,
Book 2 (β)**
Kajetan Gantar
- 195 **Liutprand of Cremona,
Antapodosis 6: The Image of
Byzantium in the Latin West
of the 10th Century**
Kajetan Škraban
- 207 **Laconicum Europae
speculum - The Laconic
Mirror of Europe**
Izidor Janžekovič

REVIEWS

- 235 **The Homeric Hymns
in Slovenian**
Boris Šinigoj